

K242 114
3

გურამ ჩხაიძე

საქართველოს სახელმწიფო
მუზეუმი

თბილისი
2003

ჩ 80399

3

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

საქართველოს მემკვიდრეობათა აკადემია

ს. ჯანაშიას სპ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

გურამ ჩხაიძე

საქართველოს სახელმწიფო
მუზეუმი
(1852-1932)

თბილისი
2003

წიგნში გაშუქებულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორია. მან დიდი და ღირსეული გზა განელო ქვეყნის ერთ-ერთ მხხვილ სამეცნიერო-საგანმანათლებლო და მსოფლიოში ცნობილ სამუზეუმო დაწესებულებად ჩამოყალიბებამდე, რომელმაც უდიდესი წვლილი შეიტანა ქართველი ხალხის სულიერი და მატერიალური კულტურის ნაშთთა მოძიების, შეკრებისა და პროპაგანდის საქმეში, ერის ისტორიული მემკვიდრეობის გადარჩენაში.

პირველწყაროების შესწავლის საფუძველზე განხილულია საქართველოში XIX საუკუნის II ნახევარში შეიქმნილი ის ვითარება, რომელმაც ხელი შეუწყო ჩვენში პროფესიონალური სამუზეუმო დაწესებულებათა ფართო ქსელის შექმნას. გეოგრაფიული საზოგადოების, კავკასიის, საეკლესიო, წერა-კითხვის გამავრცელებელი, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებების მუზეუმებმა ახალ საფეხურზე აიყვანეს სამუზეუმო საქმიანობა საქართველოში. წლების მანძილზე დაგროვილი ტრადიციებისა და პროფესიონალიზმის წყალობით მოკლე დროში მოხერხდა ყველა დაბრკოლების გადალახვა და ტექნიკური დაწესებულების შექმნა.

ნაშრომი წამოჭრილი საკითხების მონოგრაფიულად შესწავლის პირველი ცდაა. იგი განკუთვნილია ისტორიკოსებისა და ქართული კულტურით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი ლევან ჭილაშვილი

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორები: შ. ლომსაძე, თ. ბერიძე.

იბეჭდება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სარედაქციო საბჭოს დადგენილებით.

წიგნი გამოიცა მალხაზ ამაშუკელის თანადგომით.

გაფორმება ა. სანიშვილის

საგვ-2000
გვ. 109

უაქ (UDC) 069 (479.22) 8963

საქართველოს
სახელმწიფო
კულტურის
მემკვიდრეობის
სახელმწიფო მუზეუმი

K 242,114

თავი I

რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მუზეუმი

ქართველი ერის ისტორიაში XIX საუკუნე უაღრესად მნიშვნელოვანი მოვლენებით აღინიშნა. "სახელი და დიდება მეცხრამეტე საუკუნისა ის არის, რომ უხვი, მოსავალი მოგვცა ნათესისა, იმდენად უხვი, რომ მოულოდნელი იყო ჩვენთა წინაპართათვის."¹ ასეთი შეფასება მისცა დიდმა ილიამ ამ ასწლეულს.

ამ დრომდე ქართველმა ხალხმა მნიშვნელოვანი დანაკარგებით მოაღწია. მუსლიმანური სამყაროს პერმანენტული შემოტევების შედეგი იყო ქვეყნის პოლიტიკური დაქუცმაცებულობა, მეურნეობის მოშლა და ეკონომიკური დაქვეითება, დიდი ტერიტორიული დანაკარგები, მოსახლეობის რიცხვის კატასტროფულად შემცირება, მაჰმადიანური კულტურის მოპალბა და მისი მოჭარბებული გავლენა.

ასეთი შეჭირვების მიუხედავად, XIX საუკუნემდე მაინც მოგვეცა "ქართველობა," ქართული ეროვნული ცნობიერება და მართლმადიდებლობაზე დამყარებული ქართული კულტურის ერთიანობა.

XIX საუკუნე დაიწყო იმით, რომ საქართველოსა და "ქართველობის" გადარჩენისთვის ბრძოლის აუცილებლობამ კიდევ უფრო მძაფრი ქვრადობა შეიძინა. 1801 წელს რუსეთის სამხედრო-ფეოდალური იმპერიის მხრიდან ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიას შემდგომ წლებში მოჰყვა დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროების თანდათანობით დაპყრობა და სახელმწიფოებრიობის გაუქმება. საქართველოში არსებობა შეწყვიტეს სამეფო დინასტიამ და ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის ავტოკეფალიამ. შემოდებულ იქნა რუსული სამხედრო მმართველობა და დაიწყო იმპერიული კოლონიური პოლიტიკის განხორციელება, რომლის მთავარ მიმართულებებად გამოიკვეთა

¹ ჭავჭავაძე ი., თხზ., ტ. V, თბ., 1955, გვ. 7.

ქართველი ერის ასიმილირება-გადაგვარება, დემოგრაფიული სიტუაციის შეცვლა, კუთხური სეპარატიზმის გაღვივება, ყოველგვარი ქართულის შევიწროება და ეკონომიკური ექსპანსიის გაძლიერება.

ქართველი საზოგადოებრიობა მონაწილეობას ვერ იღებდა თავისი ქვეყნის მართვაში. როგორც წესი, ყველა მაღალი ადმინისტრაციული თანამდებობიდან იღვენებოდა ქართველობა, როგორც სრულიად უსარგებლონი "უუნარობისა და საქმეში გამოუცდელობის გამო."² სახელმწიფო დაწესებულებებში ასევე იღვენებოდა ქართული ენა.

შავრამ ასეთი მძიმე ვითარების მიუხედავად, XIX საუკუნეში მაინც ობიექტურად იქმნებოდა ხელსაყრელი პირობები საქართველოს გადასარჩენად. ამ პირობებს განსაზღვრავდა შემდეგი ფაქტორები: პირველი--მუსლიმანური სამყაროს ჩამოშორება და მისი ექსპანსიის მოშლა; მეორე--მშვიდობიანობის შედეგად მოსახლეობის ფიზიკური გადარჩენა და მომრავლება; მესამე--რუსეთის იმპერიის ერთიან სივრცეში ქართული ისტორიული კუთხეების თავმოყრა და ერთმანეთთან ეკონომიკური დაკავშირება; მეოთხე--ევროპულ კულტურებთან დაახლოება და ბოლოს, კოლონიური ჩაგვრის გაძლიერების კვალობაზე ქართველობაში საპირისპირო ადეკვატური თვითგადარჩენის ბუნებრივი რეაგირების გამძაფრება.

ეს უკანასკნელი გამოიხატა იმ დაუმორჩილებლობის, აჯანყებებისა და შეთქმულებების სახით, რაც საქართველოს დაპყრობისთანავე დაიწყო და რომელსაც ქართველი ხალხი უკომპრომისოდ და მიზანმიმართულად ეწეოდა XIX საუკუნის პირველ ნახევარში.

კოლონიური რეჟიმის სიმძიმისა და ქართველობის დევნა-შევიწროების მიუხედავად, ამ საუკუნიდან მაინც იწყება კულტურული ცხოვრების მოწესრიგებისა და ქართული კულტურის ერთგვარი გამოცოცხლების ცდა.

²Акты собранные Кавказской археографической комиссиено, т. VIII, гл. 5 (შემდგომ შემოკლებით-- "Акты").

მართალია რუსეთის იმპერია კულტურის დარგში საქართველოში განხორციელებულ ყველა ღონისძიებას კოლონიურ ამოცანებს უმორჩილებდა, მაგრამ ქართველი მამულიშვილების შეუპოვარი მცდელობის შედეგად ეს ღონისძიებები საბოლოო ჯამში ქართული კულტურის აღდგენა-გადარჩენას ობიექტურად ემსახურებოდა.

ეს პროცესები განსაკუთრებით გამოიკვეთა XIX საუკუნის შუა ხანებიდან, როდესაც საქართველოში შეიცვალა რუსული მმართველობის სისტემა და დაიწყო კოლონიზაციის ახალი ეტაპი. სამხედრო მმართველობის ნაცვლად შემოღებული იქნა სამოქალაქო მმართველობა,³ რომელიც გარეგნულად ერთგვარი დათმობებისა და ადგილობრივ მოსახლეობაზე მრუნვის ილუზიას ქმნიდა.

ამ პერიოდისთვის მთავარ ამოცანად დაისახა საქართველოს კულტურული, "მორალური დაპყრობა." მეფის მოხელე ვ.დინგელშტეტი აღნიშნავდა: "ამიერკავკასია მოპოვებული იქნა რუსული იარაღით..მაგრამ ამ მხარის მორალური დაპყრობა ჯერ არ დამთავრებულა...მხოლოდ ამის შემდეგ მოგვიტანს ეს კოლონია სარგებლობას და აანაზღაურებს იმ სისხლსა და ფულს, რაც დაჯდა მისი მოპოვება"⁴.

მიუხედავად გარეგნული ფასადის შელამაზებისა, რუსეთის ხელისუფლების მიზანი საქართველოს მიმართ უცვლელი რჩებოდა: დაემთავრებინა საქართველოს დაპყრობა და იგი გადაექცია მორჩილ კოლონიად, აეთქვიფა მისი მცხოვრებლები იმპერიის მოსახლეობაში. ამ ამოცანის პრაქტიკულად განხორციელებლად მიიჩნიეს გრაფი მ. ვორონცოვი.

მხეილ სამონის ძე ვორონცოვი.(1782-1856 წ.წ.). ძველი, ცნობილი არისტოკრატიული საგვარეულოს წარმომადგენელი, აღიზარდა ინგლისში რუსეთის ელჩის ოჯახში. მიიღო ევროპული განათლება. ახალგაზრდობაში მსახურობდა კავკასიაში პ. ციციანოვის არმიასში. პეტრე ბაგრატიონის მეთაურობით მამაეურად იბრძოდა ნაპოლეონის ჯარის წინააღმდეგ. იყო ლაიფციგისა და კრაუნის ბრძოლების მონაწილე, ბოროდინოსთან მძიმედ დაიჭრა. მოკავშირეების მიერ პარიზის ოკუპაციის დროს

³ ჩხეტა შ., რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში, სმ შოამე, ტ. XII- ზ. თბ., 1944. გვ. 1.

⁴ Дингельштедт В, Водовладения и ирригация, 1860, გვ. 2.

ხელმძღვანელობდა კორპუსს. შემდგომ გახდა ფელდმარშალი. 1823-44 წლებში იყო ნოვოროსიის გენერალ-გუბერნატორი და ბესარაბიის ოლქის მეფისნაცვალი. მას მიაწერენ ოლქასა და ყირიმში დიდი აღმშენებლობითი სამუშაოების ჩატარებას. 1844 წელს დაინიშნა კავკასიის საგანგებო კორპუსის მთავარსარდლად. ეწერებოდა იბრძოდა შამილის წინააღმდეგ. სოფელ დარვოსთან ოქრაციისთვის იგი აყვანილ იქნა თავადის ხარისხში და მიენიჭა "უკანათლებულქის" ტიტული.⁵

1844 წელს მ. ვორონცოვი გახდა კავკასიის მეფისნაცვლი. მის სახელთანაა დაკავშირებული კავკასიაში ახალი მოქნილი კოლონიური პოლიტიკის გატარება, რომლის დედაბერი "მათრახისა და ტაბილი კვერის" მეთოდის ოსტატურად გამოყენებაში მდგომარეობდა. თანამედროვეთა გადმოცემით, მ. ვორონცოვს ყველაზე კარგად ესერხებოდა ნამდვილი მრახვების შენიღბვა-შელამაზება პირობებითა და ლოიალობით.

მ. ვორონცოვი დიდ ინტერესს იჩენდა ქართული კულტურისა და ლიტერატურისადმი. მის პირად არქივში თავმოყრილი იყო იერუსალიმის ქართველთა მონასტრის ფრესკების ასლები და ქართული ხელნაწერები. მ. ვორონცოვის პირად ბიბლიოთეკაში ინახებოდა 26 დასახელების 506 ქართული წიგნი. მათ შორის შავთელის, ჩახრუხაძის, ვახუშტი ბატონიშვილის, გიორგი ერისთავის, მარი ბროსეს, პლატონ იოსელიანის, დავით ჩუბინაშვილის და სხვათა ნაწარმოებები, ტიმოთე გაბაშვილის, გრიგოლ და ილია ორბელიანების და სხვა ხელნაწერები.⁶

1844 წლის ბოლოს მთავარმართებელ გენერალ ნეიდჰარდტის ხანმოკლე და არაფრით დასამახსოვრებელი მოღვაწეობის შემდეგ, კავკასიის უმაღლეს ხელისუფლად განუსამღვრელი უფლებებით დაინიშნა მ. ვორონცოვი. იგი 1845 წლის მარტში ჩამოვიდა თბილისში "მეფისნაცვლის" ტიტულით და თავისი მისიის შესრულებას შეუდგა. მას, როგორც გამოცდილ ადმინისტრატორს, კარგად ესმოდა, რომ ცარიზმის კოლონიური მისწრაფებები საქართველოში ძნელად განსახორციელებელი იქნებოდა ადგილობრივი პირობებისა და თავისებურებების გათვალისწინების

⁵ Энциклопедический словарь, т. VII, Петербург, 1897, გვ. 223.

⁶ შარაძე გ., ვორონცოვის არქივიდან გაზეთი "ლიტერატურული საქართველო", 1964 წლის 27 ივნისი № 26.

გარეშე. იგი აგრეთვე კარგად ხედავდა, რომ უხემ პალდატანებით მომებს მხოლოდ მიანი მოჰქონდა. კავკასიის ხალხების იმპერიაში ათქვეფის საქმეში. გაცილებით უკეთესი იყო დროებით დათმობები, წახალისებები, უფრო მეტი დაპირებები და რასაკვირველია, მეტი ჯილდოები და საჩუქრები, რაც ასე ხიბლავდა ადგილობრივი მაღალი წოდების წარმომადგენლებს.

"საერთოდ ასეთ მნიშვნელოვან საქმეებში აჩქარება არ შეიძლება—მოახსენებდა იგი იმპერატორს—ყოველგვარი ცვლილებები უნდა გატარდეს თანდათანობით და შეუმჩნეველად."⁷

მ. ვორონცოვი კოლონიურ პოლიტიკას საქართველოში უმთავრესად "კულტურული" საშუალებებით ახორციელებდა. კულტურული საშუალებები ვორონცოვისთვის ის ფარდა და ნიღაბი იყო, რომელთა უკან ამოფარებული იგი არასოდეს იფიწყებდა არც მეფის რუსეთის მიზნებს და არც თავისი კლასის ინტერესებს.⁸

ახალმა მეფისნაცვალმა პირველ რიგში კარგი დამოკიდებულება დაამყარა ქართველ თავად-აზნაურებთან და ამით ცდილობდა მათ წრეში დასაყრდენის მოპოვებას. მისი ინიციატივით გაფართოვდა ადგილობრივ თავად-აზნაურთა უფლებები. მათ მიეცათ სახელმწიფო დაწესებულებებში სამსახურის შესაძლებლობა.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე მეფისნაცვლის ცდას აემალღებინა თავად-აზნაურთა სოციალურ-კულტურული ცხოვრების დონე. შეიქმნა "სამოგადოებრივი მმრუნველობის პრიკაზი" საადგილმამულო გამსესხებელი ბანკით და შემნახველ-გამსესხებელი ხაზინით. ვორონცოვი მემამულეებს ეხმარებოდა ინტენსიური მეურნეობის გამართვაში, აძლევდა გრძელვადიან კრედიტებს, მათ შვილებს აგზავნიდა სამღვარგარეთისა და რუსეთის უმაღლეს სკოლებში სასწავლებლად.

ქართველ თავად-აზნაურთა პრივილეგიების გაზრდითა და მათზე "ზრუნვით" ვორონცოვმა გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია. მან შეძლო მათი დიდი ნაწილი ხელისუფლების ერთგულ და მორჩილ ხელქვეითებად ექცია, ჩამოეშორებინა ისინი ეროვნულ მოძრაობას. ამას კარგად მეტყველებს ქართველ თავად-აზნაურთა 1848 წლის

⁷ Акты, т. X, გვ. 823.

⁸ ჩუგა შ., დახს. ნაშრ., გვ. 50.

24 აპრილის მიმართვა იმპერატორისადმი, სადაც ქართველი ხალხის სახელით ლაპარაკია რუსეთის მონარქისადმი მადლიერებასა და ერთგულებაზე: "ახლა ჩვენ სრული მშვიდობიანობით ვსარგებლობთ, მშვიდობიანი შინაური საქმიანობით ვართ დაკავებულნი. მტრებს ჩვენთან კი არა, მათ მიწაზე ვვბრძვით. ვბრძვით და შევხარით შვილებს ისე, რომ არ ვშიშობთ მათ მომავალზე. ჩვენ მართლმადიდებლობასა და სამოგადოებრივ ცხოვრებას კარგა ხანია, რაც არ ეშუქრება საშიშროება. ვინ მიგვიყვანა ჩვენ ამ მდგომარეობაზე? თვითმპყრობელობამ და ერთმთავრობამ, ქრისტიანული სამყაროს მართლმადიდებელმა და დიდმა მონარქმა".⁹

ამრიგად, ვორონცოვს სრული უფლება ჰქონდა მეფისთვის განეცხადებინა: "მე გულმოდგინედ შევეცადე შემესრულებინა თქვენი ყველა დავალება იმის შესახებ, რომ რუსეთთან მრავალეროვანი კავკასიის შერწყმა მოხერხებულიყო".¹⁰

მაგრამ იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც კარგად შიფრავდნენ ვორონცოვის "ტკბილ კვერებს" და ფსიზელი გონებით მოუწოდებდნენ თანამემამულეებს არ აპყოლოდნენ ცდუნებას. ცნობილი მწერალი და სამოგადო მოღვაწე ალექსანდრე ორბელიანი წერდა: "ესეები სულ მოჩვენება იყო ვორონცოვისაგან, რომ საქართველოს ხალხი გართულები იყვნენ ღრობითაც ამაებაში და მთავრობაზე ცუდი ფიქრი აღარავის არა ჰქონდეს".¹¹

როგორც აღვნიშნეთ, კოლონიზაციის ამ ეტაპზე ვორონცოვი განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა კულტურის სფეროში ჩატარებულ ღონისძიებებს და ენერგიულადც მოქმედებდა ამ მიმართულებით. ამ ღონისძიებათა ჩამოთვლაც იკმარებდა ამის საილუსტრაციოდ: 1845 წელს თბილისში დაარსდა რუსული თეატრი, 1846 წელს იწყებს გამოსვლას გაზეთი "კავკაზი" და "კავკაზსკი კალენდარი", ამავე წელს დაარსდა თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკა, 1848 წელს აღდგენილი იქნა მაგნიტური და მეტეოროლოგიური

⁹ Акты, т. X, გვ. 26.

¹⁰ იქვე გვ. 875.

¹¹ თავნიშნული გ., სახალხო განათლებისა და პედაგოგიური აზროვნების ისტორია, თბ., 1948 გვ. 45..

ობსერვატორია, 1850 წელს შეიქმნა ქართული თეატრი, დაარსდა რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილება და კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოება, 1851 წელს თბილისში დაიდგა იტალიური ოპერა, 1852 წელს გამოსვლას იწყებს ეურნალი "ცისკარი" და სხვა.

სწორედ ამ პერიოდს, ეროვნოცოვისეულ დათბობის წლებს უკავშირდება საქართველოში პროფესიული სამუშეომო საქმიანობის ჩამოყალიბება. ამ დროს შეიქმნენ მცირე მუშეუმები: 1852 წელს--რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მუშეუმში. 1855 წელს--კავკასიის სოფლის-მეურნეობის საზოგადოების მუშეუმში, 1856 წელს--"ნატურალისტ ბაიერნის კაბინეტი", რომლებმაც შემდგომში 1865 წელს საფუძველი ჩაუყარეს უფრო მსხვილ და სოლიდურ ე.წ. "კავკასიის მუშეუმს," გუსტავ რადეს ხელმძღვანელობით. ეს დაწესებულება კი საქართველოს სახელმწიფო მუშეუმის წინამორბედად უნდა მივიჩნიოთ.

ამ დროის საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საიმპერატორო რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების (შემოკლებით КОИРГО) დაარსებას. იგი პირველი ოფიციალური სამეცნიერო უჯრედი იყო მთელ კავკასიაში.

საგულისხმოდ უნდა მივიჩნიოთ ის ფაქტი, რომ რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოება დაარსებისთანავე მოკლე ხანში, სულ რაღაც 5 წლის შემდეგ ხსნის თავის პირველ რეგიონალურ კავკასიის განყოფილებას--ეს იმპერიისთვის ამ მხარის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე უნდა მიუთითებდეს.

ამრი კავკასიის განყოფილების დაარსების შესახებ, როგორც ამ საზოგადოების ისტორიის მკვლევარი და ვიცე-თაჭადლომარე პეტრე სემიონოვი აღნიშნავს, 1849 წელს მომწიფებულა და ეკუთვნოდა საზოგადოების მდივანს, ცნობილ მეცნიერს ა.გოლოვნიანს. მალე საზოგადოების საბჭომ ეს ამრი მოიწონა და პირველი ნაბიჯები გადადგა მის განსახორციელებლად. კავკასიის განყოფილების შექმნის შესახებ წინადადება ეცნობა კავკასიის მეფისნაცვალს თავად მ.ს.ვორონცოვს და მას ეთხოვა მფარველობა და

ხელმძღვანელობა გაეწია განყოფილებისთვის. თავადმა სრული მხარდაჭერა და მფარველობა აღუთქვა ამ საქმის ორგანიზატორებს, ადგილობრივ თავისებურებათა გათვალისწინებით ნ.ნალექინმა და ა.გოლოვინმა შეიმუშავეს კავკასიის განყოფილების წესდების პროექტი, რომელიც 1850 წლის 27 ივნისს დაამტკიცა უმაღლესმა ხელისუფლებამ და ყოველწლიური სუბსიდიის სახით გამოყო 2000 მანეთი ვერცხლით.¹²

წესდების მე-2 პარაგრაფით განსაზღვრული იყო კავკასიის განყოფილების მიზნები. იგი "თავის საქმიანობას წარმართავდა კავკასიის მხარის შესასწავლად ყველა იმ მიმართულებით, რომლებიც გეოგრაფიული სამოგადოების კვლევის საგანს წარმოადგენდნენ. კერძოდ--გეოგრაფიის, ეთნოგრაფიისა და სტატისტიკის სფეროში".¹³ აღნიშნული დებულების მე-3 პარაგრაფის მე-4 პუნქტის მიხედვით სამოგადოებას უფლება ეძლეოდა თავისთან დაეარსებინა ბიბლიოთეკა, სტატისტიკური არქივი და ეთნოგრაფიული მუზეუმი.¹⁴

რუსეთის გეოგრაფიული სამოგადოების კავკასიის განყოფილება თბილისში გაიხსნა 1851 წლის 10 მარტს მ. ვორონცოვის ბინაზე.¹⁵ განყოფილების მფარველი და ხელმძღვანელი იყო რუსეთის გეოგრაფიული სამოგადოების ნამდვილი წევრი, კავკასიის მეფისნაცვალი, თავადი მ. ვორონცოვი. მას ჰყავდა მოადგილე--ვ. ბებუთიშვილი, საქმისმწარმოებელი--ა. უმანეცი და ხაზინადარი--ვ. ბელიაევი.

მეფისნაცვლის ანგარიშებში კავკასიის განყოფილების ამოცანების შესახებ აღნიშნული იყო, რომ "მან ხელი უნდა შეუწყოს იმ უამრავი დაუმუშავებელი მასალის შესწავლას, რომელიც ამ მხარეში დაგროვდა გეოგრაფიის, ეთნოგრაფიის და სტატისტიკის დარგში, აგრეთვე ამ საქმეში იმ დიდი რაოდენობის აღამიანთა ჩაბმას, რომლებმაც სურვილი გამოთქვეს ეს განძეული გაწმინდოს

¹² Семенов П., Истрия полувековой деятельности Императорского Русского географического общества 1845-1895 гг., т. 1, гл. 64.

¹³ Записки Кавказского отдела Императорского Русского географического общества - (შემდეგში შემოკლებით КОИРГО), т. 1, 1851, гл. 1.

¹⁴ Записки КОИРГО т. 1, гл. 2.

¹⁵ Семенов П., დასახ. ნაშრ., გვ. 65; Акты, X, гл. 898.

საარქივო მტვრისგან და მოიყვანოს იგი სისტემატიზაციასა და წესრიგში."¹⁶

კავკასიის განყოფილების საქმიანობას პრაქტიკულად ხელმძღვანელობდა გამგებელი კომიტეტი, რომელშიც სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდნენ ი.ბართოლომეი, გ.გაგარინი, ნ.ხანიკოვი. ა.ნიკოლაი, ი.დიუკრუასი, ა.ხარიტონოვი, დ.ყიფიანი და სხვები. განყოფილება შედგებოდა ნამდვილი წევრებისა და წევრ-თანამშრომლებისგან.

ქართველებიდან სამოგალოების კავკასიის განყოფილების ნამდვილი წევრები იყვნენ: ივანე და რევაზ ანდრონიკაშვილები, გრიგოლ და ვახტანგ ბაგრატიონ-მუხრანსკები, ალექსანდრე ბარათაშვილი, გრიგოლ და დიმიტრი ჯამბაკურ-ორბელიანები, კონსტანტინე თარხან-მოურავი, დიმიტრი ყიფიანი, გიორგი რომანის ძე ერისთავი, ვასილ ბებუთიშვილი, ლევან მელიქიშვილი, ალექსანდრე გრუმინსკი, ილია ორბელიანი, ლევან დადიანი, მიხეილ და სერგო ჭილაშვილები და სხვები. განყოფილების წევრ-თანამშრომლებად ითვლებოდნენ: დიმიტრი მეღვინეთუხუცესი, რაფიელ ერისთავი და ვასილ სარაჯიშვილი¹⁷ და სხვები.

XIX საუკუნის შუა ხანებში კავკასიის განყოფილებასთან 30-მდე ქართველი მეცნიერი და სამოგალო მოღვაწე თანამშრომლობდა. მათგან აღსანიშნავია: პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი ბაქრაძე, გიორგი დავითის ძე ერისთავი, დავით და ლევან გურიელები, ალექსანდრე ბაგრატიონ-მუხრანსკი, მელქისედეკ ლომიძე, მიხეილ თუმანიშვილი, ნიკო ბერძენიშვილი და სხვები. ისინი განყოფილების დავალებით ასრულებდნენ რიგ სამეცნიერო სამუშაოებს. ამ პერიოდის მათი ნაშრომებიდან საყურადღებოა: დ.ბაქრაძის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევები -- "სცენები ქართველთა ცხოვრებიდან", "ფშაველეთან ჩემი გაცნობა", "საქართველო და ქართველობა",¹⁸ რაფიელ ერისთავის "თუშ-ფშავესურეთის შესახებ", ა. ცისკარიშვილის "თუშური კილო-კავების ლექსიკონი" და სხვ.

¹⁶ Акты, X, გვ 898.

¹⁷ "Кавказский календарь" на 1854, გვ 607

¹⁸ გაზ. "Кавказ" 1850 №№ 91-93; 1851 №13-15.

სამოგადოების პირველი თავჯდომარე იყო ნ. ვოლფი. სულ მალე, 1852 წელს იგი შეცვალა თავადმა ვ. ბებუთიშვილმა.

ვასილ იოსების ძე ბებუთიშვილი (ბებუთოვი) (1789-1858) იყო ინჟანტერიის გენერალი, იმერეთის ყოფილი მმართველი, ახალციხის განთავისუფლებისათვის ბრძოლების მონაწილე. შემდეგ კი - ახალციხის მმართველი. 1843 წლიდან გენერალ ლეიტენანტის ჩინით სარდლობდა დაღესტანში ჯარებს. 1847-53 წლებში ასრულებდა ამიერკავკასიის მხარის სამოქალაქო მმართველისა და თავმჯდომარის მოვალეობას.¹⁹ 1852-58 წლებში იყო რ.გ.ს.კავკასიის განყოფილების თავმჯდომარე.

კავკასიის განყოფილების თავმჯდომარის მოადგილედ და სამოგადოების ერთ-ერთ ხელმძღვანელად წლების განმავლობაში, მუშაობდა ცნობილი სწავლული, ეთნოგრაფი და დიპლომატი ნ. ხანიკოვი.

ნიკოლოზ ვლადიმერის ძე ხანიკოვი (1819-1878წ.წ.) აღმოსავლეთმცოდნე, ცნობილი მოგზაური. 1850 წელს ხდება პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, მეთაურობდა სამეცნიერო ექსპედიციას ჩრდილოეთ ირანში, ხოლო მოგვიანებით მუშაობდა დიპლომატად შუა აზიაში (ქალაქ ბუხარაში). 1854 წელს ინიშნება ქალაქ თავრიზის გენერალურ კონსულად. 1860 წლიდან ცხოვრობს პარიზში. საფრანგეთის გეოგრაფიულმა სამოგადოებამ მეცნიერებაში შეტანილი დიდი წვლილისათვის 1876 წელს დააჯილდოვა ოქროს მედლით.

კავკასიის განყოფილებამ თავიდანვე მნიშვნელოვანი სამუშაოები წამოიწყო. მისი ერთ-ერთი ღონისძიება იყო კავკასიის უძველეს მკვიდრთა უღების ეთნოგრაფიული შესწავლა, კავკასიური ენებისა და დიალექტების შედარებითი ლექსიკონის შედგენა და ამიერკავკასიის გეოგრაფიული რუკის დამუშავება, ამიერკავკასიის კლიმატის შესწავლა და სხვ. ამ სამუშაოებს ასრულებდნენ ისეთი მაღალკვალიფიციური სპეციალისტები როგორებიც იყვნენ: ა.სენკოვსკი, ა.ლაზარევი ა.ხარიტონოვი ი.დიუკრუასი ა.უმენეცი და სხვები.²⁰

¹⁹ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. II, თბ., 1977, გვ. 262.

²⁰ Семенов П., დასახ. ნაშრ., გვ. 65.

წლების განმავლობაში როგორ გამოიყურებოდა კავკასიის განყოფილების წევრთა შემადგენლობა შეიძლება შემდეგი ცხრილით გამოვხატოთ: (ცხრილი 1)²¹

წლები	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1861
რ.გ.ს. წევრები	15	18	16	13	10	9	7
ნამდ. წევრები	65	84	125	149	143	105	102
წევრ-თანამშრ.	6	5	8	10	11	12	20
სულ	86	107	149	172	164	126	122

კავკასიის განყოფილებას გააჩნდა ბეჭდვითი ორგანოები: "Записки" და "Отчетი". ამ კრებულებში ბევრი საყურადღებო ორიგინალური გამოკვლევები იბეჭდებოდა. მაგალითად: ევლახოვის "თბილისის ქარვასლები", ი. დიუკრაუსის "ამიერკავკასიის სავაჭრო გზების აღწერა," ო. ხოდგოს "ამიერკავკასიის მხარის კლიმატი," ს. პუშკარიოვის "შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთის სანაპიროს პორტები და სავაჭრო ნაოსნობა, ა. ფილადელფინის "თბილისის კლიმატის შესახებ," ა. ცივერმანის "ქუთაისის გუბერნიის კლიმატი," კ. ბორომდინის "ბატონყმობა სამეგრელოში," ლ. ლიულიეს "შეხედულება მთიელ ხალხებზე, ჩერქეზებსა და აფხაზებზე," პ. იოსელიანის "ღუშეთის აღწერა," დ. ბაქრაძის "სვანეთი," დ. მაჭავარიანის "სამურმაყანოს შესახებ," გ. რადეს "მოგზაურობა სამეგრელოს ალპებში" და სხვა.

კავკასიის განყოფილების საქმიანობაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო მუზეუმის დაარსება, რომელსაც ბერძნული სიტყვით "МУЗЕУМ"-ით მოიხსენიებდნენ ოფიციალურ დოკუმენტებში.

ვერ გავიზიარებთ ამრს იმის შესახებ, რომ ახლად ჩამოყალიბებულ მუზეუმს ოფიციალურად "კავკასიის მუზეუმი" ერქვა²². ასეთი სახელწოდების მუზეუმი უფრო გვიან, 1865 წელს შეიქმნა გ. რადეს ხელმძღვანელობით. მართალია ზოგჯერ

²¹ ცხრილი შედგენილია რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების 1851-1861 წლების ანგარიშების მიხედვით.

²² კორდანიას .გ., კავკასიური მუზეუმის დაარსება, თბ., 1951, გვ. 111

(ისიც პირველ ხანებში) 1852 წელს ჩამოყალიბებულ მუზეუმს შემოკლებით "კავკასიურ მუზეუმსაც" უწოდებდნენ, მაგრამ ახალი ასეთი სახელწოდებით შემდგომ დოკუმენტებში თითქმის აღარ გვხვდება. მას ოფიციალურად უფრო მოხსენიებდნენ როგორც რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების "კავკასიის განყოფილების მუზეუმს."²³ თვით მუზეუმის პირველ კატალოგს (1856 წლის 13 ნოემბერი) ასეთი სათაური აქვს: "Общий каталог имущества Музеума Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества"

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზოგიერთ დოკუმენტში მუზეუმი იწოდებოდა როგორც "მეფისნაცვლის კანცელარიასთან არსებული" მიუნც-კაბინეტი."²⁴ ხშირად მას "ეთნოგრაფიულ მუზეუმადაც" იხსენიებდნენ.²⁵

საქართველოში იმ დროს მოღვაწე რუს და უცხოელ თვალსაჩინო მეცნიერთა და ზემოთ დასახელებულ ქართველ მამულიშვილთა საქმიანობამ მოამზადა და მოამწიფა თბილისში მუზეუმის დაარსება.

პირველად აზრი მუზეუმის დაარსების შესახებ, რომელიც თავს მოუყრიდა არა მარტო კავკასიის ბუნების არაორგანულ და ორგანულ წარმონაქმნებს, არამედ აქ არსებულ ეთნოგრაფიულ, არქეოლოგიურ, ნუმიზმატიკურ და ისტორიულ ნივთებსაც, ჩაისახა კავკასიაში მ. ვორონცოვის მეფისნაცვლობის დროს--კერძოდ 50-იანი წლების დასაწყისში.²⁶

როგორც ჩანს, მუზეუმის დაარსებას თან ახლდა დიდი სიძნელეებიც. თვით ისეთი ცნობილი მუზეუმელი მოღვაწეც კი როგორც იყო გ. რადე, როდესაც ეხებოდა მუზეუმის დაარსებას 50-იანი წლების საქართველოში, საკითხს ასე სვამდა: "ქვეყანაში, რომლის მიწაც განუწყვეტლივ ირწყვება ჩვენი მემორების სისხლით.. აუცილებლად უნდა გადავწყვიტოთ საკითხი -- შეიძლება

²³ Записки КОИРГО, ნაწ. II, გვ 192, 195; იქვე, ნაწ. III, გვ 275, 279.

²⁴ Записки КОИРГО, ნაწ. II, 1853, გვ. 206; Отчет ИРГО на 1857 г., გვ. 106.

²⁵ Записки КОИРГО, ნაწ. III, 1855, გვ-გვ 188, 190, 205.

²⁶ Кешкен Ф, Несколько слов о Кавказском музее, Петербург, 1896, გვ 5.

თუ არა საერთოდ ადგილი დავუთმოთ მეცნიერებას ასეთ ქვეყანაში, თუ უმჯობესია ეს უკანასკნელი გარკვეულ დრომდე მოვაცილოთ ამ არენას”.²⁷

მეორე თვალსაჩინო მუშეუშეილი მოღვაწე ვლ. სოლოგუბი შემდეგნაირად ახასიათებდა მეცნიერების პერსპექტივებს კავკასიაში: "კავკასიაში ყველაფერი მიიღწევა ომებით, მოთმინებითა და შრომით. მეცნიერება აქ ძნელად იკვლევს გზას ბუნებასთან, ადამიანებთან და მათ ცრურწმენებთან ჭიდილში.. ამ მხარეში სამოგადოებრივი ცხოვრება ახლა იწყებს დაწყნარებას სისხლიანი დუღილისაგან. წესრიგი და უშიშროება ჯერ კიდევ მკვიდრდება იარაღით. ასეთ პირობებში არ შეიძლება მას აქ ისეთივე მშვიდობიანი გასაქანი და საყოველთაო თანაგრძნობა ჰქონდეს, როგორც - ევროპაში." ²⁸

1852 წლის 10 მაისს (ახალი სტილით 22 მაისს) საიმპერატორო რუსეთის გეოგრაფიული სამოგადოების კავკასიის განყოფილების გამგებელი კომიტეტის სხდომაზე გრაფმა ელ. სოლოგუბმა წარმოადგინა პროექტი განყოფილებასთან მუშეუშის შექმნის შესახებ და მიღებული იქნა სათანადო დადგენილება. ამავე სხდომაზე გადაწყდა მუშეუშისთვის დაექირავებინათ შესაფერისი შენობა. სწორედ ეს თარიღი ითვლება ჩვენში მუშეუშის დღედ. ეს თარიღი გაიზიარეს და მუშეუშის დღედ დაამკვიდრეს აღნიშნული მუშეუშის მემკვიდრე დაწესებულებათა დირექტორებმა გუსტავ რადემ²⁹ და ლევან ჭილაშვილმა.³⁰

თუმცა არსებობს სხვა მოსაზრებაც, იმავე წლის 5 აპრილის გამგებელი კომიტეტის სხდომაზე, სადაც განიხილეს გეოგრაფიული სამოგადოების თავჯდომარის კონსტანტინე მიხეილის ძის წინადადება კავკასიაში მეცნიერული კვლევის გაღრმავებასთან დაკავშირებით ივ. ბართოლომეიმ და ვლ. სოლოგუბმა წამოაყენეს მოსაზრება მუშეუშის შექმნის შესახებ და კომიტეტიც დაეთანხმა ამ

²⁷ Радде Г., Краткий очерк истории развития Кавказского Музея, г. 1891 г. 34.

²⁸ Записки КОИРГО, № 1, 1852, г. 23.

²⁹ Радде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 39.

³⁰ ჭილაშვილი ლ., საქართველოს სახელმწიფო მუშეუში, გამ. "სახალხო გამეოთი", 1997, # 26.

ამრს. პროფ. გ. ჯორდანიას სწორედ ეს დღე მიაჩნია მუზეუმის ჩამოყალიბების თარიღად.³¹

1852 წლის გაზაფხულიდან უკვე პრაქტიკულად გადიდებულ ნაბიჯები მუზეუმისთვის შესაფერისი შენობის გამონახვისა და სამუზეუმო მასალების მოძიებისათვის. გამგებელი კომიტეტის 21 მაისის და 5 აგვისტოს სხდომებზე მეფისნაცვლის ნებართვის მიღების შემდეგ გადაწყდა უცხოელ ნატურალისტ ფ. ბაიერნისგან 325 მანეთად შეეძინათ მის მიერ კავკასიაში მოპოვებული საბუნებისმეტყველო მასალათა კოლექცია. განიხილეს აგრეთვე მ. ვორონცოვის რეზოლუცია, სადაც მეფისნაცვალს სასწრაფოდ მოითხოვდა გამოქვეყნებული შესაფერისი ბინა, რომელშიც განთავსდებოდა მუზეუმი და ბიბლიოთეკა. აქვე ვორონცოვი პოლკოვნიკ ა. ივანიცკის მიუთითებდა, რომ მას თავისი მინერალების კოლექციიდან ნაწილი მუზეუმისთვის გადაეცა.³²

ამავე წელს ვ. სოლოგუბმა მუზეუმს შემოწირა 44 ერთეული ეთნოგრაფიული ნივთი: კავკასიური ტანსაცმელი, სამკაულები და იარაღები. ინჟინერმა ალ. ივანიცკიმ მუზეუმს ასევე შესწირა მინერალოგიური კოლექცია. თუმ-ფშავ-ხევსურეთის ოლქის უფროსმა პოლკოვნიკმა ლევან ჩოლოყაშვილმა ამავე პერიოდში მუზეუმს უსასყიდლოდ გადასცა ოთხი არაბული წიგნი, ნუმიზმატიკური მასალა და ეთნოგრაფიული ნივთები.³³ ასევე აღსანიშნავია პლატონ იოსელიანის მიერ მუზეუმისათვის 10 წიგნის საჩუქრად გადაცემა. 1852 წელს კავკასიის განყოფილების მუზეუმში სულ შემოსულა 105 ნივთი. სწორედ ამ მცირე კოლექციებმა დაუდეს საფუძველი ახლად ჩამოყალიბებული მუზეუმის ფონდებს.³⁴

ამავე პერიოდში, მუზეუმმა გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილებასთან არსებულ ე. წ. 'მიუნც-კაბინეტიდან'

³¹ ჯორდანიას გ., კავკასიური მუზეუმის დაარსება, თბ., 1951, გვ. 111.

³² Записки КОИРГО, ნაწ. 2, 1853, გვ. 197.

³³ ჩაჩაშვილი გ., ქართული ეთნოგრაფიის ისტორიიდან, სსმ შოამბე XVII-ბ, გვ. 110.

³⁴ გაბ. "Кавказ", 1853 წლის 21 თებერვალი, №14.

მიიღო 509 ერთეული მონეტა და მედალი, რომლის კატალოგი ჯერ კიდევ 1848 წელს შეადგინა გ. ტოკარევიმა.³⁵

მიუხედავად იმისა, რომ მუზეუმში თავდაპირველი ჩანაფიქრით ეთნოგრაფიული უნდა ყოფილიყო, იგი მრავალმხრივი, კომპლექსური ხასიათის გამოვიდა. მის პირველ ექსპონატებში ფ.ბაიერნისა და ა.ივანიცკის კოლექციების წყალობით ბოტანიკური, ზოოლოგიური და მინერალოგიური მასალები სჭარბობდა, მაგრამ მოკლე ხანში მუზეუმში ეთნოგრაფიული ნივთები მომრავლდა, განსაკუთრებით შემოწირულობებით შემოსული.

როგორც კავკასიის განყოფილების ოქმებიდან და მუზეუმის პირველი 1856 წლის კატალოგიდან ჩანს, განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა მუზეუმისთვის ეთნოგრაფიული მასალების მოძიებას. ამ მიზნითა და საერთოდ კავკასიის მხარის ეთნოგრაფიული კვლევის სახელმძღვანელოდ სამოგადოების წევრებისგან მუზეუმთან ჩამოყალიბდა სპეციალური კომისია. მასში შევიდნენ: ვ.სოლოგუბი, ა.ივანიცკი, გ.ტოკარევი, ა.ბერჟე და ლ.ჩელოკაევი³⁶ (ლევან ჩოლოყაშვილი.).

განყოფილების დავალებით კავკასიაში სამეცნიერო ცნობების შესაკრებად შედგა სამოქმედო პროგრამები. ეთნოგრაფიის დარგში პროგრამა წარმოადგინა ვ. სოლოგუბმა, ხოლო ბოტანიკასა და ზოოლოგიაში – ვ. ბეკეტოვმა.

თავდაპირველად, 1853 წლამდე მუზეუმის საქმიანობას წარმართავდა კავკასიის განყოფილების გამგებელი კომიტეტი. იგი მუზეუმზე ხელმძღვანელობას ოფიციალურად ახორციელებდა მუზეუმის მდივნის (ბედამხედველის) მეშვეობით. ამ თანამდებობაზე 1852 წლიდან გარდაცვალებამდე მუშაობდა გ. ტოკარევი.

გაბრიელ ანდრეას ძე ტოკარევი (1796-1854) მეცნიერი, მწერალი და მოგზაური, 40-იანი წლების შუა ხანებში ჩამოღის თბილისში და იწყებს მუშაობას მეფისნაცვლის კანცელარიაში, მალე მეფისნაცვლის ბრძანებით იგი ინიშნება თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის პირველ დირექტორად. მას დიდი წვლილი მიუძღვის ამ დაწესებულების

³⁵ Общий реестр монетам и медалям мивои-кабинета при Кавказском отделе Императорского Русского географического общества, составлен Г. Токаревым, т. 1, 1848.

³⁶ Радде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 34.

კავკასიოლოგიური ლიტერატურით სწორედ დაკომპლექტების საქმეში. გ. ტოკარევის სახელთანაა დაკავშირებული აგრეთვე კავკასიის შესახებ პირველი ბიბლიოგრაფიის შედგენა. პარალელურად იგი ნაყოფიერ სამეცნიერო სამუშაოებს ეწეოდა. მისი კვლევის სფერო იყო საქართველოსა და სომხეთის ისტორიის, ეთნოგრაფიის საკითხები და ამიერკავკასიის მატერიალური კულტურის ძეგლები. მისი ნარკვევები და სტატიები კავკასიის მეცნიერული შესწავლის ერთ-ერთ პირველ ცდას წარმოადგენს. იგი აქტიურად თანაშრომლობდა გაზეთ "კავკასიან". მის ფურცლებზე იგი აქვეყნებდა თავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის შრომებს. ბუნებისა და სიძველეთა მოყვარული ბევრს მოგზაურობდა. აკადემიკოს პ. აბიხთან ერთად მონაწილეობდა კავკასიის ქედზე ჩატარებულ ექსპედიციაში.

მუშეუმისადმი თავიდანვე დიდ მშრუნველობას იჩენდა მეფისნაცვალს მ. ვორონცოვი. იგი სისტემატურად ესწრებოდა და ხელმძღვანელობდა გეოგრაფიული სამოგადოების სხდომებს, ყოველთვის საქმის კურსში იყო და ცდილობდა ხელი შეეწყოს მისი საქმიანობისთვის. მ. ვორონცოვსა და მის მეუღლეს ხშირად შეჰქონდათ შემოწირულებები. მათ მუშეუმს საჩუქრად გადასცეს ბოტანიკური მასალები და ქერჩის მიდამოებში აღმოჩენილი ძველებურ ძვირფასეულობათა განძი,³⁷ მოგვიანებით მათ მუშეუმს გადასცეს ეთნოგრაფიული და ნუმიზმატიკური კოლექცია. მ. ვორონცოვი და მისი მეუღლე ხშირად მოიხსენიებოდნენ კატალოგებსა და განყოფილების ანგარიშებში მუშეუმისთვის შემომწირველთა ჩამოთვლის დროს.

პრაქტიკულად, გამგებელი კომიტეტი მუშეუმის ხელმძღვანელობაში მთავარ როლს აკუთვნებდა მეფისნაცვლის განსაკუთრებულ დავალებათა მოხელეს გრაფ ვლ. სოლოგუბს.

ვლადიმერ ალექსანდრეს ძე სოლოგუბი (1813-1882), ცნობილი რუსი მწერალი და ეთნოგრაფი, მ. ვორონცოვის მოწვევით 50-იან წლებში ჩამოდის თბილისში და აქტიურად ებმება ქალაქის კულტურულ ცხოვრებაში. თავის პიესებსა და ნოველებს აქვეყნებდა გაზეთ "კავკაზში", განსაკუთრებით ნაყოფიერი გამოდგა მისი მოლგაწეობა რ. გ. ს. კავკასიის განყოფილებაში, სადაც ფაქტობრივად ხელმძღვანელობდა განყოფილების მუშეუმს. მისი მემკვიდრეობიდან აღსანიშნავია აგრეთვე "მოგონებანი", სადაც იმდროინდელი თბილისური ცხოვრების და ეთნოგრაფიული ყოფის

³⁷ "Кавказский календарь" на 1855, გვ. 198.

ამსახველი სურათებია გადმოცემული. კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებების ორგანიზებისათვის მახლობელთა წრეში მას "ნატიფი ხელოვნების მინისტრს" უწოდებდნენ. "მე ყოველთვის გულწრფელად მიყვარდა კავკასია და ისიც ასეთივე სიყვარულით მასუხობდა" წერდა იგი.³⁸

1853 წლის 27 იანვარს კავკასიის განყოფილების საერთო კრებაზე არჩეული იქნა მუზეუმის პირველი დირექცია სამი წევრის შემადგენლობით. თავმჯდომარედ აირჩიეს ე. ანდრეევსკი, თანადირექტორებად კი - ვ. სოლოგუბი და კ. ჩერმაკი.³⁹

ვ. სოლოგუბი თავის "მოგონებებში" ძალზე უარყოფითად იხსენიებს პირველ დირექტორ-თავმჯდომარეს ერასტ ანდრეევსკის. იგი განსაკუთრებით მიუთითებს მის არაკომპეტენტურობაზე. ამ თანამდებობაზე მის არჩევას მ. ვორონცოვის მფარველობით ხსნის. მისივე გადმოცემით, ე. ანდრეევსკი ვორონცოვის კანცელარიაში "გენერალ - შტაბს-ექიმად" მუშაობდა. მეფისნაცვლის პირადი ექიმიც ყოფილა და მასზე დიდი გავლენით სარგებლობდა⁴⁰ ასევე ცუდად ახასიათებს ე. ანდრეევსკის იმდროინდელი თბილისელი იურისტი ვლადიმერ ტოლსტოი, რომელსაც მიაჩნდა, რომ იგი ძალზე ამპარტავნულად ექცეოდა ადგილობრივ მოსახლეობას.⁴¹

ერთი წლის შემდეგ, 1853 წლის 16 დეკემბერს ე. ანდრეევსკი გაათავისუფლეს დაკავებული თანამდებობიდან და მის ნაცვლად აირჩიეს ბარონი ალ. ნიკოლაი.

ალექსანდრე პავლეს ძე ნიკოლაი (1821-1899), 1848 წლიდან მოღვაწეობს კავკასიაში. სამსახურს იწყებს ჯერ მეფისნაცვლის საველე კანცელარიაში, ხოლო 1852 წლიდან - იკავებს სახელმწიფო ოლქის მმართველის ადგილს. მოგვიანებით მან ბრწყინვალე კარიერას მიაღწია. 1863 წელს იგი გახდა სენატორი, 1875 წელს - სახელმწიფო საბჭოს წევრი, 1882 წელს - იმპერიის განათლების მინისტრი და ბოლოს, 1894 წელს - სახელმწიფო საბჭოს კანონთა დეპარტამენტის თავმჯდომარე. მთელი სიცოცხლის მანძილზე მას გვერდს უმშვენებდა ქართველი პოეტის ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასული სოფიო.

³⁸ Соллогуб В., Воспоминание, Ленинград, 1939, გვ. 453.

³⁹ Радде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 35,

⁴⁰ Соллогуб В., Повести и воспоминание, Ленинград, 1988, გვ. 506.

⁴¹ Толстой В., Князь М. С. Воронцов, ექაბ. «Русский Архив», ,
პეტერბურგი, ნოემბერი, 1877, გვ. 308.

საქართველოს
ისტორიის
ინსტიტუტი

სტრუქტურულად მუშეუმი შედგებოდა 3 განყოფილებისგან (კაბინეტისგან): საბუნებისმეტყველო, ეთნოგრაფიული ისტორიული. მუშეუმის თანამშრომელთა მთელი შტატი პერსონალის ჩათვლით 6 კაცს არ აღემატებოდა. (3-ღირექცია, 1-პრეპარატორი, დარაჯი და დამლაგებელი).

მუშეუმის წლიური ბიუჯეტი შეადგენდა 600 მანეთს ვერცხლით. რასაკვირველია ეს თანხა ვერ გასწვდებოდა, როგორც მუშეუმის შენახვას, ისე ფონდების გაზრდას და ახალი კოლექციების შექმნას. ამიტომ საერთო კრებებზე ხშირად იღვა სუფსიდიების მომატების საკითხი--მაგრამ ამაოდ. მუშეუმი ხშირად მისთვის გათვალისწინებულ თანხასაც ვერ იღებდა სრულად.

რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების 1852--61 წლების ანგარიშების მიხედვით კავკასიის განყოფილების მუშეუმზე გამოყოფილი იყო შემდეგი თანხები: (ცხრილი 2)

წლები	1852	1853	1854	1855	1856	1857-61
თანხა, მან.	628	760	700	658	675	900

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ამ თანხიდან ყოველწლიურად მუშეუმისა და ბიბლიოთეკის შენობის დასაქირავებლად 600 მანეთი იხარჯებოდა, ნათელი იქნება თუ რა ფინანსურ გაჭირვებას განიცდიდა მუშეუმი.

მუშეუმის მუშაობის პირველ ეტაპზე უმთავრესი ყურადღება უნდა დათმობოდა მისი ფონდების შევსებას, ამისთვის ღირექცია აპირებდა მიზანმიმართული და გეგმიური მოპიებით-- შემგროვებლობითი სამუშაოების ჩატარებას. ამისთვის წარმოადგინეს კიდეც სპეციალური ინსტრუქცია და პროგრამა, რომელიც ცნობილი ეთნოგრაფის ნ. ნაღეყდინის მიერ აღრე შემუშავებული დოკუმენტის მიხედვით იყო შედგენილი. ინსტრუქციაში ჩამოთვლილი იყო მუშეუმისთვის საინტერესო ექსპონატთა ათზე მეტი სახეობა. ნივთები მუშეუმში უნდა შემოსულიყო ორი გზით: 1) შესყიდვითა და 2) შემოწირულობით.⁴² ვინაიდან მუშეუმი მუდმივად განიცდიდა სახსრების ნაკლებობას, მისი ფონდები უმთავრესად მეორე გზით კომპლექტდებოდა და ექსპონატების შეგროვება ხშირად შერჩევით არ ხერხდებოდა.

⁴² Записки КОИРГО, ч. III, ст 198,

რაც შეეხება კავკასიის განყოფილების მუშეუმის თავდაპირველ ბინას, იგი მოთავსებული ყოფილა ჭავჭავაძისა და საკომუნდატო (დღევანდელი ალ.ჭავჭავაძის ქ. #6 და ალ.გრიბოედოვის ქ. #16) ქუჩების კუთხეში თბილისის საარტილერიო გარნიზონის მეთაურის პოდპოლკოვნიკ პეტრე ლაპინსკის ბინის მეორე სართულზე. 1852 წელს გამგებელმა კომიტეტმა გააფორმა კონტრაქტი -- 5 წლის ვადით პოდპოლკოვნიკის მეუღლე რომალია ლაპინსკაიასთან, ახლადდაშენებული ზედა სართულის გაქირავების შესახებ, რისთვისაც ყოველწლიურად ქირა უნდა გადახდილიყო 600 მანეთი ვერცხლით.⁴³ სწორედ ამ კაპიტალური ბინის მეორე სართულის 7 ოთახში მოთავსდა მუშეუმი, კანცელარია და ბიბლიოთეკა.

მუშეუმის შესაფერ ბინაში დაბინავებამ კეთილი ნაყოფი გამოიღო. 1852 წლის აგვისტოდან მთელი ძალით გაჩაღდა მუშაობა ფონდების დაკომპლექტებისთვის და ექსპოზიციის მომზადებისთვის. ამ პერიოდთან ყირიმის ომის დაწყებამდე (1853 წლის ოქტომბრამდე), ყველაზე ნაყოფიერი ხანა იყო მუშეუმის ისტორიაში.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 105 ერთეულისგან შემდგარმა პირველმა კოლექციებმა (ფ. ბაიერნის, ვ.სოლოგუბის, ა.ივანიცკის და ლ. ჩოლოყაშვილის) საფუძველი დაუდეს მუშეუმის ფონდებს. შემდგომში ფონდები სწრაფად ივსებოდა როგორც შემოწირულობებით, ისე შეძენილი ნივთებით. მათ შესახებ რეგულარულად ქვეყნდებოდა ცნობები გაზეთების "Кавказский календарь"-ის, "Кавказ"-ის და განყოფილების "Записки"-ს, ფურცლებზე. თუ როგორ ივსებოდა მუშეუმის ფონდები, ყველაზე კარგად ჩანს კავკასიის განყოფილების მუშეუმის საერთო კატალოგში, რომელიც წარმოადგენს შონარგაყრილ დალუქულ და დანომრილ 99 გვერდიან ლავთარს, შევსებულს თბილისში 1856 წლის 13 ნოემბერს.⁴⁴ მას ხელს აწერენ მუშეუმის დირექტორ-თავჯდომარე ა.ნიკოლაი და დირექციის მდივანი ა.ბერკე. ამ უკანასკნელის მიერ 1854 წლის გაზაფხულზე მუშეუმის მდივნის

⁴³ ჟორდანიას გ., კავკასიური მუშეუმის დაარსება, თბ., 1951, გვ. 17.

⁴⁴ კატალოგი ამჟამად ინახება საქართველოს სახ. მუშეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში.

(მელამხედელის) თანამდებობის დაიკავების შემდეგ, ამ დარწესებულების სამუშაოები კიდე უფრო მიზანმიმართული გახდა,

ადოლფ პეტრეს ძე ბერჟე (1828—1885), პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის დამთავრების შემდეგ, იმპერატორის რჩევით, 1851 წლის ბოლოს ჩამოვიდა თბილისში და მუშაობა დაიწყო ევრონაციონალური კანცელარიაში საიდუმლო ნაწილის მოხელედ. აქედან იგი მარი ბროსეს რეკომენდაციით კავკასიის განყოფილების მუშეუმში გადავიდა სამუშაოდ პარალელურად, ა. ბერჟეს 1856 წელს ირჩევენ რ.გ.ს. კავკასიის განყოფილების მმართველად, 1857 წლიდან იგი თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის დირექტორია. ა. ბერჟე 1864 წელს აირჩიეს "აზიის საზოგადოების". ხოლო 1865 წელს—საფრანგეთისა და გერმანიის აღმოსავლეთმცოდნეობის საზოგადოებების წევრად.⁴⁵ 1894 წელს დაინიშნა კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის თავმჯდომარედ. 1864-1886 წლებში მისი რედაქტორობით გამოიცა 10 ტომი, რომელიც დღესაც ითვლება სამზგიდო წიგნად კავკასიოლოგიაში. აბერჟე სწავლობდა საქართველოს და ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და სტატისტიკის საკითხებს.⁴⁶ კავკასიის განყოფილების მუშეუმის ფონდების შესახებ გუსტავ რადე აღნიშნავს, რომ პირველსავე წლებში მუშეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილება გამდიდრდა რამოდენიმე ძვირფასი შემოწირულობებითა და შენაძენებით, რომელთა შორის ყურადღებას იპყრობდა "თავად რაფიელ ერისთავის, ტოკარევის, მაკინეცის, ბერჟეს, რომანოვის, ხარიტონოვისა და გრამაგინის შემოწირულობანი."⁴⁷

როდესაც გ. რადე შემოთ ჩამოთვლილ პირთა სათავეში თავად რაფიელ ერისთავს აყენებს და თან სრულად წოდებითა და სახელით მოისხენიებს, ხოლო დანარჩენებს მხოლოდ გვარებით, ეს ალბათ რაფიელ ერისთავის მუშეუმისადმი განსაკუთრებულ დამსახურებაზე მიუთითებს.

რაფიელ ერისთავის მიერ შემოწირული ნივთები გატარებულია კავკასიის განყოფილების მუშეუმის 1856 წელს შედგენილ პირველ

⁴⁵ ასვლედიანი გ., ა. ბერჟე, საქართველოს და ჩრდ. კავკასიის ხალხების ისტორიის მკვლევარი, (სადისერგაციო ნაშრომი), 1998, გვ. 26.

⁴⁶ Кабаков Д., Памяти А. Берже, გვ., 1886.

⁴⁷ Радде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 34.

კატალოგში 107-117 ნომრებით. ესაა ძირითადად სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ეთნოგრაფიული ნივთები. გაცილებით მეტია მისი დამსახურება მუზეუმის ორგანიზებასა და განვითარებაში. როგორც ჩანს, იგი იყო ერთადერთი ქართველი სპეციალისტი, რომელიც სპეციალურად მიუწვევიათ სამუშაოდ მუზეუმში ფონდების მოსაწესრიგებლად, განსაკუთრებით კი ეთნოგრაფიული ნივთების ადგილობრივი გერმინოლოგიის დასადგენად და დასამუსტრებლად. მან პირველმა დააყენა საკითხი სამუზეუმო კოლექციების კატალოგიზაციისა შესახებ და შეიმუშავა კიდევ სანიმუშო მეთოდური ინსტრუქცია.

რაფიელ დავითის ძე ერისთავი (1824-1901), ცნობილი მწერალი, ეთნოგრაფი და საზოგადო მოღვაწე თბილისის გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ, მუშაობას იწყებს ჯერ თუშ-ფშავ-ხევსურეთში თარჯიმნად, ხოლო შემდეგ მეფისნაცვლის კანცელარიაში მაგიდის უფროსის თანაშემწედ. ქართულ და რუსულ პრესაში გამოქვეყნებულ ნაშრომებში იგი ქართული კულტურის, მისი ნაციონალური ზნე-ჩვეულებების და ინტერესების დამცველად გვევლინება. მის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის წერილებსა და ნარკვევებს თავიდანვე ყურადღება მიაქცია მარი ბროსემ. მისი რჩევით რ. ერისთავი 1853 წელს სამუშაოდ გადავიდა მუზეუმში, რომელსაც უდიდესი აზგი დასდო. იგი შემდეგ მუშაობდა ქუთაისში უფროს მოხელედ, ზუგდიდის მაზრის უფროსად, ქუთაისის გუბერნიის სამმართველოს განყოფილების უფროსად და ქუთაისის მომრიგებელ მოსამართლედ.⁴⁸ პარალელურად ეწეოდა ნაყოფიერ სამეცნიერო და ლიტერატურულ მოღვაწეობას. იკვლევდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებთა ეთნოგრაფიულ ყოფას, ცხოვრების წესს და ტრადიცია-ჩვეულებებს. მისი სამწერლო შემოქმედება გამოირჩეოდა პატრიოტიზმითა და პუმიანიზმით.

რაფიელ ერისთავი ნახევარი წლის განმავლობაში ასრულებდა მუზეუმის მდივნის (მელამხედველის) მოვალეობას, იმავდროულად იგი არა მარტო უვლიდა და პატრონობდა მუზეუმის ნივთებს, არამედ ცდილობდა სისტემატიზაციაში მოეყვანა, შეეცნო და მოეწესრიგებინა ეთნოგრაფიული კოლექციები, რის გამოც მას გამოეცხადა "გულწრფელი მადლობა".⁴⁹

⁴⁸ ვაშაყვაძე შ., რაფიელ ერისთავი, თბ., 1962, გვ. 48.

⁴⁹ Записки КОИРГО, ნაწ. 3, გვ. 290.

რ. ერისთავს 1855 წლის სექტემბერში დიდი შრომატევადი სამუშაოები ჩაუტარებია. მას შეუჯერებია ეთნოგრაფიული და ისტორიული განყოფილებების ფონდებში დაცული მასალები, რის შედეგადაც წარმოუდგენია სია იმ ნივთებისა, რომელიც უნდა ამოურიცხათ მუზეუმის რეესტრიდან, რადგან "ისინი არ ასახავდნენ მხარეს არც ეთნოგრაფიულად და არც ისტორიულად."⁵⁰

უფრო მეტიც, მუზეუმის ერთ-ერთი დირექტორის ვ. სოლოგუბის თბილისიდან გადასვლის შემდეგ, რაფიელ ერისთავის კანდიდატურა წარადგინეს ეთნოგრაფიის დარგში მუზეუმის თანადირექტორის თანამდებობაზე. განყოფილების საერთო კრებაზე გამართულ კენჭისყრაზე რ. ერისთავმა იმდენივე ხმა მიიღო, რამდენიც მისმა კონკურენტმა. მართალია შემდეგ გამტებელმა კომიტეტმა ამ ადგილზე მეორე კანდიდატი ნუმიზმატი და მეცნიერი ი. ბართოლომეი აირჩია და მიუხედავად ამ უკანასკნელის უდავო ღირსებებისა, ეს ფაქტი მაინც იმ დროს გაბატონებული წესით, ადგილობრივი ეროვნული კადრების უგულებელყოფის გამოვლინებად უნდა მივიჩნიოთ.

მუზეუმის წინაშე რ. ერისთავის ღვაწლის მიჩქმალვის ცდასაც ჰქონია ადგილი. ამის დამადასტურებელია ის, რომ მის მიერ 1860 წელს იმერეთსა და სამეგრელოში მოძიებული და მუზეუმში ჩამოტანილი ეთნოგრაფიული კოლექციები სხვა პირს--ამ შემთხვევაში ა. ბერგეს მიაწერეს,⁵¹ რაზეც კარგად მეტყველებს მუზეუმის კატალოგის ჩანაწერები. ასეთი შემთხვევა ალბათ უკანასკნელი არ იქნებოდა.

რ. ერისთავი, როგორც კავკასიის განყოფილების ჯერ წევრ -- თანამშრომელი, მოგვიანებით კი--ნამდვილი წევრი, შემდგომშიც აქტიურად მონაწილეობდა მუზეუმის ცხოვრებაში. უნდა ითქვას, რომ მუზეუმში შედგენილ კატალოგებში ყველაზე სრულყოფილად სწორედ ეთნოგრაფიული ნაწილი არის შესრულებული, რაც რაფიელ ერისთავის შრომის შედეგი უნდა იყოს.

⁵⁰ Отчет Императорского Русского географического общества (შემდგომში -- შემოკლებით ИРГО) на 1857, ნაწ. 1, გვ. 105.

⁵¹ ჩაჩაშვილი გ., ქართული ეთნოგრაფიის ისტორიიდან, ს ს მ მოამბე XVII--ბ, გვ. 124.

მუზეუმის დიდი მონაბაგე ყოფილა აგრეთვე ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწე მიხეილ თუმანიშვილი. მას 120 ვერცხლის მანეთად შეუძენია ხევისური მამაკაცის ტანსაცმლის და იარაღის სრული კომპლექტი (ჩოხა, ახალუხი, შარვალი, ჯაჭვის პერანგი, ჩაჩქანი, ფარი, ხმალი და ა.შ.) და საჩუქრად გადაუცია მუზეუმის ეთნოგრაფიული კაბინეტისთვის.⁵² აღნიშნული ნივთები სოფელ ერწოში 1854 წლის მარტში შეუგროვებია მუზეუმის ეთნოგრაფიული კომისიის წევრს მემოთ ხსენებულ თავად ლევან ჩოლოყაშვილს. ამ უკანასკნელის მუზეუმისადმი გულშემატკივრობას კარგად გამოხატავს მისი მიმოწერა მიხეილ თუმანიშვილთან, სადაც გამოთქმულია მზადყოფნა საკუთარი თანხებით შეეძინა ექსპონატები მუზეუმისთვის. მანვე მუზეუმს შესწირა ხევისური მამაკაცის ფეხსაცმელები (ბანდულები) თავისი განმარტებებით,⁵³ რომელიც ეთნოგრაფიული ექსპონატის კვალიფიციურად აღწერის ერთ-ერთ პირველ ცდას და სანიმუშო მაგალითს წარმოადგენდა.

ეთნოგრაფ გ. ჩიტაიას გადმოცემით ამავე პერიოდში ლევან ჩოლოყაშვილს მუზეუმისთვის შეუწირავს ბრინჯაოს აქვამონილი. მხედრული ანბანით შესრულებული წარწერიდან ჩანს, რომ იგი ხმალას ხატისათვის შეუწირავთ.⁵⁴

გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების სამდვილ წევრს მიხეილ გიორგის ძე ჭილაშვილს მუზეუმისთვის შემოუწირავს ნივთები, რომელთა შორის აღსანიშნავია ფოლადის მუზარადი ოქროს მარნიშით. ეს უკანასკნელი გატარებულია განყოფილების მუზეუმის კატალოგში მე-12 ნომრით. ალბათ ეს მუზარადი ჰქონდა მხედველობაში ივ. ჯავახიშვილს, როდესაც სინანულით აღნიშნავდა: "ოქროს მარნიშით უხვად შემკული მშენიერი ქართული მუზარადიც არსებობს, მაგრამ ჯერჯერობით არც ის არის საქართველოში"⁵⁵ და მიუთითებდა იმ ფაქტზე, რომ

⁵² ჩაჩაშვილი გ., დასახ. ნაშრ., გვ. 110.

⁵³ ჩოლოყაშვილი კ., საქართველოს სახ. მუზეუმის საჭურველის ფონდის ისტორიისათვის. ს.ს.შ. მოამბე. ტ. XXII—ბ, გვ. 385.

⁵⁴ ჩიტაია გ., ჩემი ცხოვრების გზება და ბილიკებზე, თბ., 1988, გვ. 70.

⁵⁵ ჯავახიშვილი ა., შოთა რუსთაველისა და მისი ეპოქის გამოფენა, გამ. "კომუნისტა", 1937, 9 მარტი # 55.

ძველ ქართულ საჭურველს გერმანიის მუზეუმებში (ბერლინის ცოიგჰაუზში) უფრო ნახავს ადამიანი, ვიდრე საქართველოს მუზეუმებში. პროფ. გ. ჩიტაია ამას თბილისის მუზეუმების იმდროინდელ მესვეურთა "დამსახურებად" მიიჩნევდა, რომლებიც XIX საუკუნის 70 - იანი წლებიდან უხვად უგზავნიდნენ ევროპის მუზეუმებს ქართულ სამუზეუმო ნივთებს.⁵⁶

თვით მუზეუმი არქეოლოგიურ სამუშაოებს არ აწარმოებდა. როდესაც მ. ჭილაშვილმა სამოგალოების გამგებელი კომიტეტის 1856 წლის 29 დეკემბრის სხდომაზე დააყენა საკითხი თბილისის, ქუთაისისა და ერევნის გუბერნიებში არქეოლოგიური გათხრების ჩატარებისა და ამისთვის ქერჩიდან სათანადო სპეციალისტის მოწვევის შესახებ⁵⁷ ეს ამრი, სხდომაზე არ გაიზიარეს იმ მოტივით, რომ გეოგრაფიული სამოგალოების დებულებით, არქეოლოგიური კვლევა არ შედიოდა კავკასიის განყოფილების საქმიანობის სფეროში.

მუზეუმისადმი დახმარება -- შეწევნა ფონდების შევსების მიზნით, სხვადასხვა სახის შემოწირულებათა შემოტანა, უცხო არ ყოფილა თბილისის იმდროინდელი სამოგალოებიათვის. გ. რაღეს აღნიშვნით, მუზეუმისადმი ქველმოქმედებაში მანდილოსნებიც იღებდნენ მონაწილეობას. მაგალითად, ამალია რეშეტოვამ მუზეუმს შემოწირა სპარსული ალბომი 40 სურათით.⁵⁸ ი. ბებუთოვის მეუღლემ მარიამმა, მუზეუმს გადასცა ჩრდილოეთ კავკასიაში, პიატიგორსკის მახლობლად აღმოჩენილი 27 ერთეული პალეონტოლოგიური მასალა.⁵⁹ ელისაბედ ვორონცოვამ მუზეუმს საჩუქრად გადასცა კავკასიელ ქალთა სამკაულები, სხვადასხვა ტანსაცმელი, ოქროს, ვერცხლის და ლითონის მონეტები, 1849 წელს მდინარე მალკას ქვის ხიდთან აღმოჩენილი ძველებური განძეულობა და სხვა ძვირფასი ნივთები, რის შესახებაც "Кавказский календарь"-ი წერდა: "რომ ისინი არა მარტო პირველ ადგილს დაიჭერენ მუზეუმის ახალ

⁵⁶ Чигая Г., Этнографические исследования Грузинской ССР, "Советская этнография", 1848, 4, გვ. 175

⁵⁷ Записки КОИРГО, ნაწ. IV, 1857, გვ. 246.

⁵⁸ Радде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 35.

⁵⁹ Записки КОИРГО, IV, გვ. 244.

ექსპონატთა შორის, არამედ მათი შექმნა დიდი პატივი იქნებოდა ნებისმიერი იშვიათობათა კაბინეტისათვის.⁶⁰ მანვე მუშეუმის ბიბლიოთეკას შესწირა ყურანის უნიკალური ხელნაწერი.

გ. რადეს აღნიშვნით, 1853-56 წლებში მუშეუმში უფრო ეთნოგრაფიული ნივთები შემოდიოდა შემოწირულობათა სახით. იგი განსაკუთრებით გამოყოფს სამოგადლოების წევრ-თანამშრომლის, თეირანში მომუშავე რუსი მოხელის ეგორ მაკინცევის მიერ შემოწირულ სპარსულ ნივთებს, აგრეთვე კუს ჯავშნისა და სპილოს ძვლისგან დამზადებულ ინდურ და ჩინურ ნაკეთობებს.⁶¹ აღნიშნულ კოლექციაში ყურადღებას იპყრობდა საომარი იარაღები, ძვირფასი ქვები, მონეტები და შ.შ. აბასის ნაქონი ვერცხლით გაწყობილი ყალიონი.

1856 წელს განყოფილების ნამდვილმა წევრმა გენერალ-ლეიტენანტმა ბარონმა იპოლიტე ვრეესკიმ მუშეუმს საჩუქრად გადასცა ჩეჩნეთში მოპოვებული საინტერესო კოლექცია, რომელშიც იყო ოქროს, ვერცხლისა და ძვირფასი ქვებისგან დამზადებული ნივთები, აგრეთვე შამილის ვერცხლის ორდენების სრული კომპლექტი.⁶² (სულ 11 ვერცხლის ორდენის ნიშანი, რითაც შამილი თავის მებრძოლებს აჯილდოებდა).

სამოგადლოების ნამდვილმა წევრმა კ. სარაფოვმა ამავე მუშეუმს უსახსოვრა მუმიის ქვის ქანდაკება იეროგლიფური წარწერით. ვლადიკავკაზის ოლქის უფროსმა მუშეუმს შესწირა ოქროს და ვერცხლის სამაჯურები, ბეჭდები, ყელსაბამები და ოთხი ძველებური მონეტა.⁶³

ამავე წელს, კავკასიის განყოფილების თავჯდომარემ, გენერალმა ვ. ბებუთოვმა მუშეუმს შესწირა მდინარე ლაბას ნაპირებთან აღმოჩენილი ბრინჯაოს ძველებური ნივთები. გენერალ-მაიორმა ი. კუტკაშინსკიმ მუშეუმს გადასცა ორი ფაიფურის თასი ქართული წარწერით.⁶⁴

⁶⁰ «Кавказский календарь» на 1885 г., გვ. 198.

⁶¹ Радде Г., დაბ. ნაშ. გვ. 36. Записки КОИРГО IV, გვ. 250.

⁶² Записки КОИРГО, ნაწ. 4, გვ. 253.

⁶³ Записки КОИРГО, IV, 1857, გვ. 257.

⁶⁴ Записки КОИРГО IV 1857, გვ. 256.

ეთნოგრაფიულ და ისტორიულ ნივთებთან ერთად, მუზეუმში შემოდიოდა გეოლოგიური, ბოტანიკური და მოთლოგიური მასალებიც. 1854 წლის ნოემბერში მუზეუმისთვის ბარონ ა. ვრანგელს საჩუქრად გადაუცია 4 ყუთისგან შემდგარი კოლექცია, რომელშიც იყო 774 ეგზემპლარი კავკასიური მწერი.⁶⁵ 1856 წელს შტაბს-კაპიტანმა ისმაილ აბაშელიკოვმა მუზეუმს შესწირა პეპლების მდიდარი კოლექცია.

მუზეუმს ქველმოქმედებას სხვა სახითაც უწევდნენ. სამუზეუმო ნივთების გარდა სწირავდნენ თანხებსაც და სამეურნეო ნივთებსაც: 1857 წლის მარტში ა. ნოვოსელსკიმ მუზეუმს გადასცა 200 მან. ვერცხლი, ხოლო ვ. ვერდერევესკიმ მუზეუმს აჩუქა მაგიდის ორი შანღალი, კედლის ოთხი ბრა, კარადა და სხვა საჭირო ნივთები.

კავკასიის განყოფილება მუზეუმში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ნივთების შემომწირველებს თავის წევრ-თანამშრომლად ირჩევდა და ბუჭდვითი ორგანოს მეშვეობით მადლობას უცხადებდა.

განყოფილების ანგარიშებსა და მუზეუმის პირველ კატალოგში შემომწირავთა შორის ზემოთ დასახელებულ ქართველ პირთა გარდა მოიხსენიება სამოგალოების ნამდვილი წევრი გიორგი რევაზის ძე ერისთავი, რომელსაც მუზეუმისათვის 1854 წელს საჩუქრად გადაუცია მდინარე ურუპის სათავეებთან აღმოჩენილი ბრინჯაოს უძველესი ნივთები.

მუზეუმის ფონდების შევსება შესყიდვითაც ხდებოდა, თუმცა ამას იშვიათი ხასიათი ჰქონდა. მაგალითად, გამგებელი კომიტეტის 1854 წლის 7 მაისის სხდომის გადაწყვეტილებით სამოგალოების სახსრებიდან გარკვეული თანხა გადაუხადეს ერევნის გუბერნიაში მცხოვრებ ორ მოქალაქეს, რომლებსგან მუზეუმმა მიიღო განძი -- 75 ოქროს მონეტა.⁶⁶

1859 წლის ოქტომბრის გადაწყვეტილებით ლენქორანის ოლქის სოფელ შაქალაქუჯას მცხოვრებლებისგან მუზეუმმა შეიძინა მინდვრის სამუშაოების დროს შემთხვევით ნაპოვნი სპარსული მონეტებისაგან შემდგარი განძი, რომელიც დოქში იყო

⁶⁵ Раде Г., *დასახ. ნაშრ.* გვ. 35; Отчет ИРГО на 1855, გვ. 13.

⁶⁶ Записки КОИРГО, 1854, III, გვ. 279.

მოთავსებული.⁶⁷ მუზეუმმა არქიტექტორ ი. პიპიუსისაგან 60 მანეთად შეიძინა შირვანის შაჰების მამთრის რეზიდენციისა და ხანეკახის ციხე-დარბაზის ორნამენტებითა და წარწერებით. მდიდრულად შემკული მოჭიქული ფილები.⁶⁸ ასე თანდათანობით ივსებოდა და მდიდრდებოდა კავკასიის განყოფილების მუზეუმის ფონდები.

თუ მუზეუმის სამივე განყოფილებაში სხვადასხვა წლებში შემოსულ ნივთების საერთო სტატისტიკურ მონაცემებს გავეცნობით, ასეთ სურათს დავინახავთ:⁶⁹ (ცხრილი 3)

განყოფილებები: (კაბინეტები)	1853 თებ.	1854 იანვ.	1855 მაისი	1856 ოქტომბ.	1857 ოქტომბ.
ეთნოგრაფიული	—	87	87	100	108
საბუნებისმეტყვე.	—	2783	2783	2783	2783
ისტორიული	—	445	445	406	408
სულ	1863	3315	3315	3283	3299

თუ ამ ცხრილს დავუმატებთ პირველი, 1852 წლის მონაცემებს, როდესაც მუზეუმში სულ 105 ერთეული ექსპონატი ირიცხებოდა, მაშინ ასეთ საერთო სურათს მივიღებთ: შემოსულობათა მხრივ შედარებით მრდა ეტყობა ეთნოგრაფიულ განყოფილებას (ისიც პირველ წლებში). რაც შეეხება საბუნებისმეტყველო განყოფილებას, აქ ექსპონატების მრდა არ ყოფილა, თუმცა ფონდების საერთო ჯამში მათი ხვედრითი წილი გაცილებით დიდი იყო.

მუზეუმში ბოლო ხანებში შემოსული ნივთებიდან მნიშვნელოვანი იყო ერევნის გუბერნიაში ნაპოვნი ნუმისმატიკური განძი, რომელიც მოიცავდა 349 ვერცხლის მონეტას, მოჭრილს XIV საუკუნის 60-იან წლებში არაბეთში, სირიასა და ამიერკავკასიაში თემურ ლენგის შემოსევების წინ.⁷⁰ აღსანიშნავია ფ. ბაიერნის მიერ 1863 წელს თუშეთიდან ჩამოტანილი ვერძისა და თხის თავის ბრინჯაოს უძველესი ფიგურები. ამ პერიოდში ჩატარებული ოთხი ექსპედიციის შედეგად, ბაიერნის მიერ მოპოვებული იქნა 322

⁶⁷ Записки КОИРГО, V, 1862, გვ 59.

⁶⁸ Записки КОИРГО, VI, 1864, გვ 26.

⁶⁹ გ. ეორდანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 32..

⁷⁰ Записки КОИРГО, V, 1862, გვ. 91.

მინერალოგიური ნიმუში, 100 ერთეული ნუმულიტური ფორმაციის ნამარხი, კავკასიის მცენარეთა 13 ოჯახის 170 სახეობა.⁷¹

ლაგროვილმა მასალებმა მუზეუმს შესაძლებლობა მისცა გაეხსნა გამოფენები და მიეღო პირველი დამთვალეირებლები.

კავკასიის განყოფილების გამგებელი კომიტეტის 1855 წლის 14 სექტემბრის გადაწყვეტილებით ჭავჭავაძისა და საკომენდატო ქუჩების კუთხეში გაიხსნა მუზეუმის პირველი გამოფენა.⁷²

გამოფენა დამთვალეირებელთათვის ღია იყო კვირაობით დღის 11-დან 1-საათამდე, ხოლო გეოგრაფიული სამოგადოების ნამდვილი წევრებისა და წევრ-თანამშრომლებისათვის მუზეუმის ფონდებსა და ბიბლიოთეკაში სამუშაოდ--შაბათობით საღამოს 7-დან 11 საათამდე.

სარეკლამო ცნობები მუზეუმის მუშაობის შესახებ პერიოდულად იბეჭდებოდა "Кавказский календарь" -ში და გამეტ "Кавказ"-ში.

გ. რადე მუზეუმის გამოფენის გახსნის სხვა თარიღს ასახელებს, კერძოდ - 1856 წ. 5 მაისს.⁷³ იგი ალბათ ეყრდნობა ამ დღეს გამართულ განყოფილების საერთო კრების გადაწყვეტილებას, რომლითაც მუზეუმის გამოფენების კვირაობით გახსნის სხვა დრო დადგინდა (კერძოდ, დღის 12-დან 2 საათამდე) და ეს ცნობა უნდა გამოექვეყნებინა გამეტ "Кавказ"-ს.⁷⁴

მუზეუმის საგამოფენო დარბაზებში გამოტანილი ექსპონატებიდან დამთვალეირებელთა ყველაზე დიდ ღვინტერესებას გ რადეს თქმით იწვევდა ქვის უნიკალური მეტეორიტი, რომელიც 1857 წლის 24 მარტს ჩამოვარდნილა კოსმოსიდან სტავროპოლთან ახლოს, სოფელ შვიდინოსთან და უპოვინა გლუხ კალაშნიკოვს, ხოლო შემდეგ მეფისნაცვლის ბრძანებით მუზეუმისათვის გადაუციათ.⁷⁵

რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიამ 1855 წლიდან დაიწყო კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფიული და

⁷¹ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, გვ. 25.

⁷² Записки КОИРГО, ნაწ. III, გვ. 292.

⁷³ Радде Г., დასახ. ნაშრ. გვ. 36.

⁷⁴ Записки КОИРГО, ნაწ. IV, გვ. 240.

⁷⁵ Радде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 36

ლინგვისტური საკითხების კვლევა. ამ სამუშაოებში აქტიური მონაწილეობის მიღება დაევალა მუზეუმს.

ჯერ კიდევ მ. ვორონცოვის ინიციატივით 1853 წლის 25 აპრილს გამართულ კავკასიის განყოფილების ფილოლოგიის ქვეგანყოფილების სხდომაზე გეოგრაფიული სააზოგადოების ნამდვილი წევრის გენერალ-მაიორ ო. ხოდმკოს მიერ წამოყენებული იქნა კავკასიაში ეთნოგრაფიული და ფილოლოგიური კვლევის გეგმა. იმავე დროს მ. ვორონცოვის თხოვნით ეს საკითხი განიხილეს რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიაში. განხილვაში მონაწილეობა მიიღეს აკადემიკოსებმა: ღორნმა, შიოგრენმა, ბროსემ, შიფნერმა, ბიოტლინგმა და სხვებმა. მაგრამ კავკასიაში სამეცნიერო მუშაობის გაშლას ხელი შეუშალა ყირიმის ომმა.

საომარი მოქმედების შეწყვეტის შემდეგ 1855 წლის 15 თებერვალს კავკასიის განყოფილების კრებაზე, საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის 1854 წლის 25 მარტის მოწერილობის საფუძველზე, ისევ დაისვა კავკასიაში ეთნოგრაფიული და ლინგვისტური კვლევის აღდგენის საკითხი.

აღგილობრივ თავისებურებათა გათვალისწინებით მუზეუმმა შეადგინა კავკასიის ეთნოგრაფიული და ფილოლოგიური კვლევის კითხვარები. 400-ზე მეტი ასეთი ბარათი დაეგზავნა კავკასიის მხარის თითქმის ყველა გუბერნიასა და მამრას.⁷⁶ ამ სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა აკადემიკოსი ღორნი. 1856-59 წლებში მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩატარდა კავკასიური ენების შედარებითი ლექსიკონის შესადგენად, უდინთა ენისა და ირანული ჯგუფის ენების კვლევისთვის.⁷⁷

მუზეუმს საქმიანი სამეცნიერო ურთიერთობა პქონდა დამყარებული სხვადასხვა ცნობილ სამეცნიერო დაწესებულებებთან: პეტერბურგის საიმპერატორო ერმიტაჟთან, დრეზდენის სამეფო ბიბლიოთეკასა და ეთნოგრაფიულ მუზეუმთან, პეტერბურგის საჯარო ბიბლიოთეკასა და საიმპერატორო ბოტანიკურ ბაღთან.

⁷⁶ Записки КОИРГО, ნაწ. III, 1855, გვ 250

⁷⁷ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 г; 1864, გვ. 3.

მუზეუმთან თანამშრომლობდნენ ცნობილი მეცნიერები: აბიხი, რუპრესტი, რეგელი, კლემი. დოქტორები: არწრუნი, ვალენტინი, შნაიდერი, ლედერი, სივერსი, ბრანდტი და მსოფლიოში სხვა ცნობილი სწავლულები.

ასევე თანდათანობით იზრდებოდა მუზეუმის ბიბლიოთეკის წიგნების ფონდიც. თუ 1852-64 წლების გეოგრაფიული საზოგადოების ანგარიშებს თუ გადავხედავთ შემდეგ სურათს დავინახავთ: (ცხრილი 4):

წელი	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1864
დასახ. წიგნი	172	280	291	381	346	305	382
წიგნების რაოდ.	310	565	579	657	665	631	645

1859 წლიდან მუზეუმისადმი ინტერესი თანდათანობით ნელდება⁷⁸. როგორც ჩანს, საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მუშაობის დანიშნულებასა და მიმართულებაში გარკვეული ცვლილებები ხდება. განყოფილების და თვით მუზეუმის მესვეურთა შორის ბატონდება აზრი იმის შესახებ, რომ უმჯობესია განყოფილებამ თავის პირდაპირ დანიშნულებას – კავკასიის მხარის შესწავლასა და მეცნიერულ კვლევა-ძიებას მიხედოს და ბეჭდვითი გამოცემებით გააცნოს იგი მსოფლიოს, ვიდრე იზრუნოს მუზეუმზე, რომლის შენახვაც ძალიან ძვირი უჯდება. იმავე მოსაზრებით მუზეუმის კოლექციები შესასწავლად უნდა გადაგზავნილიყო ევროპის მსხვილ სამეცნიერო ცენტრებში. ამ შეხედულებას იზიარებდნენ საზოგადოების კავკასიის განყოფილების თავჯდომარე ალ. კარცევი და მუზეუმის დირექტორი ი. ბართოლომეი.⁷⁹ ამ უკანასკნელს მაგალითად მიაჩნდა, რომ ეთნოგრაფიული ექსპონატების ნაცვლად მუზეუმში საკმარისი იქნებოდა მათი შემცველი ფოტოების გამოყენება.

1861 წლის 13 მაისს გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების საერთო კრებაზე ი. ბართოლომეი ასეთ განცხადებას აკეთებს: «განყოფილებას არ გააჩნია სახსრები, რომ ეს საგნები (ლაპარაკია მუზეუმის ექსპონატებზე -- გ. ჩ.) დააბინაოს შესაფერის შენობაში და მეცნიერულად დაამუშაოს. განყოფილების მიზანს ხომ

⁷⁸ РАДЦЕ Г, დასახ. ნაშრ., გვ. 36.

⁷⁹ Записки КОИРГО, VI, გვ. 10

აქაურ მხარეზე ცნობების გავრცელება შეადგენს და არა მუშეუმზე შრუნვა, რომლის კარგ მდგომარეობაში შენახვა ისე ძვირი ჯდება, რომ ნთქავს განყოფილების ისედაც მცირე თანხებს. გაცილებით სასარგებლო იქნებოდა მათი გამოყენება სამეცნიერო სამუშაოთა ხელშეწყობისა და სამეცნიერო პუბლიკაციებისთვის. მუშეუმში შეიძლება მივიღოთ მხოლოდ მცირე ზომის ნივთები, რომელიც ნაკლებად ზიანდება და არ მოითხოვს დიდ მოვლას. დიდი ზომის ექსპონატები კი მაგალითად, ვებერთელა ძელები, აქაური ხალხის ტანსაცმელი და სხვ., უმჯობესია განყოფილებაში ფოტოსურათების სახით დავიტოვოთ. უკეთესი იქნება თუ ნივთებს გადავუგზავნით იმ დაწესებულებებს, სადაც ისინი უფრო მეტ სარგებლობას მოიტანენ. ამით განყოფილება სრულად გაამართლებს თავის დანიშნულებას ევროპის სამეცნიერო საზოგადოებებისა და სპეციალისტების წინაშე.⁸⁰

აქვე უნდა აღინიშნოს ი. ბართოლომეის რიგი მცდარი სუბიექტური გადაწყვეტილებები, რომლებიც ხშირად მუშეუმს მძიმე მდგომარეობაში აყენებდა. მაგალითად, კავკასიის განყოფილების 1865 წლის 8 დეკემბრის საერთო კრებაზე განიხილეს მეფისნაცვლის კანცელარიიდან შემახიის გუბერნიაში მტკვრის ძველ კალაპოტში შემთხვევით ნაპოვნი ნუმისმატიკური განძის მუშეუმში გადმოტანის საკითხი. განძი შედგებოდა ერთო ოქროსა და 3400 ვერცხლის მონეტისგან. იგი დასკვნისთვის გადაეცა ი. ბართოლომეის. როგორც გაირკვა, ვერცხლის მონეტები ნადირ შაჰისა და მისი პირველი მემკვიდრეების ხანისა იყო, ხოლო ოქროს მონეტავენეციაში იყო მოჭრილი. ძნელი დასადგენია, რითი ისეღმძღვანელა ი. ბართოლომეიმ, მაგრამ ფაქტია, რომ მისი დასკვნის შემდეგ მუშეუმმა განძის მიღებაზე უარი განაცხადა "ვინაიდან ეს მონეტები ნუმისმატიკური თვალსაზრისით არაფითარ ღირებულებას არ წარმოადგენდა"⁸¹ განძი უკან გადაგზავნა შემახიის სამხედრო გუბერნატორს.

ი. ბართოლომეის მიუძღვის ბრალი იმაში, რომ მუშეუმში თავის დროზე ვერ მოხვდა ქართული მეცნიერული ნუმისმატიკის

⁸⁰ Записки КОИРГО, VI, 1864, გვ. 10 .

⁸¹ Записки КОИРГО, IV, 1857, გვ. 246.

ფუძემდებლის, პარიზის მეცნიერებათა აკადემიის წევრის მიხეილ პეტრეს ძე ბარათაშვილის მეტად მნიშვნელოვანი კოლექცია. როგორც გამგებელი კომიტეტის 1861 წლის 16 იანვრის გადაწყვეტილებაშია ნათქვამი, იგი მუზეუმში არ მიიღეს "ი. ბართოლომეის დასკვნის საფუძველზე".⁸² ამის მიზეზად კომიტეტის 22 დეკემბრის დადგენილებაში დასახელებულია ორი გარემოება. "განყოფილებას შეუძლებლად მიაჩნია აღნიშნული კოლექცია თავის მუზეუმისთვის შეიძინოს არა მარტო ფასის სიდიდის გამო, უფრო მეტად იმიტომ, რომ იგი წარმოადგენს სრულიად შეუსაბამო საგანს განყოფილების მიზნებისთვის".⁸³ პირველი მიზეზი გასაგებია, მეორე კი გაკვირვებას იწვევს, რადგან მ. ბარათაშვილის კოლექციაში შედიოდა VI - VII საუკუნეების ქართლის ერისმთავრების, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის პერიოდის უნიკალური მონეტები.⁸⁴ ყოველივე ამაში კი ითხოვდნენ 2000 მანეთს. აღნიშნულმა კოლექციამ შემდგომ ბერლინის მუზეუმში დაიღო ბინა.

მუზეუმმა ასევე არ შეიძინა 1862 წელს ქ. თავრიშში მიკვლეული ძველი ქართული და სომხური მანუსკრიპტები, რადგან თურმე, ისინიც "არ შეესაბამებოდნენ განყოფილების მიზნებსა და საქმიანობას."⁸⁵

ი. ბართოლომეის დახასიათება სრული რომ იყოს, მოვიყვანთ ციტატას ლ. შაგურსკის სტატიიდან, რომელიც მან მიუძღვნა ენათმეცნიერ პეტრე უსლარს. "ჩვენი დიდების მაძიებელნი, როგორც იყო მაგალითად განსვენებული ბართოლომეი, თავის სასარგებლოდ ექსპლუატაციას უწევდნენ მის (იგულისხმება პ. უსლარი - გ. ჩ.) შრომებს."⁸⁶

ამას დაერთო სხვა ნეგატიური მოვლენებიც. ყირიმის ომში რუსეთის დამარცხებამ გაამძაფრა და გააუარესა ქვეყნის მდგომარეობა ყველა მიმართულებით. კავკასიის ახალი მეფისნაცვალი ალ. ბარიატინსკი თავის წინამორბედზე ნაკლებ

⁸² Записки КОИРГО, ნაწ. VI, 1864, გვ. 3

⁸³ Записки КОИРГО, ნაწ. V, 1862, . 17.

⁸⁴ კაპანაძე დ., ქართული ნუმიზმატიკა, თბ., 1969, გვ. 76.

⁸⁵ Записки КОИРГО, V, 1862, გვ. 52.

⁸⁶ Загурский Л., П. К. Усларь, წიგნში, Древнейшая сказания о Кавказе, ტფ., 1881, გვ. 6.

დინტერესებს იჩენდა მუზეუმისადმი. 1860 წელს მუზეუმიდან წავიდა ალ. ბერე და მუზეუმის მდივანი გახდა პავლე რისიკი. უკანასკნელი მალე გარდაიცვალა და 1861 წელს მის თანამდებობაზე უკვე ვხედავთ დიმიტრი კოვალენსკის. ამავე წელს პეტერბურგში საცხოვრებლად გადავიდა დირექტორ-თავჯდომარე ა. ნიკოლაი. მისი წასვლის შემდეგ მუზეუმის მმართველობაში გარკვეული ცვლილებები მოხდა: გაუქმდა მუზეუმის დირექცია და მისი ფუნქციები გადაეცა განყოფილების გამგებელ კომიტეტს, რომელიც მუზეუმზე ხელმძღვანელობას ი. ბართოლომეის მეშვეობით ახორციელებდა. ამ უკანასკნელის პოზიცია კი შემოთ დაეახასიათეთ.

ივანე ალექსის ძე ბართოლომეი (1813-1870 წ.წ.) ცნობილი ნუმიზმატი, ეთნოგრაფი, გენერალ-ლეიტენანტი, 1856 წლიდან პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, იგი მ. ვორონცოვის მოწვევით 1850 წლიდან მსახურობდა კავკასიაში დიპლომატად. პარალელურად ეწეოდა სამეცნიერო საქმიანობასაც. აქ მან შექმნა შეეფროვებისა მსოფლიოში ცნობილი ნუმიზმატიკური კოლექცია, რომელიც შედგებოდა ძველი სპარსული და ბაქტრიული მონეტებისგან. კავკასიაში იგი ატარებდა არქეოლოგიურ გათხრებს და ეთნოგრაფიულ ექსპედიციებს. სწავლობდა კავკასიურ ენებს და ეტიმოლოგიულ ძველებს. დასაფლავებულია თბილისში.

მუზეუმებისადმი ყურადღების შესუსტება, რასაკვირველია, პირველ რიგში გამოიწვევდა დაფინანსების შემცირებას. მუზეუმს აღარ გააჩნდა თანხები, არა მარტო ახალი კოლექციების შესაძენად, არამედ თავისი ბინის შესანარჩუნებლადაც. ამ პერიოდში ფინანსური სახსრების ნაკლებობის გამო მუზეუმმა ორჯერ გამოიცვალა ბინა. 1858 წელს იგი ჯერ გადავიდა იმავე (ჭავჭავაძის) ქუჩაზე მდებარე მრეწველ ივანე შუბალოვის (შუბალაშვილი) სახლში, ხოლო შემდეგ, 1862 წელს- გოლოვინის (დღევანდელი რუსთაველის) გამზირზე ო. გამაზოვის ბინაში.⁸⁷

ფინანსურად გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნილი მუზეუმის მიტოვება იწყეს მისმა თანამშრომლებმა. მუზეუმი დატოვეს კ. ჩერმაკმა, რ. ერისთავმა და სხვებმა. განსაკუთრებით მძიმე აღმოჩნდა ნატურალისტ ფ. ბაიერნის წასვლა, რომელიც მუზეუმში 1859 წლიდან კონსერვატორის თანამდებობაზე მუშაობდა

⁸⁷ «Кавказский календарь» на 1863 г, გვ 126.

და მდიდარი საბუნებისმეტყველო კოლექციები შექმნა. მან 1863 წელს მთელი თავისი კოლექცია და მუზეუმის მუშაობის საბუნებისმეტყველო კოლექციათა ნაწილიც გადასცა სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მუზეუმს და თვითონაც პრეპარატორის თანამდებობაზე იქ გადავიდა.

1864 წლიდან უსახსრობის გამო გადაწყდა კავკასიის განყოფილების მუზეუმის გაუქმება⁸⁸ და იმავე წლის აგვისტოში იგი დაიხურა. მუზეუმის ბიბლიოთეკა გადაეცა კავკასიის სამხარეო ოლქის სამხედრო შტაბს, ხოლო კანცელარია გადატანილ იქნა გეოგრაფიული საზოგადოების მდივნის დ. კოვალენსკის ბინაში.

რაც შეეხება მუზეუმის კოლექციებს, ფ. კეპენი აღნიშნავს, რომ მუზეუმის ღირეცების გაუქმებასთან ერთად "კოლექციათა დიდი ნაწილი აღმოჩნდა ბედის ანაბარად მიტოვებული და ამიტომაც დაიღუპა, ნაწილი კი - დატაცებული იქნა".⁸⁹ ამ აზრს არ იზიარებს პროფ. გ. ეორდანიბა, მართალია იგი აღნიშნავს, რომ განყოფილების მუზეუმის კოლექციათა ნაწილი განადგურდა, მაგრამ მიუთითებს, რომ მისი დიდი ნაწილი გადარჩა და გადაეცა შემდგომ წლებში გ. რადეს თაოსნობით ჩამოყალიბებულ კავკასიის მუზეუმს.⁹⁰

მუზეუმის ექსპონატების ნაწილი რომ მართლაც დაკარგულა, ამას თვითონ გ. რადე და მისი ბიოგრაფი კ. ჰანიც მიუთითებენ: 1861 წელს მუზეუმის ღირეცების გაუქმების შემდეგ უმეთვალყუროდ დარჩენილი მუზეუმის კოლექციები დაკარგულა, ან გაფუჭებულა. კერძოდ: მ. ვორონცოვის მიერ შემოწირული კავკასიური ალპური მონის მცენარეები, ა. რეშეტოვას ნაჩუქარი ეთნოგრაფიული ალბომი და ფ. ვრანგელის მიერ შემოწირულობა კავკასიური მწერების რამოდენიმე ყუთი.⁹¹ ალბათ დაიკარგა სხვა ბევრი ექსპონატიც, ზოგი კი საშღვარგარეთის სამეცნიერო ცენტრებში გადაიგზავნა. მუზეუმის საამაყო ექსპონატი--მეტეორიტი, რბილად რომ ვთქვათ, შემდეგ აკადემიკოს ჰერმან ვილჰელმ აბიხის პირად კოლექციაში აღმოჩნდა.

⁸⁸ "Кавказский календарь" на 1865, გვ. 100.

⁸⁹ Кеппен Ф., დასახ. ნაშრ., გვ. 5.

⁹⁰ ეორდანიბა გ., დასახ. ნაშრ., გვ. 97.

⁹¹ Радде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 34-36.

მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ რუსეთის გეოგრაფიული სამოგადოების ფონდების დიდი ნაწილი გადაეცა შემოთ ხენებულ კავკასიის მუზეუმს. 1866 წელს გამოეთი "Кавказ"- ი აღნიშნავდა: "რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული სამოგადოების კავკასიის განყოფილების საერთო კრებაზე გასული წლის 30 სექტემბერს საზოგადოების ნამდვილმა წევრმა გ. რადემ კრებას მოახსენა კავკასიის მუზეუმის მოწყობაზე გაწეული შრომის შესახებ და როგორც მისმა დირექტორმა მაღლიერების გრძნობით აღნიშნა განყოფილების დამსახურება, რომელმაც თავისი კოლექციებისა და ავეჯის გადმოცემით, მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა ახლადრამოყალიბებულ მუზეუმს. ამ უკანასკნელისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ეთნოგრაფიული კოლექციები, რომლებიც შეიცავდნენ ბევრ საყურადღებო ნივთს. ამავე სიტყვაში რადემ მაღლიერებით მოიხსენია აგრეთვე პეტერბურგელი მხატვარი ჰეიმერი, რომლისგანაც ბევრი მნიშვნელოვანი საგამოფენო მასალა მიიღო.⁹²

პროფ. გ. ქორდანიამ კავკასიის განყოფილებისა და რადესული მუზეუმების კატალოგებისა და მეგზურების შეჯერების საფუძველზე გამოიანგარიშა ექსპონატების საერთო რაოდენობა, რომელიც პირველმა მუზეუმმა გადასცა მეორეს. მისი დასკვნით ეს იყო: კავკასიის განყოფილების მუზეუმის კუთვნილი 173 ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შინაარსის მქონე ექსპონატი; სამი ათასამდე გეოლოგიურ-მინერალოგიური, პალეონტოლოგიური და კონქილიოლოგიური შინაარსის მქონე ნივთი; ენტომოლოგიური კოლექციები: პ. აბიხის მიერ შემოწირული ოთხი ყუთი მავნე მწერებით; ფ. ბაიერნის კოლექციებიდან კონქილიოლოგიური მასალების 11 ყუთი; სივერსის, ბაიერნის და ლედერის მიერ მუზეუმში შემოტანილი ნივთებისა და ბოტანიკური კოლექციები.⁹³

ამრიგად, რიგი წყაროებისა, და მასალის გაანალიზების შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ კავკასიის განყოფილების მუზეუმმა თავისი არსებობის მანძილზე ოთხი ეტაპი განვლო:

⁹² გაზ. "Кавказ", 1866 წლის 20 მარტი, № 23.

⁹³ ქორდანი გ., დასახ. ნაშრ., გვ. 113.

პირველი ეტაპი (1852-1853 წწ.) მოიცავს პერიოდს მუზეუმის დაარსებიდან-ყირიმის ომის დაწყებამდე. ეს პერიოდი მუზეუმის ისტორიაში შეიძლება ითქვას, ყველაზე ნაყოფიერი ხანა იყო. ქართველი მამულიშვილებისა და იმ დროს თბილისში მცხოვრებ რუსი და უცხოელ მოღვაწეთა მეცადინეობით, საფუძველი ჩაეყარა მუზეუმს. ამით ხორცი ესმოდა ხელისუფლების სურვილს--გამოეკვლია და შეესწავლა ეს მხარე.

თანდათანობით შეიკრიბა და შეივსო მუზეუმის ფონდები, რომელიც შედგებოდა ეთნოგრაფიული, ისტორიული და საბუნებისმეტყველო კოლექციებიდან. ამ დროს იყო ბევრი ინიციატივა, კეთილი ნება და ენთუზიაზმი. ახლად ჩამოყალიბებულ მუზეუმს მეფისნაცვლისგან, ხელისუფლებისა და თბილისის საზოგადოებიდან არ აკლდა მზრუნველობა და ხელშეწყობა.

მეორე ეტაპი (1853-1856 წწ.) მოიცავს ყირიმის ომის მთელ პერიოდს. ამ დროს საომარი მოქმედებების გაჭიანურებამ და კავკასიის ტერიტორიაზე გადმოტანამ, ბოლოს, ამ ომში რუსეთის დამარცხებამ, ქვეყანა მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო. საყოველთაო გაჭირვების ფონზე--მ. ვორონცოვის კავკასიიდან წასვლის შემდეგ ხელისუფლების მხრიდან შესუსტდა მუზეუმისადმი ზრუნვა და დახმარება. საზოგადოების ყურადღების სხვა პრობლემებზე გადატანამ, კავკასიის განყოფილების გამგებელი კომიტეტისა და მუზეუმის დირექციის საქმიანობას ბევრი დაბრკოლება შეუქმნა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მუზეუმს ფუნქციონირება არ შეუწყვეტია. და წარმატებით აგრძელებდა დაწყებულ საქმეს. მან თავისი გამოფენების გახსნაც კი შეძლო.

მესამე ეტაპი (1856-1859 წწ.) ყირიმის ომის დამთავრების შემდეგ იწყება. ამ დროს შეინიშნება სამუზეუმო საქმიანობის ერთგვარი გამოცოცხლება. ახალი მეფისნაცვლის ალ. ბარიატინსკის ჩამოსვლის შემდეგ ამ მხარეში განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფიისა და ლინგვისტური საკითხების კვლევას, რომელიც ხორციელდებოდა რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა

აკადემიის ხელმძღვანელობით. ამ სამუშაოებში აქტიურად
გამება მუზეუმიც. მისი ფონდები ივსება მრავალი
შემოწირულობებით და იწყება მათი მეცნიერული დამუშავება.

მეოთხე ეტაპი (1859-1864 წწ.) სამწუხაროდ მუზეუმის
მუშაობისათვის არახელსაყრელ პერიოდს წარმოადგენდა.
გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების
მესვეურთა და მუზეუმის დირექციის ძალისხმევა სულ სხვა
მიმართულებით წარიმართა. მათ შორის ბატონდება
მუზეუმისადმი არაკეთილგანწყობილი პოზიცია. მუზეუმის
მიმართ ყურადღების შესუსტებას მოჰყვა ისედაც მცირე
სახსრების შეკვეცა. კავკასიის განყოფილებისათვის მუზეუმი
გადაიქცა “ზედმეტ ფუფუნებად,” მისი მიტოვება იწყეს ძველმა
თანამშრომლებმა. 1859 წლიდან უკვე იშვიათად შემოდის
მუზეუმის ფონდებში მასალები. მძიმე მდგომარეობაში
ჩაყარდნის მუზეუმი 1864 წლის აგვისტოდან წყვეტს
არსებობას.

თავისი ხანმოკლე არსებობის მანძილზე გეოგრაფიული
საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მუზეუმმა უდიდესი
როლი შეასრულა საქართველოში სამუზეუმო საქმიანობის
აღორძინება-განვითარებაში. ფაქტობრივად იგი იყო პირველი
ოფიციალური სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულება
მთელ კავკასიაში, სადაც ბევრი გამორჩენილი მეცნიერი
მოღვაწეობდა. ამ მუზეუმიდან იწყება ჩვენში პროფესიულ
სამუზეუმო დაწესებულებათა ქსელის შექმნა.

§ 1 “ნატურალისტ ბაიერნის კაბინეტი”

კავკასიის განყოფილების მუზეუმის იმ ექსპონატების გარდა, რომელთაც შემდგომში საფუძველი ჩაუყარეს რადესულ კავკასიის მუზეუმის ფონდებს, იყო ე. წ. “ნატურალისტ ბაიერნის კაბინეტის” კოლექციები.

XIX საუკუნის შუა ხანებში საქართველოში სამუზეუმო საქმიანობას მნიშვნელოვანი კვალი დაამჩნია ნატურალისტმა ფ. ბაიერნმა.

ფრიდრიხ სამუელის ძე ბაიერნი (ბაიერი) (1817-1886 წწ.), სწავლული, არქეოლოგი. გრანსილვანიის კონსიგატში დაბადებული, ავსტრია-უნგრეთის სახელმწიფოს მოქალაქე, 1845 წელს ჩამოდის ოდესაში და რიუფს პანსიონატში ანატომიის ცნობილი პროფესორის დ. ნორდმანის ხელმძღვანელობით ეუფლება საბუნებისმეტყველო მეცნიერებს.⁹⁴ სწავლულების უვაროვისა და მნიშეკის რეკომენდაციით მ. ფორონცოვი მას კავკასიაში სამუშაოდ იწვევს. 1849 წელს კავკასიაში ვადმოსელის შემდეგ იგი იწყებს ინტენსიურ საველუ-მობიებით სამუშაოებს, ადგილობრივი ფლორის, ფაუნის და სიძველეების კვლევას. ფ. ბაიერნმა თითქმის მთელი ამიერკავკასია ფუტით შემოიარა და შეძლო დიდი საბუნებისმეტყველო კოლექციების შეგროვება, რომლებმაც შემდგომში საფუძველი ჩაუყარეს თბილისის იმდროინდელი მუზეუმების გეოლოგიურ, ზოოლოგიურ და ბოტანიკურ ფონდებს.

1852 წლის მაისში კავკასიის მეფისნაცვლის მ. ვორონცოვის ნებართვით იგი მიიწვიეს მსამუშაოდ რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მუზეუმში. ამის შესახებ საზოგადოების ანგარიშებში ნათქვამია: “მუზეუმის დირექციამ გაითვალისწინა ის დარეგულირება, რომ მხოლოდ სრული საბუნებისმეტყველო ნივთთა კოლექციები მიანიჭებდა მუზეუმს ნამდვილ მნიშვნელობას და მათ შესაკრებად საჭირო იყო ადამიანი, რომელმაც სპეციალურად იცოდა ეს საქმე, აკადემიკოს აბიხისაგან დადებითი გამოხმაურების შემდეგ, მუზეუმში სამუშაოდ მოიწვია ბაიერნი.”⁹⁵ 1859 წლის მარტიდან ფ. ბაიერნი იწყებს მუშაობას ამ მუზეუმში კონსერვატორის თანამდებობაზე, ხოლო 1863 წლიდან მუშაობს სოფლის მეურნეობის საზოგადოების მუზეუმში.

⁹⁴ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქივი, 1882, 26/15, გვ. 57.

⁹⁵ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, 1864, გვ.

მის მიერ ინტენსიურად წარმოებული საველე-მოძიებითი სამუშაოების შედეგად, აღნიშნულ მუზეუმებში დიდად გაიზარდა საბუნებისმეტყველო განყოფილებების ფონდში დაცული მასალები, განსაკუთრებით კი პალეონტოლოგიურ-(წარსულ გეოლოგიურ დროთა განამარხებული ნაშთები), კონქილიოლოგიურ-(უძველესი გაქვავებული ნივარები), დენდროლოგიურ - მცენარეული, ენტომოლოგიურ-(მწერებისა და მინერალოგიური ნიმუშების) ექსპონატები.

აქტიურ საველე-მოძიებით სამუშაოებს ფ. ბაიურნი წარმატებით უთავსებდა სამეცნიერო მოღვაწეობას. მის მიერ კავკასიაში აღმოჩენილ ბევრ მცენარეს მისი სახელი ეწოდა და პირველად იქნა შეტანილი საბუნებისმეტყველო მეცნიერების მიმოქცევაში.

XIX საუკუნის თბილისურ პრესაში და სხვადასხვა საზოგადოებების საერთო კრებებზე ხშირად მოიხსენიებდნენ ფ. ბაიურნს და მადლობას უცხადებდნენ მუზეუმის ფინანსების გამდიდრებისათვის.⁹⁶

გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების ანგარიშებში ხაზგასმით აღნიშნულია: "ბატონი ბაიურნი უკვე 15 წელია ეწევა მხარის საბუნებისმეტყველო ისტორიის შესახებ მასალების შეკრებას. მან კავკასიის განყოფილების ყურადღება მიიქცია, როგორც თავისი საქმის მოყვარულმა და უანგარო პიროვნებამ."⁹⁷

50-იანი წლების შუა ხანებში ფ. ბაიურნს უკვე იმდენი მასალა დაუგროვდა, რომ მის გამოსაფენად აღარ კმარებდა თბილისში იმ დროს არსებული მუზეუმების საექსპოზიციო დარბაზები და ფონდსაცავები. ამიტომ ამ კოლექციათა დიდი ნაწილის დაბინავება მას თავის სახლში უხდებოდა, რაც არ იყო სათანადოდ დაცული სტიქიური უბედურებისგან 1855 წლის გაზაფხულზე აღიდებული მტკვრის წყალი შევარდა ბაიურნის ბინაში და დიდი ზიანი მიაყენა მის კოლექციებს.

1856 წელს მან მოახერხა თბილისში, გერმანული კოლონიის ტერიტორიაზე, მტკვრის მარცხენა ნაპირზე დიდუბეში - თავისი მდიდარი კოლექციების გამოსაფენად. გაეხსნა მცირე მუზეუმი. მუზეუმი მოთავსებული იყო გერმანელი ვაჭრის ვინმე

⁹⁶ "Кавказский календарь" на 1861 г., გვ. 178.

⁹⁷ Отчет о состоянии и действиях КОИРГО с 1859 по 1864 год, 1864 გვ. 24.

მაიერის ქვრივის ბინაში და მას თბილისის საზოგადოებაში
“ნატურალისტ ბაიერნის კაბინეტად” მოიხსენიებდნენ.

აღნიშნული მუზეუმი წმინდა საბუნებისმეტყველო
პროფილისა იყო. ექსპოზიციაში წარმოდგენილი იყო ფ.
ბაიერნის მიერ კავკასიაში სხვადასხვა დრის მოძიებული
გეოლოგიური, ბოტანიკური და ზოოლოგიური მასალები.
გამოფენა პირველ ხანებში ღია იყო დამთვალიერებელთათვის
ოთხშაბათობით 12-დან 2 საათამდე, ხოლო 1861 წლიდან კი -
ყოველდღე 10-დან 4 საათამდე.⁹⁸

მის გამო გაზეთი “Кавказский календарь”-ი იტყობინებოდა:
“ბატონ ბაიერნს, რომელსაც აქვს სურვილი შექმნის დაგვარად
იყოს სასარგებლო მათთვის, ვინც დაინტერესებულია
საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებით და ამ დარგში მისი
მრველწლიანი შრიმის შედეგებით, ალებს თავის კაბინეტს
ყოველწლიურად 1 ოქტომბრიდან 30 აპრილის ჩათვლით.
კაბინეტი მუშაობს ყოველ კვირას ორშაბათობით 8 საათიდან
შუა დღემდე. ვინც მოისურვებს კაბინეტში დამატებით
მუშაობას, იგი მზადაა გამოყოს მათთვის რამოდენიმე დღე
კვირაში.”⁹⁹

ფრიდრიხ ბაიერნისათვის მასალების მოძიების
თვალსაზრისით განსაკუთრებით ნაყოფიერი გამოდგა 1859-63
წლები, როდესაც მან რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული
საზოგადოების კავკასიის განყოფილების დავალებით, ზოგ
შემთხვევაში პირადი ინიციატივითაც შემოიარა ვრევენის,
ქშიაძინის, დადესტნის, ახალციხის, ბორჩალოს, რაჭის, ფშა-
ხვესურეთისა და შიდა ქართლის მიდამოები. ამ ადგილებიდან
მან ბევრი პირველხარისხოვანი პალეონტოლოგიური,
მინერალოგიური და ენტომოლოგიური ნიმუშები შეაგროვა,
რითაც გაამდიდრა თავისი კოლექციები. ამ ექსპედიციების
პირველ ვტაპზე მას თან ახლდა პეტერბურგის მეცნიერებათა
აკადამიის წევრი პენრიხ ოტო ვილჰელმ აბიხი. ამ
უკანასკნელმა და ცნობილმა მეცნიერმა აკადემიკოსმა ფრანც
ივანეს ძე რუპრეხტმა შემდეგ აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ფ.
ბაიერნის კოლექციების კლასიფიკაციასა და მეცნიერულ
დამუშავებაში.¹⁰⁰

ბაიერნის მიერ მოპოვებულ მასალათა მეცნიერულ
ღირებულებებზე აღნიშნული იყო საზოგადოების ანგარიშებში:

⁹⁸ “Кавказский календарь” на 1861 г., გვ. 178

⁹⁹ “Кавказский календарь” на 1863 г., გვ. 128

¹⁰⁰ Записки КОИРГО, ნაწ VI, 1864 გვ. 27-29

“ბატონი ბაიერნის მიერ ამ ადგილებიდან ბოლო ოთხი წლის მანძილზე შეკრებილ დიდძალ მასალების შესახებ უნდა დავასკვნათ, რომ თუ მხედველობაში მივიღებთ ამ საქმეში მის გამოცდილებასა და იმ მეცნიერთა აღიარებას, რომელთაც მას უხდებოდა მუშაობა — შეიძლება ამ მასალათა ღირსებებზე თავდებობა.”¹⁰¹

მუზეუმის ფონდების ასეთი გამდიდრებისთვის ფ. ბაიერნი ძალზე დადებითად არის დახასიათებული 1863 წლის “Кавказский календарь”-ის ფურცლებზე, სადაც სპეციალური სტატია არის მოთავსებული მისი “კაბინეტსზე.” აქ აღნიშნულია: “ბატონი ბაიერნი განსაკუთრებით დაკავებულია საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებით. მან მთელი თავისი საქმიანობა მიუძღვნა კავკასიის მხარის შესწავლას რომლის დიდი ნაწილიც ფეხით აქვს შემოგლილი. ჩვიდმეტი წლის მანძილზე მან მოასწრო შეკრობა მინერალების, ნამარხეულის, გაქვავებული ნივთებისა და სხვა ნიმუშები. მისი მასალებიდან დანსაკუთრებით აღსანიშნავია ის დიდი კოლექცია, რომელშიც არის მწერების თითქმის ყველა სახეობა, რომელიც ამ მხარეში გვხვდება. ეს თავის მხრივ ერთადერთი კოლექციაა, რომელიც დაამშვენებდა ევროპის ნებისმიერი დედაქალაქის მუზეუმს.”¹⁰²

ზემოთ ხსენებული ექპედიციების დროს 1859 წელს იგი ძალზედ დაინტერესდა არარატის მთასთან იგდირთან აღმოჩენილი ურარტული ლურსმნული წარწერებით. ამის შემდეგ იგი არქეოლოგიურ კვლევას კიდებს ხელს და სიცოცხლის ბოლო ოცი წელი ემსახურება მას. აფხაზეთში ფ. ბაიერნმა აღმოაჩინა დოღმენები, გათხარა ადრინდელი შუა საუკუნეების სამაროვნები შაუი ზღვის პირას, სართიჭალასა და დუშეთთან; გვიანდელი ბრინჯაოს ხანის სამაროვანი დილიჯანის ხეობაში, არქეოლოგიური ძიება ჩაატარა ვაზბუგში, ურბნისსა და ნიჩბისში. 1872 წელს დაიწყო სამთავროს სამაროვნის გათხრა, სადაც გამოავლინა გვიანდელი ბრინჯაოს, ადრინდელი რკინის, ანტიკური და ადრინდელი ფეოდალური ხანის სამარხები და აგრეთვე მინის საწარმოს ნაშთი. გათხრების ანგარიშებს აქვეყნებდა რუსულად, გერმანულად და ფრანგულად. ბაიერნის გათხრებით მსოფლიო

¹⁰¹ Записки КОИРГО, VI, 1864 გვ. 29

¹⁰² Кавказский календарь на 1863 г. გვ. 127.

მეცნიერება პირველად გაეცნო საქართველოს არქეოლოგიურ სიძველეებს.¹⁰³

ფ. ბაიერნის საქმიანობას ყოველთვის დიდი პატივით ადევნებდა თვალს ქართველი საზოგადოება. მცხეთაში წარმოებულ საშუალებების შესახებ სერგეი მესხი იტყობინებოდა: “ერთი ძველის მცოდნე (არხეოლოგი) უფ. ბაიერნი გაიგზავნა აქ გზის მშენებლობაზე, რომ თვალყური ედევნა და გამოეკვლია, თუ რაიმე შესანიშნავს ნახავდა. უფ. ბაიერნმა ბევრი რამ ყურადღების ღირსი იპოვა და ახლა გაზეთ “კავკაზში” დაბეჭდა თავისი გამოკვლევა და აღწერა ზოგიერთი ნივთები, რომელიც მცხეთის ახლო-მახლო ამოსჩხრიკა... ყველაზე მომეტებული ყურადღება უფ. ბაიერნმა მიაქცია ქვის სასაფლაოებს, რომელიც აღმოჩნდა სამთავროს-მონასტრის ახლოს აქ მუშებს 300 საფლაოზე მეტი ამოუთხრიათ. ამის გარდა ბაიერნს გამოუკვლევია მტკვრის ნაპირები და დარწმუნებულა, რომ მტკვრის ორივე ნაპირებზე თითქმის თბილისამდე აქ ერთ დროს სიცოცხლე ქუხდა.”¹⁰⁴ ფ. ბაიერნის ყოველ ახალ აღმოჩენას ოპერატიულად ეხმაურებოდა ქართული პრესა. “საქართველოს ისტორიის და მწიგნობრობის შესახებ ამ ახლოხანებში პატივცემულს და დაულაღავედ მშრომელს ჩვენს არხეოლოგს ბატონს ბაიერნს აღმოუჩენია ძველ ფულებზე და ერთს მცხეთაში ნაპოვნ ქვაზე უძველესი ქართული მხედრული წარწერა”¹⁰⁵.—წერდა გაზეთი “დროება”.

როგორც ცნობილი არქეოლოგი გ. ლომთათიძე აღნიშნავდა “შეიძლება ითქვას, რომ პრაქტიკულად ამ მუშაობამ ჩაუყარა საფუძველი ჩვენში გათხრით არქეოლოგიას, მაგრამ სამწუხაროდ ამ საფუძველს ბევრი რამით დაედება წუნი — არც თხრა წარმოებდა წესიერად და არც ამონათხარის ისტორიული გააზრება იდგა ჯეროვან დონეზე”¹⁰⁶ ამის გამო მას სამართლიანად აკრიტიკებდნენ თავის დროზე ქართული საზოგადოების მოწინავე წარმომადგენლები.

ფ. ბაიერნის ბოლო წლების საქმიანობაზე რამოდენიმე წერილი გამოაქვეყნა ილია ჭავჭავაძემ. იგი მის შესახებ წერდა: “ბაიერნი, რომელმაც სამთავროს სასაფლაო მცხეთაში გათხარა და ბევრი არქეოლოგიური ნივთი იპოვნა, ეს ბაიერნი ცნობილია,

¹⁰³ გაგოშიძე ი., ბაიერნი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 2, თბ., 1977, გვ. 154

¹⁰⁴ გაზ. “დროება,” 1872 წლის 4 თებერვალი, № 5.

¹⁰⁵ გაზ. “დროება”, 1882 წლის 3 ივლისი, № 137.

¹⁰⁶ ლომთათიძე გ., წინაპართა ნაკვალევზე თბ., 1952, გვ. 63

როგორც კარგი მთხრელი საფლავეებისა და საფლავეებში ნაპოვნის კეთილსინდისიერი და უტყუარი აღმწერი, ხოლო მისი საისტორიო დასკვნა და განსჯა კი ყველასაგან სასაცილოდ არის აღღებული. მოდით მართლა და ნუ გაგვეცინებათ, რომ ეს ბატონი ბაიერნი ალექსანდრე მაკედონელის საფლავს სადღაც ავლაბრის ხევში ეძიებდა, და სემირამიდას, რომელიც ახლა მითიურ არსებად მიჩნეულია, წიწამურში, მცხეთის პირდაპირ არაგვ - გაღმა.”¹⁰⁷

სამთავროს ფილა ქვევით ნაგებ სამარხების არქეოლოგიური გათხრების დროს დამწვარი ძვლებისა და მათი ნაკლულობათა აღმოჩენის შედეგად ბაიერნმა ზერულედ დაიწყო იმის მტკიცება თითქოსდა მცხეთაში მოსახლე ძველ ქართულ ტომებში კაციჭამიობა, კანიბალიზმი მასიურად იყო გავრცელებული.

ბაიერნის ამ თეორიას მიმდევარიც გამოუჩნდა, ხალხოსნური მოძრაობის ერთერთი აქტიური წევრის ივანე ჯაბადარის სახით. ამ უკანასკნელმა ციმბირის ათწლიანი გადასახლებიდან დაბრუნების შემდეგ პეტერბურგის ჟურნალ “Северный вестник”-ში გამოაქვეყნა ეროვნული ნიმილიზმით გაელენთილი სტატია - “წერილი საქართველოზე”, სადაც მთლიანად გაიზიარა ბაიერნის ზემოთ ხსენებული მოსაზრება.

ილიამ სასტიკად გაილაშქრა მათ წინააღმდეგ. 1889 წელს მან წერილების მთელი სერია მიუძღვნა ამ “უღონო თეორიების” გაბათილებას “აი ისტორია”-ს სახელწოდებით: “ბაიერნისაგან ზეგარდმო შთაგონებულმა ავტორმა ვითომც დაგვიმტკიცა - ქართველები ადამიანის ხორცის მჭამელები იყვნენო სამთავროს სასაფლაოს ხანაში”¹⁰⁸ აღშფოთებით წერდა იგი და მიუთითებდა, რომ “ბაიერნის მოწმობა - კი მისთვის საჭირო იყო, რომ ქართველები ბარბაროსებად გამოეყვანა.”¹⁰⁹

იმდროინდელი ცნობილი მეცნიერების მოსაზრებებზე დაყრდნობით ილიამ დაბეჯითებით უარყო ამ თეორიის უსაფუძვლობა: “გრაფმა უვაროვმა, რომელმაც თავისი თვალით დასინჯა სამთავრო საფლავეები და მერე ტიზენაუზენენმა ცხადად დაამტკიცეს, რომ ის საფლავეები საცა ბაიერნს რამდენიმე კაცის ძვლები ერთმანეთში არეული უნახავს, საოჯახო სამარხნი ყოფილან... რაც შეეხება კაცისმჭამელობას, ეს ისე უღირსად დაინახეს უვაროვმა და ტიზენაუზენმა, რომ

¹⁰⁷ ჭავჭავაძე ი., თხზ. სრ. კრებული 10 ტომად, ტ. V, თბ., 1955, გვ. 98

¹⁰⁸ ჭავჭავაძე ი., თხზ. სრ. კრებული 10 ტომად, ტ. IV, თბ., 1955, გვ. 103.

¹⁰⁹ იქვე, გვ. 99

ყურიც არ ათხოვეს და ამის თაობაზე ბაიერნს პასუხიც არ აღირსეს." 110

ილიას კვალდაკვალ ქართველი ისტორიკოსებიდან ბაიერნის მიერ სამთავროს სამაროვნებში აღმოჩენილ მასალებს მეცნიერული ახსნა პირველად დიმიტრი ბაქრაძემ მოუძებნა. მოახდინა რა ამ მასალათა კლასიფიკაცია იგი მიუთითებდა, რომ მცხეთის სამაროვნებში აღმოჩენილი ნივთთა სიმრავლე და მრავალფეროვნება, მათი დამუშავების ტექნიკა ძველ ქართველ ტომთა ბარბაროსობაზე კი არ მიანიშნებდა - არამედ მოწმობდა მოცემულ ეტაპზე მათ დაწინაურებულ ყოფაზე".¹¹¹

ასევე შეურიგებელი იყო ილია ბაიერნის იმ მოსაზრებისადმი, რის მიხედვითაც მის მიერ მცხეთაში სამთავროდან არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აკრეფილი თავის ქალები თითქოსდა ქართველებისა არ იყო. ამის შესახებ ილია ირონიულად მიანიშნებდა ზოგიერთი მეცნიერის ავტორიტეტზე და მის "გაბუღულ" თეორიებზე: "მაშ სწავლულები რისთვის არიან ქვეყანაზე, თუკი ბაიერნისაგან გაგზავნილი გამოხრული თავი იცნეს პარიჟში და სთქვენს სკეითის თავი არისო. იმათ რა დაემაღებათ ცას ქვეშეთ. ამ შემთხვევაში სხვა არაფერი არ არის საჭირო, მხოლოდ იმის მეტი, რომ სწავლულობის სახელი პქონდეს დავარდნილი და ამასთან ცოტა გაბუღვა და გულადობა; მაშინ ყოველისფერს დაუჯერებენ. აბა, ვინ გაბუღავს და ვინ იტყვის, რომ მცხეთაში ნაპოვნი თავი ქართველისა არის და არა სკეითისა."¹¹²

როგორც ჩანს, ფრიდრიხ ბაიერნი პრაქტიკულ ნატურალისტობას ვერ გასცდა. მაგრამ მისი დეაწლი და ენთუზიაზმი კავკასიაში საბუნებისმეტყველო მეცნიერების მასალების შეკრების საქმეში უდავოდ დასაფასებელია. მის მიერ მოძიებული და "კაბინეტში" ექსპონირებული მდიდარი კოლექციები ცოტა მოგვიანებით, 60-იანი წლების ბოლოს, გადაეცა კავკასიის მუსეუმს და თვითონაც სიცოცხლის ბოლომდე ამ დაწესებულების კედლებში მუშაობდა კონსერვატორის თანამდებობაზე.

¹¹⁰ იქვე, გვ. 124

¹¹¹ ბაქრაძე დ., ისტორია საქართველისი (უძველესი დროიდან X საუკუნის დასასრულამდე, ტფ., 1889 გვ. 72-73

¹¹² ჭავჭავაძე ი., თხზ. სრ. კრებული, 20 ტომად, ტ. V თბ., 1991 გვ. 476.

კაკასიის მუზეუმში მუშაობის პერიოდში ფ. ბაიურნმა თავი გამოიჩინა საბუნებისმეტყველო ხასიათის ექსპონატებს მაღალკვალიფიციურად დამუშავებისა და მოწესრიგების საქმეში, რისთვისაც მუზეუმის დირექციის მიერ დაენიშნა პენსია 600 მანეთის ოდენობით, გამოეყო საცხოვრებელი ფართი და მიეცა უფლება ეცხოვრა მუზეუმში
· უმეკვიდროდ დარჩნილი მარტოხელა მოხუცი, როდესაც გარდაიცვალა 1886 წლის ნოემბერში, დაკრძალვის ხარჯები კაკასიის მუზეუმმა გაიღო

თავი II
 კავკასიის მუზეუმი და თბილისის საჯარო
 ბიბლიოთეკა.

§ 2 კავკასიის მუზეუმისა და საჯარო ბიბლიოთეკის
 დაფუძნება, მათი გაერთიანება და პირველი
 ექსპოზიციები (1865 - 1870წწ.).

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ქართველი ხალხის ისტორიაში მნიშვნელოვანი ეტაპი იწყება. 1864 წელს აფხაზეთის სამთავროს გაუქმებით რუსეთმა დაამთავრა საქართველოს სამეფო-სამთავროთა ძალით მიერთება. ამავე პერიოდში შამილის დატყვევებით მან შეძლო წარმატებით დაემთავრებინა კავკასიური ომები და მთელი ჩრდილოეთი კავკასია დაემორჩილებინა. იწყება კავკასიაში კოლონიზაციის ახალი ეტაპი, რომლის დედააზრიც რუსეთის მიერ მხარის სრულ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ათვისებაში მდგომარეობდა. ამ პოლიტიკის პრაქტიკულად განმხორციელებელს კავკასიის ახალ მეფისნაცვალს ალექსანდრე ივანეს ძე ბარიატინსკის (1856-1862 წწ.) მის წინამორბედ მ. ვორონცოვზე მეტი უფლებები უბოძეს. კავკასიის ადმინისტრაციას უფრო მეტი საშუალება მიეცა, მხარე თვითნებურად ემართა. ალ. ბარიატინსკი წინა მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვზე მეტად "ჯარისკაცი" და "პირდაპირი" აღმოჩნდა და საქმეს მთელი მონდომებით შეუდგა. მისი მთელი მეცადინეობა მიმართული იყო იქითკენ, რომ კავკასიაში ისეთივე მმართველობის სისტემა, კანონები, ადმინისტრაციული დაყოფა, სახელმწიფო დაწესებულებები და სამოხელეო აპარატი დაემკვიდრებინა, როგორც რუსეთში. მოესპო ყოველგვარი განსხვავება რუსეთის შიდა გუბერნიებისაგან.

სულ მოკლე ხანში კავკასიის კოლონიზაციის საქმეში ალ. ბარიატინსკიმ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია. "მთავრობამ შეძლო მმართველობის იმდენად ძლიერი აპარატის შექმნა, რომ სამოქალაქო მმართველობის ორგანოები და იქ მოკალათებული მოხელეები, რუსული კულტურული დაწესებულებები, მრავალრიცხოვანი ჯარის ნაწილები, პოლიცია, მომადლებული ექსპლუატატორული კლასები... ყველაფერი ეს მთავრობის

დასაყრდენს წარმოადგენდა და საეკლესიო უზრუნველყოფდა საქართველოში მისი პოლიტიკის გატარებას მთელი სისრულით".¹¹³

1862 წელს კავკასიის მეფისნაცვლად დაინიშნა იმპერატორ ნიკოლოზ პირველის რიგით მეორე ვაჟი, დიდი მთავარი, მიხეილ ნიკოლოზის ძე (1862-1881 წწ.), რომელშიც თითქოსდა შერწყმული იყო წინა მეფისნაცვლების თვისებები — მ. ფორონცოვის შეფარული მზაკვრობა და ალ. ბარიატინსკის "ჯარისკაცობა". მისი კავკასიაში ხანგრძლივი მოღვაწეობის პერიოდში კიდევ უფრო გააქტიურდა ადგილობრივი მოსახლეობის დამორჩილება-დაწინარების საქმე.

იმპერატორი ალექსანდრე II ასე მოძღვრავდა თავის ძმას-კავკასიის მეფისნაცვალს 1870 წლის 13 სექტემბრის წერილში: "კავკასიური ომების დასრულების შემდეგ დგება ახალი, არანაკლები მნიშვნელობის სახელმწიფოებრივი ამოცანა — კავკასიის ხალხთა საბოლოოდ დამორჩილება და მთელ ტომებზე ჩვენი ზნეობრივი ძალაუფლების დამყარება, რომელიც ქვეყნის მშვიდობიანი დაუფლების საიმედო საფუძველი უნდა გახდეს".¹¹⁴

ასეთ ვითარებაში იწყება ქართველობის გადარჩენისთვის ბრძოლის ახალი პერიოდი. ამ დროს ასპარეზზე გამოდიან თურგდალეულები, სამოციანელთა დიდი თაობა იღია ჭაჭაყაძის მეთაურობით, რომელთა მიზანი იყო ქართველი ხალხის განთავისუფლება კოლონიური ჩაგვრისგან. მათი ბრძოლა მიმართული იყო საქართველოს განახლება-განათლებისაკენ, რის საფუძველზეც უნდა განხორციელებულიყო ერის სოციალური და პოლიტიკური თავისუფლება.

ამ პერიოდში საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა თვისობრივად ახალ საფეხურზე ადის. ადრინდელ სტიქიურ, შეიარაღებულ ანტირევოლუციურ გამოსვლებს ცვლის იდეოლოგიური ბრძოლა. თურგდალეულთა მთელი ძალისხმევა მიმართული იყო იმისკენ, რომ დაეცვათ ერის პოლიტიკური უფლებები, მოსახლეობას შეენარჩუნებინა ეროვნული ცნობიერება, რწმენა, ენა და

¹¹³ შ. ჩხეტია, რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (1844-1864წ.), საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შილაზე, XII-ბ, თბ., 1914. გვ. 14.

¹¹⁴ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქივი (შემდგომში შემოკლ-სსმ არქივი) 1971, 16/5, გვ. 110.

კულტურა, რასაც ქართველი ხალხი უნდა შეემზადებინა კოლონიური უღლის გადასაგდებად.

ამ მიზნების მისაღწევად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა სხვადასხვა საზოგადოებრივ და კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებათა შექმნას.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ბევრი დაწესებულება ჩამოყალიბდა, რომელთა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა სამუზეუმო დაწესებულებებს. კავკასიის მუზეუმი, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმი, საეკლესიო მუზეუმი და სხვ. ისინი ობიექტურად ემსახურებოდნენ მოსახლეობაში განათლების, თვითმყოფადობისა და პროფესიონალიზმის ამაღლებას, რაც ნაწილობრივ ემთხვეოდა ხელისუფლების იმჟამინდელ მიზნებს—მეცნიერულად შეესწავლა კავკასია—მისი ფლორა და ფაუნა, წიაღისეულის სიმდიდრეები, ადგილობრივი ზნე-ჩვეულებები, ცხოვრების წესი და ტრადიციები.

1865 წელს დაფუძნდა მუზეუმი, რომელსაც საზოგადოებაში “კავკასიის მუზეუმს” უწოდებდნენ. მისი შექმნა დაკავშირებული იყო ცნობილ ბუნებისმეტყველ და ეთნოგრაფ გუსტავ ივანეს ძე რადეს სახელთან. წარმოშობით გერმანელი გუსტავ რადე დაიბადა სკოლის მასწავლებლის ოჯახში, 1831 წლის 15 ნოემბერს ქალაქ დანციგში (ახლანდელი ვდანსკი). იმ ქალაქში, რომელიც ყოველთვის იყო განხეთქილების საგანი გერმანიასა და პოლონეთს შორის. 1789 წლიდან იგი გერმანიას ეკუთვნოდა. ბავშვობა გ. რადემ პრუსიაში გაატარა, მამამისი ივანე (იოჰან) რადე ბუნებისმეტყველებას ასწავლიდა ტინგენგოფის სკოლაში. გუსტავ რადემ შრომითი საქმიანობა ადრინდელი ასაკიდან დაიწყო. იგი პროფიზორის თანაშემწედ მუშაობდა დანციგის ერთერთ აფთიაქში და ოცნებობდა ბერლინში გამოცდების ჩაბარებაზე ფარმაცევტის სპეციალობაზე. მას თავიდანვე იტაცებდა საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები.

50-იან წლებში პროფესორების ა. მენგესა და პ. კუმის რეკომენდაციით გ. რადეს ყურადღება მიექცია დანციგის საბუნებისმეტყველო საზოგადოებამ, რომელმაც მას შესთავაზა საბუნებისმეტყველო კოლექციების შეგროვების მიზნით სამხრეთ რუსეთში გამგზავრება. რუსეთის კონსულმა ფონ აღელუნგმა ამ მგზავრობისთვის მოუხერხა პასპორტი და გამოუყო 200 მანეთი. გ. რადეც დათანხმდა ამ წინადადებას და თავგადასავლების მოყვარულმა 21 წლის ახალგაზრდამ გალიციის გავლით 1852 წლის ზამთარში გადაკვეთა რუსეთის

საზღვარი და ყირიმში ჩავიდა.¹¹⁵ ყირიმში იგი დაბინავდა ალუპკის მახლობლად მუხალატკას ციხე-დარბაზში შტილოვების მამულ ტამაკში, რომელიც მდებარეობდა სივანის პირას სიმფეროპოლიდან 100 კმ-ში. ახლომდებარე რაიონებიდან მოძიებითი სამუშაოების შემდეგ შეგროვილი ბოტანიკური მასალებით ო. შტილოვის თხოვნით გ. რადემ აქ მოაწყო პატარა მუზეუმი.

მაგრამ როგორც გ. რადე თავის ავტობიოგრაფიაში გადმოგვცემს, უზრუნველი ცხოვრება დიდხანს არ გაგრძელდებოდა. იგი შეუწყვეტია ყირიმის ომს და ისიც იძულებული ყოფილა ჯერ მოსკოვში, ხოლო შემდეგ პეტერბურგში გადაბარგებულიყო. 1855 წლის 3 აპრილს ბუნების კვლევის მოსკოვის საზოგადოებამ გ. რადე აირჩია წევრ-კორესპონდენტად, ხოლო იმავე წლის მარტში პეტერბურგის სამედიცინო აკადემიიდან მიიღო პროვიზორის თანაშემწის მოწმობა.¹¹⁶ 1855 წელს გეოგრაფიული საზოგადოების გამოცემაში იგი აქვეყნებს შრომას “ყირიმელი თათრები.” პეტერბურგში ახალგაზრდა გ. რადე უახლოვდება ცნობილ მეცნიერებს და აქტიურად თანამშრომლობს რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიულ საზოგადოებასთან. ამ უკანასკნელის წინადადებით გ. რადე მოხვდა გრაფ ნ. მურავიოვის ექსპედიციაში, რომელიც მიემართებოდა აღმოსავლეთ ციმბირის გამოსაკვლევადა. ექსპედიციის წევრად მიღებისათვის გ. რადეს რეკომენდაციები გაუწიეს ისეთმა ცნობილმა მეცნიერებმა, როგორებიც იყვნენ პ. სტევენი, ფ. კეპენი და თ. ბრანდტი.

თავგადასავლების მოყვარულ ახალგაზრდას ასე განუცხადებია საზოგადოების მდივან ე. ლამანკისთვის: “გამაგზავნეთ იქ, სადაც სხვები არ მიდიან, რაც შორს იქნება, მით უკეთესი.”¹¹⁷ აღმოსავლეთ ციმბირის ფლორისა და ფაუნის შემსწავლელი ექსპედიცია ნ. მურავიოვის ხელმძღვანელობით მოეწყო 1855—60 წლებში.

ამ ექსპედიციების დროს 1858 წელს ქ. ირკუტსკში გ. რადემ მიიღო რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობა და როგორც იგი აცხადებს “გახდა რუსეთის, ამ ახალი სამშობლოს მადლიერი და ერთგული ქვეშევრდომი.”¹¹⁸

¹¹⁵ Автобиография Г. Радде, Коллекции Кавказского Музея, т. VI, 1912, გვ. 2.

¹¹⁶ სსმ არქივი 1883, 27/16, გვ. 66.

¹¹⁷ Автобиография Г. Радде, Коллекции Кавказского Музея, т. VI, 1912, გვ. 13.

¹¹⁸ იქვე, გვ. 1.

აღმოსავლეთ ციმბირის გენერალ-გუბერნატორ გრაფ მურავიოვ-ამურსკის წარდგინებით, შოვალეობის კარგად შესრულებისთვის, 1858 წლის 18 ნოემბერს გ. რადეს მიენიჭა "ექსპედიციის ნატურალისტის" წოდება და დაჯილდოვდა წმ. სტანისლავის III ხარისხის ორდენით.¹¹⁹ ციმბირში მან დაარსა დასახლებული პუნქტი—დაბა. მის პატივსაცემად მას "რადოვკა" ეწოდა, რომელიც დღესაც არსებობს.

აღმოსავლეთ ციმბირის რაიონებიდან გ. რადემ შეძლო მდიდარი გეოლოგიური, ზოოლოგიური და ბოტანიკური მასალების მოძიება და შეგროვება. აქ მან დიდი მეცნიერული გამოცდილება მიიღო.

ამ ექსპედიციებმა ახალგაზრდა მეცნიერს სახელი, დიდება და ფული მოუტანა. გ. რადემ თავისი საბუნებისმეტყველო კოლექციებით დააინტერესა პეტერბურგელი მეცნიერები. მან თავისი შეგროვებული მასალა გაანაწილა რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოებას, საიმპერატორო ბოტანიკურ ბაღსა და მეცნიერებათა აკადემიის ზოოლოგიურ მუზეუმს შორის.

პეტერბურგში დაბრუნებისთანავე გ. რადე წარმატებით აბარებს სათანადო გამოცდებს, იღებს სამეცნიერო ხარისხს ზოოლოგიაში და ინიშნება შტატგარეშე კონსერვატორად ზოოლოგიურ მუზეუმში.

ამასთანავე, გ. რადე იწვევს საჯარო ლექციებით და მოხსენებებით გამოსვლას პეტერბურგის სხვადასხვა სამეცნიერო საზოგადოებებისა და წრეების წინაშე. იგი სასურველი პირი ხდება მაღალი საზოგადოებისთვის. 1861 წლის 18 დეკემბერს სახელმწიფო საბჭოს გადაწყვეტილებით გ. რადეს მიეცა სახელმწიფო დაწესებულებებში სამსახურის უფლება და მიენიჭა ტიტულარული მრჩევლის წოდება. 1862 წელს იგი საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისგან იღებს დემიდოვის პრესტიჟულ პრემიას ნაშრომისთვის "აღმოსავლეთ ციმბირის ფრინველები" და 1862 წლის 13 სექტემბერს ხდება დერპტის უნივერსიტეტის ფიზიკა-მათემატიკური ფაკულტეტის მაგისტრი, მოგვიანებით —ამვე უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი. 1862 წლის ოქტომბერში რადე იღებს სტატ-მრჩევლის ჩინს.¹²⁰ იმპერატორის ოჯახის წევრის კნიაგინია ელენე პავლეს ასულის რეკომენდაციით გ. რადე დაუახლოვდა იმპერატორის ვაჟებს, დიდ მთავრებს—რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული

¹¹⁹ Автобиография Г. Радле, Коллекция Кавказского Музея, т. VI, 1912, გვ. 69.

¹²⁰ სსმ არქივი, 1964, II /1 გვ. 91.

საზოგადოების თავჯდომარეს კონსტანტინე ნიკოლოზის ძეს და კავკასიის მომავალ მეფისნაცვალ მიხეილ ნიკოლოზის ძეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა მისი მეგობრობის უკანასკნელთან.

როდესაც დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე 1862 წელს გახდა კავკასიის მეფისნაცვალი და იმპერიის სამხრეთი ოლქების ჯარების მთავარსარდალი, მან კავკასიაში სამუშაოდ მიიწვია გ. რადე. 1862 წლის ივნისში საიმპერატორო მთავარი ფიზიკური ობსერვატორიის დირექციისგან გ. რადე იღებს დავალებას, რისთვისაც საჭირო ხდება ბერლინისა და ვენის გავლით კავკასიაში ჩამოსვლა. იმავე წლის სექტემბრის პირველ რიცხვებში იგი უკვე თბილისშია და მისივე თქმით, ამის შემდეგ "კავკასია ხდება მისთვის ძვირფასი და ღამაზი მეორე სამშობლო".¹²¹

თბილისში ჩამოსვლის შემდეგ გ. რადე აქტიურად ჩაება სამეცნიერო ცხოვრებაში. მას ადრეც ჰქონია კავკასიაში მუშაობის სურვილი. როგორც თავის ავტობიოგრაფიაში აღნიშნავს, საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას 1860 წელს განზრახული ჰქონდა მისი კავკასიაში ზოოლოგიურ სამუშაოებზე გაგზავნა, მაგრამ ამის შესაძლებლობა მხოლოდ შამილის დამარცხებისა და კავკასიური ომების დამთავრების შემდეგ მოხერხდა. 1863 წლის 26 აპრილს გ. რადე აირჩიეს ბერლინის გეოგრაფიული საზოგადოების ნამდვილ წევრად, ხოლო იმავე წლის 1 ივნისს ბრუსელაუს უნივერსიტეტმა მას ფილოსოფიის დოქტორის წოდება მიანიჭა.¹²²

1863 წლის 1 ივლისს აკადემიკოს კ. კუპფერის რეკომენდაციით გ. რადე მუშაობას იწყებს თბილისის ფიზიკურ ობსერვატორიაში დირექტორის თანაშემწის თანამდებობაზე.¹²³

პარალელურად ღეჭკიებს კითხულობს გერმანულ კლუბში. ამავე წლის ივნისში იგი ქორწინდება ცნობილი მეცნიერის თ. ბრანდტის ქალიშვილზე მარიამ თუოდორეს ასულზე.

პირველი სამსახურგობრივი ნაბიჯები კავკასიაში უიღბლო გამოდგა. არც ობსერვატორიის მაშინდელი დირექტორი და არც შშრალი ციფრები არ იზიდავდა ახალგაზრდა მეცნიერს და ხუთი თვის შემდეგ სამსახურს იგი თავს ანებებს. ამ გაჭირვების ქაშს მას დახმარების ხელი გაუწოდა ადოლფ ბერგემ, რომელთან იგი მეგობრობდა გერმანულ კლუბში.

¹²¹ Автобиография Г Радде, Коллекция Кавказского Музея, т. VI, 1912, გვ. 1.

¹²² სსმ არქივი, 1883, 27/16 გვ. 72.

¹²³ Биография Г. И. Радде, Коллекция Кавказского Музея, т. VI, 1912, გვ. 65.

ა. ბერძენი ჯერ კიდევ მ. ვორონცოვის დროიდან მუშაობდა მეფისნაცვლის კანცელარიაში და ამ უწყებაში დიდი გავლენით სარგებლობდა. მისი რჩევით გ. რადესმა მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსს ალ. ნიკოლაის წარუდგინა კავკასიის ბიოლოგიურ-გეოლოგიური კვლევის დაწესებულებითი გეგმა, რომელსაც თან დაურთო გენერალ-ლეიტენანტ ო. ხოდზკოს დასკვნა ამ საკითხზე. ალ. ნიკოლაი თანაგრძნობით შეხვდა ამ წამოწყებას და 1864 წლის 3 თებერვალს გააცნო იგი მეფისნაცვალს. ამ უკანასკნელმა გეგმა მოიწონა. "მისი უდიდებულესობა იღებს მხედველობაში ციმბირში თქვენ სამეცნიერო საქმიანობას, რომელმაც ამდენი სიკეთე მოუტანა მეცნიერებას და ითვალისწინებს იმას, რომ იგი შემდეგში ნაკლებად შესწავლილ ამიერკავკასიის მხარეში, უფრო მეტი სარგებლობის მოტანას შეძლებს. მოწყალეობას იღებს ჩაგრიცხვით მთავარ სამმართველოსთან"¹²⁴. ატყობინებდნენ გ. რადეს მეფისნაცვლის კანცელარიიდან. 1864 წლის 14 თებერვლის № 1240 წერილით გ. რადეს წინადადება მიეცა მთელი კავკასიის მასშტაბით მოეწყო ექსპედიციები, მოეგროვებინა სამუზეუმიო მასალები და გაეშალა ფართო სამეცნიერო სამუშაოები.¹²⁵ ამ მიზნით მას მეფისნაცვლის მხარის კეთილმოწყობის ფონდიდან წლიურად დაენიშნა საკმაოდ დიდი თანხა - 3500 მანეთი ვერცხლით. აქედან 1500 მანეთი გამოეყო ექსპედიციების მოსაწყობად, ხოლო 2000 მანეთი - ხელფასისთვის, ამასთან ერთად, მან ერთჯერადი დასმარების სახით მიიღო 400 მანეთი საჭირო ხელსაწყოებისა და ნივთების შესაძენად.

1864 წლის გაზაფხულზე გ. რადე გაემგზავრა სვანეთში, ამ მოგზაურობის შედეგად შეიქმნა ნაშრომი "სვანეთი", რომელმაც 20 წლის შემდეგ მეცნიერებათა აკადემიის ოქროს მედალი დაიმსახურა.¹²⁶

გ. რადეს მიერ შედგენილი კავკასიის ბიოლოგიურ-გეოგრაფიული კვლევის გეგმა შედგენილი იყო კვალიფიციურად და საქმის ცოდნით. იგი ითვალისწინებდა მხარის კომპლექსურ შესწავლას. კავკასიის ფლორისა და ფაუნის კვლევასთან ერთად, განზრახული იყო ქვეყნის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხებზე მუშაობა, ნივთიერი მასალის მოძიება - შეგროვება და მათი მეცნიერული დამუშავება.

¹²⁴ სსმ არქივი, 1864, II/1 გვ. 1.

¹²⁵ სსმ არქივი, 1864, II/1 გვ. 1.

¹²⁶ სსმ არქივი 1885, 29/8, გვ. 27.

ოგი მეცნიერულ სამუშაოებს მჭიდროდ უკავშირებდა მუხეუმის
ნამოყალიბებას, სადაც მოხდებოდა შეგროვილი მასალის დაგვი-
სისტემატიზაცია და მეცნიერული კლასიფიკაცია.

მეფისნაცვლის კანცელარიის მთავარ სამმართველოში
ზემოთ აღნიშნული გეგმის მიღების შემდეგ, 1864 წლის 10
ოქტომბერს გ. რადე გაემგზავრა ექსპედიციაში—ენგურის, რიონის
სათავეებისა და ცხენისწყლის აუზის მიდამოებში. 1865-66
წლებში მან მოიარა ლეჩხუმი, სვანეთი, სამურზაყანო,
სამეგრელო და აფხაზეთი,¹²⁷ ხოლო 1866 წლის შემოდგომაზე
ოგი უკვე თალიშშია (ლენქორანში). აღნიშნული რეგიონებში მან
მდიდარი ბოტანიკური, ზოოლოგიური და გეოლოგიური
მასალების შეგროვება მოახერხა, რომელთა შორის უნდა
აღინიშნოს ფრინველთა მდიდარი კოლექცია და კასპიის
ნაპირებთან მოკლული ორი სამეფო ვეფხვი.

ამასთან ერთად, ექსპედიციების დროს გ. რადეს საშუალება
პქონდა შეეძინა ისტორიული და ეთნოგრაფიული ნივთებიც.
აფხაზეთსა და ახალციხეში მან 90 მანეთად იყიდა ვერცხლის
სამი ჩეჩნური ქაშარი, ცხენის უნაგირი, იანიჩარის ორი ხმალი,
ორი ხანჯალი, დამბაჩა, ქაღის სამკაულები, თიხისა და ხის
ჭურჭელი. გარდა ამისა, ამ მოგზაურობების დროს მან
შეაგროვა მოსკოვის საერთაშორისო გამოფენის დირექციის
თხოვნა და მისთვის შეიძინა ჯიხვისა და ირმის რქები,
ეთნოგრაფიული ტანსაცმელი, საოჯახო ნივთები, მუსიკალური
ინსტრუმენტები, საბრძოლო იარაღი და სხვა. კანცელარიის
მთავარი სამმართველოს უფროსისადმი წერილში, გ. რადე დიდი
მადლიერებით მოიხსენიებს იმ პირებს, რომლებმაც აღნიშნულ
რაიონებში დახმარება გაუწიეს: წებელდის ბოქაულს გიორგი
ქურციკიძეს, პოლკოვნიკ თავად როსტომ მარშანიას, ლევან და
ალმასხან თოდუებს და სხვ.¹²⁸ თავისი მოგზაურობების
შესახებ წერილებს გ. რადე სისტემატურად აქვეყნებდა გაზეთ
“კავკაზში” და გეოგრაფიული საზოგადოების ანგარიშებში.¹²⁹
1865 წელს მეფისნაცვლის მთავარმა სამმართველომ გამოყო 1100
მანეთი რადეს ნაშრომის “სვანეთის” გამოსაცემად, ხოლო 1867
წელს, როდესაც გამოქვეყნდა “მოგზაურობა სამეგრელოს
აღმებში,” იმპერატორმა ალექსანდრე II წიგნს წააწერა:
“მადლობა ავტორს ამ ნაშრომისთვის”.¹³⁰

¹²⁷ Записки КОИРГО, кн. VII, 1866, გვ. 1.

¹²⁸ სსმ არქივი, 1864, 11/1 გვ. 47.

¹²⁹ გაზ. “Кавказ» 1866 1-3; Записки КОИРГО, ნაწ. 8, 1873, გვ. 47.

¹³⁰ სსმ არქივი, 1864, 11/1, გვ. 144.

გ. რადე ექსპედიციებში მოგზაურობისას სამუზეუმო ექსპონატების შეგროვებასთან ერთად, ფირზე აღბეჭდავდა საქართველოს ზემოთ ხსენებული კუთხეების დიდებულ პეიზაჟებს და ეთნოგრაფიული შინაარსის სურათებს. ამ პერიოდში კავკასიაში ფეხს იკიდებდა ჯერ ხედივით დეგორატივი, ხოლო შემდეგ ფოტოგრაფია. თბილისში უკვე მოღვაწეობდნენ ჩვენში ფოტოგრაფიის პიონერები: სიმონ მორიცი, პოლკოვნიკი ალ. ივანიცი, გრაფი ნოსტიცი, ლ. გოლდშტეინი და სხვები. მათ ნამუშევრებში დოკუმენტურად აისახებოდა მხარის ფლორა და ფაუნა, ეთნოგრაფიული ყოფა, მატერიალური კულტურის ძეგლები, რაც დიდად უწყობდა ხელს კავკასიის მეცნიერულ შესწავლას. ეს შესაძლებლობები კიდევ უფრო გაიზარდა 1963 წლის იანვრიდან, როდესაც თბილისში კავკასიის არმიის შტაბთან ფუნქციონირება დაიწყო ფოტოგრაფიულმა განყოფილებამ. ამ დროს გადაღებული ბევრი ფოტოგრაფიული ნამუშევრი შემდგომში გამოყენებული იქნა კავკასიის მუზეუმის ექსპოზიციებში.

მივლინებებსა და ექსპედიციებში მორგოვებული მრავალრიცხოვანი მასალა საჭიროებდა დაბინავებასა და მოვლას. ამისთვის, როგორც აღენიშნეთ გ. რადეს გათვალისწინებული პქონდა მუზეუმის შექმნა. ამ იდეას მეფისნაცვლის კანცელარიაში ად. ბერეჟესა და ალ. ნიკოლაის რეკომენდაციით აქტიურად დაუჭირეს მხარი. ორივე ეს პირი გ. რადეს შემდგომში ყოველთვის მიაჩნდა თავის კეთილ მფარველებად. ა ბერეჟეს იგი "მუზეუმის გენიალურ დამაარსებელს" უწოდებდა. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ მოგვიანებით მადლიერი გ. რადეს ინიციატივით კავკასიის მუზეუმის ეზოში დაიდგა ად. ბერეჟეს ბრინჯაოს ბიუსტი. ხოლო ალ. ნიკოლაის პორტრეტი დიდხანს ეკიდა მუზეუმის ვესტიბიულში.

ახალი მუზეუმის შექმნის პროექტის მომზადება მიანდეს გ. რადეს. პროექტის პრაქტიკულად განხორციელება ამ პერიოდისათვის სავსებით რეალური ჩანდა, რადგან გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მუზეუმი 1864 წლის აგვისტოდან აღარ ფუნქციონირებდა და მისი მრავალრიცხოვანი ექსპონატი პატრონობასა და დაცვას მოითხოვდა.

გ. რადემ სასწრაფოდ შეადგინა ახალი მუზეუმის შექმნის პროექტი, რომელიც არ მოითხოვდა დიდძალი თანხების დაბანდებას. პროექტი წარუდგინეს კავკასიის მეფისნაცვალს, რომელმაც 1865 წლის 2 ივნისს დაამტკიცა აღნიშნული

პროექტი და მუზეუმის შტატი.¹³¹ ეს თარიღი შეიძლება ჩაითვალოს ახალი მუზეუმის ისტორიის დასაბამად. 1865 წლის 14 ივნისს გ. რადე დაინიშნა შესაქმნელი მუზეუმის დირექტორად და იმავე წლის ოქტომბერში მიენიჭა “კოლეგიის ასესორის” ჩინი. 1866 წლის იანვარში კი იგი დაჯილდოვდა წმ. სტანისლავის II ხარისხის ორდენით, ხოლო იმავე წლის აპრილში აირჩიეს დრეზდენის გეოგრაფიული საზოგადოების საპატიო წევრად.¹³²

მუზეუმის საშტატო განრიგით, გათვალისწინებული იყო მხოლოდ დირექტორის და პრეპარატორის თანამდებობები, ხოლო ტექნიკური მუშაკების (პრეპარატორის მოწაფისა და დარაჯის) მოწვევა უნდა მომხდარიყო თავისუფალი დაქირავების წესით. მუზეუმს ხარჯთაღრიცხვით ექსპონატების შესაძენად ყოველწლიურად უნდა დახარჯულიყო 500 მანეთი ვერცხლით. ამავე დროს, კარადებისა და სამუზეუმო ავეჯის დასამზადებლად სპეციალურად გამოიყო 2000 მანეთი.¹³³ ხელისუფლებისგან ზურგგამაგრებულები დიდი ენთუზიზმით შეუდგნენ ახალი მუზეუმის ჩამოყალიბებას.

პირველი ნაბიჯი, რომელიც ამ მიმართულებით გადაიდგა იყო ის, რომ მუზეუმისთვის დროებით დაიქირავეს სამოთახიანი ბინა სერგეევის (ახლანდელი მაჩაბლის) ქუჩაზე.

1865 წლის 12 მარტს მეფისნაცვლის კანცელარიის მთავარმა სამმართველომ კონტრაქტი დადო თბილისელ შოქლაქეებთან ისაკ და ალექსანდრე ცოვიანოვებთან ქალაქის პირველი ნაწილის მესამე კვარტალში, მათ მიერ ახლად აშენებული სამსართულიანი სახლის მეორე სართულზე ბინის 4 წლით დაქირავების შესახებ. სახლის მეპატრონეებისთვის წლიურად უნდა გადაეხადათ 1200 მანეთი ვერცხლით. მუზეუმს უნდა დათმობოდა აგრეთვე ფლიგელი საკუჭნაოსთვის, სათაესო დარაჯისთვის და შენობის ქვეშ არსებული სარდაფის ნაწილი. ცოვიანოვებს ეკისრებოდათ საჭიროების შემთხვევაში ჩაუტარებინათ შენობის ყველა სარემონტო სამუშაოები. ორი წლის ბინის ქირა 2400 მან. ოდენობით უნდა გადახდილიყო წინასწარ.¹³⁴

1865 წლის 14 ივნისს დამტკიცდა კავკასიის მუზეუმის დებულება, რის მიხედვითაც: “კავკასიის მუზეუმი ფუძნდება

¹³¹ “Кавказский календарь» на 1867 г, გვ. 275.

¹³² სსმ არქივი, 1883, 27/16, გვ. 72.

¹³³ სსმ არქივი, 1864, 11/1, გვ. 33.

¹³⁴ სსმ არქივი, 1864, 11/1, ფ. 3.

ტფილისში და ექვემდებარება კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოს – საერთო საქმეების დეპარტამენტის მეშვეობით

დებულებაში ჩამოყალიბებული იყო მუზეუმის მიზნები და ამოცანები: “მუზეუმის მიზანია კავკასიაში საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა მასალების შეგროვებით, მათი ფონდებში მოთავსებით, გამოფენით და შესწავლით ნათელი წარმოდგენა შექმნას ცოდნის ამ დარგზე და ამით მტკიცე საფუძველი ჩაუყაროს კავკასიის ბუნების ისტორიის შესწავლას”.¹³⁵ დებულების მე-3-ე მუხლით, ახლად შექმნილი მუზეუმი სტრუქტურულად შედგებოდა სამი განყოფილებისგან: ზოოლოგიური, მინერალოგიური და ბოტანიკური. განყოფილებებთან ფუნქციონირებდა ტექნიკური ლაბორატორია – ფიტულების, ჩონჩხების და სხვა ნივთების დასამუშავებლად და ეთნოგრაფიული კაბინეტი, სადაც თავი უნდა მოეყარა ყველა იმ საგანს, რომელიც ასახავდა კავკასიის მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებას. დებულებით განსაზღვრული იყო მუზეუმის მუშაობის შინაარსი. მის მთავარ ამოცანას შეადგენდა მოძიებითი სამუშაოების ჩატარება და მოპოვებული ნივთების მუზეუმში წარდგენა, რისთვისაც უნდა მოწყობილიყო სამეცნიერო მოგზაურობები და ექსპედიციები. მუზეუმში შესული ყოველი ნივთი უნდა აღერიცხათ, შეესწავლათ და დაეცვათ. თითოეულ ნივთს უნდა შეემოდა პატარა ფირფიტა სათანადო განმარტებებით.¹³⁶

მუზეუმს უნდა ეზრუნა ფონდში დაცული კოლექციების კატალოგების გამოსაქვეყნებლად და დაფუძნებიდან ერთი წლის შემდეგ უნდა მოეხერხებინა გამოფენის მოწყობა.

კავკასიის მუზეუმის დებულება თავისი ხელმოწერით 1865 წლის 14 ივნისს დაამტკიცა კავკასიის მეფისნაცვალმა, გენერალ ფულდცეხმეისტერმა, დიდმა მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ.

კავკასიის მუზეუმის დაარსება მართლაც მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო, როგორც ქართველი ერის, ისე მთელი კავკასიის ხალხთა კულტურულ ცხოვრებაში, ამ მხარის ისტორიის, მატერიალური კულტურისა და ბუნების შესწავლის საქმეში. მაგრამ ამ სიკეთესთან ერთად, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მუზეუმის დაარსება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული იმპერიის კოლონიურ ზრახვებთან – გამოეკვლია და შეესწავლა ახლად დაპყრობილი მხარე, განსაკუთრებით კი რეგიონის ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობები, მისი რესურსები და

¹³⁵ სსმ არქივი, 1864, II/1 ფ.22.

¹³⁶ სსმ არქივი, 1864, II/1, ფ.22

განმარტება

რუხერვები და თავის სასარგებლოდ გამოყენებია იგი. ეს
აშკარად არის გაცხადებული ზემოთ აღნიშნულ დებულებებში.

თუ როგორ ესმოდა გ. რადეს მის მიერვე დაარსებული
მუზეუმის დანიშნულება და მიზნები, ნათლად ჩანს მის ერთ-
ერთ ანგარიშში. მართალია იგი ამ შემთხვევაში ბიბლიოთეკაზე
წერდა, მაგრამ იგი შეიძლება თამამად მიესადაგოს თავისი
დაწესებულების მეორე ნაწილსაც—მუზეუმსაც: “ემსახურება რა
ამ განაპირა მხარეში რუსულ მეცნიერებასა და რუსეთის
მსოფლმხედველობის გავრცელების ინტერესებს, ბიბლიოთეკა
ყოველთვის ითვალისწინებდა ხელისუფლებისგან მითითებულ
მიზნებს და შესაძლებლობის ფარგლებში ესწრაფვოდა ხელი
შეეწყო სხვადასხვა პირებისთვის მეცნიერულ მუშაობაში”¹³⁷

პირველი კოლექციები, რომელთა საფუძველზეც შემდგომ
შეიქმნა მუზეუმის ფონდები, იყო გ. რადეს მიერ ზემოხსენებულ
ექსპედიციებში მოპოვებული საბუნებისმეტყველო და
ეთნოგრაფიული მასალები, აგრეთვე ამ პერიოდში შექმნილი
ნივთები: 2100 მანეთად იყიდეს ცხოველებისა და ფრინველების
ფიტულები, ტყავები და რქები; 1865 წლის ივნისში
ვიტენბურგელი მეცნიერის პოგენაკერისგან 600 მანეთად
შეიძინეს ჰერბარიუმი, რომელიც შედგებოდა კავკასიის
მცენარეთა 2800 ეგზემპლარისგან; 250 მანეთად გ. შმიდტისგან
იყიდეს მინის ძველებური ჭურჭელი, 1866 წლის ანგარიშის
მიხედვით მუზეუმს თანხა გადაუხდია ხევსურული საომარი
აღჭურვილობის, აფხაზური ტანსაცმლის, სპარსული
ეთნოგრაფიული ნივთების, სომეხი ქალის ჩადრის, ყუბური
ნოხების, ფარდაგებისა და ხალიჩების შესაძენად. პირველ
წლებში გ. რადეს სულ შეუძენია: 1865 წელს – 187, 1866 წელს
– 529, ხოლო 1867 წელს 128 ექსპონატი.¹³⁸

მუზეუმის პირველი კოლექციების დაკომპლექტებაში
გარკვეული ადგილი ეკავათ სხვადასხვა პირებისა და
ორგანიზაციებისგან შემოწირულობებს. მაგალითად,
გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილებამ
მუზეუმს შესწირა ფერწერული ტილო “დღესასწაული
სვანეთში”, 1867 წელს რუსეთის ეთნოგრაფიული მუზეუმის
დახურვის შემდეგ, კავკასიის მუზეუმს გადმოეცა
ეთნოგრაფიულ-ნაციონალურ ტანსაცმელში გამოწყობილი 288
ცალი მანეკენი. როგორც ჩანს, იმ დროს ანთროპოლოგიური
ტიპაჟების ჩვენებას დიდი გამოყენება ჰქონია რუსეთის

¹³⁷ სსმ არქივი, 1864, 11/1, ფ.63.

¹³⁸ ჟორდანია გ., კავკასიური მუზეუმის დაარსება, თბ., 1955, გვ. 97.

მუზეუმებში.¹³⁹ დუშეთის სამხედრო პოსპიტლის ექიმმა ჩ. მოსტოვიჩმა მუზეუმს გადასცა 1861 წელს მოზდოკთან სტანიცა ნაურსკაიასთან ნაპოვნი პალეონტოლოგიური მასალა უძველესი სილოს გაქვავებული ნაშთები, ასეთივე მასალა აღმოჩენილი სოფელ დარგოსთან მუზეუმს შესწირა გენერალ მაიორმა ა. გოლვაჩევმა, გვარდიის შტაბს კაპიტანმა თავადმა ფ. ბებუთოვმა მუზეუმს გადასცა ცოცხალი არწივი, რომელიც მან ხელთ იგდო წყნეთში¹⁴⁰ და სხვა.

მეფისნაცვალ მიხეილ ნიკოლოზის ძის ბრძანებით, 1866 წლის ოქტომბერში მუზეუმს გადაეცა ყუბის ოლქის უფროსის მიერ თბილისში ჩამოტანილი ხელით დაშლადებული ქსოვილები. 1866 წლის დეკემბერში ტამანის ყურესთან ხუტორ ბოროვიკთან ი. მიხაილოვმა იპოვნა მარმარილოს ფილა 4 სტრიქონიანი ძველი ბერძნული წარწერით, მეფისნაცვლის განკარგულებით იგი კავკასიის მუზეუმს გადაეცა. ასევე მეფისნაცვლის მეშვეობით შეემატა მუზეუმის ფონდებს ბიჭვინთის ტაძრის საკურთხეველში შემთხვევით აღმოჩენილი XIII საუკუნის დროინდელი ვერცხლის რვა მონეტა და სტავროპოლის გუბერნიაში სტაროგლატკოვოს სტანიცასთან ყარანოლაელების მიერ ნაპოვნი ძვირფასი განძი, რომლის საერთო წონა ორ ფუნტს (818 გრ.) აღემატებოდა. განძში იყო ოქროს და ვერცხლის ქალის სამკაულები, 100-ზე მეტი მონეტა, სამეურნეო და საოჯახო ნივთები.¹⁴¹ არა ნაკლებ საინტერესო იყო აგრეთვე ყუბანის ოლქში სტანიცა დიადკოვოს ახლოს კაზაკ პროცენკოს მიერ მიწაში შემთხვევით ნაპოვნი სამკაულებიანი ქალის კირქვის ქანდაკება, რომლის სიმაღლე 2,5 ადლს აღწევდა. ქვატერინოდარში კაზაკთა ჯარების აღლუმზე მყოფმა მეფისნაცვალმა განკარგულება გასცა ნაპოვნი ნივთი გადაეგზავნათ კავკასიის მუზეუმისთვის, რაც მყისვე შესრულდა.

ძალზე მნიშვნელოვანი იყო ახლად ჩამოყალიბებული დაწესებულების დაკომპლექტება კადრებით. მუზეუმის თანამშრომლად პრეპარატორის თანამდებობაზე 1866 წლის თებერვალში გერმანიიდან მოიწვიეს სამუზეუმო საქმის კარგი სპეციალისტი კარლ მიულერი, რომელიც ადრე ქ. შტუტგარტში ცნობილ პლუკეს მუზეუმში მუშაობდა. ამისათვის გ. რადემ მეფისნაცვლის კანცელარიას 2000 მან. და ცოტაოდენი

¹³⁹ ბოლქვაძე ს., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ექსპოზიციები, სსმ შოამბე XXX-ბ, 1974, გვ.158.

¹⁴⁰ სსმ არქივი, 1864, 11/1, გვ. 146.

¹⁴¹ იქვე. ვვ. 135.

უცხოური ვალუტა მოსთხოვა. მოკლე ხანში მიუღერმა შეძლო ცხოველთა და ფრინველთა მრავალი ფიტულის დამსახურება.¹⁴² მას მოწაფედ დაუნიშნეს ახალგაზრდა ნიკოლოზ ქუკოვი. მუზეუმის დარაჯად დაიწყო მუშაობა ფეოდორ მაგალიტინმა. ამ პერიოდში ყველა თანამშრომელი ცხოვრობდა მუზეუმის შენობაში.

მაგრამ პირველმა სიძნელებმაც მალე იჩინა თავი, დაქირავებული ბინა ძალზე პატარა და ვიწრო აღმოჩნდა სამუზეუმო ექსპონატებისთვის, ხოლო პრეპარატორი კარლ მიულერი კახური ღვინის დიდი მოტრფიალე გამოდგა და დირექცია იძულებული გახდა ჯერ რამდენიმეჯერ გაეფრთხილებინა, ხოლო შემდეგ გაენთავისუფლებინა იგი სამუშაოდან.

მალე თბილისის საზოგადოების, გ. რადესა და მისი მეგობრების წყალობით ყველა დაბრკოლება გადაილახა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ფაქტად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ 1865 წლის ნოემბერში მოხერხდა გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების გაუქმებული მუზეუმის მრავალრიცხოვანი კოლექციისა და სამურნეო ინვენტარის გადაცემა გ. რადეს მიერ ახლად ჩამოყალიბებული მუზეუმისთვის.

1867 წლის 2 იანვარს სერგეევის ქუჩის ზემოხსენებული ბინის მეორე სართულის სამ დარბაზში საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა მუზეუმის გამოფენა, რომელსაც თავიდანვე დიდი ინტერესი გამოუწვევია. მის გახსნას ესწრებოდნენ კავკასიის მუფისნაცვალნი მიხეილ ნიკოლოზის ძე და თბილისის საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენლები.

გამოფენა დამთავალიერებელთათვის ღია იყო კვირაში ორჯერ. გაზეთი "კავკაზი" 1967 წლის 5 იანვარს უკვე აუწყებდა თავის მკითხველებს: "კავკასიის მუზეუმი ღიაა მნახველებისთვის სამშაბათობით და პარასკეობით დღის 10 საათიდან შუადღის 3 საათამდე. მუზეუმის სახსრების გასაძლიერებლად და მის განვითარებაში საზოგადოების მოსაზიდად, მუზეუმში შესვლისთვის ყოველ პირზე წესდებოდა გადასახადი 20 კაპიკის ოდენობით. შესასვლელი ბილეთები იყიდებოდა კავკასიის მუზეუმთან არსებულ ლაბორატორიაში.

დამთავალიერებელთა დიდი რაოდენობით თავმოყრის თავიდან ასაცილებლად ერთდროულად გაიცემოდა მხოლოდ 50-მდე შესასვლელი ბილეთი. ყველა ბილეთის გაყიდვის

შემთხვევაში მუზეუმში შემსვლელები უნდა დალოდებოდნენ გამომსვლელებს. ბავშვები 15 წლამდე დაიშვებოდნენ მხოლოდ მშობლებთან, მასწავლებლებთან და აღმზრდელებთან ერთად. ბავშვები 7 წლამდე მუზეუმში არ დაიშვებოდნენ. სახელმწიფო და კერძო სასწავლო დაწესებულებათა მოსწავლეებს თავიანთ აღმზრდელებთან ერთად შეუძლოთ უფასოდ მუზეუმს სტუმრებოდა ნებისმიერ დღეს და საათს, მუზეუმის დირექციასთან წინასწარი შეთანხმებით.¹⁴³

გასაგებია, რომ სამოთახიან ბინაში საგამოფენო ფართის დიდი შეზღუდულობის გამო სამუზეუმო მასალათა ექსპონირება სისტემატიზაციისა და სამუზეუმო წესების სრული დაცვით ძნელად თუ მოხერხდებოდა. თავიდანვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს უფრო საფონდო მასალების ჩვენება იყო, ვიდრე თემატური გამოფენა.

ამიტომ იყო, რომ მუზეუმის გახსნაზე წარმოთქმულ სიტყვაში მისმა დირექტორმა გ. რადემ პირველ რიგში მუზეუმისთვის სპეციალური შენობის აგების საკითხი დააყენა. მან აქვე ჩამოაყალიბა ასეთი შენობის ადგილის შერჩევისა და მშენებლობის გეგმა. გ. რადეს აზრით, შენობა უნდა აგებულიყო აუცილებლად ქალაქის ცენტრში საჯარო ბიბლიოთეკის გვერდით, რომელიც მაშინ მდებარეობდა ალექსანდრეს (დთვეანდელი 9 აპრილის) ბაღში. გეგმით მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის შენობები უნდა შეერთებულიყო გალერეით. შენობის ზედა სართულზე განთავსდებოდა მუზეუმი და ბიბლიოთეკა, ხოლო ქვედა სართულზე იქნებოდა თანამშრომელთა სამუშაო ოთახები და ლაბორატორიები.¹⁴⁴

მიუხედავად დიდი სივიწროვისა, მუზეუმის გამოფენას დიდი ინტერესი გამოუწვევია თბილისის საზოგადოებაში და დამთვალიერებლებიც ბევრი ჰყოლია. გაზეთ "კავკაზის" კორესპონდენტი, რომელიც მუზეუმს სტუმრებია გადმოგვცემს, რომ "მუზეუმის საგამოფენო დარბაზებში 15—20 დამთვალიერებელი ყოველთვის იყო".

ამ გამოფენამ მხოლოდ 1868 წლის ივნისამდე, ე. ი. წელიწადნახევარი იმუშავა და ამ დროის განმავლობაში თუ მხოლოდ გაყიდული ბილეთების მიხედვით ვიმსჯელებთ, იგი დაუთვალეირებია 1710 კაცს.¹⁴⁵ თუ გავითვალისწინებთ იმას,

¹⁴³ გაზ. "Кавказ", 1867 წლის 2, 5 იანვარი.

¹⁴⁴ Коллекция Кавказского Музея, ტ. VI, გვ. 78.

¹⁴⁵ Радле Г., Краткий очерк истории развития Кавказского музея, ტფ., 1891, გვ. 63.

წიგნი იმუზეუმი

რომ ბევრს ჰქონდა უფლება უფასოდ სტუმრობოდა მუზეუმს, მაშინ, "კავკასკი კალენდარში" მოყვანილი ცნობა, რომ 1868 წელს 4300 კაცი ეწვია მუზეუმს, არ უნდა გაგვიკვირდეს.¹⁴⁶

მაღე მუზეუმი კვირაში სამდღიან ახალ სამუშაო რეჟიმზე გადავიდა. აი როგორი სარეკლამო განცხადება იყო გამოქვეყნებული რუსულენოვან გაზეთ "კავკასში" ქართულად 1867 წლის იანვარში: "კავკასიის მუზეი საზოგადოდ აცხადებს, რომ მუზეის ნახვის და გასინჯვის მსურველთ ნება აქვთ იარონ სამშაბათობით, პარასკეობით, და კვირაობით ათი საათიდან დილის სამ საათამდე შუადღის უკან. მუზეი გამართულია პირველი ჩასტის პირველ კვარტალში ცოვიანოვის სახლში".¹⁴⁷

თუ რა კოლექციები იყო წარმოდგენილი კავკასიის მუზეუმის გამოფენაზე, კარგად ჩანს გ. რადეს მიერ გერმანულად გამოქვეყნებული ანგარიშებიდან, რომელიც მოჰყავს კ. პანს წიგნის — "კავკასიის მუზეუმის კოლექციები"—მერ ტომში. ამის შესახებ აგრეთვე ვრცელი სტატია აქვს გამოქვეყნებული გ. რადეს გაზ. "კავკასის" და "კავკასკი კალენდრის" ფურცლებზე.

პირველ დარბაზში წარმოდგენილი იყო ეთნოგრაფიული და ისტორიული შინაარსის ექსპონატები—ჩრდილოეთ კავკასიაში შემთხვევით ნაპოვნი, ან შექმნილი არქეოლოგიური ნივთები: ქვის ჩაქუნები და ხელსაფქვავეები. ოსეთსა და ყუბანში მოპოვებული ბრინჯაოს პატარა ფიგურები, რკინის ისრის პირები და სხვა. ამ მასალათა დიდი ნაწილი გადმოცემული იყო გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილებიდან. გამოფენაზე განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევდა ყუბანსა და ტამანის ნახევარკუნძულზე აღმოჩენილი ელინისტური ხანის ნივთები. მეტად საინტერესო იყო ქერში მოპოვებული ანტიკური ხანის თიხის ჭურჭლები და ქალის მდიდრული, ძველბურთი სამკაულები.¹⁴⁸

შედარებით უფრო ვრცლად იყო წარმოდგენილი ეთნოგრაფიული ექსპონატები: კავკასიონის ხეობებში მოსახლე მთიელთა საოჯახო ნივთები, მუსიკალური საკრავები და სამეურნეო ნივთები, აქვე იყო გამოფენილი თურქი ქალის ძვირფასი სამკაულები. სპეციალურ ვიტრინაში მოთავსებული იყო სპარსული იარაღის მდიდარი კოლექცია და მეომრის

¹⁴⁶ "Кавказский календарь" на 1869 г., გვ. 392.

¹⁴⁷ გაზ. "Кавказ", 1867, № 10. —

¹⁴⁸ გაზ. «Кавказ», 1867 № 33, გვ. 191.

სრული აღჭურვილობა: მუხარადი, აბჯარი, ფარი, ხმალი, შუბი, სატყვარი და სხვა.¹⁴⁹

ამავე დარბაზში ვრცლად იყო წარმოდგენილი ეთნოგრაფიულ ტანსაცმელში გამოწყობილი მანეკენები მუზეუმის გახსნისთვის მხოლოდ თუშის, აფხაზის, ახალციხელი სომეხი კაცისა და ქალის მანეკენების დამზადება მოასწრეს. გრადეს გადმოცემით, მუზეუმის ფონდებში სრულად იყო დაცული რუსეთის იმპერიაში მცხოვრები თითქმის ყველა ეროვნების წარმომადგენელთა ფიგურები, რომლებიც დამზადდა პეტერბურგში მხატვარ ლ. გეიზერის სახელოსნოში.¹⁵⁰

გამოფენილი იყო აგრეთვე კავკასიის სამხედრო საოლქო შტაბში დაბეჭდილი ფოტოები, რომელიც დამთვალეიერებელს აცნობდა კავკასიის ხედებსა და მისი სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებლებს.

მეორე დარბაზში წარმოდგენილი იყო ზოოლოგიური ექსპონატები, რომელთა დიდი ნაწილი შეგროვილი იყო გრადეს მიერ 1864-65 წლებში კავკასიაში მოწყობილი ექსპედიციების დროს. მას დაემატა მხოლოდ ტროპიკული ქვეყნების ცხოველთა ფიტულების კოლექცია, რომელიც მეცნიერებათა აკადემიიდან იქნა მიღებული. ექსპონატიში ბევრი უნიკალური ზოოლოგიური ეგზემპლარი იყო წარმოდგენილი.

განსაკუთრებით მდიდარი იყო ხერხემლიანთა მსხვილ და წვრილ ოთხფეხთა კოლექციები. ინტერესს იწვევდა კატის და ძაღლის ოჯახის წარმომადგენელთა ტყავები და ფიტულები, აგრეთვე მამონტის ძვლები და კბილები, რომლებიც აღმოაჩინეს სოფელ დარგოში. ორნითოლოგიური კოლექცია შედგებოდა 500-ზე მეტი კავკასიური ფრინველის ფიტულისაგან. აქვე იყო დენქორანიდან ჩამოტანილი ფრინველთა კვერცხის ნიმუშები. იხტიოლოგიური კოლექცია წარმოდგენილი იყო შავსა და კასპიის ზღვებში ბინადარი თითქმის ყველა სახის თევზებისგან. ასევე სრულად იყო გამოფენილი კავკასიის ქვეწარმავალთა სახეობები.

ექსპონირებული იყო უხერხემლოთა ცალკეული წარმომადგენლები, ბორჯომის ხეობაში შეკრებილი პეკლების 400-ზე მეტი ექსპონატი. აკადემიკოს პ. აბიხის მიერ გადმოცემული მწერები, ნივარები და სხვა.¹⁵¹

¹⁴⁹ "Кавказский календарь" на 1867, გვ. 275.

¹⁵⁰ გაზ. "Кавказ" 1867, № 34, გვ. 191.

¹⁵¹ გაზ. "Кавказ" 1867, № 35, გვ. 200.

მესამე დარბაზში წარმოდგენილი იყო ბოტანიკური და გეოლოგიური მასალები. აქ გამოფენილი კოლექციები შედგებოდა კავკასიის თითქმის ყველა სახეობის ხისა და ბუჩქნარი მცენარეულობებისგან. აქვე იყო კავკასიური ტორფის სხვადასხვა ნიმუშებიც. მეცნიერული თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო პროფესორ პოგენაკერის მიერ მტკვრის ზემო წელზე, კოლხეთსა და აფხაზეთის მთებში შეკრებილი ბოტანიკური მასალები. აღნიშნული პერბარიუმი მეცნიერულად დაამუშავეს ბოტანიკოსებმა ა. ფიშერმა და გ. მეიერმა. საინტერესო იყო აგრეთვე ყირიმში შეკრებილი პერბარიუმი, რომელიც 1852-54 წლებში შეადგინა მ. სტევენმა.¹⁵²

გეოლოგიურ განყოფილებაში წარმოდგენილი იყო: დაღესტნიდან ჩამოტანილი იურისა და ცარცის ფორმაციის მთის ქანების ნიმუშები აკადემიკოს აბიხის მიერ შეკრებილი; ახალციხის აუზისა და მისი შემოგარენის ვულკანური ოლქის მესამეული ფორმაციის პეტროგრაფიული კოლექცია; ახალციხიდან და შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროდან შეკრებილი მესამეული ფორმაციის ნამარხეულის ნიმუშები; დასავლეთ კავკასიიდან (ყუბანიდან და ტამანიდან) ნავთობიანი ქანების კოლექციები; ტყიბულიდან ჩამოტანილი კავკასიური ქვანახშირის და მადანშემცველი ქანების ნიმუშები და სხვა.¹⁵³

ასეთი იყო კავკასიის მუზეუმის პირველი გამოფენა. მისი გახსნა ღირშესანიშნავი მოვლენა იყო თბილისელებისთვის. მას დიდი მოწონებით შეხვდა საზოგადოება. აი რას წერდა გაზეთ "კავკაზის" კორესპონდენტი 1867 წლის იანვარში: "კავკასიის მუზეუმის გახსნამ გაგვაბედნიერა თბილისელები. პატივი და დიდება მას, ვისაც პირველად მოუვიდა აზრი მისი შექმნისა. ქება და გულწრფელი მადლობა მას, ვინც პრაქტიკულად განახორციელა ეს ჩანაფიქრი. გაკეთდა სასარგებლო საქმე. არ შეიძლება მადლობა არ მოვასხენოთ ბ-ნ რადეს მუზეუმის მოსაწყობად გაწეული დიდი შრომისთვის, კუთილსინდისიერად და შემოქმედებითად შესრულებული ამ საქმისთვის."¹⁵⁴

გამოფენაზე წარმოდგენილი მრავალრიცხოვანი მასალის ჩამოთვლაც იკმარებდა იმისთვის, რომ წარმოდგენა შეგვექმნა, თუ რა პრობლემებს შეუქმნიდა მუზეუმის თანამშრომლებს საგამოფენო ფართის სიმცირე. სამ ოთახში მათი გამოფენა მეტად გადატვირთავდა ექსპოზიციას. ამის გამო მუზეუმისთვის

Handwritten note: მუზეუმი 11

¹⁵² Коллекция Кавказского Музея, т. VI, т. 9, 1912 г. 79.

¹⁵³ "Кавказский календарь" на 1867, г. 256.

¹⁵⁴ გაზ. "Кавказ" 1867, № 18.

გადაუდებელ ამოცანად რჩებოდა ახალ, უფრო ვრცელ შენობაში გადასვლის საკითხი.

მუზეუმისთვის შესაფერი სპეციალური შენობის დააჩქარა ერთმა მნიშვნელოვანმა ფაქტორმა. კავკასიაში მოგზაურობას აპირებდა და თბილისში უნდა ჩამოსულიყო რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე მეორე დედოფლითა და სამეფო ოჯახით. მასპინძლებს მიაჩნდათ, რომ მისი საიმპერატორო უდიდებულესობა აუცილებლად უნდა სტუმრებოდა მუზეუმს და დაუთვალა იგი.

სულ მალე, მუზეუმის შენობის ასაგებად მეფისნაცვლის კანცელარიაში გამოინახა სათანადო თანხები. მთავრობამ თავდაპირველი სამუშაოებისთვის 26000 მანეთი გამოყო და დაიწყო პროექტის მომზადება. განხილული იქნა ე. წ. "ინგლისელთა პროექტი", რომელიც ითვალისწინებდა თანამედროვე სტილის, მინისა და ლითონის კონსტრუქციის შენობის აგებას ალექსანდრეს ბაღის ტერიტორიაზე, რაც დაჯდებოდა 62, 933 მან. და 53 კაპ.¹⁵⁵ მაგრამ მშენებლობის დაწყება გადაწყდა გოლოვინის გამზირის დასაწყისში, არაგვის ერისთავებისა და თავადაზნაურთა საკრებულოს შენობის ახლოს, მეფისნაცვლის სასახლის პირდაპირ თავისუფალ ტერიტორიაზე. სადაც ნიკოლოზის (დღევანდელი ნატო ვახნაძის) ქუჩის გასწვრივ თავად გაგარინისა და ინჟინერ ა. ზალცმანის დაუთმავრებელი სახლების საპირკველი იყო ჩაყრილი. სიმტკიცეზე შემოწმების შემდეგ, განიზრახეს ამ მიტოვებული შენობების საპირკველის გამოყენება.¹⁵⁶ შენობის პროექტის შედგენა დაევალა არქიტექტორ ალ. ზალცმანს (უმცროსს), რომელსაც ამასთან ერთად მიეთითა, რომ მუზეუმის შენობას არ უნდა დაეფარა მეფისნაცვლის სასახლიდან გადაშლილი მშვენიერი ხედი, საიდანაც მოჩანდა ქალაქის დიდი ნაწილი კახეთის მთების გაყოლებაზე. ამიტომ მუზეუმის შენობა მეფისნაცვლის სასახლის მიმართებაში პერპენდიკულარულად უნდა აგებულიყო.

ამავე პერიოდში დაისვა კავკასიის მუზეუმთან თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის მიერთების საკითხი.

კავკასიის მუზეუმთან, როგორც სოლიდურ, სამეცნიერო-კულევით დაწესებულებასთან, მუზეუმის მესვეურთა მიერ თავიდანვე მოიაზრებოდა ბიბლიოთეკის არსებობაც, სადაც უნდა მოიყრიდა კავკასიის შესახებ არსებული

¹⁵⁵ სსმ არქივი, 1864, II/1 გვ. 49.

¹⁵⁶ Раппе Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 38.

საბუნებისმეტყველო და პუმიანიტარული ლიტერატურა
გააძლიერებდა მუზეუმის სამეცნიერო პოტენციალს. ის ახერხებდა
პარტნიორ-დაწესებულებად მიჩნეულ იქნა ე. წ. "ტფილისის
საჯარო ბიბლიოთეკა". რომელმაც მუზეუმთან გაერთიანებამდე
გარკვეული განვითარების გზა განვლო და თავისი ტრადიციები
გააჩნდა.

იგი დაარსდა 1846 წლის იანვარში კავკასიის მეფისნაცვლის
მ. ვორონცოვის ინიციატივით¹⁵⁷ და განთავსებული იყო
კანცელარიის ორ პატარა ოთახში, ხოლო წიგნები გაბნეული
იყო სხვადასხვა შენობების სარდაფებში. მას სინესტისა და
სივიწროვისაგან დიდი საფრთხე ადგა.

თავდაპირველად ბიბლიოთეკის ხელმძღვანელობა დაევა
მეფისნაცვლის სამოქალაქო კანცელარიის უფროსს მოხელეს
გაბრიელ ტოკარევს. იგი დიდი პასუხისმგებლობით მოეკიდა
თავის მოვალეობას და ორწლიანი დაძაბული მუშაობის
შედეგად შეადგინა ბიბლიოთეკის ბიბლიოგრაფიული საძიებელი.

ამ პირველი ბიბლიოგრაფიული საძიებელიდან ჩანს, რომ
ბიბლიოთეკა ძირითადად დაკომპლექტებული ყოფილა
რელიგიური, მხატვრული და ფილოსოფიური შინაარსის
წიგნებით.¹⁵⁸

ბიბლიოთეკის ციგნსაცავი ძირითადად ივსებოდა
შემოწირულობებით. მათ გაზეთ "კავკასის" ფურცლებზე
მოიხატენიებდნენ და მადლობას უცხადებდნენ. პირველი ასეთ
შემომწირველები იყვნენ: ვეზარქოსი ისიდორე, ეპისკოპოსი
იერემია, ისტორიკოსი პლ. იოსელიანი, ცნობილი მოღვაწეები
დ. ჩუბინაშვილი, მ. ჭილაშვილი, ფ. ცაგარელი, ა. ლორის-
მელიქოვი, მ. ობოლენსკი, პოლკოვნიკი ი. პოტოცკი და სხვები.

ბიბლიოთეკას მეფისნაცვალი მ. ვორონცოვი განსაკუთრებულ
ყურადღებას აქცევდა. იგი არა მარტო პირად წიგნებს
სწირავდა ბიბლიოთეკას, არამედ ენერგიულ ზომებსაც იღებდა
მისი ფონდების გასაღიძვრებად. მან თხოვნით მიმართა
განათლების სამინისტროსა და საიმპერატორო მეცნიერებათა
აკადემიის ხელმძღვანელებს, რომ მათ დაქვემდებარებულ
სამეცნიერო დაწესებულებებს თბილისის საჯარო
ბიბლიოთეკისთვის უფასოდ გადაეცათ თავიანთი გამოცემული
წიგნები. ასევე სავალდებულო წესით, 1852 წლის 10 ივნისის

¹⁵⁷ გაზ. "Кавказ", 1848, 5 ივნისი

¹⁵⁸ გაზ. "Кавказ", 1847, 16 ავგუსტა, Токарев Г., Об источниках сведений о Кавказе.

ბრძანებით, უნდა მოხვედრილიყო ბიბლიოთეკის თაროებზე კავკასიაში გამოცემული ყოველი წიგნის ორი ეგზემპლარი.¹⁵⁹ 1848 წლის აგვისტოში, მ. ვორონცოვის სახსრებით შეიძინეს პეტერბურგის უნივერსიტეტის ყოფილი რექტორის ა. დეკუროვის პირადი წიგნები,¹⁵⁹ რომელიც მოგვიანებით გადაეცა თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკას.

შეფისნაცვლის კანცელარიის შენობაში 1848 წლის 5 ივნისს მკითხველებისათვის გაიხსნა ბიბლიოთეკის სამკითხველო დარბაზი. ამ პერიოდისათვის ბიბლიოთეკაში უკვე ირიცხებოდა 14 ენაზე გამოცემული 900 დასახელების 3000-ზე მეტი წიგნი. აქედან 145 დასახელების 288 წიგნი კავკასიას შეეხებოდა.¹⁶⁰ სულ მალე, ერთი წლის შემდეგ, ბიბლიოთეკა მოითვლიდა 1957 დასახელების 5429 წიგნს, ხოლო აქედან 323 დასახელების 515 წიგნი კავკასიაზე იყო.¹⁶¹

მკითხველისათვის შედგენილი იყო სისტემატური, ანბანური და საინვენტარო კატალოგი.

რადგან ბიბლიოთეკა ფართის დიდ ნაკლებობას განიცდიდა, მ. ვორონცოვის წინადადებით ქართველ გრენადერთა პოლკის უფროსმა, გენერალ-მაიორმა და პოეტმა ვახტანგ ორბელიანმა ქალაქის ცენტრში ალექსანდრეს ბაღის ქვედა ნაწილში 1851 წელს ააგო ერთსართულიანი შენობა,¹⁶² რომელიც იჯარით გადაეცა ბიბლიოთეკას. ამავე პერიოდში დაწესდა "ტფილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ბიბლიოთეკარის" თანამდებობაც.¹⁶³

ახალ შენობაში დაბინავებულმა თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკამ 1852 წლის 1 მაისს მიიღო თავისი პირველი მკითხველები. ამ დროს ბიბლიოთეკაში უკვე 5249 დასახელების 13051 წიგნი ირიცხებოდა. აქედან 477 დასახელების 873 წიგნი კავკასიას შეეხებოდა.¹⁶⁴

ამავე წელს ბიბლიოთეკის დირექტორად დანიშნეს ლიუდვიგ დე სენ-ტომა, რომელიც რამოდენიმე თვის შემდეგ, მისმა ვაჟმა, პროფესორმა ნუმიზმატმა, გლადიმერმა შეცვალა. ამ უკანასკნელმა თანამდებობაზე 1857 წლამდე დაყო.

¹⁵⁹ სსმ არქივი, 1848, 3323, გვ.218.

¹⁶⁰ გაზ. "Кавказ," 1848 5 ივნისი.

¹⁶¹ გაზ. "Кавказ," 1850 21 იანვარი, № 6.

¹⁶² "Кавказский календарь" на 1856 г., Тифлисская публичная библиотека, გვ. 217.

¹⁶³ "Сенатские ведомости", 1850 26 აპრილი.

¹⁶⁴ Берже А., Краткий каталог Тифлисской публичной библиотеки {1846-1861}, ტფ., 1861, გვ. 10.

ბიბლიოთეკის ციგნსაცავი სწრაფად იზრდებოდა. იგი რეგულარულად იღებდა წიგნებს და პერიოდულ გამოსცემებს იმპერიის სხვადასხვა ქალაქებიდან და ორგანიზაციებიდან. მას სისტემატურად აწვდიდნენ თავის გამოცემებს მეცნიერებათა აკადემია, საიმპერატორო საჯარო ბიბლიოთეკა, განათლების სამინისტრო, კავკასიის ცენზურის კომიტეტი და სხვები.

ბიბლიოთეკის განვითარება შეაფერხა ყირიმის ომის დაწყებამ. 1853—1856 წლებში წიგნები აღარ შემოდის ოდესიდან და სამხრეთ რუსეთის ქალაქებიდან. მაგრამ ომის დამთავრების შემდეგ მდგომარეობა გამოსწორდა.

1858 წლის თებერვალში ბიბლიოთეკის დირექტორად დაინიშნა ადოლფ ბერჟე. მან თავიდანვე განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია თავის დაწესებულების სპეციალიზაციას და მის კავკასიოლოგიური ლიტერატურით სწორად დაკომპლექტებას: “ტფილისის საჯარო ბიბლიოთეკის თავისებურება ის არის, რომ იგი კავკასიის შესახებ სპეციალური წიგნსაცავია. ამით გამოირჩევა ის სხვებისაგან”¹⁶⁵. აღნიშნავდა იგი.

მალე ა. ბერჟემ ხელი მოაქიდა ბიბლიოთეკისათვის ბიბლიოგრაფიული კატალოგის შედგენას და 1861 წლის დასაწყისში გამოსცა კიდევ იგი. კატალოგი ანბანური და სისტემატური ნაწილისაგან შედგებოდა და მოიცავდა 5290 დასახელების 11655 წიგნს.¹⁶⁶ ამასთან ერთად, მან გ. რადეს, პ. აბიხის და ი. სტეზნიცკის რეკომენდაციით შეადგინა საბუნებისმეტყველო და პუმიანტარული შინაარსის წიგნების სია, რომლითაც უნდა შეესებულებო ბიბლიოთეკა.

თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკისადმი ზრუნვა გააგრძელა კავკასიის ახალმა მეფისნაცვალმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ. მან ბიბლიოთეკას გამოუყო 3500 მანეთი ერთდროული დახმარება. მისივე ინიციატივით ა. ბერჟე მიაველინეს საფრანგეთსა და გერმანიაში წიგნების შესაძენად.

ა. ბერჟე განათლების მინისტრს მოახსენებდა: “კავკასიის მეფისნაცვალმა ტფილისის საჯარო ბიბლიოთეკის გამდიდრება ისურვა და მიმავლინა გერმანიაში და ვაფრანგეთში დავალებით, რომ შემეძინა კავკასიის შესახებ წიგნები.”¹⁶⁷ მას ლაიფციგში ბროკჰაუსისგან, პეტერბურგში ბოტეპაჟისა და კალუგინისაგან შეუძენია 470 დასახელების წიგნი და 40 რუკა.

¹⁶⁵ იქვე გვ. 12.

¹⁶⁶ Берже А., დასახ. ნაშრ., გვ. 18.

¹⁶⁷ სსმ არქივი, 1865, 10/230, გვ. 105.

ამასთან ერთად, ა. ბერქემ უფრო მოაწესრიგა კავკასიაში გამოცემული ნაბეჭდი პროდუქციის სავალდებულო ემპეშლარების ბიბლიოთეკისათვის უფასოდ გადაცემა.

ბიბლიოთეკის წიგნსაცავი ახლად შემოსული წიგნებით ისე გამდიდრდა, რომ საჭირო გახდა მოკლე კატალოგის პირველი დამატების გამოცემა, რაც ისევ ბერქემ ითავა. 1865 წელს გამოიცა კატალოგის პირველი გაგრძელება, რომელშიც შევიდა 996 დასახელების 1955 ახალი წიგნი.

ამ პერიოდისათვის ბიბლიოთეკაში იყო 6256 დასახელების 13610 წიგნი. მათ შორის 877 დასახელების 1533 წიგნი კავკასიას ეხებოდა.¹⁶⁸

საჯარო ბიბლიოთეკა დიდი მოწონებით სარგებლობდა, როგორც თბილისელების, ისე ქალაქის მრავალრიცხოვან სტუმრებს შორის. ამას კარგად ამტკიცებს ის მოსაზრებები, რომელიც გამოითქმებოდა მის მიმართ. მაგალითად, თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის წიგნადი ფონდის მრავალფეროვნებას იწონებდა ცნობილი ნატურალიტი აკადემიკოსი კარლ ერნსტ ბერი, გერმანელი სწავლული ადოლფ ბასტიანი და სხვები.

ამრიგად, კავკასიის მუზეუმთან გაერთიანებამდე თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკა თავის არსებობის 20 წელს შოთველიდა და უკვე ავტორიტეტულ დაწესებულებას წარმოადგენდა. მის საცავებში დაცული წიგნების მნიშვნელობის გამო, მას თამამად აყენებდნენ აზიის სოლიდურ ბიბლიოთეკების: ბომბეის, კალკუტის, ბატავიის და სხვა ანალოგიურ დაწესებულებათა გვერდით.

იმპერატორის მიერ დამტკიცებული კავკასიის მხარის მმართველობის რეორგანიზაციის შესახებ სენატის 1867 წლის 9 დეკემბრის განკარგულების საფუძველზე შედგა კავკასიის მნიშვნელოვან დაწესებულებათა ახალი შტატები და ხარჯთაღრიცხვა, რომელიც იმავე წლის 31 დეკემბერს დაამტკიცა მეფისნაცვალმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ.¹⁶⁹ 1868 წლის 2 იანვრიდან კავკასიის მუზეუმი და საჯარო ბიბლიოთეკა გაერთიანდა ერთი ხელმძღვანელობის ქვეშ და ეწოდა "კავკასიის მუზეუმი და ტფილისის საჯარო ბიბლიოთეკა". ამ დაწესებულების დირექტორად დაინიშნა გუსტავ რადე.

კავკასიის მუზეუმის მესვეურთა აზრით, კავკასიის მუზეუმთან საჯარო ბიბლიოთეკის გაერთიანების შემდეგ, კიდევ უფრო

¹⁶⁸ Берже А., Продолжение краткого каталога Тифлисской публичной Библиотеки 1861-1865, ტფ., 1866, გვ.15.

¹⁶⁹ სსმ არქივი, 1867 132, გვ. 31.

უნდა გამოკვეთილიყო ბიბლიოთეკის სპეციალიზაცია და იგი კავკასიის შესახებ ინფორმაციის ცენტრალურ წიგნთსაცავად ქცეულიყო.

მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის გაერთიანებას მოწონებით შეხვდა საზოგადოება. "მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის გაერთიანება შესანიშნავია, ისინი ერთი-მეორეს დაეხმარებიან" – წერდა გაზეთი "კავკაზი".¹⁷⁰

მუზეუმის მსგავსად, რადგანაც ბიბლიოთეკაც განიცდიდა ფართის დიდ ნაკლებობას, გადაწყდა მისთვის მუზეუმის ეზოში ახალი შენობის აგება.

1868 წლის 16 აპრილს ტექნიკურმა კომისიამ ნიკოლოზის ქუჩის დასაწყისში ზემოთ ხსენებული საძირკველის გამოკველევის შემდეგ მიიღო გადაწყვეტილება მისი ვარგისიანობის შესახებ, რომელზეც შესაძლებელი იყო ახალი შენობის დაშენება. არქიტექტორ ა. ზალცმანის პროექტით მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის შენობები უნდა აშენებულიყო ერთმანეთის გვერდით და შეერთებულიყო გალერეით. მათ შორის განსაზღვრული იყო დიდი შენობის აგება, რომლის ცენტრალური დარბაზის გამოყენება ლექციებისა და კონცერტებისთვის უნდა ყოფილიყო შესაძლებელი. შენობებისა და გალერეის უკან, ეზოში ნავარაუდვე იყო მარადმწვანე მცენარეებით ბაღის გაშენება, სადაც მოთავსდებოდა გალია და ვოლიერები ცოცხალი ფრინველებითა და ცხოველებით.¹⁷¹

"კავკასიის მუზეუმის კოლექციების" მე-6 ტომში გამოქვეყნებულია მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის შენობების პროექტი. ესაა აღმოსავლური, კერძოდ, სპარსული სტილის ერთსართულიანი შენობები, რომლებიც ერთმანეთთან შეერთებულია ნახევრად წრიული გალერეით. შენობების ფანჯრებისა და გალერეის კოლონადის თავების შესრულება წვეტიანი ისრული კონსტრუქციით იყო ნავარაუდვე. მოგვიანებით, შენობის ფასადის სპარსულ სტილში გადაწყვეტას გ. რადუ რატომღაც თავად ს. ნ. ტრუბეცკოვის მოთხოვნით ხსნიდა,¹⁷² თუმცა ჯერ კიდევ 1867 წელს მუზეუმის გახსნისას წარმოთქმულ სიტყვაში და მის მიერ აკვარელით შესრულებულ ზემოთ აღნიშნულ პროექტზე ნათლად ჩანს, რომ სწორედ ასეთი სტილის შენობაზე ოცნებობდა იგი.

¹⁷⁰ გაზ. "Кавказ", 1871, 8-17 იანვარი.

¹⁷¹ Коллекция Кавказского Музея, т. VI, т. 9. 1912, გვ. 81.

¹⁷² Радде Г., даსახ. ნაშრ., გვ. 39.

1868 წლის მაისში მეფისნაცვალმა დაამტკიცა აღნიშნული პროექტი და იმავე წლის აგვისტოდან სწრაფი ტემპით იწყება სამშენებლო სამუშაოები. წლის ბოლოსთვის მუზეუმის შენობა თითქმის დამთავრებული იყო. ბიბლიოთეკის და შემავრთველი გალერეის მშენებლობა კი უსახსრობის გამო შეფერხდა.

1869 წლის აგვისტოში უკვე შეიძლებოდა მუზეუმის ახალ შენობაში მასალების გადატანა, რაც ნოემბრის პირველ რიცხვებში დაიწყო კიდევ. ამისთვის ხელისუფლებამ გამოყო 500 მანეთი.

1869 წლიდან ბიბლიოთეკის შენობის მშენებლობა განახლდა და დამთავრდა 1870 წლის ზაფხულში. დაიწყო კიდევ იქ წიგნებისა და კარადების გადატანა, მაგრამ ეს საქმე გაჭიანურდა 1871 წლის 1 მარტამდე. წიგნების კარადებისა და თაროებისთვის დურგალ ზეტცერს გადაუხადეს 930 მანეთი. 241 მანეთი გამოყვეს ახალი ავეჯისთვის. შეისყიდეს აგრეთვე 90 მანეთის ახალი წიგნები და წესრიგში მოიყვანეს მათი ყდები.

ახლი შენობის მშენებლობის პარალელურად შეკეთდა ალექსანდრეს ბაღის ტერიტორიაზე მდებარე ბიბლიოთეკის ძველი სამკითხველო დარბაზი, რომელმაც 1869 წლის 8 იანვრიდან განაახლა ფუნქციონირება. იგი ღია იყო კვირაში 3-ჯერ: ორშაბათობით, ოთხშაბათობით და პარასკევობით, დღის პირველიდან—3 საათამდე. დღეში ბიბლიოთეკა საშუალოდ ემსახურებოდა 15 მომსვენელს¹⁷³ და შეიდი თვის განმავლობაში მიიღო 1873 მკითხველი¹⁷⁴

ბიბლიოთეკისათვის წიგნების შესაძენად ყოველწლიურად გამოიყოფოდა 200 მანეთი, რაც მართალია არ იყო საკმარისი, მაგრამ ამ თანხით მაინც ხერხდებოდა მნიშვნელოვანი რაოდენობის და ხარისხის ლიტერატურის ყიდვა. ამ გზით მოხდა ბიბლიოთეკაში ლაიფციგიდან ა. სობოლევსკის წიგნების კოლექციის ნაწილი. ბოტანიკოს ი. ოვერინის წიგნები, ობსერვატორიის დირექტორის ბ. დორანდტის საბუნებისმეტყველო ლიტერატურა და სხვა¹⁷⁵ მაგრამ გაცილებით მეტი წიგნი შემოდიოდა სხვადასხვა პირებიდან და ორგანიზაციებიდან შემოწირულობათა გზით.

ბიბლიოთეკა პერიოდულად მდიდრდებოდა მსოფლიოს სხვადასხვა სამეცნიერო ცენტრებოდან გამოგზავნილი

¹⁷³ "Кавказский календарь" на 1869 г. გვ.392.

¹⁷⁴ სსმ არქივი 1870, 16/5 ფგვ. 45.

¹⁷⁵ Сиверс Г., Второе продолжение краткого каталога Тифлисской публичной библиотеки, ტფ, 1881 გვ. III.

წიგნებით. ასეთი ქველმოქმედებით გამოირჩეოდნენ: ვაშინგტონის სმითსონის ინსტიტუტი, ქრისტაინის (ნორვეგიის) ბიბლიოთეკა, და სხვა ორგანიზაციები.

თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკამ უსასყიდლოდ მიიღო გენერალ-ლეიტენანტ ი. ბართოლომეის წიგნებისგან შემდგარი კავკასიის მოყვარულ არქეოლოგთა ბიბლიოთეკა, ხოლო კავკასიის სამთო სამმართველოსაგან-- 220 დასახელების 370 წიგნი.¹⁷⁶

კავკასიის სტატისტიკური კომიტეტის დირექტორმა ნ. ზეიდლიცმა ბიბლიოთეკას აჩუქა 500 წიგნი და პერიოდიკა.

შემომწირველებიდან უნდა აღინიშნოს აგრეთვე: მ. ნ. რომანოვი, ნ.მ. რომანოვი, ა. ნიკოლაი, ნ. ხანიკოვი, პ. აბიხი, ა. ბლიუმბერგი, ალ. კომაროვი, თ. ფონ-კოშკუდი, ი. სტებნიცკი, პ. რერბერგი, გ. სტრუვე, გ. სივერსი, კ. ბროშნილოვსკი, ი. ტრუბეცკოი და სხვები.

ამ პერიოდში განსაკუთრებით მწვავედ დაისვა მუხუუმის დირექტორის თანაშემწის თანამდებობის შემოღების საკითხი. ეს პირი ძირითადად ბიბლიოთეკის მუშაობას უხელმძღვანელებდა და დირექტორის მოვალეობას შეასრულებდა ამ უკანასკნელის თბილისში არყოფნის დროს. გ. რადეს წარდგინებით ამ თანამდებობაზე 1869 წლიდან მუშაობას იწყებს აკადემიკოს თ. ბრანდტის ვაჟი, აგრონომიულ მეცნიერებათა კანდიდატი, (გ. რადეს ცოლისძმა), ტიტულარული მრჩეველი თეოდორ ბრანდტი. ამ უკანასკნელმა თანამდებობაზე დაჰყო 1873 წლის ივნისამდე. 31 წლის თ. ბრანდტი თვალების ავადმყოფობის გამო იძულებული შეძინდა გასულიყო პენსიაში. იგი შეცვალა ლიფლანდიის მოქალაქემ თავადმა ევალდ გერშელმანმა. მის არყოფნისას ბიბლიოთეკას დაქირავებული ი. ანანოვი განაგებდა.

1872 წელს მუხუუმის პრეპარატორ კარლ მიულერის ნაცვლად დაინიშნა მისი მოწაფე ი. რიბანსკი.¹⁷⁷ პრეპარატორის თანაშემწის მოვალეობას ასრულებდა ნიკოლოზ უუკოვსკი. ამავე წელს მუხუუმს კიდევ ერთი დარაჯი დაემატა, დარაჯებად მუშაობდნენ თადარიგის ჯარისცვალები თ. მაგალიტინი და ნ. ნიკიტინი. პარალელურად მთელი ძალებით მიმდინარეობდა მუშაობა სამუხუუმო მასალების შესაგროვებლად და ექსპოზიციის შესავსებად. 1868 წლის ნოემბერში კავკასიის მუხუუმს გადაეცა სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების

67 "Кавказский календарь" на 1874 г. 251.

¹⁷⁷ სსმ არქივი, 1873, 17/6, გვ. 47

მუზეუმის მრავალი მასალა, რომელშიც 32686 ერთეული ფ. ბაქერის კოლექციებიდან იყო.

გ. რადემ 1868—69 წლებში მოაწყო ექსპედიცია ყაზბეგში, რათა მუზეუმისთვის შეეძინა კავკასიური ჯიხვი და მთის ფრინველები, შემდეგ იგი გაემგზავრა არარატის მიდამოებში, სადაც მოახერხა ველური ცხვრისა და თხის ყიდვა.¹⁷⁸ 1870 წლის აპრილში რადემ გერმანულ მეცნიერ გ. სივერსთან ერთად, მეორეჯერ მოგზაურობს ლენქორანში (თალიშში), ხოლო იმავე წლის მაისის ბოლოს — კასპიის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროებსა და კრასნოვოდსკის მიდამოებში. აქედან მეცნიერებმა გადაინაცვლეს სომხეთის ზეგანზე და გამოიკვლიეს ეჩმიადინის, ნახიჩევანის, არაქსის ველისა და ყარაბახის ტერიტორიები. აღნიშნული ქესპედიციების დროს მრავალი საბუნებისმეტყველო მასალა იქნა მოძიებული.)

ამ პერიოდში მუზეუმის ფონდები მნიშვნელოვნად მდიდრდებოდა ახალი ექსპონატებით. 1870 წელს მუზეუმს გადაეცა ყუბანის ოლქში ნაპოვნი წარწერიანი და ორნამენტიანი ქვის ფილები და ყორდანულ სამარხში აღმოჩენილი მასალები. მუზეუმისთვის მნიშვნელოვანი შენაძენი იყო ბაქოს გუბერნიის ლენქორანის მაზრის სოფელ კიზილ-ავარის მცხოვრებთა მიერ წყალსადენის გაყვანის დროს მიწაში ნაპოვნი განძი, რომელშიც იყო 88 ვერცხლის მონეტა, მოჭრილი 532-557 წლებში (პიჯრით), შირვანის მფლობელ შაჰ-ნუშრევანის დროს.¹⁷⁹ საინტერესო იყო აგრეთვე ანაპელი გლეხის აიზოპულოს მიერ შემთხვევით ნაპოვნი ოქროს მონეტა. ამავე წელს მუზეუმს გადაეცა კრიწოვის მიერ ლორეს ხეობაში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა, ქალაქ შუშაში 250 მანეთად შეიძინეს ქსოვილები, ხალიჩები, ფარდაგები, ჯეჯიმი და სხვ. მთლიანად კავკასიის მუზეუმის ახალი გამოფენის მოწყობაზე დაიხარჯა 3100 მანეთი.

სამუზეუმო ფონდების დაკომპლექტებასა და ახალი გამოფენის მოსამზადებელ სამუშაოებში უდიდესი მნიშვნელობა პქონდა ხელისუფლების კეთილგანწყობას მუზეუმისადმი. გადამწყვეტი იყო აგრეთვე კერძო პირების თანადგომაც. გ. რადემ მათ მაღლიერებით მოიხსენიებდა: “მთავრობა ყოველთვის ხელს უწყობდა მუზეუმის კოლექციების გამდიდრებას და საინტერესო ნივთების შესაძენად მნიშვნელოვან თანხებს

¹⁷⁸ Коллекции Кавказского Музея т. VI, т. 81; სსმ არქივი, 1870, 16/5, გვ. 173.

¹⁷⁹ სსმ არქივი 1870, 16/5, გვ. 87.

ხარჯაედა. მეორე მხრივ კერძო პირები თავიანთი შემოწირულებებით დიდად ეხმარებოდნენ მუზეუმს¹⁸⁰.

ამ საქმეში ქვეყნის უმაღლესი პირებიც მონაწილეობდნენ. დიდი მთავრები: ნიკოლოზ ნიკილოზის ძე, ნიკოლოზ მიხეილის ძე, მიხეილ ნიკოლოზისძე, კნიაგინა ოლგა ფეოდორის ასული, პრინციები; ალექსანდრე ალტენბურგელი, მირზა რიზა-ხანი, ბეკმენ მირზა, მაჰმუდ ხანი და სხვები. განსაკუთრებით გამოირჩეოდა მეფისნაცვალი მიხეილ ნიკოლოზის- ძე, რომელმაც მუზეუმს საჩუქრად გადასცა მრავალი ბოტანიკური, ზოოლოგიური და ისტორიული მასალა. მისი განკარგულებით მუზეუმმა მიიღო ძვ. წ.-ად. III საუკუნის სკვითურ-სარმატული ოქროს ყელსაბამი, ოსეთში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ფიგურები, 8 ძველბურთი მონეტა ბიჭვინთიდან, ქალის ძვირფასი სამკაულები ყარანოდაის ოლქიდან, სპარსელი მხატვრის მიერ შესრულებული თემურ ლენგის პორტრეტი, ქალის ქვის დიდი ქანდაკებები და სხვა სიძველეები. მეფისნაცვლის შვილებიც აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ მუზეუმის ფონდების დაკომპლექტებასა და მეცნიერულ განსაზღვრაში. უფროსი ვაჟი ნიკოლოზი გატაცებული იყო საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებით, განსაკუთრებით კი ენტომოლოგიით. იგი პეპლების დიდ მოყვარულად და მცოდნედ ითვლებოდა. მისი შრომები ლეპიდოპტეროლოგიაში საქვეყნოდ იყო ცნობილი. შოგვიანებით მან თავისი უნიკალური პეპლების კოლექცია საჩუქრად გადასცა საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას. მეფისნაცვლის უმცროსი ვაჟი გიორგი კი გატაცებული იყო ნუმიზმატიკით. იგი ამ დარგში მრავალი სამეცნიერო ნაშრომის ავტორი იყო და მდიდარ კოლექციებსაც ფლობდა. ისინი კავკასიის მუზეუმთან დიდი ხალისით თანამშრომლობდნენ.

მუზეუმს შემოწირულობების სახით ამ პერიოდში მრავალი პირი ეხმარებოდა. კავკასიის მუზეუმის 1875 წლის გაზამკვლევში შემომწირავთა შორის ქართველებიდან მოხსენიებულინი არიან თავადები; ი. აბხაზი, ა. წულუკიძე, მ. ნაკაშიძე, დ. ჩოლოყაშვილი. აგრეთვე ი. მამაცაშვილი, ნ. წილოსანი, მრეწველი ი. ზუბალაშვილი და ცნობილი მეცნიერი დიმიტრი ბაქრაძე. ამ უკანასკნელს მუზეუმისთვის გადაუცია ეტრატზე შესრულებული ბაგრატი IV-ის კუთვნილი 1032 წლით დათარიღებული სახარება.¹⁸¹ მან მუზეუმს უსასყიდლოდ გადასცა აგრეთვე ოსეთში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ხანის

¹⁸⁰ Краткий путеводитель Кавказского Музеума, ტფ., 1875, გვ. 3.

¹⁸¹ Краткий путеводитель Кавказского Музеума, ტფ., 1875, გვ. 13.

ნიეთები. მღვდელმა დავით მაჭავარიანმა კი - ზუგდიდის მაზრის სოფელ ეწერფერდიდან ჩამოტანილი ძველებური ჯვრები და მონეტები. სამთო ინჟინერმა ალექსანდრე წულუკიძემ მუზეუმს შესწირა რაჭის ახალსოფლიდან ძველებური საეკლესიო ნიეთები. მუზეუმს ფულადი შემოწირულობებითაც ეხმარებოდნენ: თავადმა დ. ჯორჯაძემ მუზეუმს საჩუქრად გადასცა 300 მანეთი, ხოლო მოქალაქე ა. სარქისოვმა--200 მანეთი.¹⁸²

ბ. რადე დიდი მადლიერებით მოიხსენიებდა იმ პირებს, რომლებმაც უსაუყიდლოდ გადასცეს ნიეთები და გაამდიდრეს მუზეუმის ფონდები. ისინი იყვნენ:

გეოლოგიაში--შტეინმანი, მიულერი, ფონ-კოშკული, გულიშამბაროვი, გიობელი, ლენცი, სიმენსი, სივერსი, იაკობი, კეიზერლინგი, უვაროვი და სხვები;

ბოტანიკაში--ჩერმაკი, ნორმანი, მღვდელევი, შარერი, ზეიდლიცი, შაროიანი, აბელი, გერბინგი, ლოიკა, კაზაცკი, ნობელი, ტიხენაშუენი, გეპერტი და სხვ. აკადემიკოსმა რუპრეხტმა გარდაცვალების წინ მუზეუმს გადასცა კავკასიის ალპიური მცენარეების დიდი კოლექცია;

ზოოლოგიაში--კონტაკუზინი, გრევე, კომაროვი, რააკი, შლიტერი, ტელიაფუსი, რენენკაფი, სერგეევი.

ეთნოგრაფიაში--ბერტე, ვირუბოვი, ზალცმანი, კაუფმანი, ბენტკოვსკი, დონდუკოვ-კორსაკოვი, მეშერსკი, პეტერსი, აივაზოვსკი.

ისტორიაში--სტროგანოვი, მინკეიცი, ლუნდკეისტი, ლონგიოლი, ურუსოვი, იაკიმოვი, არწრუნი, შულინი, ბართოლომეი, ვლიაზაროვი, მოშინი, ლევაშოვი, ზეზემანი, გეიმანი და სხვა

ნუმიზმატიკაში--პილენკო, სუმარიკოვ-ელსტონი, გენერალი კოლუბიაკინი, სპარსეთის კონსული მაჰმუდ ხანი, ბუტკევიჩი, მასლოვსკი კრაფჩევსკი, გრიში და სხვები.

აღვნიშნავთ ზოგიერთ ექსპონატს, რომელიც მუზეუმს შემოწირულობით გადაეცა: XVIII საუკუნის შუახანის ოქროთი მოვარაყებული მუხარადი, რომელიც ეკუთვნოდა თავად ივანე მუხრან-ბატონს, იგი მუზეუმმა მიიღო გენერალ ი. ბართოლომეისგან, დაღესტნელი ქალის ძვირფასი სამკაული - ნ. წილოსანისგან, ტამანის ნაევარკუნძულიდან ელინისტური ხანის სიძველეები - სამთო-ინჟინერ ფონ-კოშკულისგან, XVI საუკუნის კერამიკული ჭურჭელი თავად ურუსოვისგან; ქვის

¹⁸² სსმ არქივი, 1878, 22/11, გვ. 54.

ბევლი ბარელიეფების ფრაგმენტები - ტრაპიზონის კონსულ მაშინისგან; 1869 წელს წმინდა კვირიკეს ეკლესიიდან ჩამოტანილი სახარების ბერძნული უნიკალური ხელნაწერი გრაფ ლევაშოვისგან.¹⁸³ აღნიშნული ხელნაწერი შეისწავლა აკად. მარი ბროსემ და შეიტანა მეცნიერებათა აკადემიის ბიულეტენში.

მუზეუმს ასევე დიდ დახმარებას უწევდნენ სხვადასხვა სამეცნიერო ცენტრები და დაწესებულებები: რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიამ მუზეუმს გადასცა—ტროიკული ქვეყნების ცხოველთა ჯგუფის ძუძუმწოვრებისა და ფრინველების ფიტულები, პეტერბურგის საიმპერატორო ბოტანიკურმა ბაღმა—მცენარეულთა მდიდარი კოლექციები, ლონდონის ალპურმა კლუბმა—ჰერბარიუმები და ფოტოები, პამბურგის სიძველეთა მუზეუმმა—ქვის უძველესი იარაღები, რუსეთის საიმპერატორო ტექნიკური საზოგადოების კავკასიის განყოფილებამ—კავკასიის წიაღისეულთა ნიმუშები, კავკასიის სამოქალაქო უწყების მთავარი სამმართველოს კანცელარიამ—ჩრდილოეთი კავკასიის სიძველეები და ნუმიზმატიკური მასალები, კავკასიის სამხედრო საოლქო შტაბმა—ისტორიული და ეთნოგრაფიული ხასიათის ფოტოები, თბილისის საარტილერიო არსენალმა საბრძოლო იარაღისა და მეომრის ძველებური აღჭურვილობა. ამის შესახებ გ. რადე აღნიშნავდა: "არსენალიდან მიღებულია მუზარადების დიდი რაოდენობა, რომელიც ირანთან ომების დროსაა მოპოვებული."¹⁸⁴

როგორც აღვნიშნეთ, მთავრობა დიდად უწყობდა ხელს სამუზეუმო კოლექციების შესყიდვას: მნიშვნელოვანი თანხები გამოიყო ჰოვენაკერის ჰერბარიუმების საყიდლად. ასევე დიდი თანხა იქნა გადახდილი თბილისელი ფოტოგრაფის დიმიტრი ურმაკოვის ფოტოალბომების, ობერტის ნუმიზმატიკური, ოუტნერის ზოოლოგიური, ლორენცის თევზების, შლიუტერის ძუძუმწოვრების, ბრიშკის ფრინველების, ტიდემანის პეპლების კოლექციების შესაძენად.¹⁸⁵ მუზეუმმა 232 მანეთი გადაუხადა აკად. ა. ზალცმანს ქართული ეკლესიების კედლებიდან აღებული ორნამენტების გადმოცემისთვის.¹⁸⁶

¹⁸³ სსმ არქივი, 1870, 16/5 გვ. 9.

¹⁸⁴ Радде Г., Хевсурия и Хевсури, ტფ. 1894, გვ. 83.

¹⁸⁵ Радде Г., Краткий очерк истории развития Кавказского музея, ტფ. 1891, გვ. 11.

¹⁸⁶ სსმ არქივი, 1870, 16/5, გვ. 157.

მუზეუმში მასალები გაცვლითი წესითაც შემოდიოდა. ბერლინისა და კალკუტის მუზეუმებმა გადმოსცეს ევროპისა და ინდოეთის ფრინველთა მდიდარი კოლექციები.

სამუზეუმო მასალათა სისტემატიზაციასა და მეცნიერულ შესწავლაში კავკასიის მუზეუმს მსოფლიოში ბევრი ცნობილი მეცნიერი ეხმარებოდა.

მინერალოგია-გეოლოგიური მასალების განსაზღვრაში მუზეუმთან თანამშრომლობდნენ: არწრუნი, ვალენტინი, ბრანდტი, აბიხი, სივერსი, ივანიცკი, შტეინმანი, დევი, მიულერი, მორგანი.

ზოოლოგიურ მასალათა დაშუშავებაში—ბლაზიუსი, ვალტერი, გომეიერი, დრესერი, რეიხანოვი, კაბანისი, შტრაუხი, ბეტგერი, ფონ-შმიდტივენი, ლორენცი, რეიტერი, განგლბაუერი, ფონ-ვატენვი, სოსიური, გრუბე, კობელტი, მარტენსი, გერცენშტაინი, შტაუდინგერი, ხრისტოფი, კიზევტერი.

ბოტანიკური ექსპონატების შესწავლაში—ტრაუტვეტერი, რეკელი, რუმბეხტი, ვინკლერი, ნიშანი, გერდერი, ბროტერუსი, კარსტენი, კოვენცი, შარერი, მაქსიმოვიჩი.¹⁸⁷

ნუმიზმატიკასა და არქეოლოგიურ მასალათა გარკვევაში—ბროსე, გრიმი, ტიუნენაუზენი, ივერსენი, გაგარინი, ბართოლომეი, ბრიუნინგი, ბერეჟე, კომაროვი, მორგანი, ვეიზბახი, ვირხოვი, ივანოვი და სხვა.

1870 წლის 13 სექტემბერს კვირას დამთავალიერებელთათვის ოფიციალურად გაიხსნა კავკასიის მუზეუმის ახალი ერთსართულიანი შენობა,¹⁸⁸ რომელიც მდებარეობდა მეფისნაცვლის სასახლის პირდაპირ გოლოგინის პროსპექტისა და ნიკოლოზის ქუჩის კუთხეში. მისი გამოფენები ღია იყო კვირაში სამჯერ: სამშაბათობით, პარასკეობით და კვირაობით, დილის ათი საათიდან შუადღის სამ საათამდე. მუზეუმში შესვლა ღირდა 20 კაპიკი, ხოლო წლიური საოჯახო აბონემენტები კი—ორი მანეთი.

როგორც იყო მუზეუმის 1870 წლის გამოფენა, შეიძლება ვიმსჯელოთ გ. რადეს მიერ 1870 და 1875 წლებში გამოცემული ზამკვლელების მიხედვით. შეიძლება ითქვას, რომ ეს იყო გამართული, მაღალკვალიფიციურად მოწყობილი სტაციონარული გამოფენა, რომლის მიზანი იყო იმ დროს მიღებული სამუზეუმო ხერხებით აესახა კავკასიის ფლორა, ფაუნა და მხარის ეთნოგრაფია.

¹⁸⁷ Коллекция Кавказского Музея, т. VI, т. 1912, с. 117.

¹⁸⁸ გაზ. "Кавказ", 1870, № 105.

მუზეუმის ერთსართულიანი შენობის რვა დარბაზში განლაგებულ 46 კარადასა და 47 ვიტრინაში წარმოდგენილი იყო ნივთიერი ექსპონატები, ფიტულები, ფერწერული ტილოები, ფოტოები, მულაჟები, მანეკენები და სხვა.

საგამოფენო ფართის ნახევარი, 4 დარბაზი დათმობილი ჰქონდა ისტორიულ და ეთნოგრაფიულ ექსპონატებს, ხოლო დანარჩენი 4--ზოლოთიურ, ბოტანიკურ და გეოლოგიურ მასალებს.

მუზეუმის ვესტიბული გაფორმებული იყო აღმოსავლურ სტილში. ცენტრალური თაღის ქვეშ კვიდა სპარსული ჭაღი, კედლები მორთული იყო სპარსული ქსოვილით. აქვე მოთავსებული იყო სპარსელი მხატვრის მიერ შესრულებული თემურ ლენგის (?) პორტრეტული სურათი. შესასვლელშივე სადგარზე იდგა ორი დიდი ქართული ქვევრი.¹⁸⁹

ვესტიბულიდან მარჯვნივ, პირველ დარბაზში წარმოდგენილი იყო კავკასიის ეთნოგრაფია. გამოფენილი იყო მხატვარ ფელიქს ხოდოროვიჩის მიერ თაბაშირისგან დაშაბდებული ნაციონალური ტანსაცმლით შემოსილი მანეკენები. ისინი ასახავდნენ კავკასიაში მცხოვრებ ხალხთა ანთროპოლოგიურ ტიპებს. დარბაზის ცენტრში, სპეციალურ სადგარზე იდგა თიხის დიდი თაღარი. (საწინახელიდან ტკბილის ჩამოსახმელი პირფართო ჭურჭელი).

პირველი დარბაზის 5 კარადაში გამოფენილი იყო კავკასიის სხვადასხვა რეგიონში მცხოვრებ ქალისა და მამაკაცის ეთნოგრაფიული ტანსაცმელი: ჩოხა, ახალუხი, ქულაჯა, საღიაცო, ბეშმეთი, ქვაბანაკი, ელვგი, ზუბუნი, ჩიხთაკობი, კაბაკარდი, კაბურა, კავთარა, ჩაქურა, და ხირხა; ფეხსაცმელი: ბანდული, უძირო, ქალამანი, პაიჭი, მაშია, წუდა და წრიაპი; თავსაბურთი: ბუხრის ქუდი, ფაფახი, ფაფანაკი, ყაბალახი, მანდილი, რიდჟი, ჩიქილა, თავსაკრავი, კაქურა, დოღბანდი, სათაურა, ჩადრი, ჩალმა და ფესკა.

მომდევნო კარადაში წარმოდგენილი იყო საბრძოლო იარაღები: ხმლები, სატყვერები, დამბაჩები, თოფები, საპირისწამლეები, შუბები, და კარპაჭები. აქვე იყო მემორიის სრული აღჭურვილობა: ხარადი, ზუჩი, აბჯარი, ფარი, სამკლაური, საფუხრე და სხვა. აქ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევდა შუა საუკუნეების დროინდელი ოქროთი მოვარაყებული ქართული მუზარადი, ხვესური მემორიის ჯაჭვის პერანგი, ჩაჩანი, ფრანგულა, სახელურა, რკინის ხელთათმანი, ქუდი,

¹⁸⁹ Краткий путеводитель Кавказского Музеума, ტფ., 1875, გვ. 6.

ქამარი, ფარი, ხმალი და ა. შ. საინტერესო იყო აგრეთვე შამილის ნაქონი სატყვარი და სპარსული იარაღის მდიდარი კოლექცია.

შემდეგ ვიტრინაში მოთავსებული იყო კავკასიური მუსიკალური საკრავები: ფანდური, ჩონგური, თარი, საზი, არფა, აფსცხა, ჩანგი, ქამანჩა, სტვირი, ჭიანური, ზურნა, ნაღარა და სალაშური. დასარტყამი ინსტრუმენტები: დოლი, დიპლიპიტო, დაირა და სხვა.

ამავე დარბაზის ბოლო კარაღებში გამოფენილი იყო კავკასიელი ქალის სამკაულები და სხვადასხვა ძვირფასეულობა: ყულსაბამები, გულსაბნევეები, სამაჯურები, თავსაბურავები, ქამრები და სხვა. ამ კარადაში საყურადღებო იყო ეტრატზე შესრულებული XI საუკუნის ქართული ხელნაწერი, მარგალიტებითა და ძვირფასი ქვებით შემკული ოქროს ჯვარი თავისი ძეწკვით, რომელიც მეფისნაცვალმა საჩუქრად გადასცა მუზეუმს.¹⁹⁰ აქვე იყო გამოფენილი ძვირფასი ღითონებითა და ქვებით გაწყობილი ცხენის უნაგირი, მოსართავი, აღვირი, უზანგი და სხვა.

პირველი დარბაზის ფანჯრებს ქვემოთ მოთავსებული იყო შამილთან წარმოებული ბრძოლების შედაგად ჩაგდებული ნადავლი—ორი ზარბაზანი.

დარბაზში წარმოდგენილი იყო ხალხური სატრანსპორტო საშუალებების: ჩოჩიალა ურმის, ბოლოთრიას, თავკავის, თურშის, თუშის, ლაჩქიმის, მანჯიკის და ღურწყალას მოდელები.

მეორე დარბაზის სამ კარადაში გამოფენილი იყო ეთნოგრაფიული საოჯახო ნივთები: სპილენძის ტურტკელი, ბრინჯაოს ჭაღები, დოქები, ქვაბები, ჯამები და სხვა. აქვე იყო სამეურნეო ნივთები, ხალხური ტრადიციული წესით დამზადებული თიხის ტურტკელი: ხელადა, დორა, დერგი, ბადია, გოზაური; ხის ტურტკელი: ბაკანი, გობი, ვარცლი, თაბახი, თარფი და სხვადასხვა ექსპონატები; მესამე დარბაზის კარაღებში გამოფენილი იყო შემოწირული, ზოგ შემთხვევაში კი შექმნილი 2000-მდე მონეტა.

დარბაზის მარცხენა კედელთან სპეციალურ სადგარზე იდგა მცხეთიდან ჩამოტანილი ლათინურ ენაზე წარწერიანი ქვა.¹⁹¹

კარაღებს შორის წარმოდგენილი იყო სომხური სოფლების (პტღნის, მოლა აღის) და ერევნის სარდარის მეჩეთის

¹⁹⁰ Краткий путеводитель Кавказского Музеума, 1875, გვ. 13.

¹⁹¹ Краткий путеводитель Кавказского Музеума, 1875, გვ. 13.

მოდელები და ამ ნაგებობათა ნარჩენების ფრაგმენტები, მოტიქული ფილები. აქვე იყო გამოფენილი ჯუღჯუდან ჩამოტანილი საფლავის ქვები და ცხვრის ქვის ფიგურები. კედლებზე ეკილა გოგჩის ტბის მიდამოებში აღმოჩენილი ლურსმნულ წარწერიანი ქვის ფილები.

მე-4-ე დარბაზის ოთხ კარადაში მოთავსებული იყო ამიერკავკასიაში აღმოჩენილი სიძველენი: პირველ ორ კარადაში გამოფენილი იყო ყუბანის ოლქის ქ. ეკატერინოდარის ახლოს გათხრილ სამაროვანზე მოპოვებული ვერცხლისა და ოქროს ნივთები, სატყვრები. შემდეგ კარადაში ექსპონირებული იყო დერბენდში აღმოჩენილი მოტიქული დოქი არაბული ასოებით და ორნამენტებით, ქაშანური თასი ქართული წარწერით, აქვე იყო სოხუმიდან ჩამოტანილი გენერალ მ. გეიშანის მიერ შემოწირული ქალის ძველებური სამკაულები. აღნიშნულ კარადაში მოთავსებულ ნივთებიდან საყურადღებო იყო: ძველი საეკლესიო ნივთები რაჭიდან, ნუმიშმატიკური მასალა ზუგდიდის მაზრიდან, ოქროს სამკაულები სოფელ ფარცხანაყანევიდან, კოლხური კერამიკული ჭურჭელი ინჟინერ ფონ-კოშკელისგან მიღებული, ძველებური კრამიტები თელავიდან ს. ნაუმენკოსგან ნაჩუქარი, ძველი ჭურჭლის კოლექცია და სპილენძის სამკაულები ღორეს მაზრიდან, ა. კარახანოვის მიერ უსასყიდლოდ გადმოცული საეკლესიო ნივთები.¹⁹²

მომდევნო კარადებში მოთავსებული იყო ქერჩიდან და ტამანის ნახევარკუნძულიდან ჩამოტანილი ანტიკური ხანის ნივთები: დოქები, ვაზები, ამფორები, მცირე ზომის ბერძნული თიხის ჭურჭელი ნელსაცხებლისთვის, ფიგურები, სამაჯურები, ბალთები და სხვ. გრაფ ა. სტროგანოვისაგან შემოწირული, მცხეთის სამაროვნებიდან ფ. ბაიურნის მიერ შეკრებილი სამკაული, ჭურჭელი, ძველი სამშენებლო მასალები და სხვა.

ყურადღებას იქცევდა დიმიტრი ბაქრაძის მიერ შემოწირული ბრინჯაოს ნივთები და გენერალ წაქის მიერ გადმოცემული ხარის თავის გამოსახულებიანი ვერცხლის ფირფიტა.¹⁹³

სპეციალურ ვიტრინაში გამოფენილი იყო ახალციხიდან, შემახიდან და ნუხიდან ჩამოტანილი ნაქარგი ქსოვილები.

მოცულობით ყველაზე დიდ მე-5-ე დარბაზის ცხრა კარადაში წარმოდგენილი იყო ზოოლოგიური მასალები. ყველაზე უფრო ამ განყოფილებას ეტყობოდა

¹⁹² Краткий путеводитель Кавказского Музеума . ტფ. 1875, გვ. 23.

¹⁹³ იქვე, გვ. 26.

თვალსაჩინოებისადმი ახლებური, შემოქმედებითი მიდგომა: ცხოველები, ფრინველები, ქვეწარმავლები თუ სხვა ექსპონატები ექსპონირებული იყო მათთვის დამახასიათებელ პოზებში, ბუნებრივ გარემოში— ბიოჯგუფებად. ამავე დარბაზის კედლებსა და სადგარებზე გამოფენილი იყო კავკასიის ხელებისა და აქ მოსახლე ხალხთა ტიპაჟების 14 სურათი. აქვე ეკიდა ი. აივაზოვსკის მიერ შემოწირული ფერწერული ტილო და გრაფ პანინის მიერ საჩუქრად გადმოცემული ამავე მხატვრის მიერ შესრულებული ნახატი—“ლუნიბი”.¹⁹⁴ კედლებზე მოთავსებული იყო მეფისნაცვლის მიერ მუხუჟმისთვის ბოძებული სვანეთიდან ჩამოტანილი ჯიხვის რქები და ირმის თავის ფიტული.

დარბაზის ცენტრში საყურადღებო იყო ლენქორანში მოკლული ვეფხვისა და გარეული ტახის ფიტულები. აქვე წარმოდგენილი იყო კავკასიის ალპური ზონის ბუბუქმწოვრების, ზელენჯუკთან მოკლული—დიდი ზომის დომბისა და სვიის ფიტულები. ამავე დარბაზში გამოფენილი იყო კავკასიის რელიეფური რუკა, რომელიც ადრე ექსპონირებული იყო პარიზის 1867 წლის საერთაშორისო გამოფენაზე.

მე-6-ე დარბაზის კარაღებში გამოფენილი იყო ბოტანიკური მასალა: სხვადასხვა მცენარეთა პერბარიუმები, ყვავილებისა და ხილის ნიმუშები. ბოლო კარაღებში წარმოდგენილი იყო გეოლოგიური კოლექციები: მდინარე მტკვრის აუზის მთის ქანები, კვარცის კრისტალები, ტყიბულის ქვანახშირისა და თაბაშირის ნიმუშები, ქვიშის სხვადასხვა სახეობების, შაბიამნის, ქვამარილის, რკინის, სპილენძისა და ტყვიის მადნეულის ვეზემქლარები. დარბაზის ცენტრში სპეციალურ სადგარებზე მოთავსებული იყო კოსმოსიდან ჩამოვარდნილი მეტეორიტების მოდელები. მე-7-ე დარბაზის ოთხ დიდსა და სამ მცირე კარაღში წარმოდგენილი იყო კავკასიის გეოლოგიისა და პალეონტოლოგიის ექსპონატები. გამოფენილი იყო მთის ქანების, ტუფის, მარმარილოს, კირქვისა და ობსიდიანის ნიმუშები; წყლისა და ხმელეთის განამარხებული ნიჟარები.

ბოლო მე-8-ე დარბაზში თავმოყრილი იყო ყველა ის მასალა, რომელიც მუხუჟმში ბოლო ხანებში შემოვიდა შემოწირულობების ან შეძენის სახით. აქ იყო უცხო ქვეყნების ვეზოტიკური ფრინველებისა და ცხოველების ზოგიერთი

¹⁹⁴ Краткий путеводитель Кавказского Музеума, ტფ., 1875, გვ. 27.

ქართული
ენციკლოპედია

მუხისნაცვალის მიხეილ ვორონცოვი

რაფიელ ტიშკაშვილი

დაპინსკაი სხედ

ვლადიმერ სოლოვუბი

ბეურაფიული საზოგადოების კაკეახისი

განყოფილების მუსეუმის შენობა

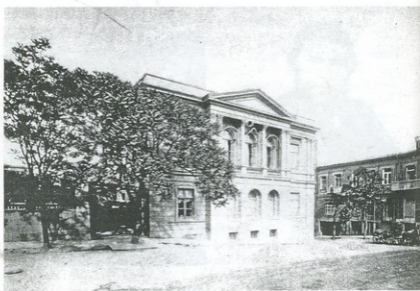
გეორგიული
ენციკლოპედია

მეფისნაცვალის მიხეილ ნიკოლოზის ძე

გუბტავ რაევ

კაკელაშვილის მუზეუმის შენობა

იშვიათი კვებულარი. დარბაზის ბოლოს, ვიტრინებში
გამოფენილი იყო პეპლებს მდიდარი კოლექცია.¹⁹⁵
როგორც გამოფენაზე გამოტანილი ზემოთ ჩამოთვლილი
ექსპონატებიდან ჩანს, კავკასიის მუზეუმი კომპლექსური
ხასიათისა ყოფილა. აქ მეტნაკლებად იყო წარმოდგენილი
როგორც კავკასიის ფლორა და ფაუნა, ისე მისი ეთნოგრაფია.

ერთ-ერთი დანაშაული

¹⁹⁵ Краткий путеводитель Кавказского Музеума, ტფ., 1875, გვ. 46.

§ 3. მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის შევსება ახალი
ექსპონატებითა და წიგნებით, გამოფენის გახსნა ახალი
შენობაში (1871 - 1881წწ).

კავკასიის მუზეუმისა და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ერთ დაწესებულებად გაერთიანების, მუზეუმის საგამოფენო ფართის თითქმის 5-ჯერ გაზრდისა და სტაციონარული ექსპოზიციის მოწყობის შემდეგ, დღის წესრიგში დადგა ხარჯების მნიშვნელოვნად გაზრდის გადაუდებელი აუცილებლობა, რადგან არსებული ხარჯთაღრიცხვა ვეღარ უზრუნველყოფდა მის ნორმალურ ფუნციონირებას. 1871 წლის შემოდგომაზე მეფისნაცვლის მთავარმა სამმართველომ დაამტკიცა კავკასიის მუზეუმისა და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ახალი შტატები და ხარჯთაღრიცხვა. ეს უკანასკნელი გაიზარდა 1488 მანეთით. დირექტორის წლიური ხელფასი გახდა 2000 მან. ამას დაემატა 400 მან. სადილის, 300 მან. სამეცნიერო მოგზაურობების და 1500 მან. გამყოლის. ე. ი. რადეს განკარგულებაში წლიურად იყო 4200 მან; ახალი ხარჯთაღრიცხვით დირექტორის თანაშემწეს წლიურად დაენიშნა 1000 მან. პრეპარატორს - 700 მან; მის მოწაფეს - 480 მან., ლაბორატორიის ხარჯებისთვის გამოიყო 1400 მან., ექსპონატებისა და წიგნების შესაძენად 700 მან., სამეურნეო ხარჯებისთვის 1908 მან., ორი დარაჯისთვის 468 მან., გადაშწერისთვის - 300 მან., მიმდინარე რემონტისათვის 400 მან., გათბობისთვის 300 მან., განათებისთვის 90 მან., წყლისთვის 50 მან და სხვა. სულ 9288 მანეთი.¹⁹⁶

1871 წლის 1 მაისს გაიხსნა საჯარო ბიბლიოთეკის ახალი ერთსართულიანი, აღმოსავლური ხუროთმოძღვრული სტილის შენობა. იგი მდებარეობდა მუზეუმის ეზოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, ბარონის (დღევანდელი. ა. ფურცელაძის) ქუჩის გასწვრივ. მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის შენობებს შორის ვრცელი ეზო მარად მწვანე ხეებით იყო დაჩრდილული და გოლდონინის გამშვირიდან რკინის მაღალი ცხაურით იყო შემოღობილი. ბიბლიოთეკა მკითხველებისთვის ღია იყო ყოველდღე, ზამთრის თვეებში 12-დან 5 საათამდე, ზაფხულში კი 2-დან 7 საათამდე. მარტო პირველი ათი თვის განმავლობაში ბიბლიოთეკა მოემსახურა 1421 მკითხველს.¹⁹⁷

¹⁹⁶ სსმ არქივი, 1870, 16/5, გვ. 54.

¹⁹⁷ სსმ არქივი, 1870, 16/5, გვ. 175.

ასევე ინტენსიურად მიმდინარეობდა სამუშაოები კავკასიის მუზეუმშიც. მისი ახალი გამოფენები საკმაო პოპულარობით სარგებლობდა როგორც თბილისის საზოგადოებაში, ისე ქალაქის სტუმართა შორის.

1871 წლის 24 სექტემბერს კავკასიის მუზეუმი დაუთვალა იერუბია რუსეთის იმპერატორს ალექსანდრე II და მისი ოჯახის წევრებს.

თბილისში ხუთდღიანი სტუმრობის დროს იმპერატორი, დედოფალი, ტახტის მემკვიდრე და დიდი მთაწერები ულადიმერი და პავლე კავკასიის მეფისნაცვლის თანხლებით, იუნკერთა სასწავლებლისა და თბილისის არსენალის ახალი შენობის დათვალიერების შემდეგ ეწვივნენ კავკასიის მუზეუმს, სადაც საათზე მეტი ხანი დაჰყვეს. საპატიო სტუმართა წიგნში ალექსანდრე II თავისი ავტოგრაფი დატოვა.¹⁹⁸

იმპერიის პირველი პირების სტუმრობა სასიკეთოდ წაადგა მუზეუმს. მისი და მიმდებარე ტერიტორიის წესრიგში მოსაყვანად მეფისნაცვლის კანცელარიიდან სასწრაფოდ გამოიყო 1000 მან. შექმნილ იქნა რამდენიმე კარადა და ვიტრინა, შეკეთდა შენობის კედლები და განათება, მუზეუმთან მოიკირწყლა ქუჩა.¹⁹⁹

მუზეუმის საპატიო სტუმრებიდან უნდა დავასახელოთ აგრეთვე სპარსეთის შაჰი ნასრ-უდ-დინი, რომელსაც 1878 წლის 3 მაისს ორი საათის განმავლობაში დიდი ინტერესით დაუთვალა იერუბია მუზეუმში. ირანის შაჰის კავკასიაში მოგზაურობასთან დაკავშირებით შექმნილმა განმკარგულებელმა კომისიამ 13 აპრილის გადაწყვეტილებით მუზეუმს გადასცა 300 მან. საპატიო სტუმრების სათანადო დონეზე მისაღებად. ამ თანხით შეიძინეს ხალიჩები, ფარდაგები და მოაწესრიგეს ეზო.²⁰⁰

რაც შეეხება დამთვალიერებლებს, ისინი არ აკლდნენ მუზეუმს. ამაზე მეტყველებს ვ. რადეს მიერ მოყვანილი მონაცემები. მუზეუმში ვაყიდული 20 კაპიკიანი ღირებულების ბილეთების შედეგად მუზეუმის წლიური შემოსავალი და დამთვალიერებელთა რიცხვი შეადგენდა: ²⁰¹

(ცხრილი 5):

¹⁹⁸ გაზ. "Кавказ" 1871, # 115.

¹⁹⁹ სსმ არქივი. 1870 16/5, გვ. 74.

²⁰⁰ სსმ არქივი 1878 22/11, გვ. 68.

²⁰¹ Радде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 63.

წელი	შემოსავალი გაყ. ბილეთ.	დამთავალი- რებელი
1870	188 მ. 10 კ.	940
1871	247 " 40 "	1237
1872	402 " 60 "	2013
1873	308 " 80 "	1544
1874	245 " 20 "	1226
1875	216 " 20 "	1081
1876 (ოქტ.)	171 " 80 "	856
1877	243 " —	1215
1878	227 " 20 "	1136
1879	267 " 80 "	1339

კავკასიის მუზეუმს სხვა ფუნქციაც დაეკისრა. კერძოდ, მას რუსეთსა და ევროპის ქვეყნებში უნდა მოეწყო გამოფენები და ფართო საზოგადოებისთვის გაეცნო კავკასიის მხარე.

ამ მხრივ აღსანიშნავია მონაწილეობა 1872 წელს მოსკოვში გამართულ დიდ საერთაშორისო პოლიტექნიკურ გამოფენაში. იგი 1872 წლის მაისში მოეწყო კრემლის ტერიტორიაზე და მიეძღვნა პეტრე პირველის დაბადების 200 წლის იუბილეს.

გამოფენის საორგანიზაციო კომიტეტმა გამოფენის მოსამზადებლად თბილისში შექმნა შეიდაკაციანი კომისია, რომელმაც კავკასიის მუზეუმის დირექტორი გ. რადე მოსკოვში მიავლინა გამოფენასთან დაკავშირებული საკითხების მოსაგვარებლად.²⁰²

ექსპოზიციის მხატვრული გაფორმება დაევალა არქიტექტორ ი. რიეფს. მოსკოვის გამოფენისთვის მზადება აქტიურად მიმდინარეობდა. მისი ხელშეწყობა დაევალა კავკასიის ყველა გუბერნიისა და ოლქის ხელმძღვანელებს. გამოფენაზე ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის ვრცლად და ღირსეულად წარმოდგენაში დახმარების სურვილი გამოთქვა საქართველოს ვეზარქოსმაც.

გამოფენის მზადების პროცესში მთავარ დაბრკოლებად ფინანსური პრობლემები რჩებოდა. კავკასიის მეფისნაცვალმა ისარგებლა იმპერატორის, თავისი ძმის ალექსანდრე II თბილისში სტუმრობით და თხოვნით მიმართა მას დაეფინანსებინა კავკასიის მხარის მონაწილეობა მოსკოვის პოლიტექნიკურ გამოფენაში. იმპერატორის ბრძანებით ხაზინიდან გამოფენის მოსამზადებელ კომიტეტს გამოეყო 26000 მანეთი. ექონატების მოსაძიებლად და შესაძენად გ. რადემ

²⁰² სსმ არქივი, 1870, 16/5, გვ. 174.

იმოგზაურა ახალციხეში, ერევანში, შუშაში, შემახიაში, ნუხაში, ელიზავეტოპოლში და კავკასიის სხვა მხარეში. მისი შეტრეფითა და რეკომენდაციით შეიძინეს კავკასიის შინამრეწველური ნაწარმის საკმაოდ მდიდარი კოლექცია, მათ შორის ხალიჩები, ფარდაგები, ქეჩები, შალის და ჯეჯუიმის ნაწარმი, ეთნოგრაფიული ტანსაცმელი, იარაღი და სხვადასხვა სამეურნეო ნივთები. აგრეთვე ეკლესიებისა და მეჩეთების ფოტოები და ჩანახატები (სულ 150 ცალი), რისთვისაც დაიხარჯა 1500 მანეთი.²⁰³ ამ ექსპონატებს კავკასიის სხვადასხვა გუბერნიებიდან და ოლქებიდან დაემატა მრავალი ნივთი. ყველა ეს საგამოფენო მასალა დაათვალიერა მეფისნაცვალმა და მისი მოწონების შემდეგ მოსკოვში გაიგზავნა. მოსკოვის საერთაშორისო პოლიტექნიკური გამოფენა გაიხსნა 1872 წლის მაისის ბოლოს. მასზე წარმოდგენილი იყო რუსეთის იმპერიიდან 10000 და საზღვარგარეთის ქვეყნებიდან 2000-მდე ექსპონატი.²⁰⁴

ექსპოზიცია მოიცავდა ვებერთელა ტერტორიას-- კრემლის შიდა სამ ბაღს, მდინარე მოსკოვის სანაპიროს ქვისა და მოსკვარეჩკის ხიდებს შორის, კრემლისა და მანეჟის მოედნებს, სულ 44 ათას კვადრატ საჟენ ფართობს, სადაც განლაგდა 80 პავილიონი. გაზეთ "კავკაზის" კორესპონდენტ ნ. სიტოვსკის თქმით გამოფენის დაწვრილებით დათვალიერებას 2-3 კვირა სჭირდებოდა.²⁰⁵ "სასოფლო გაზეთი"-ს კორესპონდენტი კი იტყობინებოდა: "გაიმართა დროებით მთელი ქალაქი, რომელიც ბევრად მეტია თვით ქუთაისზე. აქ არის გამოკიდებული მნახველის თვალწინ, რაც რომ მთელ რუსეთში, პოლშაში, ციმბირის ქვეყანაში და კავკასიაში კაცის ნახელავი რამ მოიძებნება".²⁰⁶

გამოფენაზე ბევრი საინტერესო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და საბუნებისმეტყველო შინაარსის ექსპონატები იყო წარმოდგენილი. საკმარისია ითქვას, რომ მის ბაზაზე შემდგომში ჩამოყალიბდა პეტერბურგის ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმი.

²⁰³ Коллекция Кавказского Музея, т. VI, т. 1912, г. 84.

²⁰⁴ ქვარიანი ლ., XIX ს. II ნახევარში რუსეთსა და საერთაშორისო სასოფლო-სამეურნეო გამოფენაზე ექსპონირებული ნივთები, კრებული-ვაჭრობა, მრეწველობის განვითარება და საქალაქო მშენებლობის ზრდა თბილისში, თბ., 1984 გვ. 82.

²⁰⁵ გაზ. "Кавказ" 1872, № 88, 30 ივლისი.

²⁰⁶ "სასოფლო გაზეთი" 1872, № 15, გვ. 4.

კავკასიის მხარე გამოფენაზე წარმოდგენილი იყო ცალკე პავილიონით. მის ასაგებად კავკასიის მეფისნაცვალმა გაიღო 5000 მანეთი. კავკასიის პავილიონი მოთავსებული იყო კრემლის ალექსანდრეს ბაღსა და მანევს შორის. ეს იყო ნახევრადწრიული ნაგებობა, რომელიც მოიცავდა 60 კვ. საუენ ფართს. გაზეთი "კავკაზი" იტყობინებოდა, რომ გამოფენაზე კავკასიიდან წარმოდგენილი იყო როგორც საბუნებისმეტყველო, ისე ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალები. დარბაზის კედლებზე ეკიდა ხალიჩები, თექვსი, ნაქარგები, საქვეყნოდ განთქმული კავკასიური იარაღი, ეთნოგრაფიული სამკაულები და ნივთები. კარადებსა და ვიტრინებში მოთავსებული იყო ზოოლოგიური, ბოტანიკური და გეოლოგიური ექსპონატები, სოფლის მეურნეობის ცალკეული დარგების პროდუქციის ნიმუშები. ისინი დიდ ინტერესს იწვევდნენ დამთვალიერებელთა შორის. კორესპონდენტის აზრით, ამიერკავკასიის ძველი ქრისტიანული და აღმოსავლური თვითმყოფადი არქიტექტურული ძეგლები, რომლებიც გამოფენაზე წარმოდგენილნი იყვნენ ფოტოებითა და თაბაშირის მოდელებით, საყურადღებო იყო როგორც ისტორიული, ისე მხატვრული თვალსაზრისით. დამთვალიერებელთა შორის ასევე ყურადღებას იპყრობდა ვეფხვისა და ჯიხვის ფიტულები, რომელიც დამზადებული იყო კავკასიის მუზეუმის ტაქსიდერმისტის კ. მიულერის მიერ.²⁰⁷

გამოფენის მონაწილეთა დიდი ჯგუფი დაჯილდოვდა მედლებითა და დიპლომებით. კავკასიიდან წარდგენილი 1136 ექსპონატიდან ჯილდო მიიღო 188 ნივთმა. გამოფენა დაიხურა 1872 წლის 1 სექტემბერს. მან სამი თვის განმავლობაში 750 ათასი დამთვალიერებელი მიიღო.²⁰⁸

მოსკოვის გამოფენის დახურვის შემდეგ, აქ ექსპონირებული ნივთების დიდი ნაწილი გადაეცა კავკასიის მუზეუმს მუდმივ მფლობელობაში.

ასევე მნიშვნელოვანი იყო მონაწილეობის მიღება 1873 წლის ნოემბერში გამართულ ვენის საერთაშორისო გამოფენაზე, რომელზეც წარმოდგენილი იყო კავკასიის მუზეუმისა და გრადეს მიერ შერჩეული კავკასიის მხარის ამსახველი საბუნებისმეტყველო და ეთნოგრაფიული ექსპონატები. ამის პარალელურად, გ. რადე ავსტრიისა და გერმანიის დიდ ქალაქებში ლექცია-მოხსენებებით გამოდიოდა ადგილობრივი

²⁰⁷ გაზ. "Кавказ", 1872, # 90.

²⁰⁸ ქვარიანი ლ., დასახ. ნაშრ., გვ. 83.

საზოგადოების წინაშე და აცნობდა მათ კავკასიის ბუნებასა და მცხოვრებლებს.²⁰⁹

ლექცია-მოხსენებების კითხვის დროს თვალსაჩინოებდა გ. რადე იყენებდა ზ. შეფერის მიერ ზეთის საღებავებით შესრულებულ 14 მხატვრულ ტილოს, კავკასიის ხედებითა და ისტორიულ-მითოლოგიურ თემებზე შექმნილი სიუჟეტებით და მხატვარ ფრანც ზიმის კავკასიური ტიპაჟების ეთნოგრაფიულ ჩანახატებს. გ. რადეს ბიოგრაფის კ. შანის აღნიშვნით ამ ლექციებს სამეცნიერო წრეებში დიდი ინტერესი გამოუწვევია.

მუზეუმის ფონდების შევსების მიზნით, თითქმის ყოველ წელს ეწყობოდა სამეცნიერო ექსპედიციები და მივლინებები.

1874 წლის ივლისში გ. რადე გ. სივერსთან ერთად ახალციხიდან გოდერძის უღელტეხილის გავლით გაემართა აჭარის მთებისაკენ. მათ მოიარეს აჭარისწყლის სათავეები, ჭოროხის აუზი, ოლთისის, არტაანისა და არზრუმის ტერიტორიები.²¹⁰ რადემ და სივერსმა ამ მოგზაურობათა შესახებ ანგარიშები გამოაქვეყნეს გერმანულ სამეცნიერო ჟურნალებში.

1875 წელს მეცნიერთა ჯგუფთან ერთად, რომელშიც შედიოდნენ საქსონელი დოქტორები ო. შნაიდერი, ბ. ფიქსენი, ი. მორავეცი და გერმანიის კონსული ბრიუნინგი, გ. რადემ იმოგზაურა მდინარე ხრამის სათავეებთან, იქიდან ისინი ჩავიდნენ ალექსანდრეპოლში, მოიარეს გოჯჩის ტბის სანაპიროები და აღსტაფის გავლით დაბრუნდნენ თბილისში.²¹¹

1876 წლის ზაფხულში გ. რადემ მოაწყო ექსპედიცია ხევსურეთში. გამოიკვლია არხოტისა და შატილის მიდამოები, აქედან ექსპედიცია გადავიდა თუშეთში და შეისწავლა პირიქითა ალაზნის ხეობა, შემდეგ ბორბალოდან დაეშვა ალაზნის ველისკენ და მუშაობა განაგრძო პანკისის ხეობაში. ექსპედიციის შემდეგ იგი აქვეყნებს ნაშრომს "ხევსურეთი", რომლის ეთნოგრაფიულ ნაწილზე მუშაობისას გამოიყენა რაფიელ ვრისთავის შრომა.

1877 წლის შემოდგომაზე ჩატარდა ხელახალი ექსპედიცია კასპიის ზღვისპირა რაიონებში ლენქორანში — თალიშში. ექსპედიციაში მონაწილეობდა ენტომოლოგი ვენიდან ვ. ლედერი და მუზეუმის პრეპარატორი ი. რიბანსკი. აღნიშნული ექსპედიციების შემდეგ გ. რადე აქვეყნებს ნაშრომს თალიშზე.

²⁰⁹ სსმ არქივი 1873, 17/6, გვ. 18.

²¹⁰ სსმ არქივი 1870, 16/5 გვ. 202.

²¹¹ Коллекции Кавказского Музея, т. VI, ტფ., 1912, გვ. 90.

ჩამოთვლილი ექსპედიციების შედეგად, კავკასიის მუზეუმისთვის მოპოვებული იქნა დიდძალი საბუნებისმეტყველო შინაარსის ექსპონატები. მარტო ლენქორანში ჩატარებული ექსპედიციების დროს მოპოვებულ ფრინველთა კოლექციაში 3000-მდე ერთეული ითვლებოდა.

ექსპედიციების გარდა, ამ პერიოდში მუზეუმში ექსპონატები სხვა გზითაც შემოდიოდა. ზოგიერთ მათგანს ქვემოთ ჩამოთვლით: 1873 წელს ყუბანის ოლქიდან მუზეუმს გადმოეცა არმავირელი გლეხის პ. შირინოვის მიერ ყორღანულ სამარხში ნაპოვნი ვერცხლის ძველებური ნივთები—თასი, ქალის ძვირფასი სამკაულები, ცხენისა და ცხვრის ფიგურები, ორნამენტიანი ფირფიტები, რქის ფორმის შუშის ჭურჭელი და სხვ. 1874 წელს მუზეუმს ერევნის გუბერნიიდან გამოუგზავნეს სოფელ არინჯში მცხოვრებ ნაზარ სიმონოვის ნაპოვნი 116 ცალი ვერცხლის მონეტა.²¹² 1874 წელს თბილისის ტელეგრაფის მუშაში ივანე პოპოვმა მუზეუმს გადასცა რომაელი იმპერატორების ოქტავიანეს, ადრიანუსა და ტრაიანეს დროს მოჭრილი 5 ვერცხლისა და 3 სპილენძის მონეტა. 1875 წლის ივნისში მუზეუმმა მიიღო თერგის ოლქის ყიზლარის მაზრის სტანიცა შედრინოს მცხოვრებლების მიერ ე.წ. "ნერნიშევსკოვს" ყორღანში ნაპოვნი განძი, რომელშიც შედიოდა ოქროსგან დამზადებული ბეჭედი, ძეწკვი, გულსაბნევი სერდოლიკის ქვით, ყელსაბამი 25 ძვირფასი ქვით, სამი პატარა ფიგურა, ქვის ქანდაკება, ბრინჯაოს ვაზა და ცულები ²¹³

1875 წლის ივლისში მუზეუმს გადაეცა ელიზავეტოპოლის გუბერნიის ყაზახის მაზრის სოფელ ყულუკთან ნაპოვნი განძი, რომელშიც იყო 40 სპარსული ვერცხლის მონეტა. 1875 წლის სექტემბერში ერევნის გუბერნიიდან მუზეუმს გამოუგზავნეს ნორბაიახეთის მაზრაში ნაპოვნი განძი, რომელიც შედგებოდა 20 ვერცხლის მონეტისგან, ოქროს დილებიდან და ვერცხლის თასისაგან. 1875 წლის ოქტომბერში მუზეუმმა შეიძინა ნახჩევანის ოლქის სოფელ ქეჩილუს მცხოვრებლების მიერ ნაპოვნი 1662 წელს დამზადებული დამზადებული სპილენძის ჯვარი წარწერით, .

1877 წლის ნოემბერში მუზეუმს სტავროპოლელმა მოქალაქემ ა. გენდკოვსკიმ გადმოსცა კალმიკელი მხატვრის

²¹² სსმ არქივი, 1874, 18/7 გვ. 12

²¹³ იქვე. გვ. 138

მხატვრული ტილო "ქურუმი ბირხანი", სპილენძის ბარძიში, უძველესი ცხოველის გაქვავებული 15 ცალი კბილი და სხვ.²¹⁴
1878 წელს თურქესტანის გენერალ-გუბერნატორმა კაუფმანმა მუზეუმს უსახსოვრა თურქესტანში მცხოვრებ ხალხთა ყოფა-ცხოვრების ამსახველი ფოტოები, 37 ერთეული შუააზიური თიხის ჭურჭელი, სამარყანდის, შაჰზინდისა და ბიბიხანუმის მავზოლეუმიდან აღებული 8 მოჭიქული ფილა.²¹⁵

1880 წელს მუზეუმში ბათუმიდან ჩამოიტანეს შავი ზღვის ნაპირებთან გამოირყული ვეშაპის ვებერთელა ჩონჩხის ნაწილები, ამავე წელს მუზეუმმა თელავიდან მიიღო შალაურში კიკნაძის აგარაკზე ნაპოვნი თიხის სარკოფაგი და ქალის სამკაულები.²¹⁶ ცალკე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი რომ, 1879 წელს მოხერხდა ფ. ბაიერნის მიერ მცხეთაში, სამთავროში მოპოვებული მასალების მუზეუმისთვის გადაცემა. თვით ბაიერნს შესთავაზეს მუზეუმში პრეპარატორის თანამდებობა თვეში 20 მანეთის ანაზღაურებით, სამოთახიანი ბინა სამზარეულოთი, შეშით, წყლითა და განათებით, ხოლო როდესაც ფ. ბაიერნი გარდაიცვალა 1886 წელს, მუზეუმმა მის დასაკრძალავად გაიღო ხარჯი.²¹⁷

შექვლებისდაგვარად ხორციელდებოდა მუზეუმის დაფინანსება. შეუფერხებლად გამოიყოფოდა თანხები გ. რადეს მოგზაურობებისა და ექსპედიციებისთვის. 1872 წელს შეიძინეს ეთნოგრაფიულ თემებზე შესრულებული რვა დიდი ზომის მხატვრული ტილო, რომელშიც გადაიხადეს 2000 მანეთი. 1873 წელს შეიძინეს კარადები, ვიტრინები და სადგარები, რაც დაჯდა 540 მანეთი. 1874 წელს გერმანიასა და ავსტრიაში რადეს ლექციებისათვის შეკვეთილ 14 მხატვრულ სურათში გადაიხადეს 1500 მანეთი.

1875 წელს თბილისელი კბილის ექიმის, კოლექციონერ ობრეხტისგან 1500 მანეთად შეძენილ იქნა მონეტებისა და მუდლების "მუზეუმის არსებობის მანძილზე ყველაზე მნიშვნელოვანი კოლექცია."²¹⁸

1875 წელს დამტკიცდა კავკასიის მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის ახალი შტატები და ხარჯთაღრიცხვა. ახალი სამუზეუმო მასალების შესაძენად ყოველწლიურად

²¹⁴ სსმ არქივი, 1874, 18/7, გვ. 277.
²¹⁵ სსმ 1878, 22/11, გვ. 154.
²¹⁶ სსმ არქივი, 1880, 24/13, გვ. 53.
²¹⁷ Раде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 48.
²¹⁸ სსმ არქივი, 1875, 19/8, გვ. 168.

გამოყოფოდა 500 მანეთი. 1897 წელს მუზეუმის ბაღის მოსაწესრიგებლად და ვოლიერების მოსაწყობად დახარჯვა 1173 მანეთი.²¹⁹

1879 წელს ფოტოგრაფ დ. ერმაკოვისაგან 100 მანეთად შეიძინეს ოპიზიდან ჩამოტანილი ქართულ წარწერიანი ქვის ორი ფილა და ქ. ანის ნანგრევების ფოტოალბომი. 1879 წელს 300 მანეთი გადაუხადეს მკინძავ ი. რაბინოვიჩს წიგნების ყიდვის მოსაწესრიგებლად, იმავე წელს 662 მანეთი ეკვივალენტის 77 პოლუიმპერიული გადაიხადეს ქ. კასელში გ. რადეს ნაშრომის "ხევესურეთის" დასაბეჭდად.²²⁰

1880 წელს მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსის ა. სტაროსელსკის განკარგულებით მხატვარ ბ. გელვინს 300 მანეთი გამოეყო მუზეუმის კედლების მოხატვისათვის, ხოლო ფრანც ზიმს— 4500 მანეთი მუზეუმის კიბის უჯრედში ფრესკების მოსახატავად.²²¹ იმავე წელს მეფისნაცვლის ნებართვით, "ექსტრაორდინალური" თანხა 8000 მანეთი იქნა გაღებული მხატვარ ფელიქს ხოდოროვიჩისთვის კავკასიის ანთროპოლოგიური ტიპების ამსახველი მანეკენების დასამზადებლად.

ამ ასიგნებებთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ გ. რადე ხშირად სარგებლობდა თავისი ავტორიტეტით, სახელმწიფო ორგანოებს და მოხელეებს მიმართავდა მუზეუმისათვის თანხების გამოყოფის შესახებ და როგორც წესი, მიზანს აღწევდა. ბევრ შემთხვევაში იგი თავის მოთხოვნებს ასაბუთებდა პოლიტიკურ ჭრილში: "ლინგვისტური და ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით მეტად ჭრელ და მრავალფეროვან კავკასიაში მოსახლე მთიელი ტომები თანდათანობით ტოვებენ თავიანთ სახლ-კარს ან მათ ასახლებენ მშობლიური კერიდან. დასაყდეთ კავკასიაში განშტოებული ჩერქეზი ტომებიდან თითქმის აღარაფერი დარჩა, აფხაზეთი და წებელდა დაცარიელებულია, ჩერქეზები ჯერ კიდევ 1866 წელს გაასახლეს, დაღესტნელები კი ბოლო ომებში არ იყვნენ ჩვენი მშვიდობიანი, ერთგული ქვეშევრდომები და როგორც ჩანს, ადრე თუ გვიან ისინიც დატოვებენ თავიანთ საცოდავ ჯურღმულებს. ამრიგად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ახლო მომავალში მხარის საინტერესო ეთნოგრაფიული სურათი მიიღებს სრულიად შეცვლილ სახეს, ამიტომ მეცნიერების წინაშე დგას

²¹⁹ იქვე, გვ. 63.

²²⁰ სსმ არქივი, 1879, 23/12, გვ. 35.

²²¹ სსმ არქივი, 1880, 24/13 გვ. 92.

გადაუდებელი ამოცანა - შემოინახოს ამ სურათის ტიპები, ასლების სახით მაინც - რაც შეადგენს კავკასიის მუზეუმის მიზანსაც.²²² სწორდა იგი მეფისნაცვლის კანცელარიას.

ახალი საშტატო განრიგით მუზეუმის ხარჯთაღრიცხვა ასეთი იყო: დირექტორის წლიურ ხელფასს 2000 მანეთს ემატებოდა სადილის 400 მან. და ექსპედიციების 1500 მან. თანაშემწეს ჰქონდა 1000 მან., პრეპარატორს და მის ლაბორანტს 1450 მან. ტექნიკურ მუშაკებს, გადამწერსა და დარაჯს 850 მან, ახალი ექსპონატების შექმნაზე გამოიყოფოდა 500 მან., მუზეუმის გათბობასა და განათებაზე—400 მან., ექსპონატების ტრანსპორტირებაზე 200 მან., სულ—8400 მანეთი.

დირექტორსა და მის თანაშემწეზე ვრცელდებოდა კანონი - კავკასიის მხარეში სამსახურის ყოველ 5 წლის შემდეგ, ხელფასს ემატებოდა გარკვეული ნაწილი. გ. რადეს 1875 წელს 15 წლიანი სამსახურისათვის მის წლიურ ხელფასს, 2000 მანეთს, დაემატა 3/4 ნაწილი ე. ი. 150 მან, ხოლო 20 წლის თავზე - ხელფასის მთელი განაკვეთი.

გ. რადეს არ აკლდა დაფასება ხელისუფლების მხრიდან: 1871 წლის ოქტომბერში "გულმოდგინე შრომისა-თვის" იგი დაჯილდოვდა წმ. ანას II ხარისხის ორდენით, იმავე წლის ნოემბერში კი ირანის "ლომისა და მზის" III ხარისხის ორდენით; 1874 წელს მას უბოძეს ფრანც იოსების ორდენი - ოქროს ჯვრით. იმავე წელს რადე დაჯილდოვდა გერმანული - სამეფო გვირგვინის IV კლასის ორდენით.²²³ 1878 წლის მაისში იგი იღებს სტატ-მრჩევლის წოდებას, 1880 წლის აგვისტოში კი - წმ. ელადიშერის მე-3-ე ხარისხის ორდენს.²²⁴

მუზეუმის დირექტორის თანაშემწე ე. გერშელმანი შეგებულების დროს, ფოთში უეცრად გარდაიცვალა და მის თანამდებობას 1876 წლის 15 მაისიდან იკავებს კოლეჯის ასესორი *გუბტაე ხივერხი (1826-1888 წწ) წარმოშობით გერმანელი, დაიბადა პეტერბურგში. დაამთავრა პიდიგლბერგის უნივერსიტეტის სრული კურსი და მიიღო ფილოსოფიის დოქტორის წოდება. 70-იან წლებში გ. რადეს მოწვევით ჩამოდის თბილისში და მუშაობას იწყებს გიმნაზიაში საბუნებისმეტყველო საგნების მასწავლებლად, ამასთანავე აქტიურად თანამშრომლობს კავკასიის მუზეუმთან. 1872 წელს იგი დაჯილდოვდა წმ. სტანისლავის III ხარისხის ორდენით, 1877 წელს მიიღო რუსეთის მოქალაქეობა.*²²⁵ კავკასიის მუზეუმში მუშაობდა 1884

²²² სსმ არქივი, 1880, 24/13 გვ. 9,

²²³ სსმ არქივი, 1875, 19/8, გვ. 15/.

²²⁴ სსმ არქივი, 1880, 24/13, გვ. 57.

²²⁵ სსმ არქივი, 1877, 21/10, გვ. 245.

წლამდე შემდგომში გ. სივერსი მიიწვიეს მეფისნაცვლის შეიღების აღმზრდელად.

კაკასიის მუზეუმში ამ პერიოდში პრეპარატორად მუშაობდა ივანე რიბანსკი. მიუხედავად მაღალი პროფესიონალიზმისა მას ძალზე გამწვავებული ურთიერთობა ჰქონდა გ. რადესთან, რადგანაც იგი ხშირად ცხადდებოდა სამსახურში არაფხიზელ მდგომარეობაში. პრეპარატორის მოწაფის თანამდებობა ეკავა ვლადიმერ ფილიპოვს. მუზეუმის დირექტორი და მისი თანაშემწე ოჯახებით ცხოვრობდნენ მუზეუმის შენობაში და ეკავათ ცხრა ოთახი, აქვე ცხოვრობდნენ პრეპარატორი და ორი დარაჯი.²²⁶

1881 წლის შემოდგომაზე თბილისში უნდა გამართულიყო V საერთაშორისო არქეოლოგიური ყრილობა, რომელზეც თავი უნდა მოეყარა მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის ბევრ გამორჩენილ მეცნიერს.

კაკასიის უმაღლესმა ხელისუფლებამ აუცილებლობად მიიჩნია ღირსეულად შეხვედროდა ამპრესტიჟულ ღონისძიებას და ამისთვის ძალისხმევა და სახსრები არ დაეშურა. გადაწყდა, რომ ყრილობის ერთ-ერთი მასპინძელი და საბაზო დაწესებულება კაკასიის მუზეუმი იქნებოდა. ამასთან დაკავშირებით, მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ გაფართოებულიყო მუზეუმის შენობა და განახლებულიყო მისი გამოფენები, რადგან ამ პერიოდისთვის მუზეუმის ძველი ერთსართულიანი შენობა ნიკოლოზის ქუჩაზე სამუზეუმო მასალებს ვეღარ იტევდა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გ. რადე ჯერ კიდევ ადრე აყენებდა მუზეუმის შენობის გაფართოების საკითხს, ერთსართულიან შენობაზე მეორე სართულის დაშენების გზით. იგი ამას თავისებურად უსაბუთებდა მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოს: "თბილისში არქეოლოგთა კონგრესზე ჩამოვლენ მეცნიერები, რომლებიც ადგილზე უნდა დარწმუნდნენ, რამდენად მოხერხდა მხარის მეცნიერული დაპყრობა. მათი განაჩენი ეცნობება არა მარტო რუსეთს, არამედ მთელ მსოფლიოსაც. ამ საქმის გადარჩენას შევძლებთ, თუ ყველა შეკრებილ მასალას სისტემურად განვალაგებთ მუზეუმში. ამის მოხერხება შესაძლებელი იქნება მხოლოდ მუზეუმის შენობაზე მეორე სართულის დაშენებით."²²⁷

²²⁶ სსმ არქივი, 1878, 22/11, გვ. 125.

²²⁷ სსმ არქივი, 1879 23/12, გვ. 23.

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ 1877 წლის 10 იანვარს, მეფისნაცვლის კანცელარიისადმი გაგზავნილ წერილში, გ. რადე აღნიშნავდა, რაკი სახელმწიფოს არ ჰქონდა საშუალება გაეღო არქიტ. ა. ზალცმანის პროექტით გათვალისწინებული 1500 მანეთი, იგი ვალდებულიებას იღებდა თავისი ფულით ერთ წელიწადში დაეშენებინა მუზეუმის შენობაზე მეორე სართული, იმ პირობით, რომ 15 წლის მანძილზე მისთვის ყოველწლიურად გადაეხადათ 2000 მანეთი. მხოლოდ ამის შემდეგ, ეს შენობა გადავიდოდა ხაზინის საკუთრებაში.²²⁸ მაგრამ გარიგება არ შედგა.

1878 წელს ჩამოყალიბდა V საერთაშორისო ყრილობის მოსამზადებელი კომისია, რომლის თავჯდომარედ აირჩიეს გ. რადე. კავკასიის მეფისნაცვალმა გ. რადესა და არქიტექტორ ა. ზალცმანს დაავალა უმოკლეს ვადებში წარედგინათ კავკასიის მუზეუმის შენობის გაფართოებისა და ახალი ექსპოზიციის მოწყობის გეგმა და ხარჯთაღრიცხვა—იმ ვარაუდით, რომ ეს სამუშაოები უნდა დამთავრებულიყო 1881 წლის 1 იანვრისთვის.

სასწრაფოდ შედგა ხარჯთაღრიცხვა 46000 მანეთის ფარგლებში. 1879 წლის ოქტომბერში მუზეუმი დაიკეტა და იმავე წლის დეკემბერში დაიწყო მუშაობა მუზეუმის შენობის გაფართოებისთვის. არქიტექტორ ა. ზალცმანის გეგმით, არსებულ ერთსართულიან მუზეუმის შენობისათვის უნდა დაეშენებინათ მეორე სართული. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გაფართოება ეხებოდა მხოლოდ მუზეუმის შენობას, ხოლო ბიბლიოთეკის მშენებარე შენობა დაიკავა ქალთა გიმნაზიამ, რომელსაც აქტიურად მფარველობდა მეფისნაცვლის მეუღლე ოლგა ფეოდოროვნა. შემდგომ მისი სახელი დაერქვა ამ სასწავლებელს.

1879 წლის ივლისში არქიტ. ა. ზალცმანი სამკურნალოდ გაემგზავრა საზღვარგარეთ და გ. რადეს დაქინებული მოთხოვნით პროექტზე მუშაობის გაგრძელება შესთავაზეს არქიტექტორ ლეოპოლდ ბილფელდს. მასვე დაევალა მშენებლობის უშუალო ხელმძღვანელობაც. მუზეუმის სამშენებლო სამუშაოები სწრაფი ტემპებით წარიმართა და ცხრა თვის ინტენსიური მუშაობის შემდეგ მუზეუმის მეორე სართული უკვე მზად იყო. სამწუხაროდ, შენობის ასე ნააჩქარევად აგება შემდეგში ძალიან ძვირად დაუჯდა მუზეუმს.

მუზეუმის შენობის მშენებლობის დამთავრების შემდეგ დაიწყო ექსპოზიციის მომზადება. კარადებისა და ვიტრინების

²²⁸ სსმ არქივი, 1878, 22/11, გვ. 7.

შესაძენად გამოიყო 2000 მანეთი, ხოლო მეორე სართულის დარბაზების შიდა მოპირკეთებისთვის - 3000 მანეთი. გადაწყდა, რომ კავკასიის მუზეუმში თავი უნდა მოეყარათ სხვადასხვა ორგანიზაციებში გაბნეული სამუზეუმო მასალებისთვის. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო კავკასიის სამთო სამმართველოსა და არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების კუთვნილი მასალების გადმოცემა, ამის თობაზე გ. რადე წერდა - "მე დიდი დრო და ძალისხმევა დამჭირდა იმისათვის, რომ ეს ორგანიზაციები და საზოგადოებები დამერწმუნებინა ყველა კოლექციების ერთ ადგილას-კავკასიის მუზეუმში გასაერთიანებლად".²²⁹

ასევე იყრიდა თავს წიგნები ბიბლიოთეკაში სხვადასხვა დაწესებულებებიდან და ორგანიზაციებიდან. 1872 წლის განმავლობაში შეიძინეს 600 მანეთის ღირებულების წიგნები და ბიბლიოთეკა მოემსახურა 3579 მკითხველს. მისი ფონდები თავისი შემოწირულობებით გაამდიდრეს; ა. ბერჟემ, ი. ტრუბეცკოიმ ი. უვაროვმა და სხვებმა. 1875 წლისათვის ბიბლიოთეკაში იყო 12955 დასახელების 26500 წიგნი.²³⁰

1875 წელს თავადმა ალექსანდრე მენშიკოვმა ბიბლიოთეკას საჩუქრად გადასცა 5164 დასახელების 11187 წიგნი, რომლის საერთო ღირებულება 30000 მანეთს აღემატებოდა. შინაარსობრივად ეს კოლექცია ასეთი იყო: ²³¹

გეოლოგია	559	დასახელების	845	წიგნი
ფილოსოფია	57	—	91	—
სამართალი	573	—	916	—
ისტორია	992	—	2113	—
ფილოლოგია	43	—	70	—
სტატისტიკა	206	—	324	—
გეოგრაფია	63	—	97	—
კამერალური	1501	—	1935	—
საბუნებისმეტყველო	101	—	157	—
მედიცინა	422	—	676	—
მოგზაურობა	188	—	348	—
ენათმეცნიერება	120	—	963	—
ენციკლოპედია	31	—	212	—
პერიოდიკა	126	—	2776	—

²²⁹ სსმ არქივი, 1879, 23/12, გვ. 23.

²³⁰ სსმ არქივი, 1877, 21/10 გვ. 137.

²³¹ სსმ არქივი, 1875, 19/8, გვ. 73.

1880 წლისათვის ბიბლიოთეკაში სულ ირიცხებოდა 13997 დასახელების 26846 წიგნი.²³² ბიბლიოთეკის ციგნსაცავის ასუთმულ ზრდამ საჭირო გახადა კატალოგის მეორე გაგრძელების გამოცემა, რაც 1881 წელს განახორციელა გ. სივერსმა.

კავკასიის მუზეუმის ახალი შენობა წარმოადგენდა რენესანსის კლასიკური სტილის კაპიტალურ ნაგებობას, რომლის შუა ნაწილი ოდნავ წინ იყო გამოწეული და ბერძნული სამკუთხა ფრონტონითა და ექვსი კორინთული სვეტით იყო დაშვენებული.²³³ სვეტებს შორის პატარა აივანზე ორი მრგვალთაღოვანი ფანჯარა და ერთი დიდი კარი გამოდიოდა. სამკუთხა ფრონტონის ქვეშ ეპისტილზე რუსული მთავრული ასოებით მოთავსებული იყო წარწერა “Музей”.

შენობის მშენებლობისას განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო მთავარი შესასვლელის გაფორმებას. გ. რადეს აზრით, ეპსტილიულის კედლები უნდა დაფარულიყო ფრესკული მხატვრობით. დიდი ფართის კედლებზე უნდა აღბეჭდილიყო კავკასიასთან დაკავშირებული მითოლოგიური სიუჟეტები, ხოლო შედარებით მცირე ზომის კედლებზე – დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის გელათისა და ვარძიის ფრესკების ასლები. “კავკასია სწორედ ის კუთხეა, სადაც ამყობენ თავიანთი მრავალსაუკუნოვანი, ყველა ტომისა და ხალხისათვის ახლობელი თქმულებებით და მთელ დედამიწაზე იმაზე შესაფერისი ადგილი ნამდვილად არ არის, ბიბლიური წარღვნის, ან კოლხეთში არგონავტების დაშქრობის აღსადგენად, ვიდრე აქ, კაცობრიობის ამ უძველეს აკვანში.”²³⁴ წერდა იგი მუზეუმის გაფორმების შესახებ.

ნახატების შესასრულებლად გამოცხადდა კონკურსი. მასში მონაწილეობა მიიღეს გერმანელმა, რუსმა და იტალიელმა მხატვრებმა. კონკურსში გამარჯვებული გამოვიდა გ. რადესათვის კარგად ნაცნობი ავსტრიელი მხატვარი ფრანც ზიმი. ამ უკანასკნელის მიერ შესრულებული ესკიზების გაცნობის შემდეგ, იგი მოწვეული იქნა თბილისში.

ფრანც ზაიფერ ზიმი (1853-1918 წწ), დაიბადა ვენაში, კათოლიკე ვენის სამხატვრო აკადემიის წარმატებით დამთავრებით შემდეგ სწავლას აგრძელებს რომში. აქ იგი გაეცნო სამეცნიერო მიუღიებით ჩამოსულ გ. რადესს და დაუხატა რამდენიმე სურათი

²³² Сиверс Г., Второе продолжение краткого каталога Тифлисской публичной библиотеки, ტფ 1881, გვ. 10..

²³³ Кершен Ф., დასახ. ნაშრ., გვ. 5.

²³⁴ სსმ არქივი 1880, 24/13, გვ. 110.

ლექციისთვის. კავკასიის მუზეუმის ვესტიბიულის მოსახატავად გამართულ კონკურსში გამარჯვების შემდეგ, 1881 წლის აპრილში ფ. ზიმი თავის ახლად შერთულ მეუღლესთან მარიამ მაიერთან ერთად ჩამოვიდა თბილისში და დიდი ერთუზიანობით შეუდგა მუშაობას. მას აქტიურად ეხმარებოდა მარიამი, რომელიც თავადაც მხატვარიც იყო. ხუთი თვის შემდეგ, აგვისტოში ფრესკები უკვე მზად იყო, რაც დაჯდა 5503 მანეთი. შესრულებული ნახატები დიდი მოწონებით სარგებლობდა საზოგადოებაში. ფ. ზიმი არქეოლოგთა თბილისის V საერთაშორისო კონგრესის ოფიციალური მხატვარი გახდა. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ფ. ზიმი და მისი მეუღლე კიდევ დიდხანს აგრძელებდნენ კავკასიაში მიღებულ შთაბეჭდილებების გადატანას ტილოზე. მათ შექმნეს "ადმოსავლური" ტილოების მთელი სერია. მოგვიანებით ფ. ზიმი დაინიშნა ბაგარიის სახვითი ხელოვნების აკადემიის "სამეფო პროფესორად".

აღნიშნული ნამუშევრები და საერთოდ მუზეუმის იმდროინდელი ექსპოზიცია დაწერილებით აქვს აღწერილი თავის კავკასიურ მოგონებებში რუს მოგზაურსა და მწერალს ვლადიმერ სვიატლოვსკის, რომელიც იმხანად ამყოფებოდა თბილისში: "თბილისურ ღირშესანიშნაობათა შორის გვერდს ვერ აუვლით კავკასიის მუზეუმს, სადაც ბევრი საინტერესო ნივთია წარმოდგენილი. მუზეუმი მოთავსებულია ვრცელ შენობაში, რომლის ქვედა სართული უკავია ოთხ დიდ დარბაზს. ამდენივე დარბაზია ზედა სართულზე. კიდევ რამოდენიმე დარბაზია გამოყოფილი მეზონინში (ზედა ნახევარსართულში) სიძველეთა და ორნამენტთა განყოფილებისათვის. ქვედა სართულზე წარმოდგენილია კავკასიის გეოლოგია და მისი ფაუნა, ზედა სართულზე კი — უთნოგრაფია, ფლორა და ენტომოლოგიის განყოფილება.

განსაკუთრებით კარგი და ეფექტურია მუზეუმის მთავარი შესასვლელისა და კიბის უჯრედის მორთულობა. მთავარი შესასვლელი წარმოადგენს რვაწახნაგოვან ვრცელ ოთახს სვეტებით. კედლებში ჩატანებულია ოთხი ზემოთ წამახვილებული ნიშა, რომელიც მორთულია მდიდრული სპარსული სტილის ნაქერწი ორნამენტებით. მოხრილი წახნაგების სვეტები მორთულია თაბაშირის ჩუქურთმებითა და სარკისებრი შუშებით. შესასვლელის მთავარ კედელზე ბრწყინავს მოოქრული წარწერა: VIRIBUS UNITIS (ლათ. "ძალა ერთობაშია" - გ. ჩ.), რომლის ქვემოთ, კვიდა ხელმწიფე

იმპერატორის პორტრეტი, თბილისისა და საქართველოს სამხედრო გზის ორი პანორამული სურათი.²³⁵

შემორჩენილია მუზეუმის ზემოთ აღწერილი მთავარი შესასვლელის ფოტოსურათი, სადაც კარგად ჩანს, რომ იმპერატორის სურათის ქვეშ აგრეთვე კიდია კავკასიის მეფისნაცვლის მიხეილ ნიკილიზის ძის, მისი მეუღლის და ყოფილი მეფისნაცვლის მკორონცოვის პორტრეტული სურათები.

მუზეუმის მთავარ შესასვლელში, აღბათ ისევე ამ პირების სურათების გამოფენა, რომლებსაც გარკვეული წვლილი მიუძღოდათ კავკასიის მუზეუმის ჩამოყალიბებაში, სჯობდა, ვიდრე თემურ ლენგის პორტრეტისა, რომელიც წინათ ამ ადგილზე ეკიდა.

შესასვლელის იატაკი დაფარული იყო ყარაბახული ნოხებით და შირვანის ოლქში დამზადებული ვიწრო ზოლიანი ქსოვილით (ჯეჯვიმით). მუქ ცისფერ ფონზე ეფექტურად გამოიყურებოდა თაბაშირის თეთრად შეღებილი ორნამენტები.

მუზეუმის კიბის უჯრედის კედლების ფრესკებიდან განსაკუთრებით შთამბეჭდავი ყოფილა ნახატი, რომელზეც აღბეჭდილი იყო კავკასიის ქედზე მიჯაჭვული პრომეთე და მტირალი ოკეანიდები. ზემოთ აღნიშნული რუსი მოგზაურის აზრით, შედარებით სუსტი იყო მეორე ნახატი, სადაც გამოსახული იყო არგონავტების ჩამოსვლა კოლხეთში. შესამე ფრესკაზე ასახული იყო მედეა და იაზონი ჰეკატის ტაძარში. როგორც 1881 წლის გზამკვლევეშია აღნიშნული, მედეა ერთ-ერთი ქართველი თავადი ქალის, ხოლო იაზონი მეფისნაცვლის შვილის ნიკოლოზ მიხეილის ძის მიხედვით ყოფილა დახატული.²³⁶ ვ. სვიატლოვსკის აზრით, ყველაზე კარგად მხატვარს დაუხატავს მეოთხე ფრესკა, სადაც არარატის მთის ფონზე აღბეჭდილი იყო ბიბლიური ნოე ვაზის დარგვის დროს. ბოლო, მეოთხე ფრესკაზე გამოხატული ყოფილა ცხენებზე ამხედრებული ორი ამორქალი.²³⁷

ახალი საგამოფენო ფართი მოიცავდა მუზეუმის შენობის ორ სართულს და ანტრესოლს, სადაც განლაგებული იყო 17-მდე დარბაზი. მთავარი, რაც ახალ გამოფენას მუზეუმის წინა ექსპოზიციებისაგან განასხვავებდა ის იყო, რომ

²³⁵ Святловский В., Очерки и картинки из Кавказских воспоминаний, ოდეზა, 1898, გვ. 177.

²³⁶ Краткий путеводитель Кавказского Музеума, ტფ., 1981, გვ. 26.

²³⁷ Святловский В., დასახ. ნაშრ., გვ. 179.

საგამოფენო ფართის გაზრდასთან ერთად, მოხერხდა ექსპონატების სისტემური წესით და სახეობების მიხედვით უფრო ვრცლად წარმოდგენა. ექსპოზიცია შევსებულია ახალი კოლექციებით.

მუზეუმის დარბაზების კედლები მოხატული იყო კავკასიის ხედებით, ჭერი კი — ადგილობრივი ქსოვილებიდან აღებული ორნამენტებით, რომლებიც გარკვეულ ფონს უქმნიდნენ იქ გამოფენილ ექსპონატებს. იატაკი მოფენილი იყო კავკასიური ხალიჩებითა, ფარდაებით და ნაქარგულით.

1875, 1881 და 1891 წლებში გამოცემული მუზეუმის გამოფენების გზამკვლევიდან და დღემდე შემორჩენილი ფოტოსურათებიდან აშკარად ჩანს, რომ ექსპოზიციის გაფორმებისას მუზეუმში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ თვალსაჩინობას. ექსპონატების დამატებითი მხატვრული ხერხებით წარმოჩენას, ემოციურ სააქცენტო მომენტების შექმნას, რაც ალბათ წმინდა მეცნიერული ხერხებით ჩვენების ხარჯზე ხდებოდა.

როგორც ქვემოთ დავინახავთ გამოფენაზე ბევრი მულაჟი და მანეკენი წარმოდგენილი იყო ცეკვის, ვაჭრობის ან მუშაობის პროცესში, ცხოველთა და ფრინველთა ფიტულები კინადირობისას, ბუნებრივ გარემოში, მხატვრული ხედების ფონზე, დიორამებში და ა. შ. ყოველივე ეს ზოგიერთი სპეციალისტის შენიშვნას იწვევდა. მაგალითად, მოსკოველი პროფესორი მ. მენზბირი აღნიშნავდა: “ჩვენი თბილისში 1891 წლის ზაფხულში ყოფნის დროს, გაგვაკვირვა მუზეუმის გარეგნულმა მხარემ, სადაც ყველაფერი, დაწყებული კედლებიდან და კოლექციებით დამთავრებული, ემსახურება იმას, რომ თვალში მოხედეს დამთვალეიერებელს. სისტემურ-სამეცნიერო კოლექციებს აქ მცირე ადგილი აქვს დათმობილი და სამწუხაროდ კუთხეში არის მიჩქმალული. . . ჩემს მეხსიერებაში ძველი და ახალი სამყაროს სხვა მუზეუმებთან შედარებისას კი ყველაგან პირიქითაა: სისტემურ კოლექციებს განსაკუთრებით დიდი ყურადღება ექცევა, სანახაობითს კი — უფრო მცირე”²³⁸ ამავე აზრს იზიარებდა ნ. ზვიდლიცი. მათ საპასუხოდ გ. რადე წერდა “თანხები რომ იყოს, კიდევ სიამოვნებით მოვახატვინებდი მუზეუმის ყველა თავისუფალ კედელსა და ჭერს. მეცნიერთათვის კარადები ყოველთვის ღიაა იქ მოთავსებული მასალების გასაცნობად, დამთვალეიერებელთა

²³⁸ Мензбир М, Русская естественно-историческая общества и университеты, журнал “Русская Мысль”, Москва, 1892, № 8, გვ 166.

უმრავლესობათვის კი დეკორაციულ გაფორმებას ყოველთვის ექნება მიმზიდველი ძალა. . . რადგან მუზეუმში შექმნილია არა მარტო სწავლულებისთვის, არამედ უბრალო ხალხისთვისაც და მათი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება წარმოადგენს ადმინისტრაციის უპირველეს მოვალეობას”.²³⁹

ამ კონცეფციას ბევრი იზიარებდა. ცნობილი მეცნიერი ფ. კეპენი კავკასიის მუზეუმის ექსპოზიციების შესახებ აღნიშნავდა: “მუზეუმში შესვლისას დამთვალიერებელს უმალვე ხიბლავდა შიდა მორთულობის სინატიფე. . . საქრთოდ გემოვნება აქ ყველგან იგრძნობოდა და მომგებიანად გამოიყენებოდა. შეიძლება ითქვას, რომ იგი კავკასიის მუზეუმის დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენდა. მე არ მაგონდება სადმე სხვაგან ევროპულ მუზეუმებში მენახოს სინატიფის ასეთი მშვენიერი შერწყმა მიზანდასახულობასთან”.²⁴⁰

მუზეუმის პირველი სართულის ოთხ დარბაზში მოთავსებული იყო გეოლოგიური და ზოოლოგიური მასალები.

პირველი დარბაზის 16 კარადაში 23 ვიტრინასა და 172 სადგარზე გამოფენილი იყო გეოლოგიური, მინერალოგიური და პალეონტოლოგიური ნივთები, სულ 10000-მდე ექსპონატი.²⁴¹ ამ განყოფილებისთვის მუზეუმმა 29 პირისაგან მიიღო საჩუქრად კოლექციები. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს კაიროს მუზეუმის დირექტორის გ. მორგანის მიერ გადმოცემული ყველა ფორმაციის ნიჟარები და ნამარხეული. აქ წარმოდგენილი სამი მნიშვნელოვანი გეოლოგიური კოლექცია, რომელიც დიდი რაოდენობის ნივთს მოიცავდა შეისყიდეს, ხოლო ერთი-გაცვლით მიიღეს.

გამოფენილ ექსპონატთა უმრავლესობა მუზეუმის ექსპედიციებითა და კავკასიის სამთო უწყების ხელმძღვანელის ა. შტეინმანის დახმარებით იქნა მოპოვებული. აქ გამოფენილი იყო კავკასიის სხვადასხვა რეგიონებიდან ჩამოტანილი მთისა და მადნეულის ქანების ნიმუშები. საყურადღებო იყო ახალციხიდან, აბასთუმნიდან და მტკვრის აუზის სხვა ადგილებიდან მოპოვებული მასალები. აგრეთვე, მესამეული ფორმაციის ნიჟარები; სივერსისა და ბაიერნისაგან მიღებული ნამარხეულთა მდიდარი კოლექციები. ექსპონატები შეისწავლა და დაამუშავა სიმონოვიჩმა.

²³⁹ Отчет по Кавказскому Музею и Тифлисской публичной библиотеки за 1892, ტ 1892 გვ. 16.

²⁴⁰ Кетшен Ф., დასახ. ნახშრ., გვ. 6.

²⁴¹ Кетшен Ф., დასახ. ნახშრ., გვ. 11.

გამოფენაზე წარმოდგენილი იყო ბაქოს რაიონიდან ნავთობიან ქანების ნიმუშები, რომელიც ინჟინერმა გ. ბაცევიჩმა გადმოსცა მუზეუმს. დარბაზის ფანჯარასთან იდგა ქანების საბურღი მოწყობილობის მოდელი.²⁴²

მეორე დარბაზის 31 კარადაში, 27 ვიტრინასა და 166 სადგარზე ექსპონირებული იყო 5000-ზე მეტი ზოოლოგიური ექსპონატი.²⁴³ გამოფენილი იყო ძუძუმწოვრების, ხერხემლიანების, ფრინველების, ქვეწარმავლების, თევზების, მწერებისა და პეპლების კავკასიაში გავრცელებული სახეობები. დარბაზის კედლებზე კვიდა სხვადასხვა ძუძუმწოვართა რქები, ხოლო ცენტრში მოთავსებული იყო მტაცებელი და შინაური ცხოველებისა და ფრინველების ფიჭულები. ფიჭულები უშეტესად განლაგებული იყო ვერტიკალურად, ბუტაფორიულ კედლებზე. ამ ხერხის გამოყენებით მიღწეული იქნა ორი მიზანი: ცხოველთა ჩვენება ბიოჯგუფში და საექსპოზიციო ფართის ეკონომია. პირველად ამ გამოფენაზე იყო წარმოდგენილი ცხოველთა ენდემური სახეობები, მაგ: კავკასიური დომბა, როჭო და სხვ.²⁴⁴

ცნობილი სპარსელი სამხედრო მოღვაწე და მოგზაური, გენერალი მაჯდ-ოს-სალტანე, რომელსაც 1894 წელს დაუთვალა იერებია კავკასიის მუზეუმი, კმაყოფილებას ვერ მალავს ზოოლოგიურ განყოფილებაში წარმოდგენილ ექსპონატებისა და ფიჭულების გამო: "ყველა ესენი ისეა ექსპონირებული, რომ ბუნებრივ მდგომარეობაში მყოფ ცოცხალი ცხოველებისგან ვერ განასხვავებს ადამიანი."²⁴⁵ ზემოთ მოხსენიებულ ვ. სვიატლოვსკის კი გამოფენაზე განსაკუთრებით მოწონებია ვეშაპის თავის ჩონჩხი, რომელიც 1880 წელს ზღვას გამოურიყავს ბათუმთან.²⁴⁶

გარდა ამისა, მუზეუმის ეზოში მოთავსებულ გალიებსა და ვოლიერებში წარმოდგენილი იყვნენ ცოცხალი ცხოველები და ფრინველები, რომლებიც დიდ ინტერესს იწვევდნენ თბილისის მცხოვრებლებში.

მუზეუმმა ზოოლოგიური განყოფილებისთვის 43 პირისგან მიიღო შემოწირულობები, 5 ფირმისა და 11 კერძო პირისაგან

²⁴² Путеводитель Кавказского Музеума, VI, ტფ. 1881, გვ. 2.

²⁴³ Коллекция Кавказского Музеума, т. VI, ტფ., 1912, გვ. 116

²⁴⁴ ბოლქვაძე ს., დასახ. ნაშრ., გვ. 157.

²⁴⁵ მაჯდ-ოს-სალტანე, ქვლაქ თბილისის აღწერა. თბ., 1971, გვ. 19.

²⁴⁶ Святловский В., დასახ. ნაშრ., გვ. 180

შეიძინა კოლექციები, ხოლო 40-მდე პირთან და ორგანიზაციასთან გაცვალა ზოოლოგიური მასალები.

კავკასიის მუზეუმის მეორე სართულის ოთხ დარბაზში გამოფენილი იყო ეთნოგრაფიული და ბოტანიკური მასალები. ეთნოგრაფიულ ექსპონატებს ეკავა ორი დარბაზის 12 კარადა, 18 ვიტრინა და 21 საგამოფენო მაგიდა.

ექსპოზიციაში სამ ჯგუფად გამოფენილი იყო კავკასიის სხვადასხვა კუთხის წარმომადგენელთა ეთნოგრაფიულ ტანსაცმელში გამოწყობილი ნატურალური ზომის მანეკენები. დარბაზის ცენტრში მოწყობილ დეკორაციულ კოლხურ ბაღში მოთავსებული იყო მოცეკვავე ქართლელის, იმერელის, გურულისა და მეგრელის ფიგურები. კედლის გასწვრივ ჩამწკრივებული იყო გზამკვლევის განმარტებით "ქართული წარმოშობის ქრისტიან მთიელთა" ჯგუფის: ხევსურის, ფშაველის, თუშის, სვანის და ოსის (?) ამსახველი მანეკენები. მოპირდაპირე კუთხეში კი ცალკე იდგა აფხაზისა და ყაბარდოელის ტიპაჟები. დეკორაციები მოაშზადა გელეიგმა, ხოლო ექსპონატები - მხატვარმა ხოდოროვიჩმა. აქვე კარადებში გამოფენილი იყო ამ უკანასკნელის მიერ დამზადებული კავკასიის ხალხთა ტიპების მცირე ზომის სკულპტურები.²⁴⁷

მუზეუმის გამოფენის ჩვენამდე მოღწეული ფოტოსურათებიდან კარგად ჩანს ექსპოზიციის მხატვრული გადაწყვეტის - ხერხი: დარბაზის ცენტრში ეთნოგრაფიული ნივთები წარმოდგენილია პირამიდულად, რაც მეტისმეტად ტვირთავდა გამოფენას და მხატვრული თვალსაზრისით ასუსტებდა მას. სავარაუდოა, რომ ეს რაც შეიძლება მეტი ექსპონატის ჩვენების სურვილით იყო განპირობებული.

კედლების გასწვრივ ჩამწკრივებულ კარადებსა და ვიტრინებში გამოფენილი იყო კავკასიური იარაღი, მუსიკალური საკრავები, ეთნოგრაფიული ტანსაცმელი, სამეურნეო და საოჯახო ნივთები. განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევდა ქართული საბრძოლო იარაღი -- ხმლები და სატყვერები: გორდა, დავითფერული, ფრანგული, ღახვარი, დეკური, ღურსა, მახვილი, საცერე, დაჯეა და ყამა. თოფები: მაჭახელა, სიათა, ფილთათოფი, ჩაქალოზი, ჩარმა, ხართოფი და ხირიმი. ეთნოგრაფიული განყოფილება. გრძელდებოდა მეორე დარბაზშიც. გამოფენილი იყო ებრაელი ვაჭრისა და ახალციხელი სომეხი ქალისა და მამაკაცის მანეკენები

²⁴⁷ Путеводитель Кавказского Музеума, ტფ., 1881, გვ. 28.

ვაჭრობის დროს. კარადებში მოთავსებული იყო კავკასიური თიხისა და სპილენძის ჭურჭელი.

მეორე დარბაზს გააჩნდა ნიშები, სადაც იმპერატორ ალექსანდრე II ბიუსტის უკან ოთხ მწკრივად იდგნენ რუსეთში მცხოვრები თითქმის ყველა ეროვნების წარმომადგენელთა მცირე ზომის ფიგურები.²⁴⁸ დარბაზის კედლები დაფარული იყო დიდი ზომის მხატვრული ტილოებით და ეთნოგრაფიულ თემაზე შესრულებული სურათებით. ბოლო ვიტრინებში გამოფენილი იყო სპარსული და კავკასიური ნატიფი ხელოვნების ნიმუშები. ფ. კეპენის აღნიშვნით, ეთნოგრაფიულმა განყოფილებამ 25-ჯერ მიიღო შემოწირულობა და 3-ჯერ შეისყიდა დიდი რაოდენობის მასალა.²⁴⁹

მესამე დარბაზში ბოტანიკური კოლექციები გამოფენილი იყო 6 კარადაში, 8 ვიტრინასა და 182 ჰერბარიუმში. ექსპონატები საფონდო საცავის პრინციპით იყო წარმოდგენილი.

კავკასიის ფლორა განსაკუთრებით კარგად იყო ექსპონირებული რადეს, პოგენაკურის, ოვერინის, ბაიერნის, აბელის და სოვიჩევის მიერ შეკრებილ ჰერბარიუმებში. მასალათა შედარებისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დენდროლოგიურ კოლექციებს, რომელიც მიღებული იქნა პეტერბურგის საიმპერატორო ბოტანიკური ბაღიდან და იმ დახმარებას, რომელიც გაუწიეს საიმპერატორო ბოტანიკური ბაღის დირექტორმა ი.ბატალინმა და კონსერვატორმა ლიპსკიმ.²⁵⁰ განყოფილებას 18 პირისაგან მიიღო შემოწირულობანი, 8-ჯერ შეიძინეს მსხვილი კოლექციები, ხოლო ბევრი ექსპონატი მიიღეს გაცვლითი წესით.

ყურადღებას იპყრობდა დარბაზის ცენტრში გამოფენილი სამკურნალო და ბაღის მცენარეულთა სხვადასხვა ჯიშები და ნიმუშები, რომელიც ცნობილი პოპოლოგის არნოლდის მიერ იქნა განსაზღვრული.²⁵¹ ამავე დარბაზის კედლებზე ეკიდა კავკასიის ფლორის ამსახველი ფოტოები, ხოლო სპეციალურ ვიტრინებში მოთავსებული იყო რუკები, სქემები, ცხრილები და ტაბულები. ცალკე მეოთხე დარბაზი დათმობილი ჰქონდა ენტომოლოგიურ მასალებს. კარადებში წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა ქვეყნის პეპლების, ხოჭოებისა და მწერების

²⁴⁸ იქვე, გვ. 36.

²⁴⁹ Кетни Ф., დასახ. ნაშრ., გვ. 14.

²⁵⁰ Коллекция Кавказского Музея, т. VI ტფ., 1912, გვ. 117.

²⁵¹ Путеводитель Кавказского Музеума, ტფ., 1881, გვ. 48.

კოლექციები. მხოლოდ ხოჭოების კოლექციაში 5000 სახეობა იყო აღრიცხული.

სპეციალურ ვიტრინებში მოთავსებული იყო ხეშეშფრთიანების, ქერცლფრთიანების, ბადეფრთიანების, ორფრთიანებისა და სწორფრთიანების ეგზემპლარები. მათ განსაზღვრაში მონაწილეობა მიიღეს კიზენვეტერმა, დორნმა, მორაუციმა, სოლსკიმ, ზეიდლიცმა, კრაცმა, შნაიდერმა და სხვებმა. განსაკუთრებით შთამბეჭდავი იყო რადეს და სივერსის მიერ შეკრებილი კავკასიური პეპლებისა და ტიდემანის ევროპული პეპლების ეგზემპლარები.²⁵²

საერთოდ კავკასიის მუზეუმის საბუნებისმეტყველო მასალათა შესწავლას მოემსახურა სამოცხე მეტი სპეციალისტი და ცნობილი მეცნიერი მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნიდან. როგორც ჩანს, გ. რადეს ეს საქმე კარგად ჰქონდა აწყობილი. იგი სისტემატურად იწვევდა მუზეუმში სწავლულებს, ან თვითონ აგზავნიდა მასალებს სხვადასხვა სამეცნიერო ცენტრებში და იქიდან იღებდა კვალიფიციურ დასკვნებს.

ზედა ნახევარსართულის 6 დარბაზში გამოფენილი იყო სიმკვლეთა განყოფილების მასალები. ამ დარბაზებში დამთვალიერებელი მოხვდებოდა მთავარი კიბის უჯრედიდან ზევით ამაველი ხეივანი კიბის მეშვეობით.

(ორი დიდი ვიტრინა ჰქონდა დათმობილი ნუმისმატიკურ მასალებს.) ყურადღებას იპყრობდა კოლექცია, რომელშიც 2593 ცალი მონეტა ითვლებოდა. აქედან 674 ეგზემპლარი პეტერბურგის საიმპერატორო ერმიტაჟში შეისწავლა მარი ბროსემ.

ამავე დარბაზში გამოფენილი იყო კოლექცია, რომელიც შედგებოდა 2000-მდე მონეტისაგან. იგი შეისწავლა და დაამუშავა ივერსენმა.²⁵³

ცალკე მ. წ. წითელ დარბაზში ექსპონირებული იყო წარწერიანი და ორნამენტური ძველი ქვის ფილები. აქ გამოფენილი იყო ძველი სასაფლაოს ქვები ჯულფადან, ცხერის ქვის ფიგურები არაქსის ველიდან, მოჭიქული აგურები და ფილები ერევნის მხრეთიდან. კედლებზე ეკიდებოდა ძველი ეკლესიების ორნამენტებისა და გამოსახულებების თაბაშირის ასლები.

²⁵² Путеводитель Кавказского Музеума, . ტფ, 1881, გვ 49.

²⁵³ Путеводитель Кавказского Музеума, . ტფ, 1881, გვ. 52..

სპეციალურ სადგარზე იდგა ლურსმნულწარწერიანი სტელა გოგჩის ტბის მიდამოებიდან, მოჩუქურთმებული ხის კარები და ტახტები სვანეთიდან.

კავკასიის სიძველენი წარმოდგენილი იყო ოთხ დარბაზში. პირველ დარბაზში გამოფენილი იყო არქეოლოგიური მასალები მტკვარ-არაქსის აუზიდან. კარადებში ექსპონირებული იყო ფ. ბაიურნის მიერ მცხეთაში, სამთავროში მოპოვებული მასალები. მათ შორის საყურადღებო იყო I-II საუკუნის სამკაულები და ხევესურეთში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ღოში.²⁵⁴

სპეციალურ ვიტრინებში გამოფენილი იყო ამიერკავკასიის სხვადასხვა რაიონებში აღმოჩენილი ისტორიული ნივთები: ერიწოვის მიერ შეკრებილი ძველი ბრინჯაოს და რკინის ნივთები, ძველი ქაშანური თასი, ქრისტიანული ჯვრები ერევნის გუბერნიიდან, ქვის ჩაქუჩი და იარაღები თუშეთიდან და სხვა.

დარბაზის ფანჯარასთან სადგარზე მოთავსებული იყო არაგვის ხეობიდან ჩამოტანილი გამოქვარი თიხის ორი სარკოფაგი. დარბაზის ბოლოს ექსპონირებული იყო ასურული სამი ქანდაკება და მოზაიკა კილიკიიდან, რომელიც მუზეუმს საჩუქრად გადასცა პოლკოვნიკმა ლუნდგეკისტომ. აქვე იყო ებრაულწარწერიანი საფლავის ქვა და 1867 წელს ბაგინეთში აღმოჩენილი იმპერატორ ვესპასიანეს ცნობილი სტელა.²⁵⁵

მეორე დარბაზში გამოფენილი იყო ისტორიული ნივთები რიონის აუზიდან. აქ წარმოდგენილი იყო ბარონესა დუ-ლონგელის მიერ შეგროვილი კაჯისა და ობსიდიანის ნივთები: დანები, ხერხები, საფხეკები და ბრინჯაოს სამკაულები. ვიტრინაში მოთავსებული იყო შორაპანში აღმოჩენილი თასი და ბელენსკის მიერ შეიძენილი ძველებური ნივთები აჯამეთიდან, აქვე იყო ამ სოფლის ეკლესიის ორი რელიეფიანი ფილა.

მესამე დარბაზი დათმობილი ჰქონდა სიძველეებს ყუბანიდან. კარადებში გამოფენილი იყო პროფესორების ანტონოვიჩისა და ბერენშტამის მიერ გადმოცემული ისტორიული ხასიათის კოლექციები, რომლებიც შეაგროვეს V არქეოლოგიური ყრილობის მოსამზადებელი კომიტეტის დავალვებით. მეოთხე დარბაზში გამოფენილი იყო ნივთები თერგის ოლქიდან. აქ წარმოდგენილი იყო სიძველეები დაღესტნიდან, ძვირფასი სამკაულები დიგორიდან, ძველი ნივთები ხევესურეთიდან (ასას ხეობიდან), ბრინჯაოს ნივთები

²⁵⁴ Коллекции Кавказского Музея, т. VI, т. 1912, გვ. 117.

²⁵⁵ Путеводитель Кавказского Музеума, т. 1881, გვ. 55.

ჩრდილოეთ ოსეთიდან. დარბაზის შუაში გამოფენილი იყო ჩრდილოეთ კავკასიაში გავრცელებული სამარხების მოდელები, რომელიც დამზადდა მოსკოვში გრაფ ა. უვაროვის დაკვეთით.

ასე გამოიყურებოდა კავკასიის მუზეუმის ახალი შენობა და ახლად მოწყობილი ექსპოზიცია. მისი ოფიციალური გახსნა დაემთხვა V საერთაშორისო არქეოლოგიური ყრილობის მუშაობის დაწყების დღეს.

[1881 წლის 8 სექტემბერს დღის პირველ საათზე, თბილისში მეფისნაცვლის სასახლის დიდ დარბაზში საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა V საერთაშორისო არქეოლოგიური ყრილობა.²⁵⁶ მასში მონაწილეობის მისაღებად თბილისში მრავლად ჩამოვიდნენ რუსი და საზღვარგარეთელი მეცნიერები. მათ შორის იყვნენ მსოფლიოში ცნობილი მეცნიერები რ. ვირხოვი, ნ. კოსტომაროვი, ა. უვაროვი, ა. ბრიუკნერი, დ. ილოვაისკი, ი. სტეზნიცი, ვ. მიულერი, ე. ვეიდენბაუმი, ა. კომაროვი, ფონ-ერკერტი და სხვები.

მეფისნაცვლის თბილისში არყოფნის გამო, ყრილობა გახსნა მისმა თანაშემწემ გენერალ-ადიუტანტმა თავადმა ლევან მელიქიშვილმა. საპასუხო სატყვეთ გამოვიდა ყრილობის სამეცნიერო კომიტეტის თავჯდომარე გრაფი ალექსი უვაროვი. მან დაასახელა ის მიზეზები, რამაც ყაზანში გამართულ წინა ყრილობას გადააწყვეტინა V ყრილობის გამართვა კავკასიის ცენტრში—თბილისში. შემდეგ გამოვიდა ყრილობის თავჯდომარე გენერალ-ლეიტენანტი ალექსანდრე კომაროვი. ყრილობის საზეიმო ოფიციალური გახსნის შემდეგ, გაბეგბევი კომიტეტის თავჯდომარემ გუსტავ რადემ დაამსწრე საზოგადოება მიიპატივა კავკასიის მუზეუმის დასათვალისწინებლად. ყველა გაეშურა იქვე ახლოს მდებარე მუზეუმისაკენ.

მუზეუმის ახალი შენობა და ახალი გამოფენები საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა დღის ორ საათზე. საქართველოს ეგზარქოსმა აკურთხა მუზეუმი, რის შემდეგ სტუმრებს მიესალმა მუზეუმის დირექტორი ვ. რადე. მან ილაპარაკა მუზეუმის განვითარების პერსპექტივებზე და ყრილობის დელეგატებს გააცნო მისი ახალი ექსპოზიციები. აი რას წერდა ილია ჭავჭავაძე ამის შესახებ: "შემდეგ ხალხი წავიდა მუზეუმის სანახავად. მუზეუმის აღწერა შორს წავა. ამას კი ვიტყვით, რომ ჩვენი ტფილისის მუზეუმი დიდის გემოვნებით და მეცადინეობით არის მოწყობილი. სახელი და დიდება ბატონ

²⁵⁶ V Археологический съезд в Тифлисе, ტფ, 1881, გვ. 1.

რადეს, მუზეუმის გამგებელს. მართლა რომ მოსაწონი რამ არის, ღამაზად მოწყობილი და კოპწიად მორთული. ჩვენ ყველას ეურჩევთ თავისის თვალთა ნახოს და დარწმუნებული ვართ, მადლობელნი დაგვირჩებიან.²⁵⁷

იმავე საღამოს მეფისნაცვლის სასახლის ბაღში ყრილობის დელეგატებისთვის გაიმართა დიდი საზეიმო წვეულება.

მეორე დღეს ყრილობამ დაიწყო მუშაობა. იგი მიმდინარეობდა განყოფილებებში. სულ ჩამოყალიბდა 8 განყოფილება: პირველყოფილი საზოგადოების, კლასიკური და წარმართული ხანის, ქრისტიანული ხანის ძეგლების, აღმოსავლეთის სიძველეების, ხელოვნებისა და მხატვრობის ნიმუშების, ენისა და წერილობითი ძეგლების, ისტორიის გეოგრაფიის და ეთნოგრაფიის განყოფილება.

აქედან ერთ-ერთი განყოფილების - ენისა და წერილობითი ძეგლების - თავმჯდომარედ აირჩიეს დიმიტრი ბაქრაძე, ხოლო მდივნად ალ. ცაგარელი. ყრილობაზე ქართველებიდან მოხსენებები წაიკითხეს ნიკო წილოსანმა "არქეოლოგიური გათხრები ქ. ბერდაში", ალ. ცაგარელმა "ქართული დამწერლობის ძეგლები" და დ. ბაქრაძემ "ახლად აღმოჩენილი ქართული სახარების ოთხთავი"²⁵⁸

12 სექტემბერს გ. რადე ყრილობის სხდომაზე გამოვიდა მოხსენებით: "ნოე, ვაზი და ზეთისხილი", საღამოს კი ყრილობის ყველა მონაწილე მან თავის სახლში მიიწვია ვახშამზე.

13 სექტემბერს ყრილობის დელეგატები და სტუმრები გაემართნენ მცხეთისკენ, სადაც გაეცნენ იქ წარმოებულ სამთავროს არქეოლოგიურ გათხრებს. მცხეთისა და მის ღირშესანიშნაობათა მონახულების შემდეგ ისინი გაემგზავრნენ ქუთაისში, სადაც დაათვალიერეს გელათის მონასტერი.

თბილისის V საერთაშორისო არქეოლოგიური ყრილობამ მუშაობა 17 სექტემბერს დაასრულა მან დიდი როლი ითამაშა კავკასიაში არქეოლოგიური მეცნიერების განვითარებაში. ყრილობის ჩატარების შემდეგ მისი გამგებელი კომიტეტის (თავმჯდომარე გ. რადე) ინიციატივით კავკასიაში 1871-81 წლებში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალები მუზეუმს გადაეცა.

ამ მასალებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო 1880 წელს ვანის ნაქალაქარში "ახელუდიანთ" გორაზე აღმოჩენილი

²⁵⁷ ჭავჭავაძე ი., თხზ., 10 ტომად, ტ. V, თბ., 1955, გვ. 115.

²⁵⁸ Археологический съезд в Тифлисе, თბ., 1881, გვ. 5

ქართული
ენობათმცოდნეობის
ინსტიტუტი

ადოლფ ბუტკოვი

ალექსანდრე ნიკოლსკი

კავკასიის მუზეუმის ეთნოგრაფიული გამოფენის დარბაზი

კაკაიის მუზეუმის ეთნოგრაფიული გამოფენის დარბაზები

მდიდრული სამარხის ინვენტარი ნატიფი ნივთებით; ქართლის სამხრეთ-აღმოსავლეთ განაპირას, მდინარეების ქცია-ხრამის შენაკადის დებედის ხეობაში სოფელ ვორნაკთან 1871 წელს ა. ერისტოვისა და ნ. მარის მიერ განათხარ ვრცელ წარმართულ სამაროვნიდან აკრუფილი ნივთები; აგრეთვე ფრანგი სამთო ინჟინრისა და არქეოლოგის ჟაკ დე-მორგანის ახტალა-ალავერდის მიდამოებში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ხანის ნივთები და სხვა.

კაკეასიის მუზეუმის ახალ გამოფენას დიდი მოწონებით შეხვდა თბილისის საზოგადოება. გაზეთი "დროება" წერდა: "საზოგადოებამ დაათვალიერა მუზეუმი და დარწმუნდა, რომ ამდენი შრომა და ხარჯი უბრალოდ არ ყოფილა თურმე გაწეული, რომ ასეთი მუზეუმი, როგორც აქვს ეხლა ჩვენს ქალაქს, ბევრ ევროპის ქალაქს დაამშვენებდა. მართლა საუცხოოდ მორთული და მდიდარი მუზეუმი აქვს ჩვენს ქალაქს".²⁵⁹

²⁵⁹ გაზ. "დროება" 1881 წლის 4 ოქტომბერი.

§ 4. ახალ უწყებაში გადასვლა. საფონდო, სამეცნიერო და საექსპოზიციო სამუშაოების გაშლა (1882 - 1903 წწ)

XIX საუკუნის 80-იან წლებში რუსეთის იმპერიაში რთული პროცესები ვითარდებოდა: საზოგადოებაში ძლიერდებოდა ოპოზიციური და რევოლუციური განწყობილება. ანტიბატონყმურ რეფორმათა შედეგებზე იმედგაცრუებამ, რუსეთ-თურქეთის შიშვე ომმა და დამამცირებელმა ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებებმა უკიდურესად გაამწვავა ქვეყნის პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა, გააძლიერა საზოგადოების თითქმის ყველა ფენის უკმაყოფილება, რასაც 1881 წლის 1 მარტს ტერორისტების მიერ იმპერატორ ალექსანდრე II მოკვლა მოჰყვა.

ახალი იმპერატორი--ალექსანდრე III საშინაო პოლიტიკაში ბიუროკრატიის გაძლიერების მკაცრ კურსს დაადგა: გაფართოვდა და განმტკიცდა საზოგადოებაზე ადმინისტრაციული მუერვეობის სისტემა, შეიზღუდა და შესუსტდა სათემო და საქალაქო თვითმმართველობის დაწესებულებათა საქმიანობა, განსაკუთრებული მფარველობა დაწესდა თავადაზნაურთა ინტერესებზე.

რაც შეეხება იმპერიის განაპირა მხარეების მმართველობას, აქ კიდევ უფრო გაძლიერდა ადმინისტრირებისა და ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცების ტენდენციები. ყველგან მოისპო თუნდაც მცირე ავტონომიის ილუზიის შემქმნელი მართვა-გამგეობის სტრუქტურები. კავკასიაში გაუქმდა მეფისნაცვლობა და აღდგა მთავარმართებლობა. საქართველოსა და ამიერკავკასიის გუბერნიების მნიშვნელოვანი ორგანიზაციები უშუალოდ პეტერბურგს დაექვემდებარა.

1882 წლის თებერვალში კავკასიაში სამოქალაქო ნაწილის მთავარმართებლად, კავკასიის სამხედრო ოლქის ჯარების სარდლად და კავკასიის კაზაკთა უმაღლეს ატამანად დაინიშნა გენერალ-ადიუტანტი ალექსანდრე დონდუკოვ-კორსაკოვი. მის მიერ შემუშავებულმა კავკასიის მმართველობის ახალმა დებულებამ კიდევ უფრო გააძლიერა მეტროპოლიის რეაქციული კოლონიური პოლიტიკა. 1890 წელს კავკასიაში მთავარმართებლის თანამდებობაზე აღ. დონდუკოვ-კორსაკოვი გრაფმა ა. შერემეტიევმა შეცვალა, 1896 წელს მას მოჰყვა თავადი ვ. გოლიცინი, რომელმაც ამ პოსტზე 1905 წლამდე

დაყო. მეფის ეს ერთგული მოხელეები დიდი მონღოლებით აგრძელებდნენ თავიანთი წინამორბედების კოლონიზატორულ, რუსიფიკატორულ კურსს.

1882 წლიდან იწყება ახალი ეტაპი “კავკასიის მუზეუმისა და ტფილისის საჯარო ბიბლიოთეკის” ცხოვრებაში. ამ წელს ეს დაწესებულება ჯერ კავკასიაში სამოქალაქო ნაწილის მთავარმართებლის კანცელარიის მთავარ სამმართველოს დაექვემდებარა, ხოლო შემდეგ კავკასიის მმართველობის ახალი დებულების 99-ე პუნქტის თანახმად, როდესაც პრაქტიკულად დაისვა სხვადასხვა მნიშვნელოვანი ორგანიზაციების რეორგანიზაციის საკითხი, მუზეუმისა და ბიბლიოთეკა უნდა გადასულიყო განათლების სამინისტროს სისტემაში. ეს ნიშნავდა ამ დაწესებულების მიერ უშუალოდ მხარის მმართველობის უწყებაში მოპოვებული სხვადასხვა პრივილეგიების დაკარგვასა და პეტერბურგზე, იმპერიის განათლების სამინისტროზე პირდაპირ დამოკიდებულებას.

გ. რადე დაჟინებით ეწინააღმდეგებოდა ამას და შოითხოვდა მხარის უფროსის უწყებაში დატოვებას და დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას: “მაგრამ თუ პეტერბურგზე დამოკიდებულება აუცილებელია, მაშინ მე უნდა ვითხოვო, რომ დამართონ ნება პირდაპირ მიემართო ხოლმე განთლების მინისტრს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ოფიციალური ურთიერთობების ჩვეულებრივად გაჭიანურებული მსუფლოობის დროს, მუზეუმის საქმე შეიძლება ცუდად წარიმართოს.”²⁶⁰ წერდა იგი 1882 წლის მაისში თავის მოხსენებით ბარათში.

ახალ უწყებაში გადასულა ოფიციალურად გაფორმდა 1884 წლის 26 აპრილს შემუშავებული “კავკასიის მუზეუმისა და ტფილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ახალი შტატებისა და ხარჯთაღრიცხვის დებულებით.” მუზეუმი და ბიბლიოთეკა მთავარმართებლის კანცელარიის დაქვემდებარებიდან გადავიდა განათლების სამინისტროს უწყებაში,²⁶¹ ხოლო სამეცნიერო სამუშაოთა ხაზით შევიდა საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში. ამასთან ერთად, მნიშვნელოვნად იზრდებოდა მისი საშტატო ერთეულიც.

1884 წლის 8 მაისს გატჩინოში იმპერატორმა ალექსანდრე III დაამტკიცა კანონი კავკასიის მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის ახალი შტატებისა და ხარჯთაღრიცხვის შესახებ,²⁶² რის

²⁶⁰ სსმ არქივი, 1882, 26/15, ფ. 8.
²⁶¹ სსმ არქივი, 1884, 27/16, ფ. 82.
²⁶² სსმ არქივი, 1884, 28/16, ფ. 72.

მიხედვითაც, მუზეუმის თანამშრომელთა რიცხვი გაიზარდა 8-მდე და შეადგინა: დირექტორი, მისი თანამშრომელი, პრეპარატორი, კონსერვატორი და ოთხი ტექნიკური მუშაკი.

80-იანი წლებიდან თითქმის ყოველწლიურად იზრდებოდა მუზეუმის დამთვალიერებელთა რიცხვი. მარტო გაყიდული 20-კაპიკიანი ბილეთების შედეგად, მუზეუმის შემოსავალი და დამთვალიერებელთა რიცხვის ზრდა ასეთი ციფრებით გამოიხატება: (ცხრილი 6):

წლები	შემოსავ. გაყიდული ბილეთებით	დამთვალიერებელი
1881	687	3436
1882	1224	6120
1883	1006	5030
1884	909	4545
1885	1001, 20	5006
1886	1043, 80	5219
1887	1393, 40	6962
1888	806, 40	4032
1889	1133, 60	5668
1890	1282, 60	6413
1891	13347 მან.	66735

ამ მონაცემებს თუ დავუმატებთ იმ მოსწავლეებისა და პირთა რიცხვს, რომლებსაც პქონდათ უფლება უფასოდ შესულიყვნენ მუზეუმში, გ. რადეს გამოთვლით, "თავის არსებობის 25 წლის მანძილზე კავკასიის მუზეუმი 100000-ზე მეტ კაცს დაუთვალიერებია."²⁶³

აღნიშნულ პერიოდში მუზეუმს ყველაზე მეტი დამთვალიერებელი 1892 და 1893 წლებში ჰყავდა. ამ დროს მათი რიცხვი შესაბამისად 6555 და 7029 იყო. ექსპოზიციების გაცნობაში მუზეუმის სტუმრებს დიდ დახმარებას უწევდა ვრცელი გზამკვლევი, რომელიც 1895 წლამდე 7-ჯერ გამოიცა.²⁶⁴ იგი 30 კაპიკი ღირდა.

მუზეუმის ფონდების გასაცნობად თბილისში სპეციალურად ჩამოდიოდნენ მსოფლიოში სახელგანთქმული მეცნიერები და განსაზღვრულ დღეებში დირექტორის ნებართვით მუშაობდნენ მუზეუმის ფონდებში. თავიანთი მონოგრაფიებისათვის მუზეუმის საბუნებისმეტყველო ფონდები

²⁶³ Радде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 64.

²⁶⁴ Кешен Ф., დასახ. ნაშრ., გვ. 15.

გამოიყენეს ისეთმა სახელმწიფოებრივმა მეცნიერებმა როგორებიც იყვნენ: შტაპფი, კრეპინი, შიფნერი, ფოსტერი, ლევიე, ფოკსი, დესუზნი და სხვები.²⁶⁵ მართალია, მათთვის ფონდების გატანა უფასო იყო, მაგრამ ზოგიერთ სპეციალისტს ძალზე აღიზიანებდა მუზეუმში შესასვლელ ბილეთებზე დაწესებული ფასი. პროფესორი მ. მენზბირი მოსკოვურ ჟურნალში წერდა: "გაგვაოცა კავკასიის მუზეუმში შესვლაზე დაწესებულმა ფასიანმა გადასახადმა. მართალია იგი უმნიშვნელოა, მაგრამ მუზეუმში, რომელიც მთავრობისგან ყოველწლიურად იღებს სუბსიდიებს, არ უნდა დაუშვას ადგილობრივი მოსახლეობიდან ბუნების შესწავლაში ორშაურიანების აკრეფა. გ. რადე ამას "მახვილგონიერულად" მუზეუმის საქმიანობაში მოსახლეობის ჩაბმას უწოდებს, მაგრამ თუ გვინდა, რომ მუზეუმში ყველა სიამოვნებით მოდიოდეს და შემოწირულობებიც მოქონდეს, ფართოდ უნდა გავაღოთ კარი და თავის კომპრომიტირება არ ღირს კაპიკების აღებით".²⁶⁶

1882 წლის 8 მარტს მოხდა სამწუხარო ინციდენტი. იმ დარბაზში, სადაც გამოფენილი იყო ძველი ისტორიული ნივთები, მოხდა ქურდობა. ერთ-ერთმა დამთვალიერებელმა – ნიკოლოზ არუთინოვმა, რომელიც თავს მასწავლებლად ასაღებდა, ისარგებლა მეთვალყურის უყურადღებობით, მოახერხა 54-ე კარადის მინის გატყევა და ოქროს ნივთების, მათ შორის: 104-ე საინვენტარო ნომრით გატარებული ძვ. წ. ად. IV–III საუკუნის მასიური ოქროსაგან ნაკეთი სკვითურ-სარმატული ყელსაბამის, 244-ე საინვენტარო ნომრის ირმის ფიგურის, 151-ე საინვ. ნომრის ოქროს სამაჯურის, 253-ე საინვ. ნ. ოქროს საკიდის, 248-ე საინვ. ნ. ოქროს ბეჭდის და სხვა ნივთების მოპარვა.²⁶⁷ ქურდობიდან მიყენებული ზარალი მარტო ძვირფასი ლითონის ღირებულებით შეფასდა 600 მანეთად.

ქურდის გამოძვლავნება და დაპატიმრება შესაძლებელი გახდა ორი თვის შემდეგ, როდესაც მან 21 მაისს კვლავ სცადა ქურდობა. ამჯერად ვთნოვრაფიის განყოფილების დარბაზის მესამე კარადიდან დააპირა ნივთების მოპარვა, მაგრამ იგი დააპატიმრეს და მიუსაჯეს ორი წლით პატიმრობა

²⁶⁵ Коллекция Кавказского Музея, т. VI, т. 1912 გვ. 117

²⁶⁶ Мензбир М., Русская естественно-историческая общества и университеты, ჟურნ. «Русская мысль», მოსკოვი, 1892, # 8, გვ. 167.

²⁶⁷ სსმ არქივი 1881 25/14 გვ.112

გადასახლებით. სამწუხაროდ, მოპარული ნივთების მუზეუმისთვის დაბრუნება არ მოხერხდა. ²⁶⁸

ამავე წლის 13 ოქტომბერს, კვირას ისევ მოხდა ქურდობა. არქეოლოგიის განყოფილების დარბაზიდან ერთ-ერთმა დამთავალიერებელმა მოიპარა ორი ქვის ექსპონატი და ოთხი არქეოლოგიური ნივთის მულაქი. აღნიშნული ინციდენტების შემდეგ მუზეუმის დირექციამ დაუინებით მოითხოვა საგამოყენო დარბაზებში კიდევ ერთი მეთვალყურის დამატება, რაც დადებითად გადაწყდა.

80-იანი წლებიდან მნიშვნელოვნად იზრდება მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის ფონდები. 1882 წელს ნიკოლოზ ლიხაჩოვმა ბიბლიოთეკას საჩუქრად გადასცა 50 საბუნებისმეტყველო შინაარსის წიგნები, ხოლო იმავე წლის 18 აგვისტოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს მოსკოვის მთავარი არქივის დირექტორმა თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკას გადასცა საარქივო კომისიის მიერ მომზადებული სახელმწიფო სიგელები და ანაწერები 32 ტომად. მათ შორის იყო: რუსეთის მეფეთა წერილები, ძველი რუსული დოკუმენტები, კირში დანიღოვის მიერ შეგროვილი, ივანე III და ივანე IV კანონები, ნოვგოროდის მამასახლისების მატიანე, აქტები ივერიის ღვთისმშობლის ხატზე, ხელნაწერები მოსკოვისა და ეკლესიის ისტორიაზე და სხვ.²⁶⁹ 1882 წლისათვის ბიბლიოთეკის წიგნადი ფონდი შეადგენდა 13997 დასახელების 26846 წიგნს.

1882 წლის იანვარში გ. რადეს მიენიჭა სახელმწიფოს ნაშდვილი მრჩეველის ტიტული.²⁷⁰ ამავე წელს იგი არჩეული იქნა იტალიის ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის, ფლორენციის საზოგადოების წევრ-კორესპონდენტად. 1882 წლის თებერვალში ევნის ორნითოლოგიურმა საზოგადოებამ აირჩია საპატიო წევრად, 1884 წლის დეკემბერში ნიუ-ორკის და ლონდონის ზოოლოგიურმა საზოგადოებებმა—წევრ-კორესპონდენტად. 1885 წლის იანვარში საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიამ იგი აირჩია წევრ-კორესპონდენტად ბიოლოგიურ მეცნიერებათა დარგში. 1885 წლის ოქტომბერში მიიღო საქსონიის პურცოვის სასახლის კონტურის ოქროს ჯვრის ორდენი. 1886 წლის ნოემბერში დაჯილდოვდა კომანდარმის ჯვრით და ცერინგენის ლომის პირველი ხარისხის ორდენით.²⁷¹

²⁶⁸ Раде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 64.

²⁶⁹ სსმ არქივი 1882, 26/15, გვ. 17.

²⁷⁰ სსმ არქივი, 1884, 27/16, გვ. 13.

²⁷¹ სსმ არქივი, 1885, 29/18, გვ. 78.

დირექტორის თანაშემწე კრლეგის ასესორი დოქტორი გუსტავ სივერსი, 1884 წელს შეცვალა ამიერკავკასიის ქალთა ინსტიტუტის მრჩეველმა, ინსპექტორმა, პავლე მელერმა.

ახალი ხარჯთაღრიცხვით კავკასიის მუზეუმისა და საჯარო ბიბლიოთეკისთვის დამატებით წელიწადში გამოიყო 2555 მანეთით მეტი და შეადგინა 12955 მანეთი. ახალი ხარჯთაღრიცხვა სექტამოიურებოდა: 272 (ცხრილი 7):

თანამდებობები და სამუშაოები	ხელფასი	სადილის ხარჯი	სულ, მან.
დირექტორი	2000	400	2400
მისი თანაშემწე	1000	300	1300
კონსერვატორი	750	325	1075
პრეპარატორი	600	225	825
სამეცნიერო სა.ქმ.	—	—	2200
სამეურნეო სა.ქმ.	—	—	4480
ექვედიციებისათვის	—	—	1500

პრეპარატორად წლების განმავლობაში მუზეუმში მუშობდნენ კ. მედლერი, ი. რიბანსკი, ალ. სერედოვიჩი, კონსერვატორად კი ფრიდრიხ ბაიერნი, 1884 წლიდან—ბერლინის უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული თავადი ალექსი სვესტიანოვი, 1886 წლიდან—დერპტის უნივერსიტეტის მაგისტრი ალფრედ ვალშერი,²⁷³ ხოლო 1892 წლის 1 ივნისამდე ფრიდრიხ მარტი, შემდეგ იგი შეცვალა ცნობილმა ენტომოლოგმა ვეგენი კენგმა. ამ პერიოდში მუზეუმში და ბიბლიოთეკაში სამეურნეო ანგარიშზე ტექნიკურ მუშაკებად, დურგლებად და დარაჯებად, მუშაობდნენ: ვლ. ფილიპოვი, ალ. ვალტერი, ე. სტასი, ო. ტოვგინი, გ. შამრაი, ლ. ანჩისკი და სხვები. 1895 წელს სამუშაოდ მოიწვიეს საფრანგეთის მოქალაქე, მხატვარი ფრანც რუბო. კადრების დარგში იყო უსიაპოვნო ინციდენტებიც: მაგ. 1882 წლის ოქტომბერში, ბიბლიოთეკის თანაშემწე მწიგნობარი ტომას ნოვაკოვსკი დაადანაშაულეს ნივთების ქურდობაში.²⁷⁴ ფართოდ იყო ცნობილი გამწვავებული ურთიერთობა გ. რადესა და პრეპარატორ ი. რიბანსკის შორის და სხვა.

კავკასიის მუზეუმისა და ბიბლიოთეკისთვის თანხები გამოიყოფოდა ხაზინიდან, საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის იმ სამეცნიერო დაწესებულებებთან ერთად,

²⁷² სსმ არქივი 1884, 18/17, გვ. 73.
²⁷³ სსმ არქივი, 1886, 31/20, გვ. 70.
²⁷⁴ სსმ არქივი, 1882, 16/15, გვ. 62.

როგორც იყო: ბოტანიკის, ზოოლოგიის და აზიის მუზეუმები; ნიკოლაევის, თბილისის, პავლოვსკის, ეკატერინბურგისა და ირკუტსკის ობსერვატორიები, პეტერბურგის არქეოგრაფიული კომისია, საიმპერატორო ბიბლიოთეკა და კიევის ძველი აქტების არქივი. ხაზინის ხარჯთაღრიცხვით, იმავე მე-8 მუხლით ხდებოდა საქვეყნოდ ცნობილი დაწესებულებების: მოსკოვის რუმიანცევის სახელობის მუზეუმის და ვარშავის ნატიფი ხელოვნების ინსტიტუტის დაფინანსება.

ხაზინიდან დაფინანსების გარდა, მნიშვნელოვანი თანხები შემოდოდა ქალაქის მერიიდან, რომელიც მუზეუმსა და საჯარო ბიბლიოთეკას ყოველწლიურად გამოუყოფდა 1030 მანეთს. დირექცია დაჟინებით ეძებდა გზებს დაფინანსების სხვა წყაროს მოსაძიებლად. ასეთი გზაც გამოძებნილი იქნა, როდესაც გაყიდული ბილეთების შემოსავალი (წელიწადში დახლოებით 1000 მან.) ჩაირიცხა მუზეუმის სპეცსახსრებში. 1884 წლის სექტემბრიდან განათლების სამინისტროს თანხმობის შემდეგ, მუზეუმის სარდაფები მიაქირავეს ღვინის მრეწველ დ. ჯორჯაძეს.²⁷⁵ აქედან ყოველწლიური შემოსავალი შეადგენდა 400 მან.

ახალი ხარჯთაღრიცხვის მიხედვით, ახალი ექსპონატების შესაძენად ყოველწლიურად გამოყოფილი თანხა გაიზარდა ორჯერ და 1000 მანეთს მიაღწია.²⁷⁶ დაფინანსების ზრდამ ბევრად გააუმჯობესა მუზეუმის სამუშაოთა ხარისხი. მუზეუმმა დიდი ყურადღება დაუთმო თავის სამეცნიერო გამოცემებს. დიდი მთავრის გიორგი ალექსანდრეს ძის ინიციატივით ყოველწლიურად მუზეუმს 1897 წლიდან 5 წლის ვადით გამოეყო 2500 მანეთი. ამ თანხით მუზეუმმა დაიწყო "Известия Кавказского Музея"-ს გამოქვეყნება. 1902 წელს დიდმა მთავრმა კიდევ ხუთი წლით გააგრძელა კავკასიის მუზეუმის გამოცემების დაფინანსება. 1897-1919 წლებში სულ გამოვიდა 12 ტომი.

1899 წელს მუზეუმმა დაიწყო თავისი კოლექციების გამოქვეყნება სერიით—"Museum Caucasianum". ამ წელს გ.რადეს რედაქციით გამოიცა I ტომი, რომელშიც გაშუქდა კავკასიის მუზეუმში თავმოყრილი ზოოლოგიური კოლექციები. მისივე რედაქციით 1901 წელს გამოვიდა II ტომი, სადაც მოთავსდა მუზეუმის ბოტანიკური მასალა. ამავე წელს ნ. ლებედევის რედაქციით გამოქვეყნდა III ტომი გეოლოგიური კოლექციების

²⁷⁵ სსმ არქივი, 1886, 32/11, გვ. 10.

²⁷⁶ Раде Г., დასახ. ნაშრ., გვ. 50.

შესახებ. IV ტომი ეთნოგრაფიული ნივთების შესახებ აღარ გამოცემულა. 1902 წელს პ. უგაროვას რედაქციით გამოქვეყნდა V ტომი, რომელშიც აღიწერა არქეოლოგიური კოლექციები და ბოლოს, 1912 წელს გამოიცა VI ტომი, რომელიც მთლიანად მიეძღვნა გუსტავ რადეს ცხოვრებასა და მოღვაწეობას.

მუზეუმი 1915 წლიდან შეუდგა "Записки Кавказского Музея"-ს "ა" და "ბ" სერიის გამოცემას. იგი გამოდიოდა 1919 წლამდე და სულ გამოქვეყნდა 7 ტომი.]

თანდათანობით მოხერხდა საერთაშორისო სამეცნიერო ასპარეზზე გასვლა. კავკასიის მუზეუმთან შეიქმნა საცნობარო-საინფორმაციო განყოფილება ე. წ. "მუზეუმის საბიბლიოთეკო ცნობარი," რომელიც ჩაერთო "საერთაშორისო ბიბლიოგრაფიულ" საქიებელში.²⁷⁷

"კავკასიის მუზეუმის უწყებათა" გამოცემასთან ერთად (1897-1919წწ), რუსეთის მიერ 1902 წელს "წიგნის გაცვლის" შესახებ ხელმოწერილი კონვენციით, კავკასიის მუზეუმის ცნობარი რუსეთის სამეცნიერო გამოცემათა ოფიციალურ ნუსხაში იქნა შეტანილი. 1904 წლისათვის მუზეუმი და ბიბლიოთეკა რუსეთის 23 ქალაქის 55 ორგანიზაციასთან და მსოფლიოს 16 ქვეყნის 44 გამოცემლობასთან იყო დაკავშირებული და აწარმოებდა თავისი მეცნიერული პროდუქციის გაცვლას.²⁷⁸

კავკასიის მუზეუმი და საჯარო ბიბლიოთეკა არა მარტო თბილისის, არამედ მთელი კავკასიის ერთ-ერთ ღირშესანიშნავ ადგილად გადაიქცა. 1885 წელს იგი დაათვალიერა 8438 კაცმა, აქედან 5006 ბიბლიოთიანმა, ხოლო ბიბლიოთეკა მოემსახურა 8438 მკითხველს.²⁷⁹

ამ პერიოდის ანგარიშებიდან ჩანს, რომ მუზეუმი შედგებოდა ზოოლოგიური, გეოლოგიური, ბოტანიკური, ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური განყოფილებებისგან.

ზოოლოგიურ განყოფილების ფონდში დაცული იყო 200 ძუძუმწოვრის, 3150 ფრინველის, 400 ქვეწარმავლის, 300 თევზის სახეობის, აგრეთვე უხერხემლოთა (მწერების, ობობების, ნივარების) ათასობით ეგზემპლარი.

გეოლოგიური განყოფილების ფონდი შედგებოდა 10000 ერთეული კავკასიის გეოლოგიური ქანებისა და ნამარხეულობისგან.

²⁷⁷ სსმ არქივი, 1912, №38, გვ 12.

²⁷⁸ სსმ არქივი, 1904, 40/29, გვ. 73.

²⁷⁹ "Кавказский календарь" на 1885 г, გვ 293.

ბოტანიკური განყოფილების პერბარიუმებში ირიცხებოდა 12000-ზე მეტი ეგზემპლარი.

ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში ითვლებოდა 1500-მდე ნივთი, აგრეთვე კავკასიის 9 დიდი ეროვნული ჯგუფის წარმომადგენელთა ამსახველი ეთნოგრაფიულ ტანსაცმელში გამოწყობილი ათობით მანეკენი.

არქეოლოგიური განყოფილების ფონდებში თავმოყრილი იყო მრავალი საინტერესო უნიკალური ნივთი და ნუმიზმატიკური მასალა. მათი რიცხვი 20000-ს აღემატებოდა.²⁸⁰

მიუხედავად ამისა, ყოველწლიურად იზრდებოდა მუზეუმის ფონდები შემოწირულობებისა და შეძენის გზით: 1885 წელს ლუნიბის ოლქის უფროსმა, შიპკის ბრძოლების გმირმა, გენერალმა კონსტანტინე ჭილაშვილმა შეიძინა დადესტნური ძველებური ჭურჭელი და გადასცა მუზეუმს. კაპიტანმა ბ. ორლოვმა მუსეუმს ასევე აჩუქა კაზიკუმუხის ოლქის მცხოვრებლებისგან შეძენილი სამუზეუმო ეთნოგრაფიული მასალა.²⁸¹

1886 წელს პროფესორმა პუგო ლოიკმა მუზეუმს შესწირა ერთი ყუთი ბოტანიკური კოლექცია. ამავე წელს მუზეუმს გადმოეცა გრაფ მ. ევდოკიმოვის მემორიალური მასალა. რუსეთის გენერალურმა კონსულმა ბორდოში ლ. ბროსემ მუზეუმს გადასცა თავის მამის აკადემიკოს მარი ბროსეს შრომების ბიბლიოგრაფია, რომელიც თავად შეადგინა.

მომდევნო წლებში ნ. პილენკომ და რ. იასევიჩმა კავკასიის მუზეუმს უსახსოვრეს ორი ძველებური ვერცხლის მონეტა და სხვადასხვა ეთნოგრაფიული ნივთები. ექსპონატების შესაძენი თანხების გაზრდამ შესაძლებლობა მისცა დირექციას უფრო მეტი ნივთები ეყიდა. 140 მანეთად ყუბელ ნაიბისაგან შეიძინეს დადესტნური ეთნოგრაფიული საოჯახო ნივთები და სამკაულები. 1885 წელს იყიდეს სტავროპოლის გუბერნიაში ნაპოვნი ანტიკური ხანის ბრინჯაოს სარკე, მუზარადი და 24 ვერცხლის მონეტა. ამავე წელს შეიძინეს ბაქოს გუბერნიაში სოფელ ხატმანთან ნაპოვნი განძი, რომელიც შედგებოდა 222 ვერცხლის მონეტისა და ბრინჯაოს ჭურჭლისაგან. აგრეთვე ამავე გუბერნიის სოფელ იაგურთან აღმოჩენილი მოოქრული თასი, ვერცხლის ბეჭედი და ბალთა, ნივთი ფირუზის თვლით.²⁸²

²⁸⁰ სსმ არქივი, 1884, 28/17, ფ. 8.

²⁸¹ სსმ არქივი, 1885, 29/18, ფ. 109.

²⁸² სსმ არქივი, 1885 29/18, გვ. 130.

1888 წელს მუზეუმისთვის შეიძინეს ჩრდილოეთ კავკასიაში სოფელ კრუჩენოში აღმოჩენილი ქალის ძველებური ძვირფასი სამკაულები.²⁸³

ამავე პერიოდში გ. რადემ შეიძინა მეფე ერეკლესადმი ნადირ შაჰის მიერ ნაჩუქარი ქაშანური თასი წარწერით: "ერეკლეს, კარგი სამსახურისათვის."²⁸⁴

მუზეუმში 80-იან წლებში შემოტანილი ნივთებიდან ძალზე საინტერესო იყო საინვენტარო დავთარში 3116 ნომრით გატარებული ვახტანგ VI და ვახუშტი ბატონიშვილის ნაქონი— ასტროლაბი, დროისა და განედის განმსაზღვრელი ასტრონომიული უძველესი ხელსაწყო. იგი წარმოადგენდა გრადუსულ დანაყოფიან ბრინჯაოს პორიზონტალურ და ვერტიკალურ სარტყლებს, რომელსაც დაყენებული ჰქონდა ჭოგრი, ხოლო ობიექტივის წინ მოთავსებული იყო ვერცხლისწყლიანი ხელოვნური პორიზონტი.

გ. რადე იყო სამეფო ოჯახის კონსულტანტი და მათთვის კავკასიაში იძენდა საინტერესო ნივთებს. 1887 წელს დიდი მთავრის მიხეილ მიხეილის ძის დავალებით მან იყიდა ყუბური ნოხების და ყარაბახული ჯეჯიმის დიდი რაოდენობა. 1890 წლის სექტემბერში გ. რადემ იახტა "თამარით" დიდ მთავრებთან აღექსანდრესა და სერგეისთან ერთად იმოგზაურა ცვილონსა და ტროპიკული აზიის ქვეყნებში.]

როგორც საარქივო მასალებიდან ჩანს, იყო შემთხვევები, როდესაც მუზეუმის კუთვნილი ნივთები რომელიმე საპატიო პირს ან მოხელეს დროებით სარგებლობაში გადაეცემოდა. შემდეგ კი მათი უკან დაბრუნება ძნელად ხერხდებოდა. ამის გამო, განათლების მინისტრის 1889 წლის 24 დეკემბრის განკარგულებით დირექციას აუკრძალა მუზეუმიდან ნებისმიერი რანგის პირისთვის რაიმე ნივთის გატანა, რა რანგისაც უნდა ყოფილიყო მთხოვნელი.²⁸⁵

როგორც საარქივო მასალებიდან ჩანს, გამწვანებული ყოფილა აგრეთვე სამუზეუმო ექსპონატების დაცვა ჩრჩილისა და სხვა მავნებლებისგან. არსებობს ნოხების, ქსოვილებისა და ტანსაცმლის ამ მიზეზით ჩამოწერის უამრავი ფაქტი.

კავკასიის დამორჩილებამ, თურქეთისა და ირანის წინააღმდეგ წარმატებით წარმოებულმა ომებმა, ხელისუფლებაში დაბადა სურვილი პროპაგანდა გაეწიათ

²⁸³ სსმ არქივი, 1888 31/23, გვ. 34.

²⁸⁴ Коллекции Кавказского Музея, т. V, ტფ., 1902, გვ. 191.

²⁸⁵ სსმ არქივი, 1890 38/27, გვ. 9.

რუსეთის სამხედრო ძლიერებისათვის. 1883 წელს გ. რადეს ინიციატივით მთავარმართებელ ალ. დონდუკოვ-კორსაკოვს წარუდგინა კავკასიის მუზეუმში სამხედრო განყოფილების შექმნის პროექტი, სადაც შეკრებილი იქნებოდა კავკასიაში XIX საუკუნეში წარმოებული ბრძოლების ამსახველი მასალები. გ. რადეს კონცეფციით, ექსპოზიცია უნდა დაწყებულიყო პეტრე დიდის 1722 წლის დერბენდის დაშქრობით და დამთავრებულიყო 1864 წლით, კავკასიის სრული დაპყრობით. გამოფენაში დიდი ადგილი უნდა დათმობოდა კავკასიაში გამარჯვებების ძირითად მომენტებს. მუზეუმის მესვეურთა აზრით, ეს უნდა ყოფილიყო: 1803 წელს ბრძოლა იორთან ომარ ხანის წინააღმდეგ, 1812 წელს ლენქორანის აღება, 1819 წელს იერიში ელიზავეტოპოლზე, 1832 წელს ბრძოლა გიუმრთან, 1845 წელს დარგოს ალყა, 1859 წელს გამარჯვება ღუნიბთან.²⁸⁶ შემდგომში ამ იდეამ განვითარება პოვა. რუსული იარაღის დიდების სამხედრო-მემორიალური მუზეუმის შექმნის სახით — “რუსი მეომრების გამარჯვებებისა და დიდების უკვდავსაყოფად”.

რუსული იარაღის ძლიერების წარმოჩენა და “სახალხო დიდების ტაძრის” შექმნა ხელისუფლების მისწრაფებასაც დაემთხვა და სასწრაფოდ იქნა გამოყოფილი თანხა შენობის ასაგებად და ექსპოზიციის მოსაწყობად. აღნიშნულ ბრძოლებზე მხატვრულ ტილოების შესაქმნელად მოიწვიეს ცნობილი ფერმწერები: ფრანც რუბო, მაქს ტილკე, ივანე აივაზოვსკი, ალ. კოლჩინი და სხვები.

“დიდების ტაძარი” უნდა აგებულიყო მუზეუმის ეზოს ჩრდილოეთ ნაწილში — კანცელარიის სტამბასა და ქალთა გიმნაზიის შენობებს შორის, მაგრამ გიმნაზიის დირექტორის პროტესტის შემდეგ, სამხედრო მუზეუმის მშენებლობის დაწყება გადაწყდა ალექსანდრეს ბაღში, გოლოვინის გამზირზე. შენობის პროექტი შეადგინა ალ. ხალცმანმა. მუზეუმი ოფიციალურად გაიხსნა 1888 წლის 16 სექტემბერს. მუზეუმის წინ, შემოღობილ ამაღლებულ ადგილზე, გამოფენილი იყო რუსეთის ჯარების მიერ მოპოვებული ნადავლი საბრძოლო იარაღები, მათ შორის 38 ზარბაზანი. მათ უკან კედელზე მიმაგრებული იყო დიდი ზომის ლითონის 12 ფირფიტა, რომელზეც მოთქრული, რელიეფური ასოებით ეწერა რუსეთის მიერ კავკასიაში წარმოებული მნიშვნელოვანი ბრძოლების

²⁸⁶ სსმ არქივი, 1883, 27/16, გვ. 56.

სედიმენტები?

ადგილები და თარიღები.²⁸⁷ მუზეუმის დირექტორად დაინიშნა სამხედრო ისტორიკოსი, პოლკოვნიკი ი. პოტო.

კავკასიის მუზეუმი გახდა თბილისის საზოგადოების თავმჯდომარის სასურველი ადგილი. კავკასიაში ჩამოსული საპატიო სტუმრები პირველ რიგში მუზეუმში მოჰყავდათ. ამას კარგად მტყუვლებს იმ საპატიო პირთა ავტოგრაფები, რომლებიც მათ დატოვეს მუზეუმის დათვალიერების შემდეგ. ისინი გამოფენილი იყო მუზეუმის ვესტიბიულში ყველაზე თვალსაჩინო ადგილზე. დამთვალიერებელი აქ ნახავდა რუსეთის ორი იმპერატორის ალექსანდრე II და ალექსანდრე III, სპარსეთის შაჰის ავტოგრაფებს, აქვე იყო რუსეთის სამეფო ოჯახის წევრების, დიდი მთავრებისა და თბილისის საეთაშორისო არქეოლოგიური ყრილობის სტუმრების ხელმოწერები.

საყურადღებო იყო რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე III, დედოფლის, ტახტის მემკვიდრის ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძის და დიდი მთავრის გიორგი ალექსანდრეს ძის სტუმრობა მუზეუმში 1888 წლის 29 სექტემბერს. მეფის ჩამოსვლის წინ 1888 წლის თებერვალ-მარტში მუზეუმის შენობა კაპიტალურად შეკეთდა, რაზეც დაიხარჯა 4087 მანეთი. სამხედრო ისტორიკოს ი. პოტოს დაწერილებით აქვს აღწერილი იმპერატორის სტუმრობა მუზეუმში "დღის ორ საათზე საგვარეულო სადილის შემდეგ მისი უდიდებულესობა და მეფის ამაღლა ეწვია კავკასიის მუზეუმს, სადაც კავკასიის ფლორის, ფაუნისა და ეთნოგრაფიის შესასწავლად მშვენიერი მასალებია შეკრებილი".²⁸⁸ იმპერატორი და მისი თანმხლები პირები დაინტერესებულან ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში გამოფენილი ექსპონატებით, განსაკუთრებით კი კამჩის ტყავისგან გაკეთებული ღვინის ვებურთელა რუმბით, რომელშიც 1500 ლიტრი ჩაეტვოდა. იმპერატორს ახსნა-განმარტებებს აძლევდა გ. რადე.

სხადასხვა დროს კავკასიის მუზეუმის საპატიო სტუმრები იყვნენ: სპარსეთის შაჰი ნასრ-ედ-დინი (1889 წლის 5 მაისს), საიმპერატორო მენციონებათა აკადემიის პრეზიდენტი, დიდი მთავარი კონსტანტინე კონსტანტინეს ძე, ცნობილი ისტორიკოსები რ. ვირხოვი, ნ. კოსტომიროვი, ა. უვაროვი და სხვები.

²⁸⁷ Эсадзе Б., Краткое описание Кавказского военно-исторического музея, Тб., 1899, გვ. 10

²⁸⁸ Царская семья на Кавказе 18 сентября-14 октября 1888 года, составлено полковником Потто, 1889, გვ. 143.

1889 წელს თბილისში 15 სექტემბრიდან 12 ნოემბრამდე მიმდინარეობდა სასოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო საქონლის დიდი გამოფენა²⁸⁹, რომლის მოწვევაშიც — აქტიურ მონაწილეობა მიიღო კავკასიის მუზეუმმა. ექსპონატის დახურვის შემდეგ იქ გამოფენილი მრავალი ექსპონატი, განსაკუთრებით სამრეწველო პროდუქციის ნიმუშები და ხელით ნაკეთი საგნები, უსასყიდლოდ გადაეცა მუზეუმს, რის შედეგადაც როგორც გ. რადე აღნიშნავდა: “შესაძლებელი გახდა მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების თითქმის სრულყოფილებამდე მიყვანა”.²⁹⁰

1890 წელს მუზეუმმა მიიღო ილია ჭავჭავაძის მიერ შეკრებილი თანხით, დიმიტრი ბაქრაძისა და ექვთიმე თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით გათხრილი ბაგინეთის “კოშკის” ნანგრევებში აღმოჩენილი ნივთები: მინისა და თიხის ჭურჭელი, მარმარილოს ნატეხები, ვერცხლის მონეტები, ჩუქურთმიანი ქვა, სპილენძის ცული, ქალის სამკაული და სხვა.

საუკუნის ბოლოს მუზეუმის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო 1899 წელს პარიზის საერთაშორისო გამოფენაზე მონაწილეობის მიღება. კავკასიის ხელისუფლებამ მხარის გამოფენაზე წარმოსაჩენად გამოყო 2000 მანეთი. გ. რადე და მუზეუმის კონსერვატორი ე. კენიგი მიავლინეს პარიზში. კავკასიიდან გაგზავნილი ექსპონატებიდან 60-მა მიიღო ჯილდო. კავკასიის მუზეუმს და მის დირექტორს მიენიჭა ოქროს დიდი მედალი, ხოლო ე. კენიგს — ბრინჯაოს მედალი.²⁹¹

კავკასიის მუზეუმის მნიშვნელოვანი შენაძენი იყო 1902 წელს აღმოჩენილი ნივთები: მცხეთიდან — ოქროს საყურეები, შორაპნიდან — ბიჭის ბრინჯაოს ქანდაკება, ეგვიპტური პასტისგან გაკეთებული ხოჭოს ფიგურა, დარიალის ხეობიდან — ორი ბრინჯაოს სამაჯური, ბრინჯაოს ჭავი ცხვრის ფიგურით, თიხის შანდლები, ძველი სპარსელი ოსტატების ნახელავი რამდენიმე ბრინჯაოს ქანდაკება. ასევე მნიშვნელოვანი იყო ბაქოს გუბერნიაში მშენებლობის დროს მიწაში შემთხვევით ნაპოვნი ძველებური ნივთები: ოქროსა და ვერცხლის ბეჭდები, სამაჯურები, საყურეები, გულსაბნევეები, 4 ცალი ვერცხლის მონეტა²⁹².

²⁸⁹ Труды Кавказского общества сельского -хозяйства, გვ. 10.

²⁹⁰ Радде Г., დასახ. ნაშრ. გვ. 5.

²⁹¹ Коллекции Кавказского Музея, ტ. VI. ტფ., 1912. გვ. 168.

²⁹² სსმ არქივი, 1904, 40/29, ფ. 9, 197

XIX საუკუნის II ნახევრიდან კაპიტალიზმის განვითარებასა და ახალ საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციაზე გადასვლასთან ერთად, ახალი პრობლემები დგებოდა მუზეუმის წინაშე. სულ უფრო ძნელი ხდებოდა კავკასიისთვის დამახასიათებელი ორიგინალური ექსპონატების შეგროვება. განსაკუთრებით ეს ეხებოდა ეთნოგრაფიულ ნივთებს. გ რადე გულსტკივილით აღნიშნავდა: "ყოველ დამკვირვებელს თვალში მოხვდება ის ფაქტი, რომ კავკასიის ხალხების, განსაკუთრებით ქრისტიანების, გარეგანი ეთნოგრაფიული თავისებურებანი უძველესი დროიდან ვლინდება ტანსაცმელში, ქსოვილებში, ხალიჩებში და სამკაულში, რომლებიც თანდათანობით ყოველწლიურად ქრებიან" და მოჰყავს ასეთი მაგალითი: "მე ახლახან მიემართე პრინცესა მიურატს, სამეგრელოს ბრწყინვალე ქალბატონს თხოვნით, ჩემთვის მოეძებნა მეგრელი ქალის ორიგინალური ტანსაცმელი პარიზის გამოფენისათვის. მაგრამ მთელი მისი მეცადინეობა ამაო აღმოჩნდა და შემატყობინა მთელ სამეგრელოში გაბატონებულია ევროპული ქსოვილი და ევროპული მოდა."²⁹³ ამიტომ გ. რადე მოითხოვდა ხშირად მოწყობილიყო ექსპედიციები განსაკუთრებით მიუვალ მხარეებში, სადაც ახალ ცივილიზაციას ჯერ არ შეეღწია და შესაძლებელი იყო ძველი ნივთების მოძიება.

მუზეუმთან ერთად მდიდრდებოდა თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ფონდებიც. ამისთვის ყოველწლიურად გამოიყოფოდა 1200 მანეთი. ბიბლიოთეკის ერთსართულიანი შენობა შედგებოდა წიგნსაცავის, ვრცელი სამკითხველო დარბაზისა, და მცირე სამკითხველო ოთახისგან (მეცნიერთათვის). წიგნსაცავი მოიცავდა 62 კუბ. საყენს. აქ კედლებთან და დარბაზის შუაში ოთხმწკრივად იდგა კარადები. სამკითხველო დარბაზი კი შეადგენდა 49 კუბ. საყენს. 1884 წლისთვის ბიბლიოთეკაში ირიცხებოდა 28809 წიგნი. იგი ღია იყო ყოველდღე ზამთრის თვეებში 12-დან 5 საათამდე, ზაფხულში კი 2-დან 7 საათამდე. ბიბლიოთეკა ყოველწლიურად იკეტებოდა 15 ივლისიდან ერთი თვით წიგნების ინვენტარიზაციისა და დასუფთავებისთვის. მას გააჩნდა კატალოგი. 1882 წელს ბიბლიოთეკა მოემსახურა 2074 მკითხველს, 1883 წელს - 2405, 1884 წელს კი - 5937 პირს. ამ წელს მათ გამოიყენეს 1662 დასახელების 12399 წიგნი.²⁹⁴

²⁹³ სსმ არქივი, 1905, 41/30, ფ. 89.

²⁹⁴ სსმ არქივი, 1885 29/18 გვ. 95 .

1893 წელს წიგნსაცავში შემოწირულობით მიიღეს ს. მონასტირცევის კერძო მათემატიკური ბიბლიოთეკა.²⁹⁵ ფონდების ზრდასთან დაკავშირებით 1894 წელს გამოიცა კატალოგის მესამე დამატება, რომელიც მოაზნადა დირექტორის თანაშემწემ პ. მეღერმა.

დიდ დავას იწვევდა ბიბლიოთეკის სპეციალიზაციისა და წიგნებით დაკომპლექტების საკითხი. ზოგს მიაჩნდა, რომ რადგან მას საჯარო ბიბლიოთეკა ერქვა, მკითხველთა ფართოდ მიზიდვის მიზნით მასში ყოველნაირი ბულვარული, მხატვრული ლიტერატურა და პერიოდული გამოცემები უნდა ყოფილიყო. უმრავლესობის აზრით კი— კავკასიის მუზეუმთან არსებული ბიბლიოთეკა მხოლოდ კავკასიოლოგიური სამეცნიერო ხასიათის წიგნებით უნდა დაკომპლექტებულიყო და ვიწრო, გარკვეული კატეგორიის მკითხველს უნდა მომხახურებოდა. ეს კამათი იმდროინდელი პრესის ფურცლებზედაც შუქდებოდა.²⁹⁶ გაზეთი “ნოვოე ობოზრენიე” თავის მოწინავე წერილში წერდა: “ტფილისის საჯარო ბიბლიოთეკამ ადგილობრივ საზოგადოებას იმ სარგებლობის შეათედიც ვერ მოუტანა, რისიც იმედი ჰქონდათ მის ბრძენ დამაარსებლებს. . . იქნებ სწორად დაკომპლექტებულმა ბიბლიოთეკამ მიიზიდოს მკითხველები . . . საჯარო ბიბლიოთეკა იმგვარად უნდა გადაკეთდეს, რომ საჭირო გახდეს ყველა მიმართულების მეცნიერისა და პრაქტიკოსისათვის, ფართო მასებისათვის . . . იგი მოვალეა თავის განათლებულ საზოგადოებას შექმნილი ცოდნის გამოყენებისა და განვითარების საშუალება მისცეს”.²⁹⁷

დირექციას კი მიაჩნდა, რომ ბიბლიოთეკას ტრადიციული დაკომპლექტებისათვის არ უნდა გადაეხეია და მტკიცედ იცავდა წიგნსაცავის მხოლოდ კავკასიოლოგიური ლიტერატურით შევსების წესს. აღიერის მივლინებიდან დაბრუნებული გ. რადე ამის დასამტკიცებლად, იქაური ბიბლიოთეკების სპეციალიზაციის მაგალითსაც იმოწმებდა.²⁹⁸

ბიბლიოთეკაში არსებული მდგომარეობის გამოსარკვევად გ. რადეს მოთხოვნით განათლების სამინისტრომ გამოყო კომისია კავკასიის სასწავლებელთა მთავარი მზრუნველის მ. ზავადსკის

²⁹⁵ Очет по Кавказскому музею и Тифлисской публичной библиотеки за 1893-1894 гг., ტფ., 1894, გვ. 29.
²⁹⁶ გაზ. “Новое обозрение”, 1887, №1264, გაზ. “Кавказ” 1887, 7 ნოემბერი
²⁹⁷ Тифлисская публичная библиотека, გაზ. “Новое обозрение”, ტფ. 1887, 26 სექტემბერი.
²⁹⁸ Очет ... за 1893- 1894 гг., ტფ., 1894, გვ. 28.

თავჯდომარეობით. კომისიამ 1900 წლის 2 ოქტომბერის დასკვნით, მხარი დაუჭირა დირექციის ძალისხმევას ბიბლიოთეკის სპეციალიზაციისთვის. ამასთან ერთად, მოსაზრება გამოთქვა იმის შესახებ, რომ წიგნსაცავიდან გამოყოფილიყო მისი პროფილისათვის შეუსაბამო წიგნები და იგი სხვა ბიბლიოთეკას გადაცემოდა. მითუმეტეს, რომ ქალაქის საკრებულოს 1898 წლის მაისის დადგენილებით უნდა დაარსებულიყო საქალაქო საჯარო ბიბლიოთეკა, რომელსაც ალ. პუშკინის სახელი დაერქმეოდა.

ბიბლიოთეკის სპეციალიზაციას ახალი დატვირთვა შესძინა იმ გარემოებამ, რომ 1900 წლის 5 ივნისს პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის რეორგანიზაციის შედეგად ი. ლებედვეის ინიციატივით დაარსდა აღმოსავლეთის შემსწავლელი საზოგადოება, რომელსაც გააჩნდა ფილიალი თბილისში. კავკასიაში ეს ქალაქი მიჩნეულ იქნა აღმოსავლეთმცოდნეობის ცენტრად. ამის ერთ-ერთ მთავარ მოტივაციად თბილისში კავკასიის მუზეუმისა და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის არსებობა იყო.

ამ პერიოდში ადგილი პქონია საეკლესიო-სამონასტრო კოლექციების ერთ ადგილზე თავმოყრის ცდას. საქართველო-იმერეთის უწმინდესი სინოდის კანტორას გაუთვალისწინებია თბილისის სასულიერო სემინარიის წინადადება “წიგნები და ყოველივე ისტორიული სახსოვარი” დაუბინავებინათ მის ბიბლიოთეკაში და ჯერ კიდევ 1876 წლის 30 ივნისს მიუღია დადგენილება ეკლესიებიდან და მონასტრებიდან ძველი ხელნაწერი წიგნების, დოკუმენტებისა და ნივთების გამოტანის შესახებ.²⁹⁹ ამ ფაქტს არაერთგვაროვანი გამოხმაურება მოჰყოლია საზოგადოებაში. მას განსაკუთრებით ეწინააღმდეგებოდა სამღვდლოება და კოლექციების თბილისში გადმოტანა ჭიანურდებოდა. საქმეში ხელისუფლება ჩაერია და 1884 წელს მთავარმართებლობის მთავარი სამმართველოს გადაწყვეტილებით, თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკაში თავი უნდა მოეყარა ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებს და საეკლესიო გუჯრებს, რომლებიც გაბნეული იყო თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების ეკლესია-მონასტრებში. ამის თაობაზე გაზეთი “დროება” 1884 წლის ნოემბერში წერდა: “თბილისის სახალხო ბიბლიოთეკის

²⁹⁹ პაპუაშვილი ნ., კოდიკოლოგიურ-არქეოგრაფიული ძიებანი გაზეთ “დროების” მასალების მიხედვით (სადისერტაციო ნაშრომი), 1998, გვ. 73.

დირექტორს ბატონ რადდეს შეუტანია წინადადება, სადაც ჯერ არსს - სახელმწიფო ხაზინიდან 25000 მან. შემწეობა მიეცეს მისი ბიბლიოთეკის სადგომის გასადიდებლად. შენობის გადიდებას აუცილებელ საჭიროებად რაცხს ბ. რადდე, რადგან ჯერ ვხლაც სივიწროვება და ეს სივიწროვე უფრო საგრძნობელი იქნება, რასაკვირველია, ამ ცოტა ხნის შემდეგ, რადგან ხსენებულ ბიბლიოთეკას გარდაეცემა ძველი ხელნაწერები და საბუთები, რომელნიც აქამდის ეკუთვნოდნენ საქართველოს მონასტრებსა და ეკლესიებს”.³⁰⁰

ბოლოს, გაზეთ “დროების” რედაქცია საეკლესიო კოლექციების უკეთ დაცვის მიზნით, მიხსალმება ამ გადაწყვეტილებას და სოლიდარობას უცხადებს საჯარო ბიბლიოთეკის დირექტორს: “სრულიად კანონიერია ბ. რადდეს თხოვნა და გულით უნდა ვნატრობდეთ მის სისრულეში მოყვანას. იქნებ ამით ეშველოთ რამ ჩვენის ქვეყნის ისტორიისთვის დაუფასებელ ძველ ხელნაწერებს, ისტორიულ სიგელებს და ნივთებს, რომელნიც დღემდის საკმაოდ ვერ არიან დაცულნი ჩვენს მონასტრებში და ეკლესიებში და რომელთა გამოყენებაც ასე ძნელია მათი გაფანტვის მიზეზითე”.³⁰¹

მთავარმართებლობის მთავარი სამმართველოს გადაწყვეტილების შესრულება შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ გაფართოვებოდა საჯარო ბიბლიოთეკის წიგნსაცავის ფართი და გ. რადდეც ენერგიულად შეუდგა მოქმედებას. მან ითხოვა ბიბლიოთეკის შენობისათვის მეორე სართულის დაშენება და ამ სამუშაოებისთვის უშუამდგომლა არქიტექტორ ლ. ბილფელდს. ამ უკანასკნელმაც სასწრაფოდ შეადგინა პროექტი და ხარჯთაღრიცხვა, რომელსაც შემდგომ ექსპერტიზა ჩაუტარა აკადემიკოსმა გ. სიმონსონმა. არქიტექტორ ბილფელდის მიერ შედგენილი ხარჯთაღრიცხვით ახალი სართულის დაშენება დაჯდებოდა 20000 მანეთი, თუ ამის საშუალება არ გამოინახებოდა, იგი აყენებდა ბიბლიოთეკის შენობის გასწვრივ გაღვრვის მოწყობის საკითხს, სადაც მოთავსდებოდა ორ მწკრივად კარადები. ეს 10 წლით მაინც დიდ შეღავათს მისცემდა ბიბლიოთეკას.³⁰²

მიუხედავად გ. რადდეს დიდი მცდელობისა, ბიბლიოთეკის ახალი შენობის მშენებლობის საკითხი ძალზე გაჭიანურდა და საბოლოოდ არც განხორციელებულა. იგი წვრილი, კამერალური

³⁰⁰ გაზ. “დროება”, 1884, 14 ნომბერი.

³⁰¹ გაზ. “დროება”, 1884, 14 ნომბერი.

³⁰² სსმ არქივი, 1905, 41/30, გვ. 60.

4 მელიქანი V

შეკეთებებით შემოიფარგლებოდა. ამის გამო, ბიბლიოთეკა ხშირად იყო დაკეტილი, მაგრამ მიუხედავად ამისა, იგი ფუნქციონირებას მაინც აგრძელებდა: კომპლექტდებოდა წიგნებით და შეძლებისდაგვარად მაინც იღებდა მკითხველებს. ბევრი წიგნი შემოდის და შემოწირულობებითაც. ამ მხრივ აღსანიშნავია 1903 წელს დიდი მთავრის ნიკოლოზ მიხეილის ძის მიერ ბიბლიოთეკისათვის 300-ზე მეტი წიგნის გადაცემა³⁰³ 1902 წლისათვის ბიბლიოთეკის ფონდი 70 ათასს აჭარბებდა.

კავკასიის მუზეუმისა და საჯარო ბიბლიოთეკის ფონდების ზრდასა და მისი გამოყენების გაფართოებასთან ერთად, ასევე იზრდებოდა მისი ავტორიტეტიც. იგი იქცა მთელი კავკასიის მასშტაბით მსხვილ მრავალპროფილიან სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულებად, რომელთანაც თანამშრომლობდა ბევრი სახელოვანი რუსი და უცხოელი მეცნიერი. საინტერესო ფაქტია, რომ საქართველოში ჩამოსვლა და კოლხეთში არგონავტების ნაკვალევზე გონიო-აფსაროში არქეოლოგიური გათხრების სურვილი გასჩენია ცნობილ გერმანელ არქეოლოგს ჰაინრიხ შლიმანს,³⁰⁴ რაც კავკასიის მუზეუმთან თანამშრომლობის გარეშე ვერ მოხერხდებოდა. მან 1883 წელს ოფიციალურად მიმართა რუსეთის მთავრობას, თუმცა ამ უკანასკნელმა სასტიკი უარი განუცხადა მას და თავისი პოზიცია საკმაოდ ბუნდოვანი არგუმენტით განმარტა—საიმპერატორო კარმა შლიმანს ზნეობა, ორცოლიანობა დაუწუნა.³⁰⁵

საგანგებოდ ხაზი უნდა გაესკას იმას, რომ მაშინ მოქმედი წესის თანახმად, მუზეუმსა და ბიბლიოთეკაში სრულებით არ იყვნებდნენ ადგილობრივ ეროვნულ, კვალიფიციურ კადრებს. კავკასიის მუზეუმის არსებობის მთელ მანძილზე, აქ არც ერთ ქართველს არ უმუშავია. ტყუილად როდი წერდა გ. რადე იმპერიის განათლების მინისტრს: “კონსერვატორის თანამდებობაზე და თავისუფალ დაქირავებულად მე ვიყვან უცხოელებს, რომლებსაც დამთავრებული აქვთ უნივერსიტეტების კურსები პალეში, ფრიდრიხმარში.”³⁰⁶ აკადემიკოსი გიორგი ჩიტაია ამის შესახებ წერდა: “უნდა ითქვას, რომ კავკასიის მუზეუმში ადგილობრივ კადრებს არ

³⁰³ სსმ არქივი, 1904, 40/24, გვ. 232.

³⁰⁴ ხახუტაიშვილი დ., გონიო - აფსაროსი, ჟურნ. “საისტორიო მაცნე”, № 3, 1996, გვ. 64.

³⁰⁵ საისტორიო ჟურნ. “პარალელები” №1, 1999, გვ. 44.

³⁰⁶ სსმ არქივი, 1188, 35/5, გვ. 201.

აკარებდნენ, ვიდრე მუზეუმი კავკასიის მეფისნაცვლის მმართველობიდან პეტერბურგის აკადემიის ხელქვეითი გახდებოდა, ამის შემდეგაც ჭირდა ადგილობრივი სპეციალისტების მუზეუმში მუშაობა. შემონახულია აკადემიკოს ნიკო მარის წერილი, რომლითაც ავტორი ეუფიცებოდა იმდროინდელი მუზეუმის დირექტორს, რომ მავანის მიღება სასარგებლო იქნებოდა. საკითხი უხებოდა იოსებ ორბელს. ამის მიუხედავად იგი მაინც არ მოიწვიეს.³⁰⁷

დასაკვირველია, ეროვნული დაწესებულების შექმნა და ეროვნული კულტურის წარმოჩენა, არც შედიოდა ხელისუფლების იმპერიულ, კოლონიური პოლიტიკის მიზნებში. არადა ამ პერიოდში ბევრი ქართველი გამოვიდა სამეცნიერო ასპარეზზე — განსაკუთრებით ჰუმანიტარულ დისციპლინებში, მაგრამ მათთვის მუზეუმის კარი დახშული იყო. როგორც გ. ჩიტაია აღნიშნავს “თავის არსებობის მთელ მანძილზე რადე იყო მისი დირექტორი და ერთადერთი მეცნიერ თანამშრომელი”.³⁰⁸ დაუძენთ, რომ მას წლების განმავლობაში თანაშემწეებად ჰყავდა — მხოლოდ უცხოელები.

აკადემიკოსი გ. ჩიტაია სხვა ცოდვებშიც სდებდა ბრალს კავკასიის მუზეუმის დირექტორს გ. რადეს: “აქ ეთნოგრაფიული კოლექციების შეგროვებისას გაბატონებული იყო რარიტეტული, ანტიკვარული მეთოდი. ცნობილია, რომ რადე საუკეთესო კავკასიურ-ეთნოგრაფიული კოლექციებით ამარაგებდა ევროპულ მუზეუმებს (პამბურგში, ლაიფციგში, ბერლინში)”.³⁰⁹ ივანე ჯავახიშვილი ამის შესახებ გულისტკივილით აღნიშნავდა: “ძველ საქართველოზე მრავალგზის თავდამწყდარმა უბედურებამ ქართული მატერიალური კულტურის მრავალი ძეგლი იმსხვერპლა, ხოლო რაც გადარჩა ბევრი რამ რომანოვების ხანაში მთავრობის მოხელეთა უკულტურო ბატონობისა და ჩვენ წარსულ თაობათა შეუგნებლობა — დაუდევრობის გამო განიანგდა და გაუბედურდა. ამიტომ გასაკვირველიც არაფერია თუ ჩვენ XI—XIII სს. საქართველოს მატერიალური კულტურისა და ყოფაცხოვრების ნუსათური ნაშთთაგან ძალიან ცოტაღა გვაქვს გადარჩენილი. ამ გადარჩენილთაგანაც არაერთი უძვირფასესი ძეგლი

ნაწილ-იხილ

³⁰⁷ გ. ჩიტაია, ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებსზე, თბ., 1991, გვ. 51.

³⁰⁸ Читая Г, Этнографические исследования в Грузинской ССР, Журн “Советская Этнография,” 1848, 4, გვ 177.

³⁰⁹ იქვე.

საქართველოდან უცხოეთშია გატანილი, ზოგი იქაურ მუზეუმებშია დაცული”.³¹⁰

უნდა ითქვას ისიც, რომ საერთოდ მუზეუმისა და მისი დირექტორის გ. რადეს საჭიანობის შეფასებისას, იმთავითვე გამოითქმებოდა სხვადასხვა აზრი. ისეთი ავტორიტეტები, როგორებიც იყვნენ კ. ჰანი და ფ. კეპენი, საქმეზე არ იშურებდნენ მათი მისამართით. მაგალითად, ფ. კეპენი 1892 წელს წერდა: “ცნობილია, რომ რუსეთში ძალზე ცოტა მუზეუმებია, რომლებიც ამ სახელს ამართლებენ. უმრავლეს შემთხვევაში ისინი ყოველგვარი გეგმისა და სისტემის გარეშე შემთხვევით შეკრებილი კოლექციების საცავეებს წარმოადგენენ. კავკასიის მუზეუმში თავის მხრივ შეიძლება ერთადერთი იყოს მთელ ქვეყანაში, სადაც ხუთივე განყოფილებაში შეკრებილი მდიდარი მასალები არა მარტო მოყვანილია საუკეთესო წესრიგში, არამედ მრავალრიცხოვან სპეციალისტებთან თანამშრომლობის მეშვეობით, თითქმის ყველა მეცნიერულად განსაზღვრულია შესაძლებელი სიზუსტით და კეთილსინდისიერებით. იგი თავისი ფრიად ესთეტიკური და ამასთან მიზანდასახული მოწყობით გამოირჩევა სხვა მსგავსი დაწესებულებებისაგან, რაშიც მთლიანად უნდა უმაღლოდეს თავის დირექტორს გ. რადეს”.³¹¹

საპირისპიროს ამტკიცებდა მოსკოვის უნივერსიტეტის პროფესორი მ. მენზბირი: “რადგან კავკასიაში არ არის უნივერსიტეტი, ტფილისის მუზეუმი უნდა გამხდარიყო ცენტრი, რომელიც წარმართავდა კავკასიის ნატურალისტთა საქმიანობას, მაგრამ არაფერი ამის მსგავსი ტფილისის მუზეუმში (იგულისხმება კავკასიის მუზეუმი-გ. ჩ.) არ მომხდარა”.³¹² ამაში მ. მენზბირი ადანაშაულებდა რადეს: “გახდა რა ტფილისის მუზეუმის დირექტორი, მან სრულებითაც ვერ გაამართლა ის იმედები, რომლებსაც მასზე ამყარებდნენ რუსი მეცნიერები. ტფილისის მუზეუმის მდგომარეობა დიდი შავი ლაქაა გ. რადეს მეცნიერულ მოღვაწეობაში და უნდა ვიფიქროთ, რომ ცოტა დრო არ დაჭირდება იმას, რომ ადგილობრივმა საზოგადოებამ შეიცვალოს დამოკიდებულება იმ დაწესებულებასთან,

³¹⁰ ჯავახიშვილი ი., შოთა რუსთაველისა და მისი ეპოქის გამოფენა, გაზ. “კომუნისტი” 1937, №55, 9 /III.

³¹¹ Кетшен Ф., დასახ. ნაშრ., გვ. 16.

³¹² Мензбир М., დასახ. ნაშრ., გვ. 165.

რომელსაც შეუძლია მნიშვნელოვანი როლი ითამაშოს ქვეყნის კულტურულ განვითარებაში”³¹³

მ. მენზბირი განსაკუთრებით დასაყვედურისადმი სიმპატიებს და ლტოლვაში სდებდა ბრალს გ. რადეს: “ჩვენ ვნახეთ პეტერბურგის აკადემიისთვის რადესაგან გამოგზავნილი ტყავები (ფიტულები), რომლის ფეხები და ეშვები შეჭმული იყო მატლებიდან, მაშინ როცა ზოგიერთ საზღვარგარეთის მუზეუმებში მოთავსებულია მის მიერ წარმოდგენილი შესანიშნავად შენახული ფრინველთა ტყავები, რაც იმას მიუთითებს, რომ ბატონ რადეს, როდესაც უნდა, კარგად შეუძლია შეინახოს თავისი კოლექციები. ეს თუ ასეა მით უმეტეს მიუტყვევებელია მოუწესრიგებლად იყოს მუზეუმის კოლექციები... როდესაც ექსპედიციებს აფინანსებენ რუსი მეცნიერები და საზოგადოებები, მათი ანგარიშები უცხოეთის გამოცემებში კი არ უნდა ქვეყნდებოდეს. . . რუსეთშიც საკმარისი გამოცემებია, სადაც შესაძლებელია საბუნებისმეტყველო-ისტორიული ნაშრომების დაბეჭდვა ნებისმიერ ენაზე”³¹⁴

კიდევ უფრო შორს მიდის მოსკოველი პროფესორი გ. რადეს მეცნიერული საქმიანობის შეფასებისას: “რადეს არსად არ აქვს ავტორიტეტი.. მან თავისი თავი მტრულად დაუპირისპირა კავკასიის მხარის მკვლევართა უმრავლესობას. მაინც რით გამოიჩინა თავი რადემ? მისი გამოკვლევები არქეოლოგიაში არარაობაა, ბოტანიკაში - არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს, გეოგრაფიაში - სავსეა შეცდომებით. საქმე ის არის, რომ კავკასია კვლავაც რჩება გამოუკვლეველი, რადგან ის დაწესებულება, რომელიც ამ მხარის საბუნებისმეტყველო-ისტორიული კვლევის ცენტრად უნდა ქცეულიყო, სავსებით ვერ ასრულებს თავის დანიშნულებას. უფრო მეტიც, შესაბამის სხვა დაწესებულებებთან მიმართებაში პირდაპირ მტრულ გზას დაადგა.”³¹⁵

რასაკვირველია, ყველაფერი ეს ძალზე მუქი ფერებით არის გაზავებული. გ. რადეს სამეცნიერო პროდუქცია რომ არ მივიღოთ მხედველობაში, მის მიერ საერთაშორისო სამეცნიერო საზოგადოებებისგან მიღებული ჯილდოების, პრემიების და ტიტულების ჩამოთვლაც საკმარისი იქნებოდა ზემოთ მოყვანილი

³¹³ იქვე. გვ. 68.

³¹⁴ Мензбир М., დასახ. ნაშრ. გვ.167

³¹⁵ Мензбир М., დასახ. ნაშრ., გვ. 167

მოსაზრებების გასაბათილებლად და მისი როგორც დიდი მეცნიერის ასალიარებლად:

გუსტავ რადე არჩეული იყო: რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოების საპატიო წევრად, ლონდონის სამეფო გეოგრაფიული საზოგადოების საპატიო წევრ-კორესპონდენტად; ბერლინის, ბუდაპეშტის, დრეზდენის, ამსტერდამის და ვენის გეოგრაფიული საზოგადოებების საპატიო წევრად; რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად. 1886 წელს მიიღო ოქროს მედალი რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოებისგან, 1889 წელს – ლონდონის სამეფო გეოგრაფიული საზოგადოებისგან, ხოლო 1885 წელს – ვერცხლის დიდი მედალი ბერლინის სამეცნიერო საზოგადოებისგან; მოპოვებული აქვს დემიდოვისა და მიტროპოლიტ მაკარიუსის სამეცნიერო პრემიები და ბოლოს, მწელი იქნებოდა იმ ფაქტის უარყოფა, რომ გ. რადე იყო კავკასიის მუზეუმის ჩამოყალიბების ინიციატორი, პრაქტიკულად დამაარსებელი და სიცოცხლის ბოლომდე შეუცვლელი დირექტორი. მისმა კვალიფიციურმა, მრავალმხრივმა მეცნიერულმა მოღვაწეობამ დიდად განაპირობა საქართველოში სამუზეუმო საქმის განვითარება. ყოველივე ამან, მას არა მარტო თბილისის საზოგადოების პატივისცემა, არამედ საერთაშორისო აღიარებაც მოუტანა.

მაგრამ არც იმის დავიწყება შეიძლება, რომ გ. რადე იმ საზოგადოების წარმომადგენელი იყო, რომელიც ამ მხარეში იმპერიულ, დიდმპყრობელურ პოლიტიკას ახორციელებდა. მისთვის უცხო იყო ადგილობრივი ინტერესები და ერთგულად ემსახურებოდა იმ კოლონიურ ხელისუფლებას, რომელიც ყოველნაირად ცდილობდა დაემუხრუჭებინა ყველაფერი, რაშიც კი ხედავდა ეროვნული კულტურის გამოვლინებას.

გუსტავ რადე გარდაიცვალა 1903 წელს. იგი დიდი პატივით დაკრძალეს ლიკანში, რომანოვების სამეფო ოჯახის ნაკვეთში. გუსტავ რადეს, როგორც კავკასიის მუზეუმის დამაარსებლისა და 38 წლის განმავლობაში მისი უცვლელი დირექტორის გარდაცვალებასთან ერთად, მთავრდება ამ დაწესებულების ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეტაპი, რომელიც ამ ადამიანის მოღვაწეობასთან იყო მჭიდროდ დაკავშირებული.

გ. რადეს ხსოვნის უკვდავსაყოფად კავკასიის მუზეუმის ეზოში 1907 წელს დაიდგა მისი ბიუსტი. სახსრების შეგროვება ბიუსტის შესაქმნელად 1906 წლიდან დაიწყო. მასში მონაწილეობა მიიღო რადეს თითქმის ყველა მეგობარმა და

თანამშრომელმა. ამ მიზნით შემოწირულობები გაიღეს აგრეთვე დიდმა მთავრებმა: მიხეილ ნიკოლოზის ძემ, მიხეილ ალექსანდრეს ძემ, ნიკოლოზ მიხეილის ძემ და ალექსანდრე მიხეილის ძემ; კავკასიის ყოფილმა მთავარმართებელმა გ. გოლიცინმა, გრაფმა ა. უვაროვმა, მ. გეკელმა, პ. მელერმა და სხვებმა. სულ შეგროვდა 1045 მანეთი.

ბიუსტიათვის თაბაშირის სამუშაოები თბილისში შეასრულა მხატვარმა ფ. ხოდოროვიჩმა, ხოლო მარმარილოს სამუშაოები კი—პეტერბურგში სკულპტორმა ივვიცენბერგმა, ეს სამუშაოები სულ დაჯდა 900 მანეთი.³¹⁶ დარჩენილი თანხა დაიხარჯა ქვის პოსტამენტის სამუშაოებზე.

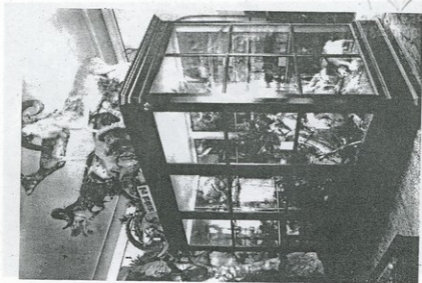

³¹⁶ "Известия Кавказского музея," т. III, № 7. 1 გვ. 54.

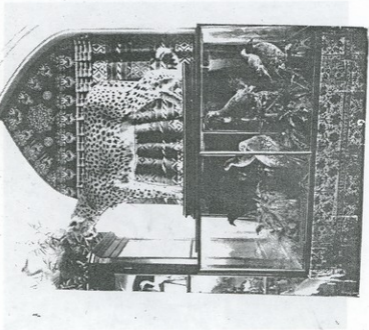

შაველი-11

კავკასიის მუზეუმის ვესტიბულის ფრესკები (მხატვარი ფ. ზიმი)

კავკასიის მუზეუმის ზოომოლოგიური განყოფილების დარბაზი

კავკასიის მუზეუმის ზოომოლოგიური განყოფილების დარბაზი

§ 5 ახალი დებულების მიღება, მუზეუმის შენობის მშენებლობის დაწყება, კავკასიის მუზეუმის გაუქმება (1904 - 1919წწ)

კავკასიის მუზეუმის ისტორიის IV პერიოდი მეტად მძიმე და ბოზოქარ წლებს ემთხვევა. კლასობრივი წინააღმდეგობების უკიდურესად გამწვავებამ და რევოლუციური მოძრაობის აზირობამ, მათ წინააღმდეგ ხელისუფლების მიერ გატარებულმა სადამსჯელო ღონისძიებებმა და პირველი მსოფლიო ომის მძიმე წლებმა კიდევ უფრო გააღრმავა ქვეყანაში ანარქია და უწყესრიგობა. კავკასიის ახალი გამგებელი ილარიონ ილიას ძე ვორონცოვ-დაშკოვი (1905 - 1915), რომელიც ასეთი ტიტულით—კავკასიაში მისი “საიმპერატორო უდიდებულესობის ნაცვალი”—იწოდებოდა, ცდილობდა განემტკიცებინა ცენტრალური, ბიუროკრატიული ორგანოები და ბურჟუაზიულ-გკონიმიკური რეფორმების გატარებისა და რეპრესიების გზით ძირშივე ამოეკვეთა კავკასიის ხალხთა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მისწრაფებანი. მისი მმართველობის დროს მთელი ამიერკავკასია სამხედრო ყაიდაზე იქნა გადაყვანილი.

ქვეყნის დრმა პოლიტიკურ-გკონიმიკურ კრიზისს და საერთო არეულობას არ შეეძლო უარყოფითად არ ემოქმედა კავკასიის მუზეუმზეც. ამას დაემატა ისიც, რომ გამომჟღავნდა მუზეუმის შენობის უვარგისობა, რის გამოც მან შეწყვიტა აქტიური საქსპოზიციო საქმიანობა და დახურა თავისი გამოფენები, რომლებიც ამ დაწესებულების ისტორიის დარჩენილ მონაკვეთში არც გახსნილა. ამ ხნის მანძილზე მიმდინარეობდა მუზეუმისათვის ახალი შენობის მშენებლობა — რაც წლების მანძილზე გაჭიანურდა.

ამასთან ერთად, ხელისუფლება კარგად აცნობიერებდა კავკასიის მუზეუმის მნიშვნელობას მხარის შესწავლის საქმეში. ვორონცოვ-დაშკოვი 1907 წელს იმპერატორს სწერდა: “ჩემს უქვეშევრდომილეს მოვალეობად ვთვლი თქვენი უდიდებულესობის ყურადღება მივაპყრო კავკასიის მუზეუმზე. ეს მუზეუმი დაფუძნდა თბილისში დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის დროს. იგი თითქმის 40 წლის განმავლობაში განუწყვეტლივ ვითარდებოდა და ყალიბდებოდა მსხვილ სამეცნიერო დაწესებულებად სადაც შეგროვდა უმდიდრესი კოლექციები: კავკასიის ზოოლოგიის, ბოტანიკის, გეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და არქეოლოგიის შესახებ. ამ კოლექციების

მატერიალური ღირებულება ბევრად აჭარბებს 500 000 მანეთს. თუ მხედველობაში მივიღებთ ყველა იმ სიძნელეებს, რომელიც თან ახლდა ამ მასალათა მოძიებას, საექსპედიციო ხარჯებს, ნივთთა უნიკალურობას და განსაკუთრებით იმას, რომ ამჟამად მათი მოპოვება უკვე შეუძლებელია, მაშინ ამ კოლექციათა ფასი ბევრად მაღლა აიწევს. მსგავსი დაწესებულება არ მოგვეპოვება შიდა რუსეთში.”³¹⁷

ყველაფერი იმით დაიწყო, რომ ახალი საუკუნის დასაწყისში ძალისხმევას, გაფართოებულყო კავკასიის მუზეუმი და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკა, ხორცი უნდა შესხმოდა: 1900 წელს შეიქმნა კავკასიის მუზეუმისა და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის გაფართოებისა და აუცილებელი სამუშაოების დამდგენი კომისია, კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის მ. ზავადსკის თავჯდომარეობით. კომისიამ 2 ოქტომბერს მიიღო დადგენილება რითაც აღიარა, რომ როგორც მუზეუმის, ისე ბიბლიოთეკის შენობას გადაუდებლად ესაჭიროებოდა გაფართოება.³¹⁸ ამასთან ერთად, კომისიამ მიუთითა იმ ფაქტზე, რომ მიუხედავად ამ ორი უჯრედის ნახევარსაუკუნოვანი არსებობისა, მათ არ ჰქონდათ მთავრობის მიერ დამტკიცებული დებულება.

1903 წელს შემუშავდა დებულების პროექტი და დასამტკიცებლად წარედგინა მთავარმართებლის საბჭოს, მაგრამ საბჭოში პროექტის დამტკიცება ძალზე გაჭიანურდა. 3 წლის შემდეგ ახალ გარემოებათა გასათვალისწინებლად და ჩასასწორებლად, პროექტი უკან დაუბრუნეს კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს. ამასთან ერთად, საბჭომ გამოთქვა მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ კავკასიის მუზეუმი და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკა იმდენად გაიზარდნენ და განვითარდნენ, რომ მოცემულ ვტაპზე მიზანშეწონილი გახდა მათი განცალკევება და დამოუკიდებელი არსებობა. ამიტომ დებულების ახალი პროექტის შემუშავებისას გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო კავკასიის მუზეუმისგან თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის გამოყოფა, რომელიც დაამკვიდრებოდა კავკასიის სასწავლო ოლქის უფროსს, რაც შეეხება თვით მუზეუმს, იგი უნდა დარჩენილიყო განათლების სამინისტროს უწყებაში.

³¹⁷ Всеподданнейшая записка по управлению Кавказским краем генерал-адютанта графа Воронцова-Дашкова, т. IX, 1907, гл. 120.

³¹⁸ სსმ არქივი, 1905, 41/30, გვ. 63.

გ. რადეს გარდაცვალებამ და მისი შემცველის შერჩევის საკითხმა არსებითი ცვლილებები შეიტანა ამ დაწესებულების დებულების ჩამოყალიბებაში. რადგან ისეთი სამეცნიერო ორგანიზაციის, როგორც იყი მუზეუმი, ხელმძღვანელის დანიშვნა საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის კომპეტენციაში შედიოდა, გადაწყდა, რომ კავკასიის მუზეუმი და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკა შესულიყო საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის გამგებლობაში. მეცნიერებათა აკადემიასვე დაევალა დებულების პროექტის შემუშავება.

მეცნიერებათა აკადემიის მიერ შემუშავებული დებულების პროექტით, ამ ორ უჯრედს უნდა დარქმეოდა კავკასიის მუზეუმი და კავკასიის სამეცნიერო ბიბლიოთეკა.³¹⁹

მუზეუმის პროექტის ხანგრძლივი განხილვისა და კამათის შემდეგ, როგორც იქნა შემუშავდა დებულება. მიღებული იქნა კანონი კავკასიის მუზეუმის დებულებისა და შტატების შესახებ, რომელიც მოიწონა სახელმწიფო საბჭომ და სახელმწიფო სათათბირომ. იგი საბოლოოდ 1913 წლის 3 დეკემბერს დაამტკიცა ლივადიაში მყოფმა იმპერატორმა ნიკოლოზ II თავისი ხელმოწერითა და რეზოლუციით: "Быть по сему".

აღნიშნული კანონით "მუზეუმსა და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკას მიენიჭა "კავკასიის მუზეუმის" სახელი და წესდებოდა "კავკასიის მუზეუმის დებულება."³²⁰

კავკასიის მუზეუმს უფლება ეძლეოდა: 1) საზღვარგარეთიდან ცენზურის გარეშე მიეღო წიგნები და ნაბეჭდი ნაწარმოებები, 2) სხვა ქვეყნებიდან უბაჟოდ გამოეწერა წიგნები, კოლექციები, ლაბორატორიისთვის ინსტრუმენტები, მასალები და სამეცნიერო სამუშაოებისათვის სხვა საჭირო ნივთები, 3) უფასოდ მიეღო რუსეთის კომპეტენციის მიერ კავკასიის შესახებ გამოშვებული ნაბეჭდი აროდუქციის თითო ეგზემპლარი. მუზეუმის დაფინანსება უნდა მომხდარიყო სახელმწიფო ხაზინიდან წელიწადში 25, 200 მანეთის ოდენობით.³²¹ კანონს ხელს აწერდა სახელმწიფო საბჭოს თავჯდომარე მ. აკიმოვი.

ახლად დამტკიცებული დებულებით: "კავკასიის მუზეუმის უმთავრეს მიზანს შეადგენდა კავკასიის მეცნიერული შესწავლისათვის ხელშეწყობა. რისთვისაც მას უნდა

³¹⁹ სსმ არქივი, 1910, 4838, გვ. 76.

³²⁰ Закон об установлении Положения и штата Кавказского Музея, в журн. «Известия Кавказского Музея», т. IX, . тоб, 1915, გვ. 36.

³²¹ იქვე გვ. 37.

მოვეროვებინა, შეედგინა, სისტემაში მოეყვანა და შეენახა კავკასიისა და მისი მეზობელი ქვეყნების საბუნებისმეტყველო, ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური სამეცნიერო კოლექციები. მუზეუმთან უნდა ყოფილიყო ბიბლიოთეკა, რომელშიც თავს მოიყრიდა ლიტერატურა უმთავრესად კავკასიისა და მეზობელი ქვეყნების შესახებ." რაც შეეხება მუზეუმის ადმინისტრაციულ დაქვემდებარებას, "იგი შედის კავკასიაში მისი უდიდებულესობის ნაცვლის სამმართველში, უწყებრივად კისახალხო განათლების სამინისტროში. სამეცნიერო სამუშაოთა ხაზით კავკასიის მუზეუმი ექვემდებარება საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას."³²²

მუზეუმის უშუალო ხელმძღვანელობა ეკისრებოდა დირექტორს, რომლის არჩევაც ხდებოდა საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის საერთო კრების მიერ ხმების 2/3-ის უმრავლესობით. მას თანამდებობაზე ამტკიცებდა კავკასიის მეფისნაცვალნი.

დირექტორის სამსახურში არყოფნის, ან ავადმყოფობის შემთხვევაში, მის მოვალეობას ასრულებდა მუზეუმის მთავარი მცველი, ან თანამდებობით შემდგომ საფეხურზე მდგომი პირი.

მუზეუმის განყოფილებათა ხელმძღვანელობა ეკისრებოდათ მთავარ მცველებს. მათ დასახმარებლად ინიშნებოდნენ უმცროსი მცველები. მუზეუმის ფონდის მცველებსა და ბიბლიოთეკარს დირექტორის წარდგინებით ირჩევდნენ მეცნიერებათა აკადემია, იმ პირობიდან, რომლებსაც ჰქონდათ სათანადო უმაღლესი განათლება. მათ თანამდებობაზე ამტკიცებდა მეფისნაცვალნი.

დირექტორს, ფონდების მცველებს და ბიბლიოთეკარს არ ჰქონდათ პარალელურად სხვაგან მუშაობის უფლება.

მუზეუმის ფინანსებს შეადგენდა თანხები, რომლებიც გაიცემოდა ყოველწლიურად სახალხო განათლების სამინისტროს ხაზით სახელმწიფო ხაზინიდან და სპეციალური სახსრები. მას შეადგენდა მუზეუმში შესასაღებელი ბილეთებიდან, შემოწირულობებიდან, გამოცემებიდან, კოლექციების ასლებიდან და სამეურნეო ნივთების გაყიდვიდან შემოსული თანხები, რომელსაც მეფისნაცვლის ნებართვით დირექტორი განკარგავდა.

დებულებით მუზეუმის შტატები იზრდებოდა 10-მდე, დირექტორის თანაშემწის, კონსერვატორისა და პრეპარატორის

³²² 322 Закон об установлении Положения и штата Кавказского Музея, в журн. «Известия Кавказского Музея», т. IX, 1915, гл. 37.

ნაცვლად წესდებოდა ბიბლიოთეკარის, მუზეუმის ფონდების უფროსი და უმცროსი მცველის თანამდებობანი.

კაკასიის მუზეუმის ახალი შტატები და ხარჯთაღრიცხვა ასეთი იყო: (ცხრილი 8):

საშტატო ერთ.	რაოდ.	ხელფ.	სადილი	ბინის	სულ	თანრიგ.
დირექტორი	1	1800	1800	ნატურ.	3600	V
უფროსი მცველი	2	1800	1200	ნატურ.	2400	VI
	3	1200	1200	600	3000	VI
უმცროსი მცველ.	3	720	720	360	1860	VII
ბიბლიოთეკარი	1	1200	1200	ნატურ.	2400	VI
სულ	10				25, 200	

1903 წლის დასაწყისში სამიპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის კრებაზე კაკასიის მუზეუმის დირექტორად აირჩიეს ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე კაზნაკოვი. იგი დაიბადა 1871 წლის 26 იანვარს თავადის ოჯახში, ტვერის გუბერნიაში. იზრდებოდა სანკტ-პეტერბურგში. 1880 წელს ჩაირიცხა სასახლის პაუთა კორპუსში, სწავლობდა მისი უდიდებულესობის პაუთა სასწავლებელში, რომელიც დაამთავრა პირველი ხარისხის დიპლომით. სამხედრო სამსახური დაიწყო 1888 წლიდან. 1890 წელს იყო კორნეტი, 1894 წელს ვახდა პორუჩიკი, 1902 წლის აგვისტოში მიიღო გვარდიის როტმისტრის ჩინი, ხოლო 1909 წელს მიადღია კავალერიის პოლკოვნიკის წოდება³²³ მუზეუმის დირექტორად დამტკიცების შემდეგ, ა. კაზნაკოვი რუსეთის სამიპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოების კაკასიის განყოფილებაში 1904 წლის 14 აპრილს აირჩია თავის ნამდვილ წევრად, 1905 წელს კი - სამიპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების ნამდვილ წევრად. ამავე წელს იგი დააჯილდოვეს წმ. ელადიმურის და წმ. ანას ორდენით.

1913 წელს კაკასიის მუზეუმის დირექტორის თანაშემწედ, ხოლო შემდეგ, ბიბლიოთეკარად მუშაობდა რიპარდ გერმანის-ძე შმიდტი, მუზეუმის კონსერვატორის დოქტორ ალფრედ ვალტერის პეტერბურგში გადასვლის შემდეგ უფროსი მეცნიერის თანამდებობა დაიკავა ივანე რიბანსკიმ. პრეპარატორად ჯერ მუშაობდა ევგენი პფიცენმაიერი, ხოლო შემდეგ - უმცროს მეცნიერ თანამშრომლად კარლ კრელი. ტაქსიდერმისტად კი - პეტრე ივანოვი. მუზეუმის ისტორიის ამ პერიოდში საპასუხისმგებლო თანამდებობაზე მუშაობდნენ ა. მოჟნევესკი, ი. ვორონოვი, ს. ტერ-ავეტისიანი, ა. შვლკოვნიკოვი, ვ. კლიპერტი, ა. გრუნცეჟინი, ვ. შამრაი, გ. დიუსტერდიკი, ს. გურგენოვი, ა. პოლხო, ი. სიმონოვიჩი, უ. ტოლსტიკოვი, ბ.

³²³ სსმ არქივი, 1914, № 71, გვ. 452.

იანცენი, გ. ბოგდანოვი, ა. მოროსკა და სხვები, მუზეუმის მხატვრად სხვაადსხვა დროს მოწვეულები იყვნენ ფ. რუბო, ი. ტილკე, ნ. კულჩევსკი. მუზეუმის დარაჯები იყვნენ: დ. გურგუნიძე, მ. ზავადკა, ი. ჩერნოვი და ფ. ისჩუკი. კანცელარიაში მუშაობდნენ ა. ცირული და ვ. შამრაი. ბიბლიოთეკაში—ლ. შერშოვი და ი. დიტერიხსი.

მუზეუმის მოძიებით სამუშაოებში მონაწილეობას იღებდნენ მოწვეული პირები: ა. მლოკოსვეჩი, ი. რაჩიკინი, ო. გიოტლინი, გ. ვარდანიანცი, ა. ვასილინი, ს. ბოკილონი, ვ. ტერ-ლაღაიანცი, შ. მაღაიანიშ, ვლ. ლეონოვი, ა. ფლორენსკი, კ. კურდოფი და სხვები.

როგორც ვხედავთ, კავკასიის მუზეუმის ისტორიის ამ მონაკვეთშიც მუზეუმის კარები დახსული იყო ადგილობრივი კადრებისთვის. აქაური თანამშრომლებიდან არც ერთი ქართველი არ იყო, რაც ძნელია შემთხვევითობას მივაწეროთ. მუზეუმის არქივში დაცულია იმდროინდელი სამხედრო მინისტრის გენერალ ადიუტანტის ა. სახაროვის წერილი, სადაც იგი მოითხოვს მუზეუმის დირექტორისაგან, რომ მან სამსახურში უპირატესად მიიღოს თადარიგში გასული რუსი სამხედრო მოსამსახურეები,³²⁴ რაც ზუსტად სრულდებოდა.

10-იან წლებში მუზეუმმა დაიწყო მუშაობა კავკასიის ხალხთა კოსტიუმების ატლასის შექმნაზე. ამისთვის მოიწვიეს გერმანელი მხატვარი მ. ტილკე

მაქს ტილკე (1869-1931 წწ). იდაიბადა ბრესლაუში. ბერლინის სახანტრო აკადემიის დამთავრების შემდეგ მუშაობას იწყებს ამავე ქალაქში მხატვარ-დეკორატორად, შემდეგ მადრიდის პრადოს მუზეუმში ასლების გადამღებად, ხოლო 1900 წელს პარიზში—კოსტიუმების ილუსტრატორად. 1912 წელს რუსეთის იმპერატორის რეკომენდაციით ჩამოდის თბილისში და მუშაობს ჯერ სამხედრო დიდების მუზეუმში, სადაც ფ. რუბოხთან ერთად ხატავს ბატალურ სცენებს, შემდეგ გადადის კავკასიის მუზეუმში და ებმება ატლასზე მუშაობაში. ამისთვის იგი აქტიურ მონაწილეობას იღებს ექსპედიციებში.

მან ფეხით შემოიარა თითქმის მთელი კავკასია და ჩაიხატა უამრავი ხალხური ტანსაცმელი და ტიპები. პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში ტილკე ბრუნდება გერმანიაში და იქ აქვეყნებს თავის ნამუშევრებს ნაწილი მისი ნახატებისა (83 ერთეული), დღესაც ინახება მუზეუმში,³²⁵ მათ დიდი შიშვნელობა აქვთ კავკასიის ხალხთა ტანსაცმელის ისტორიის კვლევისთვის.

³²⁴ სსმ არქივი, 1905, 41/30, გვ. 58

³²⁵ გელაძე თ., კოსტიუმის ფონდის შექმნის ისტორიიდან მუზეუმში, სსმ საიუბილეო სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 2002, გვ.70.

ამ პერიოდში მუზეუმის დახურვის გამო მთელი ყურადღება გადატანილი იქნა მოძიებით სამუშაოებზე. თითქმის ყოველწლიურად ეწყობოდა სამეცნიერო ექსპედიციები, მივლინებები და ექსკურსიები, რომლებშიც მონაწილეობას იღებდნენ მუზეუმის მთელი პერსონალი და მოწვეული თანამშრომლები. წარმატებით განხორციელებულ მოძიებითი სამუშაოთა შედეგად მუზეუმის ფონდები უამრავი ექსპონატით გაძლიერდა.

1905 წელს ექსპედიციები ჩატარდა ვრევისა და ვლიზავეტროლის გუბერნიებში, ნოვობაიაზუთის, ჯევანშირისა და აღექსანდროპოლის მაზრებში. მასში მონაწილეობა მიიღეს ა. კახნაკოვმა, ა. შელკოვნიკოვმა, რ. შმიდტმა და ე. კენიგმა;

1907 წელს სამეცნიერო მივლინებები მოეწყო შაგიზდესპირეთსა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში, ყარაჩაიში, ყუბანისა და ართვინის ოლქში. მივლინებული იყვნენ ი. დიტერიხსი, ლ. კონიუშევსკი, ი. ვორონოვი და ლ. მლოკოსვეიჩი. 1908 წ. მოძიებით ექსპედიციები მოეწყო ახალქალაქის მიდამოებში, ყარსის ოლქში, სომხეთში, ვლიზავეტროლის და არაქსის რეგიონებში, ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ ა. კახნაკოვი, რ. შმიდტი და ლ. ბერგი.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია 10-იან წლებში ჩრდილოეთ ირანში-ჯულფის, კერმანშაჰისა და სენენდეჯის რაიონებში მოწყობილი ექსპედიციები, საიდანაც მნიშვნელოვანი კერამიკული კოლექცია იქნა ჩამოტანილი.

1912-1913 წლებში სამეცნიერო ექსკურსიები მოეწყო მთიან ყარაბაღში, ბაქოს გუბერნიაში, დაღესტანში, კახეთსა და დუშეთის მაზრაში. იგი განახორციელეს ა. ლოკოსვეიჩმა, ე. პფიცენმაიერმა და ვ. ბანკოუსკიმ. კავკასიის მუზეუმის 1904 -1914 წლების ანგარიშების მიხედვით, აღნიშნული ექსპედიციების შედეგად მოპოვებული მასალები შეიძლება შემდეგნაირად გამოეხატოს: (ცხრილი 9):

წლები	ზოლოთი.	ბოტანიკ.	გეოლოგ.	ეთნოგრაფ.	არქეოლ.
1905	3183	1208	18	47	73
1907	16870	3968	54	153	55
1908	7008	3625	5	321	52
1909	2379	3859	23	1	9
1910	2037	1158	—	482	153
1911	2037	5168	115	6	—
1912	13065	2615	8	43	36
1913	5949	195	259	11	55

ექსპედიციების შედეგად მოპოვებული ნივთების გარდა, ამ პერიოდში მუზეუმის ფონდები მდიდრდებოდა შემოწირულობებით, შესყიდვითა და გაცვლითი გზითაც. 1904 წელს მარიამ არღუთინსკაია-დოლგორუკოვამ მუზეუმს შესწირა 10 ერთეული ნივთი. მათ შორის ვერცხლის თასი, ოქროთი და მარჯნით შემკული გიშერის კრიალოსანი, ქართველი ქალის ტანსაცმელი თავისი მორთულობით და ძვირფასი სამკაულით. მანვე გადაიხადა 500 მან. სპეციალური რკინის ვიტრინიათვის, სადაც მოთავსდა ეს ექსპონატები.³²⁶ 1905 წელს კახეთის მაზრის უფროსმა მუზეუმს გადასცა სიღნაღში აღმოჩენილი 1064 წლით დათარიღებული ქვა ნუსხური წარწერით, რომელზეც იხსენიებიან ბაგრატ აფხაზთა მეფე და კახეთ-პერეთის ხელისუფალი აღსართანი.³²⁷ 1907 წელს ვლენე ბაგრატიონ-მუხრანსკაიამ მუზეუმს აჩუქა ორი ძველებური თოფი და დამბაჩა ძვირფასად ინკუსტირებული ტარით, ხოლო ანა სუმბათაშვილმა — ბათუმის გარეუბნის სამაროვანში აღმოჩენილი რკინის ხმალი.

1908 წელს თავად გ. ერისთავის ოჯახმა მუზეუმს უსახსოვრა 3 ძველებური ხმალი, სპარსული ფარდაგი და ქურთული ხანჯალი. 1909 წელს ო. დადემქელიანმა მუზეუმს შესწირა სვანეთში აღმოჩენილი 6 ვერცხლის არქეოლოგიური ნივთი.³²⁸

1910 წელს ახალქალაქელმა მიწათმფლობელმა მ. ფალავანდიშვილმა მუზეუმს უსასყიდლოდ გადასცა ჯავახეთში მცხოვრებ თურქი ქალის ეთნოგრაფიული ტანსაცმელი თავისი მორთულობითა და სამკაულებით.³²⁹ ამავე წელს კ. მიქელაძემ მუზეუმს უსახსოვრა ხუთი სპილენძის ფული, 6. მიქაძემ კი—ჩერქეზული ტანსაცმლის სრული კომპლექტი. 1911 წელს ყარაიაზის მაზრის უფროსმა ო. ყიფიანმა მუზეუმს შესწირა 50 ერთეული საბრძოლო იარაღი და აქაური ქალისა და მამაკაცის ეთნოგრაფიული ტანსაცმელი. ხოლო გ. შერვაშიძემ—სოხუმთან აღმოჩენილი ბრინჯაოს და თიხის არქეოლოგიური ნივთები.³³⁰

³²⁶ Отчет по Кавказскому Музею и Тифлисской публичной библиотеки за 1905 г., в журн. «Известия Кавказского музея» (შემდეგში შემოკლებით «Отчет») ტ. III გვ. 11.

³²⁷ სსმ არქივი, 1905, 4130 გვ. 7.

³²⁸ Отчет..... за 1909 г., И К М, VI, გვ. 14.

³²⁹ სსმ არქივი 1911, 4938 გვ. 272.

³³⁰ Отчет... за 1911 г., И К М. ტ IX, გვ. 19.

1912 წელს ა. ქურჩიშვილმა მუზეუმს უსახსოვრა ძველი ებრაული ხელნაწერი მეგილა, ხოლო 1913 წელს შ. კაშიაშვილმა - მთიული კაცისა და ქალის ტანსაცმელი და საოჯახო ფონოგრაფიული ნივთები - სულ 103 ერთეული.³³¹ ამ პერიოდში შემომწირავთა შორის მოიხსენიებიან აგრეთვე: მ. ანდრონიკაშვილი, მ. ჭავჭავაძე, ბ. ჩხეიძე, ა. ლაკერბაია, ი. ვასაძე, ა. ლადარია, ე. კარბულაშვილი, ი. ხალვაში, ბ. ჩხოტუა, გ. გაბლიანი, ა. გარდაფხაძე და სხვები.

გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, 1905-1913 წლებში მუზეუმს შესწირეს ნივთები: დიდი მთავარმა ნიკოლოზ მიხეილის ძემ, ნ. მარმა, ე. პოხოშოვმა, ე. ვეიდენბაუმი, კ. განმა, ი. ზეიდლიცმა, გ. ფონ-ვეისენგოფმა, ე. ვატაციმ, მ. გაკელმა, კ. მალმა, კ. მავესკიმ, ს. გეიდენმანმა, ო. როზენმა, ტ. დრახენფელსმა, მათი გვარები შეპქონდათ მუზეუმის საინვენტარო დავთრებში, წლიურ ანგარიშებში და საჯაროდ მაღლობას უხდიდნენ გაზეთებისა და ჟურნალების ფურცლებიდან.

1905-1913 წლებში შემოწირულობების შესყიდვისა და გაცვლითი გზით მუზეუმში შემოსული ექსპონატების რაოდენობა წლიური ანგარიშების მიხედვით ასეთი იყო: (ცხრილი 10):

წლები	შემოწირული	შესყიდული	გაცვლითი
1905	758	979	12
1907	7437	59	32
1908	8213	109	53
1909	3650	335	597
1910	2985	396	312
1911	7746	239	106
1912	12587	4120	2650
1913	8048	11348	432

მუზეუმში სხვადასხვა გზებით შემოსული კოლექციებიდან საყურადღებო იყო: გოგჩის ტბის მიდამოებსა და ნორბაიაზეთის მაზრაში 1905 წელს ე. ლაღიაინცის მიერ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული 128 ბრინჯაოს, საბრძოლო იარაღისა და ქაშის ბალთები, 27 რკინისა და 21 ქვის ნივთები. 42 ცალი ძვლის, ნიჟარების კაწის გულსაკიდები და სხვა სამკაულები, 144 კერამიკული ჭურჭელი და სხვა.

საინტერესო იყო 1907 წელს მულანის ველზე ჩატარებული სამუშაოების შედეგად მოპოვებული 15539 ერთეული როგორც

³³¹ Отчет... за 1913 г.. И К М ტ. IX, გვ. 14.

საბუნებისმეტყველო, ისე ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური ნივთები. აგრეთვე ვანის ვილაიეთში კ. მაივესკის მიერ შეკრებილი სტელების კოლექცია ლურსმნული წარწერებით.³³²

მნიშვნელოვანი იყო 1908 წელს კ. სატუნინის მიერ შეკრებილი ზოოლოგიურ ნივთთა კოლექცია, რომელიც მოიცავდა კავკასიის ფაუნის 8029 ეგზემპლარს, აგრეთვე - ა. კახნაკოვის მიერ შემახიხისა და ყუბის მაზრებში შეგროვილი ტატების, მთიელი ებრაელებისა და თათრების 279 ცალი ეთნოგრაფიული ნივთი. ამავე წლის მონაპოვრიდან უნდა გამოვყოთ თ. სახოკიას მიერ სამეგრელოში მოძიებული 96 ერთეულისგან შემდგარი კოლექცია და გენუის ბუნების ისტორიის მუზეუმიდან გაცვლითი წესით მიღებული 50-მდე ძუძუმწოვრის ფიტული³³³

1909 წელს აღსანიშნავი იყო ა. შელკოენიკოვის მიერ ვლიზავეტოლის გუბერნიაში, ყარაბახში შეკრებილი 3229 ერთეულისგან შემდგარი ზოოლოგიური და ბოტანიკური კოლექციები, თავრიზიდან და ისპაჰანიდან ქაშანური და დაღესტნური ვერცხლის სამკაულების მიღება.

1910 წლის შემოსულობიდან ყურადღებას იმსახურებდა ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური ნივთები, რომლებიც სპარსეთიდან, ზაქათალის ოლქიდან და საქართველოს მთიანეთიდან შეკრიბეს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ა. შელკოენიკოვის მიერ მოპოვებული აღმოსავლური ცივი და ცეცხლმსროლელი საბრძოლო იარაღები, მათ შორის ფატალი მირზას ხმალი, აგრეთვე ამავე წელს შემთხვევით შეძენილი აღმოსავლური კერამიკის ნიმუშები და დამასკური ფოლადის მახვილები და ხანჯლები. საყურადღებო იყო აგრეთვე ნუმიზმატიკის განყოფილების გამდიდრება ოქროს იშვიათი სტატერით მიზის ქ. ლამპსაქიდან.³³⁴

მუზეუმისთვის ძვირფასი შენაძენი იყო ყოფილი კავკასიის მეფისნაცვლის, სახელმწიფო საბჭოს თავჯდომარის ნიკოლოზ მიხეილის ძის ანდერძით 1913 წელს გადმოცემული ბორჯომში ნაყიდი მარგალიტებით გაწყობილი ოქროს ხატი.³³⁵ აგრეთვე მდიდარი ნუმიზმატიკური კოლექცია, რომელშიც შედიოდა კოლხური ვერცხლის დიდრაქმა, ვერცხლის ტეტრადრაქმა (ძვ. წ. აღ. V ს.), იმპერატორ ვესპასიანეს ოქროსა და სპილენძის

³³² Отчет... за 1907 г., ИКМ, т. IV, გვ. 20

³³³ Отчет... за 1908 г., ИКМ, т. V, გვ. 11

³³⁴ Отчет... за 1910 г., ИКМ, т. VI, გვ. 7.

³³⁵ Отчет... за 1913 г., ИКМ, т. IX, გვ. 19.

მონეტები, აბასიდების ორი ოქროს მონეტა, სელჯუკ ქეიკობ სივასის სამი ვერცხლის მონეტა (618 წ.), ბიზანტიური ვერცხლის მონეტა (1078 წ.), ბოსფორის მეფის რიმეტალკის ოქროს მონეტა და სხვ.

1904-1913 წლებში მუზეუმში შემოსულ ექსპონატთა საერთო რაოდენობა განყოფილებების მიხედვით ასე იყო: (ცხრილი 11):³³⁶

წლები	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
ზოლდ.	5523	4616	31464	24195	16170	4847	4506	18157	30309	27514
ბოტან.	256	1213	7169	4067	5055	5988	1985	6653	4966	1497
გოლდ.	261	67	200	419	20	92	13	910	455	1305
ფონოგ.	624	235	278	263	570	193	1143	791	187	1037
არქეო.	138	976	1045	492	322	411	238	219	148	838
სულ.	6805	7197	40156	29436	22137	11531	17885	26640	36065	32191

მუზეუმში ბევრი შემთხვევით ნაპოვნი განმეულობაც შემოდიოდა. ამ მხრივ აღსანიშნავია 1910 წლის 26 თებერვლის გაზეთ "Голос Правды"-ის ცნობა სათაურით "მეირფასი ნაპოვნი": "ამ დღეებში ერთმა მეშახტემ ლენქორანიდან ათი ვერსის დაშორებით სოფელ ბალაბურთან ტყეში შემთხვევით იპოვა მიწაში ჩაფლული დოქი, რომელიც სავსე იყო ოქროს ძველებური მონეტებით. მათი საერთო წონა 30 ფუნტამდე აღწევდა. ამ მონეტების უმრავლესობას ერთ მხარეს გამოსახული პქონდა ტახტზე მჯდომი უფალი, მეორეზე კი ღვთისმშობელი ჯვრით ხელში. მონეტის ორივე მხარეზე ამოტვიფრული იყო ბერძნული ასოები. ამ განძის სიახლოვეს გლეხებმა კიდევ ნახეს რამდენიმე ასეთი დოქი ვერცხლის მონეტებით სავსე, რომელთა წონა ორ ფუნტს(818 გრ.) აღემატებოდა"³³⁷

ასევე შემთხვევით იქნა ნაპოვნი 1914 წელს ერევნის გუბერნიაში სურმალინის მაზრაში სოფელ ივდირთან მიწაში ჩაფლული ყუთი, რომელშიც იყო სამი ბრინჯაოს სამაჯური, შუბის პირები, ვერცხლის მონეტა წარწერით ალექსანდრე, რკინის დანა, თიხის ჭურჭელი ეჭისი მძივი და სხვა.³³⁸ ელიზავეტოპოლის გუბერნიაში არეშის მაზრის სოფელ გურარხში, თბრილის გაყვანის დროს იპოვნეს განძი, რომელიც

³³⁶ ცრილი შედგენილია კავკასიის მუზეუმის წლიური ანგარიშების მიხედვით.

³³⁷ გაზ. "Голос Правды" № 1361, 1910 წლის 26 თებერვალი.

³³⁸ სსმ არქივი, 1914, № 71, გვ. 98

მოიცავდა 88 ვერცხლის მონეტას და დიდძალ ვერცხლის ნივთს.³³⁹ ასეთი ფაქტები უამრავი იყო.

1908-1909 წლებში კავკასიის მუზეუმმა შეიძინა არსებობის მანძილზე ერთ-ერთი უნიკალური და ბრწყინვალე ექსპონატები, რომელსაც მსოფლიო არქეოლოგია იცნობს "ახალგორის განძის" სახელით.

ადრეანტიკური ხანის ეს უძვირფასესი კოლექცია ადგილობრივმა გლეხებმა შემთხვევით აღმოაჩინეს ქსნის ხეობაში, ახალგორის ახლოს, სოფელ საძვეურში ქალის მდიდრულ სამარხში. განძი ხელში ჩაუგდია ჩარჩებს, ოქროთი მოვაჭრეებს და იმ პირებს, რომლებიც ცდილობდნენ ან ნაპოვნიდან ხელის მოთხოვას. სასიქადულო მამულიშვილის ექვთიმე თაყაიშვილის, რომელიც იმხანად მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილების მდივნად მუშაობდა, ძალისხმევას განძის უდიდესი ნაწილი გადაურჩენია და მისივე ინიციატივით კავკასიის მუზეუმში შეუქმნია.

ძვ. წ.-ად. V-IV საუკუნეებით დათარიღებული კოლექცია შედგებოდა მძაფრხარისხონად დამზადებული ოქროს შემდეგ ნივთებისაგან: სასაფეთქლეები მდიდრულად შეკაზმული ცხენების გამოსახულებით, საყურეები, საკისრე რკალები, სარტყელი, ფასკუნჯიანი ბალთები, საკიდები, გომბეშოების გამოსახულებიანი ყელსაბამი, ვერცხლის ჯამები, სურა და სხვა. ძვირფას ნივთთა უმრავლესობა შემკულია გავარსით. მართალია ამ ძვირფას ნივთთა სადაურობა პირველ ხანებში აქემენიდურ ირანს დაუკავშირეს,³⁴⁰ მაგრამ შემდგომში გაირკვა მათი ადგილობრივი წარმომავლობა.

პირველი მსოფლიო ომის დროსაც არ შეწყვეტილა მუზეუმში ნივთების მიღება და მოძიებითი სამუშაოების ჩატარება თვით ფრონტისპირა რეგიონებშიც. კავკასიის არმიის მთავარსარდალმა 1916 წლის 4 მარტს გამოსცა № 117 ბრძანება "საომარი მოქმედების რაიონში სიძველეებისა და კაცობრიობის მატერიალური კულტურის ძეგლთა ნიმუშების შეგროვების შესახებ", რითაც ნებადართული იყო კავკასიის ფრონტზე მოქმედ არმიაში სამხედრო შტაბის მიერ რეკომენდებული მეცნიერების მივლინება. ომის მხელელობისას ტრაპიზონის დაკავების შემდეგ აქ მიავლინეს ცნობილი მეცნიერები:

³³⁹ სსმ არქივი, 1916, № 87 გვ. 389.

³⁴⁰ Такайшвили Е., Ксанский или Садзегурский клад, Известия Кавказского отд. Московского археологического общества, IV, ტფ., 1915, გვ. 141.

ერმიტაჟის მთავარი მცველი აკად. ი. უსპენსკი, ხარკოვის უნივერსიტეტის პროფესორი ნ. შმიდტი და საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების მდივანი ს. ფარმაკოვსკი. შეიკრიბა საყურადღებო მასალები, განსაკუთრებით კი ძველი სომხური ხელნაწერები, რომლებიც ქ. ტრაპიზონის კომენდანტის ბრძანებით გადაეგზავნა კავკასიის მუზეუმს.³⁴¹

პირველი მსოფლიო ომის მსვლელობისას ვანისა და ურმიის ტბების მიდამოებში მივლინებული იყვნენ აკადემიკოსები: ნ. მარი, ი. უსპენსკი, კავასიის მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების გამგე სუმბატ ტერ-ავეტისიანი და ა. შელკოვნიკოვი. ამ უკანასკნელმა ვანის ექსპედიციიდან ექსპონატები რამდენიმე ურმით ჩამოიტანა.

მსოფლიო ომის დროს კავკასიის მუზეუმს ერგო ძვირფასი კოლექცია, აღმოსავლური ხალიჩების, ფარდაგების, ქაშანურის, კერამიკის და სხვა ნატიფი ხელოვნების ნივთების სახით. ისინი ეკუთვნოდნენ სპარსელ სამხედრო მოღვაწეს, ურმიის ყოფილ გუბერნატორს, ყაჯართა საგვარეულოს უკანასკნელ წარმომადგენელს, გენერალ მეჯიდ ოს-სალტანეს, რომელიც იმხანად ცხოვრობდა თბილისში, სემიონოვის ქ. № 4-ში. პოლიტიკურმა მოწინააღმდეგეებმა იგი აიპულეს 1915 წელს დატოვებინა თბილისი. მეფისნაცვლის ბრძანებით მისი ქონება გაიყიდა აუქციონზე, კოლექციის ნაწილი-გადაეცა კავკასიის მუზეუმს.³⁴² მუზეუმის ბიბლიოთეკასაც ერგო 450-მდე იშვიათი წიგნი გენერლის დოვლათიდან.

ამ პერიოდში თუ რაოდენ დიდი ყურადღება ეთმობოდა მოძიებითი სამუშაოების წარმოებას და ნივთების მუზეუმში მოზიდვას, კარგად ჩანს ქვემოთ ჩამოთვლილ შემთხვევებიდანაც: 1914 წელს კახეთის რკინიგზის მშენებლობა რამოდენიმე დღით შეჩერდა იმ მიზეზით, რომ სამუშაოთა უბანზე ძველ სამაროვნებს წააწყდნენ. ასეთივე შემთხვევა მოხდა ტუაფსეს-სენაკის რკინიგზის მშენებლობაზეც.³⁴³

1914 წელს შემახიის მაზრაში ბარბაროსულად გაიძარცვა XII საუკუნის ისტორიული ძეგლი-პირ-ხანაგის მავზოლეუმი. დაადგინეს, რომ მძარცველები იყვნენ ყუბული ღვეკები. ამ ამბავმა დიდი რეზონანსი გამოიწვია მთელ კავკასიაში და ამას მოჰყვა მეფისნაცვლის 1914 წლის 17 მაისის № 14223 ცირკულარი, რომლითაც კავკასიის მუზეუმს დაევალა

³⁴¹ სსმ არქივი, 1916, № 87, გვ 172.

³⁴² სსმ არქივი, 1916, № 87, გვ 7.

³⁴³ სსმ არქივი, 1915, № 73 გვ. 296.

ისტორიული ძეგლების დაცვისთვის ზრუნვა. მასვე მიეცა უფლება დაეყენებინა იმ პირთა დასჯის საკითხი, რომლებიც გაპარცვაუდნენ ან დააზიანებდნენ ისტორიულ ძეგლს.³⁴⁴

1917 წელს მეფისნაცვალმა ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძემ მუზეუმს ნება დართო 60000 მანეთად შეეძონა დ. ერმაკოვის ცნობილი კოლექცია.

დიმიტრი ივანეს-ძე ერმაკოვის (კაშბაიჯიო) (1846-1916 წწ. გამორჩეული ადგილი კავკასიაში მოღვაწე ფოტოგრაფ დოკუმენტალისტთა შორის. თბილისში დაბადებული, ახალგაზრდობაშივე ეზიარა ფოტოგრაფიულ ხელოვნებას და მალე გახდა ამ საქმის ცნობილი სპეციალისტი. იგი ბევრს მოგზაურობდა კავკასიაში და იღებდა დირშესანიშნავ ისტორიულ მოვლენებს, მატერიალური კულტურის ძეგლებს, ეთნოგრაფიული ყოფის ამსახველ სურათებს, ქალაქების ხედებს, არქიტექტურულ შენობებს და სხვა. თბილისში გოლოვინის გამზირზე იგი ფლობდა ფოტო-ატელიეს, სადაც ამზადებდა ნატურალური ზომის ფოტოსურათებს. ნახევარსაუკუნოვანი მოღვაწეობის შედეგად დატოვა მდიდარი მემკვიდრეობა, რომელიც "ერმაკოვის კოლექციის" სახით არის ცნობილი. იგი შედგება 25 ათასი ფოტოგრაფიის, 3 ათასზე მეტ სტერეოსურათისა და 116 ალბომისაგან. 1897 წელს დ. ერმაკოვი გახდა რუსეთის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების წევრი და ნატიფი ხელოვნების თბილისის საზოგადოების მდივანი. მისი ნამუშევრები 26-ჯერ დაჯილდოვდა საერთაშორისო გამოფენების უმაღლესი ჯილდოებით. დ. ერმაკოვის გარდაცვალების შემდეგ მისი კოლექციების ნაწილი ექ. თაყაიშვილის ძალისხმევით მოხდა კავკასიის მუზეუმში, ნაწილი კი 1918 წლის მაისში ივანე ჯავახიშვილის ინიციატივით შეიხიდა საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებაში. დ. ერმაკოვის ფოტონამუშევრები უძვირფასესი განძია კავკასიის მკვლევარებისთვის.

მუზეუმთან ერთად იზრებოდა ბიბლიოთეკის საცავიც: 1904 წელს ა.კაზნაევიმა შეძლო თავის ბიბლიოთეკისთვის მიერთებინა მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების თბილისის განყოფილების ბიბლიოთეკა,³⁴⁵ ამავე წელს გ. რადეს ქვრივისაგან შეიძინეს 258 დასახელების საბუნებისმეტყველო წიგნი. 1909 წელს ბიბლიოთეკა უკვე მოითვლიდა 26790 დასახელების 47403 წიგნს³⁴⁶ და მოეშასხურა 10219 მკითხველს.

³⁴⁴ სსმ არქივი, 1915, № 73 გვ. 374.

³⁴⁵ "Кавказ", 1904 №305.

³⁴⁶ Отчет по Кавказскому Музею и Тифлисской публичной библиотеки за 1909 г., ტფ.-1913, გვ. 26.

1916 წელს კავკასიის სამეცნიერო ბიბლიოთეკა გამდიდრდა 2726 დასახელების 3570 წიგნით.³⁴⁷ აქედან 562 დასახელების 753 წიგნი ე. ვეიდენბაუმის ნაჩუქარი იყო. მის გარდა შემოწირულობები გაიღეს: გ. რომანოვმა, ბ. პეტრანოვიჩის ქორემა, ი. კოსცუშ-სტატკოვმა, ფონ ვეისენგოფმა და სხვებმა.

1916-1918 წლებში ბიბლიოთეკარად მუშაობდა ე. ვეიდენბაუმი, მის თანაშემწეებად კი-მ. ბალუკვა და ა. ჰეიდმან-ოპოჩინინა.

ამ პერიოდში განსაკუთრებით მწვავედ დაისვა კავკასიის მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის შენობების გაფართოების საკითხი. XIX საუკუნის 70-იან წლების შუა ხანებში აგებული ეს შენობები ვეღარ აკმაყოფილებდნენ მათზე წაყენებულ მოთხოვნილებებს. საფონდო ოთახები ვეღარ იტევდა სამუზეუმო კოლექციებს, ექსპოზიციების გადატვირთვა და ფართის ნაკლებობა უკვე ყოველგვარ ფარგლებს სცილდებოდა. განსაკუთრებით ცუდ მდგომარეობაში იყო მუზეუმის შენობის ფასადი, რომელიც მობათქაშებული იყო და ყოველწლიურად საჭიროებდა რემონტს, რაც ძალზე ძვირი ჯდებოდა. მდგომარეობას ამძიმებდა შენობის ფასადის გასწვრივ ნიკოლოზის ქუჩის მთელს სიგრძეზე ტრამვაის მოძრაობა, რომლის ვიბრაცია და ხმაური აზიანებდა შენობას. 1904 წლის აგვისტოში ნიკოლოზის ქუჩის მხრიდან ჩამოიშალა ბათქაშის დიდი ნაწილი, რამაც საფრთხე შეუქმნა მუზეუმის დამთავალიერებებს.

მუზეუმის შენობა დააზიანა აგრეთვე 1904 წლის 4 აპრილს მომხდარმა ხანძარმა. იგი გამოიწვია დირექტორის საცხერებელი ოთახიდან სხვენში გამავალმა გადახურებულმა საკვამურის მიღმა, რომელიც თურმე ძალზე ახლოს გადიოდა ხის დირესთან. მართალია ხანძარი მალე ჩააქრეს, მაგრამ სხვენი მნიშვნელოვნად დაზიანდა.³⁴⁸

1905 წელს შენობის ფასადიდან ბათქაშის ცვენა გაძლიერდა და კედლებზე გაჩნდა ბზარი, რომელიც თანდათან იზრდებოდა. მუზეუმის დირექციამ 9 სექტემბერის №681 წერილით მიმართა თბილისის გუბერნატორს და მოითხოვა არქიტექტორისა და სათანადო სპეციალისტების გამოყოფა შენობის მდგომარეობის შესამოწმებლად. 15 სექტემბერს მოწვეულმა ტექნიკურმა კომისიამ შეადგინა აქტი, რითაც დაადასტურა შენობის ავარიული მდგომარეობა და დაადგინა საძირკვლის სისუსტე და

³⁴⁷ სსმ არქივი, 1916, № 87, ფ. 638.

³⁴⁸ სსმ არქივი, 1904, 40/29, გვ. 106.

მიწისქვეშა წყლების შედგენად ნიადაგის არამდგრადობა. შეიქმნა მუზეუმის შენობის მდგომარეობის შემსწავლელი კომისია მეფისნაცვლის საბჭოს წევრის მ. გაკელის თავჯდომარეობით. 1906 წლის 3 მაისს გამართულ კომისიის სხდომაზე ინჟინერმა ნ. მიხაილოვმა აღნიშნა მუზეუმის შენობის კედლებზე განსაკუთრებით კი მის ქვედა სართულებზე, ბზარების კატასტროფული ზრდა. ამასთან ერთად, კომისიამ მოუთხოვა, რომ შენობის მიმდინარე შეკეთებები საქმეს ვეღარ უშველიდა და საჭირო იყო ახალი შენობის აგება.³⁴⁹ ამ აზრს მუზეუმის დირექციამ დაუწინებთ დაუჭირა მხარი და მოითხოვა ახალი შენობის ასაგებად ინჟინრის (ახლანდელი ჯორჯაძის) ქუჩის ზედა მხარეზე ალექსანდრეს ბაღთან არსებული მიწის ნაკვეთის გამოყოფა, იმის გათვალისწინებით, რომ შენობის ფასადი გასულიყო ღორის-მელიქოვის (ახლანდელი ლ. გუდიაშვილის ქუჩაზე), მაგრამ კავკასიის ოლქის საინჟინრო სამმართველოს, რომელსაც ეკუთვნოდა ეს ადგილი, სამსახურის უფროსმა გენერალ-მაიორმა ბაღბაშევმა უარი განაცხადა მიწის ნაკვეთის დათმობაზე. მიზეზად აქ არქიტექტორ ლ. ბილფელდის მიერ წამოწყებული ქაშვეთის ეკლესიის მშენებლობა დასახელდა.

ასევე შედეგი არ მოჰყოლია დირექტორ ა.კახნაკოვის მიერ დაყენებულ საკითხს, მუზეუმისთვის გადაუცათ გოლოვინის გამზირზე მდებარე კადეტთა კორპუსის შენობა.³⁵⁰

მუზეუმის მდგომარეობა თანდათანობით მძიმდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ შენობის სარემონტო სამუშაოებზე ყოველწლიურად იხარჯებოდა გარკვეული თანხები. 1904 წელს შენობის რემონტზე დაიხარჯა 3743 მან. და 14 კაპ. 1905 წ - 2208 მან. და 19 კაპ, 1906 წ - 2228 მან. და 24 კაპ. 1907 წ - 528 მან. და 24 კ.³⁵¹

კავკასიის მეფისნაცვალი ი. ვორონცოვ-დაშკოვი იმპერატორისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში კავკასიის მუზეუმის შესახებ აღნიშნავდა: "შენობა, რომელიც ამჟამად მუზეუმს უჭირავს, იმდენად ვიწროა და ხანძრის გაჩენის თვალსაზრისით საშიშია, რომ სრულიად გამოუსადეგარია თავისი დანიშნულებისათვის. შენობის კედლების ჩამონგრევის საფრთხეს აძლიერებს თბილისისათვის დამახასიათებელი ხშირი მიწისძვრები და თუ არ იქნება მუზეუმისადმი დროული

³⁴⁹ სსმ არქივი, 1906, 43/32, გვ. 14.

³⁵⁰ გაზ. "Кавказ", 1905, №, 245.

³⁵¹ სსმ არქივი, 1909, 47/36, გვ. 138.

დახმარება, შეიძლება შეიქმნეს იმის საშიშროება, რომ უდიდესი და მატერიალურად შეუფასებელი სამეცნიერო ღირებულების მქონე მისი კოლექციები ერთ დღეს დაიშრის ნანგრევების ქვეშ, ან გახდეს ხანძრის მსხვერპლი. ამგვარად, მხარის შესწავლისათვის გაწეული ორმოცწლიანი შრომა საბოლოოდ დაიღუპება. ერთადერთ საშუალებად კავკასიის მუზეუმის ბუდის გადასაწყვეტად და მხარის კვლევისათვის მუშაობის გასაგრძელებლად რჩება ახალი, უფრო ვრცელი შენობის აგება, რომელიც დაჯდება 300000 მანეთი³⁵²

1906 წლის 28 ივნისს მეფისნაცვლის კანცელარიის სტამბაში, რომელიც მდებარეობდა მუზეუმის ეზოს ჩრდილო-დასავლეთით მოხდა აფეთქება, იგი გამოიწვია სტამბაში დაცული ადვილად აალებადი და ასაფეთქებელი მასალების შენახვის წესების უგულველყოფამ. აფეთქებამ გამოიწვია ხანძარი, რომელიც გადავიდა მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის შენობებზეც.³⁵³ ხანძარმა მნიშვნელოვნად დააზიანა ხსენებული შენობების ხის ნაწილები. მუზეუმის შენობის ავარიულობა იმდენად საშიში გახდა, რომ იგი 1908 წლის 16 დეკემბერს მეფისნაცვლის ბრძანებით დაიკეტა.³⁵⁴

1909 წლის 19 იანვარს საღამოს 7 საათზე მუზეუმში ისევ გაჩნდა ხანძარი. ამჯერად ხანძარი შენობის მშენებლობისას საკვამურებისა და ჭერის დირეების არასწორმა გაყვანილობამ გამოიწვია. არქეოლოგიური დარბაზის ჭერის დათვალიერებისას, სადაც გაჩნდა ხანძარი გაირკვა, რომ ჭერის დირე ჩამაგრებული იყო პირდაპირ საკვამურში. როდესაც მთელი ჭერი შეამოწმეს დადგინდა, რომ ექვსი საკვამურიდან მხოლოდ ერთში არ გადიოდა დირე, აქედან გამომდინარე კომისია გაკვირვებას გამოთქვამდა “ამ გარემოებათა გამო მუზეუმი აქამდე როგორ არ დაიწვა”

1909 წლის დასაწყისში კომისიის წევრებმა ინჟინრებმა გუნიროვმა და მიხაილოვმა 26 იანვრის აქტით კიდევ ერთხელ დაადასტურეს ის ფაქტი, რომ მუზეუმის შენობის კედელი, განსაკუთრებით “ლორის-მგელიკოვის ქუჩიდან გაბზარული და გადახრილი იყო.”³⁵⁵

³⁵² Всеподданнейшая записка по управлению Кавказским краем генерал-адютанта графа Воронцова-Дашкова, ტფ. 1907, გვ. 121.

³⁵³ სსმ არქივი, 1906, 43/32, გვ. 21.

³⁵⁴ სსმ არქივი, 1909, 47/36, გვ. 340.

³⁵⁵ სსმ არქივი, 1909, 47/36, გვ. 33.

მუზეუმის შენობისთვის ახალი მიწის ნაკვეთის გამოყოფის სირთულემ მუზეუმის დირექციასა და ხელისუფლებას მიადებინა გადაწყვეტილება, რომ დაეშალათ მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის ძველი ავარიული შენობები და მათ ადგილას აეგოთ ახალი.

მუზეუმისთვის ახალი შენობის აგების გადაწყვეტილებას განსაკუთრებით უჭერდა მხარს მუზეუმის დირექცია და მოითხოვდა, რომ მუზეუმის ახალი შენობა აგებულებით გოლოვინის პროსპექტის გასწვრივ თორმეტსაუენიან (24 მეტრიან) ზოლში. ეკონომიურობასთან ერთად, ამას იმითაც ასაბუთებდნენ, რომ უფრო იოლად მოხერხდებოდა სამუზეუმო ექსპონატების გადატანა ერთი ადგილიდან მეორეში და მათი დაცვა. განსაკუთრებით მაშინ, თუ ამისათვის გამოყოფილი იქნებოდა ქალთა გიმნაზიის შენობის ნაწილიც.

კავკასიის მეფისნაცვლის წარდგინებით იმპერიის მინისტრთა საბჭომ მიიღო დადგენილება, რომლის მიხედვითაც უფლება მიეცა მეფისნაცვლის მოვალეობის შემსრულებელს სენატორ ნიკოლსკის სახელმწიფო სათათბიროში დასამტკიცებლად შეეტანა წინადადება კავკასიის მუზეუმის შენობის აგების დაწვრილებითი გეგმისა და ხარჯთაღრიცხვის შემუშავების შესახებ. აღნიშნული შენობის ასაგებად ნებართვისა და 390,220 მანეთის გამოყოფის შემდეგ, მშენებლობის დამთავრებას ვარაუდობდნენ 1912-1913 წლებში. ამავე დადგენილებით, დამტკიცებული გეგმა და ხარჯთაღრიცხვა უნდა წარედგინათ მეფისნაცვლისთვის, ხოლო მშენებლობის მეთვალყურეობა უნდა დაკისრებოდა საგანგებო სამშენებლო კომისიას. ეს დადგენილება იმპერატორმა დაამტკიცა 1910 წლის 18 ივლისს.

მუზეუმის დახურვის, შემდეგ 1909 წლიდან დაიწყო მუზეუმის შენობის ავარიული კედლების დაშლა, რისთვისაც გამოიყო 1500 მანეთი. კედლების დაშლისას გამომჟღავნდა, რომ თავის დროზე შენობა აგებული ეოფილა ძალზე უხარისხოდ. თბილისის გუბერნატორის მიერ გამოყოფილმა კომისიამ 1909 წლის 14 მარტს ჩაატარა მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის შენობის დათვალიერება და აღნიშნა, რომ შენობის კედელი ღორის-მელიქოვისა და ნიკოლოზის ქუჩის მხრიდან, რომელიც ავარიულობის გამო პირველ რიგში დაშალეს, აგებული იყო უხარისხოდ, კედლის შუა ნაწილში ჩატანებული იყო ქვისა და აგურის ნამსხვრევები. აგურების წყობა უმრავლეს შემთხვევაში შესრულებული იყო ცემენტის ხსნარის გარეშე, ხოლო იქ, სადაც ხსნარი გამოიყენეს, ექსპერტის შედეგად დადგინდა,

რომ მის შემადგენლობაში ცემენტი ძალზე ცოტა იყო. ამიტომ ხსნარი ადვილად იფშვებოდა და აგურები ერთმანეთს შორდებოდა. დადგინდა აგრეთვე გამოყენებული კირის უხარისხობა. გარდა ამისა, როგორც ჩანს ქვიშის ნაცვლად გამოყენებული ყოფილა შლაში და თიხის ნარევი, დარღვეული იყო აგრეთვე შემაერთებლების გადაბმის ნორმები და სხვა.³⁵⁶ მუზეუმის ძველი შენობის დაშლა მიმდინარეობდა მთელი 1909 წლის განმავლობაში.

1910 წლის 18 ივლისს უმაღლესი ბრძანებულების თანახმად კავკასიის მუზეუმის ახალი შენობის ასაგებად შეიქმნა საგანგებო სამშენებლო კომისია, რომლის თავმჯდომარედ დაინიშნა მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი მ. გაკელი. ხოლო წევრებად: ვეიდენბაუმი, ჯუნკოვსკი, რუდოლფი, ბუინოვი, კაზნაკოვი, შმიდტი, დომერშიკოვი, და არქიტექტორი კ. ტატიშჩევი. აგრეთვე თბილისის ქალაქის თავი, თბილისის კონტროლის პალატის მმართველი. კომისიას უფლება ჰქონდა თავის რიგებში მიეწვია ნებისმიერი პირი.³⁵⁷ კომისიის სხდომები ტარდებოდა მეფისნაცვლის საბჭოს სხდომათა დარბაზში.

კომისია თავის მოქმედებებში ძირითადად ეყრდნობოდა მის მიერვე შექმნილ საგანგებო ტექნიკურ სათათბიროს გადაწყვეტილებებს.

მუზეუმის შენობისა და ხარჯთაღრიცხვის პროექტის შესამუშავებლად უნდა გამოცხადებულიყო კონკურსი. მაგრამ დროის სიმციროს გამო მისი შედგენა დაავადეს არქიტექტორ კონსტანტინე ნიკოლოზის ძე ტატიშჩევს. პროექტზე მუშაობა დამთავრდა 1910 წლის ბოლოს და მეფისნაცვლის უორინცოვ-დაშკოვის დამტკიცების შემდეგ, სენატორმა ნიკოლსკიმ იგი შეიტანა ზემდგომ ორგანოებში დასამტკიცებლად.

1911 წლის 29 მარტს უზენაესი ბრძანებულებით დამტკიცდა საგანგებო სამშენებლო კომისიის მიერ შემუშავებული კანონი კავკასიის მუზეუმისა და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ახალი შენობის აგების შესახებ, რომელიც მოიწონა სახელმწიფომ საბჭომ და სახელმწიფო სათათბირომ. მშენებლობათვის სულ უნდა გამოყოფილიყო 386922 მან. და 80 კაპ; აქედან 272819 მან. და 14 კაპ. კრედიტით სახელმწიფო

³⁵⁶ სსმ არქივი, 1909, 47/36, გვ. 89.

³⁵⁷ სსმ არქივი, 1911, 49/38, გვ. 159.

ხაზინიდან, ხოლო—114103 მან. და 66 კაპ. საერო საშუალებებიდან³⁵⁸.

არქიტექტორ კ. ტატიშჩევის პროექტით მუზეუმის შენობა უნდა აგებულიყო მეფისნაცვლის სასახლის პირდაპირ გოლოვინის გამზირის გაყოლებაზე, ვიწრო ზოლში ნიკოლოზისა და ბარონის ქუჩებს შორის, რომლის სიგანე 12 საჟენს (24 მეტრს), ხოლო სიგრძე 50 საჟენს (100 მეტრს) უდრიდა. შენობის აგება ნავარაუდები იყო იმ დროს რუსეთის იმპერიის არქიტექტურაში გაბატონებული ეკლიქტიზმის სტილში. 1910 წლის 12 ნოემბერს კ. ტატიშჩევის მიერ წარმოდგენილი პროექტი დაამტკიცა სახელმწიფო საბჭომ.

1911 წლის 29 მარტს მშენებლობისთვის სახელმწიფო ხაზინიდან გაიცა 1912–1913 წლების ანგარიშზე ზემოთ აღნიშნული თანხა და სამუშაოებიც დაიწყო.³⁵⁹

უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება დაეთმო ეზოს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში მუზეუმის კოლექციებისა და ბიბლიოთეკის წიგნების დასაბინავებლად საჭირო ადგილის გამოყოფას. ამისთვის აუცილებელი გახდა ნიკოლოზისა და ლორის-მელიქოვის ქუჩების კუთხეში, ქალთა გიმნაზიის ძველი ფლიგელის მონგრევა და მის ნაცვლად ახალი სამსართულიანი ფლიგელის მიშენება. რამაც გამოიწვია მუზეუმის უკანა ფრთის შენობის დანგრევა და იქ არსებული კოლექციების გადატანა შენობის შუა ნაწილში. ახალი სამსართულიანი ფლიგელის აშენების შემდეგ, მისი ქვედა ორი სართული დაეთმოზოდა მუზეუმის ექსპონატებს. გარდა ამისა, მუზეუმის ეზოში სპეციალურად უნდა აშენებულიყო დროებითი ორსართულიანი საწყობი, სადაც შეინახებოდა ბიბლიოთეკის წიგნები და კარადები. ამ შენობებში მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის მთელი ქონების გადატანის შემდეგ, უნდა დაწყებულიყო ძველი შენობის დაშლა და ახლი ნაგებობის მშენებლობა.

მუზეუმის უკანა ფრთის შენობის დაშლა დაიწყო 1911 წლის 12 სექტემბერს. იმავე წელს შეუდგნენ ბიბლიოთეკისთვის საწყობის მშენებლობას მუზეუმის ეზოში.

მშენებლობაში ყველაზე ნაყოფიერი გამოდგა 1912 წელი. ამავე წლის აგვისტოში დამთავრდა ქალთა გიმნაზიის შენობაზე სამსართულიანი, კაპიტალური ფლიგელის მიშენება და დაიწყო იქ მუზეუმის ექსპონატებისა და ბიბლიოთეკის წიგნების გადატანა.

³⁵⁸ სსმ არქივი, 1914, №71, გვ. 278.

³⁵⁹ Отчет..... за 1911 г. ИКМ, ტ. VIII, გვ. 29.

1912 წლის სექტემბერში მუზეუმის მშენებელი არქიტექტორი კ. ტატიშჩევი საგანგებო სამშენებლო კომისიასთან უთანხმოების გამო გადადგა თანამდებობიდან და იგი შეცვალა არქიტექტორმა ა. როგოისკიმ. მაგრამ იმავე წლის ნოემბერში იგი გარდაიცვალა და მის შემცვლელად სამშენებლო კომისიამ აირჩია მიხეილ ნიკოლოზის ძე ნებრინცევი³⁶⁰ მთელი 1912 წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა მუზეუმის ძველი შენობის დაშლა, რომელიც 1913 წლის იანვარში დასრულდა. ამავე წელს დაიწყო მიწის და საბირკველის სამუშაოები. სამშენებლო კომისიამ ჩაატარა 54 სხდომა.³⁶¹

პირველი, რაც დაევადა ახალ არქიტექტორს იყო შენობის ცენტრალური ფასადის გადაკეთება, რომელიც ოპერის თეატრს უფრო შეესაბამებოდა. მ. ნებრინცევს შეთავაზეს ფასადის აღმოსავლურ სტილში შესრულება ასეთი არქიტექტურა იმ დროს სამხრეთ და აღმოსავლეთ რუსეთის იმპერიის ნაციონალური სტილის ოფიციალურ გამოხატულებას წარმოადგენდა. აღმოსავლური, ე. წ. "გაუმჯობესებული არაბული სტილის" ინტერიერები უცხო არ იყო XIX საუკუნის თბილისისათვის. ქალაქურ არქიტექტურაში ხშირად გამოიყენებოდა გვიანი ხანის ირანული ფორმები.

პროექტი 1913 წლისთვის უკვე მზად იყო და იგი დამტკიცდა, როგორც შესასრულებელი სამუშაოების პირველ ვარიანტად.

არქიტექტორ ნებრინცევის პროექტით, სპარსული ხუროთმოძღვრული სტილის შენობის მთავარი ფასადი გაყოფილი იყო სამ რიზალიტად, ისრის ფორმის სამი პორტალური თალით. ცენტრალურ პორტალს ორივე მხრიდან აგვირგვინებდა მრგვალი მინარეთი. შენობა უფრო საკულტო ნაგებობას მოგვაგონებდა, ვიდრე მუზეუმს.³⁶²

გვიმით, მუზეუმის შენობასთან ერთად, ეზოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში უნდა აშენებულყო ბიბლიოთეკის შენობაც—დიდი სამკითხველო, სააქტო დარბაზითა და მრავალსართულიანი წიგნსაცავით. მას უნდა პქონოდა დამოუკიდებელი შესასვლელი ბარონის (ახლანდელი ფურცელაძის) ქუჩიდან. ბიბლიოთეკის წიგნსაცავში უნდა დაშონტაჟებულიყო ფოლადის სტელაჟები მოძრავი თაროებით.

³⁶⁰ Отчет..... за 1912 г. ИКМ, т. VIII გვ. 24.

³⁶¹ Отчет..... за 1913 г. ИКМ, т. IX გვ. 32..

³⁶² ჭაში ნ., სოციალისტური თბილისის ხუროთმოძღვრება, თბ., 1983.. გვ. 15.

რკინის მთელი სამუშაოების შეკვეთა გაფორმდა ფირმა "არტურ კოპელთან",³⁶³ ეს საკითხი განიხილა სახელმწიფო სათათბიროში. რკინის თაროების დასამონტაჟებლად მოიწვიეს თბილისში ცნობილი ოსტატი ზეინკალი ლ. ბრამერი.

რადგან, მუზეუმის ძველი შენობის კედლების სიგანე ერთ არშინამდე (71 სმ.) აღწევდა და ზოგან გამოიყენებოდა მაღალი ხარისხის ქართული აგური, გადაწყდა, რომ სარდაფისა და ახალი შენობის საკვანძო ადგილების მშენებლობისას ეხმარათ ეს აგურები.

სამშენებლო პირობები, როგორც მიწის გრუნტის სტრუქტურის, ისე ტოპოგრაფიის თვალსაზრისით რთული იყო. ნიკოლოზის ქუჩის ხუთსართულიანი შენობის ქვეშ აღმოჩნდა 5 მეტრის სიღრმის ხევი, რომელიც ნაგავით ყოფილა ამოვსებული. ამ ადგილას საძირკველისა და 22 მეტრის სიმაღლის კედლის მშენებლობამ კომისიის წევრებს შორის დიდი დისკუსია გამოიწვია. გრუნტის დამატებით შესწავლას რამოდენიმე თვე მოუწია. ბოლოს, საძირკველის ყველა რთულ კონსტრუქციაზე უარი თქვეს და მიიღეს გადაწყვეტილება, რითაც გრუნტის წინააღმდეგობის შესამცირებლად მთელი შენობა უნდა აგებულიყო ლენტურ ფუნდამენტზე, რომლის საფუძველს გაამაგრებდნენ დაწნეხილი ღორღით. პროექტით კედლები უნდა აშენებულიყო აგურითა და რკინაბეტონის კონსტრუქციებით, სართულებს შუა და სხვენის გადახურვა კი - ნეკნიანი რკინაბეტონით. დიდი დარბაზების ჭერი დაყვრდნობოდა რკინაბეტონის სვეტებს, რომელთა შუაგულში ჩატანებული იქნებოდა სავეტილაციო არხები. კონკრეტულად ამ გადაწყვეტილებაში ცვლილებები არ შეუტანიათ მშენებლობის დამთავრებამდე. ახალი შენობის აგებას შეუდგნენ 1913 წლის გაზაფხულზე. წლის ბოლომდე მოხერხდა საძირკველისა და სარდაფის კედლების ამოყვანა გოლოვინის გამზირის ღონემდე.

გაზაფხულის დასაწყისში შედგა მუზეუმის შენობის საძირკველის ჩაყრის ცერემონიალი. ამისათვის წინასწარ დამზადდა ორი ცალი ბაზალტის ფილა. ერთში გაკეთდა ღრმული, სადაც მოთავსდა ბრინჯაოს დაფა, რომელზეც ამოტვიფრული იყო შენობის საძირკველის ჩაყრის თარიღი და მშენებელთა გვარები.³⁶⁴ მეორე ფილა პირველს დაახურეს

³⁶³ სსმ არქივი, 1914, №71, გვ. 263.

³⁶⁴ М. Н. Неприцев, Воспоминания автора проекта и строителя здания «Кавказского Музея» в г. Тбилиси, კრებულში სსმ მოამბე XXX-ბ, თბ., 1974, გვ. 201.

ცემენტის ხსნარით შეღვსეს და მუზეუმის ცენტრალური შესასვლელის ქვეშ მოათავსეს, თან ტრადიციის მიხედვით ოქროს მონეტები ჩააყარეს. ამის შემდეგ აგურის რამდენიმე წყობით ამოაშენეს კედელი პირველი სართულის იატაკამდე.

საპირკვლის ოფიციალური გახსნა დამთავრდა დიდი ვახშამით, რომელზეც მიწვეული იყვნენ მშენებლები და საპატიო სტუმრები.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საშენებლო კომისიამ არქიტექტორი მ. ნუპრინცევი რამოდენიმე თვით მიავლინა პარიზში მშენებლობის მოწინავე მეთოდების გასაცნობად.

1914 წლის გაზაფხულისათვის მუზეუმის შენობის კედლები თითქმის ამოყვანილი იყო, მაგრამ პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ მშენებლობა შეაფერხა. განსაკუთრებით გაჭირდა ცემენტისა და რკინის არმატურის შოვნა. მშენებლობას შეჩერება ემუქრებოდა. მაგრამ კავკასიის ფრონტს 1914 წლის ნოემბერში დასათვალისწინებლად ეწვია მთავრობის თავჯდომარე, ყოფილი თბილისელი ს. ვიტე. მისი განკარგულების შემდეგ, მოხერხდა ამ დეფიციტური მასალების შოვნა და მშენებლობაც 1915 წლის თებერვლიდან განახლდა.

რკინაბეტონის სამუშაოების შესრულების შემდეგ, წლის ბოლოსათვის შენობის ჩონჩხი თითქმის დამთავრებული იყო, მაგრამ დაფინანსება ჯერ შემცირდა ხოლო 1917 წლის დასაწყისიდან საერთოდ შეწყდა. ამის გამო მშენებლობა შეჩერდა და დაკონსერვდა.

პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ გარკვეულად იმოქმედა მუზეუმის პირად შემადგენლობაზეც. გართულდა მათი მატერიალური მდგომარეობა. ისინი, როგორც მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში შემავალი დაწესებულების თანამშრომლები ითხოვდნენ შედაგათებს და დახმარებებს, ზოგი კი მოითხოვდა მოქმედ არმიაში მოხალისედ წასვლას. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია მუზეუმის დირექტორის ა. კაზნაკოვის და ნ. ტიხონოვის თავგამოდება. ა. კაზნაკოვი ომის დაწყებისთანავე მოხალისედ წავიდა ფრონტზე. იგი გაამწესეს კიევის სამხედრო ოლქში. მძიმედ დაიჭრა 1914 წლის 23 ნოემბერს და მოხვდა ქ. ღვოვის დედოფალ მარია უოდოროვნას სახელობის ჰოსპიტალში.³⁶⁵ გამოჯანსაღების შემდეგ იგი დაუბრუნდა თავის სამსახურს. ეთნოგრაფიის ანყოფილების გამგე, აკად. ნ. მარის მოწაფე, ნ. ტიხონოვიც ახალისედ ჩაირიცხა ყუბანელ კაზაკთა პლასტუნის

³⁶⁵ სსმ არქივი, 1914, №71 გვ 644.

ბატალიონში, იბრძოდა გალიციაში, მძიმედ დაიჭრა და გარდაიცვალა 1915 წლის 15 მაისს.³⁶⁶ დაკრძალულია ქ. კრაკოვეცის გარეუბანში.

მუზეუმის დირექტორის ა. კაზნაკოვის ფრონტზე გამგზავრების შემდეგ მისი მოვალეობის შესრულება 1914 წლის აგვისტოდან დაეწყო მუზეუმის მთავარ მცველს იური ნიკოლოზის ძე ვორონოვის იგი ბოტანიკის განყოფილების გამგის მოვალეობას ასრულებდა და ბოტანიკური მასალების მოძიების მიზნით აქტიურ მონაწილეობას იღებდა აფხაზეთში მოწყობილ სამეცნიერო ექსპედიციებში. ამ პერიოდისათვის მუზეუმის განყოფილების გამგეთა შემადგენლობა ასე გამოიყურებოდა: არქეოლოგიის განყოფილების - ს. ტერ-ავეტისიანი, ენტომოლოგიური განყოფილების - ფ. ზაიცივი, ზოოლოგიის განყოფილების - ნ. სმირნოვი, ბოტანიკის განყოფილების - ი. ვორონოვი, ეთნოგრაფიის განყოფილების გამგედ ომში დაღუპულ ნ. ტიხონოვის ნაცვლად მოწვეულ იქნა გ. ჩურსინი.

1915 წელს მუზეუმის თანამშრომელთა შორის უკვე პირველად ვხვდებით ორ ქართველს: ნოე მანუჩარის-ძე ყიფიანს, რომელიც 1915 წლის 3 ოქტომბერს მეცნიერებათა აკადემიის კრებამ აირჩია გეოლოგიის განყოფილების გამგედ და დავით განჩილაძეს, ყაზანის უნივერსიტეტის კურსდამთავრებულს, რომელიც მუზეუმში მიიწვიეს ეთნოგრაფიული ნივთების შესაგროვებლად.³⁶⁷

პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში ტაქსიდერმიულ ლაბორატორიას ხელმძღვანელობდა ეფ. პფიცენმაიერი, პრეპარატორად მუშაობდა კარლ კრელი. გარდა ამისა, მუზეუმის პრეპარატორებად, თავისუფალი დაქირავების წესით მიიწვიეს ენტომოლოგიურ განყოფილებაში ე. რიმანსონი, ბოტანიკის განყოფილებაში - მ. მირზოევა, ზოოლოგიურ განყოფილებაში - ა. გონუსი, ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში უფროს მცველად მიიღეს ბარონესა ი. ფონ დრახენფელსი, მხატვრად - ნ. კელჩევსკი, საქმის მწარმოებლად ვლ. კოშენცი, ხოლო ბიბლიოთეკარის თანაშემწედ მ. ბალუევა.³⁶⁸

პირველი მსოფლიო ომის წლები კავკასიის მუზეუმისათვის მეტად ძნელი პერიოდი იყო. თუნდაც ის მაგალითი რად ღირს, რომ ამ პერიოდში დაწესებულებას, რომელიც თვითონ

³⁶⁶ Отчет.... за 1913 г., ИКМ, ტ. IX, გვ. 162.

³⁶⁷ სსმ არქივი, 1914, № 71, გვ. 292.

³⁶⁸ სსმ არქივი, 1915, № 73 გვ. 412.

განიცდიდა დიდ სივიწროვეს და ამიტომაც აწარმოებდა მშენებლობას, სარდაფებში შეუსახლეს ჯარისკაცები.³⁶⁹ ქალთა გიმნაზიის შენობის ნაწილში კი გამართეს სამხედრო პოსპიტალი.

მუზეუმის ექსპონატები და წიგნები წლების მანძილზე ყუთებში იყო ჩალაგებული და უკეთესი თავშესაფრის ძებნაში ერთი ადგილიდან მეორეში გადაჰქონდათ. მაგალითად, გეოლოგიის განყოფილების ექსპონატებით საესე 52 ყუთი ჯერ კერძო შენობაში გადაიტანეს, მაგრამ მალე უკანვე დააბრუნეს. ამ გატანა-გადმოტანაში ბევრი ნივთი ისე დაზიანდა, რომ "მათი აღდგენა ყოველთვის შესაძლებელი აღარ იყო."³⁷⁰ ანალოგიურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა 300-ზე მეტ ყუთში ჩალაგებული ბიბლიოთეკის წიგნები.

პირველი მსოფლიო ომის დროს საომარი მოქმედებების გაფართოებისა და ფრონტის ხაზის მოახლოებასთან ერთად, ოსმალეთის ჯარების თბილისში შემოჭრისა და სამუზეუმო ნივთებზე საშიშროების აცილების საბაბით, სერიოზულად იხილებოდა საქართველოს მუზეუმებიდან ექსპონატების რუსეთში გახიზვნის საკითხი. მართალია მასიურად ეს არ განხორციელებულა, მაგრამ ბევრი სამუზეუმო ნივთი, განსაკუთრებით სამხედრო-ისტორიული მუზეუმიდან, ვაკუირებული იქნა ჩრდილოეთ კავკასიაში. ნივთების უმრავლესობას ქალაქ ეკატერინოდარში (ახლანდელი კრასნოდარი) მოუყარეს თავი.

1917 წლის ბოლოს მუზეუმის შენობის კონსტრუქციის სამუშაოები მხოლოდ "შავად" იყო დამთავრებული. მაგრამ ბჭოლოვინის გამზირზე, ნიკოლოზისა და ბარონის ქუჩებს შორის ქვიდვე დიდხანს იდგა დაუმთავრებელი ვებერთელა შენობის ნოსნხი.

* * *

როგორც ცნობილია, პირველი მსოფლიო ომი რუსეთში 1917 წლის თებერვლისა და ოქტომბრის რევოლუციებში გადაიზარდა, რასაც მოჰყვა მეფის რუსეთის იმპერიის დაშლა და განაპირა მხარეებში დამოუკიდებელი, ნაციონალური მმართველობის აღდგენა

³⁶⁹ სსმ არქივი, 1914 №71 გვ. 673.

³⁷⁰ საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ. III, თბ., 1927, გ. 274.

ძველი სამყაროს ნგრევასთან ერთად, მთავრდება კავკასიის მუზეუმის ისტორია და იწყება ახალი ეტაპი საქართველოს სამუზეუმო ცხოვრებაში.

ამრიგად, კავკასიის მუზეუმის ისტორია მნიშვნელოვან მოწოდებასთან ერთად გათვალისწინებით შეიძლება 4 ეტაპად დავეყოთ:

I ეტაპი (1864—1870 წწ) მოიცავს მისი დაარსებიდან პირველი სტაციონალური გამოფენის მოწყობამდე. კავკასიის კოლონიზაციის პროცესში ამ მხარის მეცნიერული შესწავლის საჭიროებამ, მეფის მთავრობას XIX საუკუნის 60-იან წლებში გადაადგმევინა ნაბიჯი რეგიონში სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულების შესაქმნელად. ამ მიზნის განხორციელებას დიდად შეუწყო ხელი იმ სამუზეუმო ტრადიციებმა, რომელიც ამ პერიოდისათვის უკვე არსებობდა თბილისში და ახალგაზრდა, საზღვარგარეთელი მეცნიერის გ. რადეს ენთუზიაზმმა. ხელისუფლებისა და იმდროინდელი სამეცნიერო საზოგადოების ძალისხმევით, მოხერხდა კავკასიის მუზეუმის ჩამოყალიბება, რაშიც გარკვეული როლი ითამაშა გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების გაუქმებული მუზეუმის ფონდებში თავმოყრილმა მრალრიცხოვანმა საბუნებისმეტყველო და პუბლიცისტური პროფილის ექსპონატებმა.

კავკასიის მუზეუმმა თავიდანვე ფართოდ გაშალა სამეცნიერო და მოძიებითი მუშაობა. მისი ფონდების დაკომპლექტებაში დიდი წვლილი შეიტანა სხვადასხვა საზოგადოებებისა და კერძო პირებისაგან შემოწირულმა ნივთებმა.

კავკასიის მუზეუმმა დაარსებიდან სულ მოკლე ხანში მოახერხა დაქირავებული სახლის სამ დარბაზში გაეხსნა დროებითი გამოფენა და გოლოვინის გამზირისა და ნიკოლოზის ქუჩის კუთხეში დაეწყო ერთსართულიანი, საკუთარი შენობის მშენებლობა. ამავე პერიოდში მოხდა კავკასიის მუზეუმისა და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ერთ დაწესებულებად გაერთიანება.

სწორად წარმართულმა სამეცნიერო და შემკრთველობითმა სამუშაოებმა კავკასიის მუზეუმის მცირერიცხოვან კოლექტივს საშუალება მისცა 1870 წელს საკუთარ შენობაში გაეხსნა თავისი პირველი სტაციონალური გამოფენა.

II ეტაპი (1871—1881 წწ) ყველაზე ნაყოფიერი გამოდგა კავკასიის მუზეუმისათვის.

კავკასიის კოლონიზაციის გაძლიერებასთან ერთად, ხელისუფლება სულ უფრო მეტ დაინტერესებას იჩენდა კავკასიის მუზეუმისადმი. 1871 წელს დამტკიცდა მუზეუმის

ახალი ხარჯთაღრიცხვა და შტატები, რამაც კიდევ უფრო გაცხოველა მუზეუმის სამეცნიერო, საფონდო და საექსპოზიციო სამუშაოები.

მუზეუმის ახალი სტაციონალური ექსპოზიცია დიდი მოწონებით სარგებლობდა თბილისის საზოგადოებაში. მას სტუმრობდნენ იმპერიის პირველი პირები. მუზეუმმა გაზარდა თავისი მუშაობის მასშტაბები. მან საზღვარგარეთ გამოფენების მოწყობაშიც მიიღო მონაწილეობა.

მუზეუმის სამეცნიერო სამუშაოებში ებმებოდნენ მსოფლიოს თვალსაჩინო მეცნიერები. ისინი აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ ექსპონატთა განსაზღვრასა და მეცნიერულ დამუშავებაში.

გაფართოვდა აგრეთვე მოძიებით-შემგროვებლობითი სამუშაოები. მუზეუმის თანამშრომლები და მოწვეული სპეციალისტები კავკასიის თითქმის ყველა რეგიონში აწყობდნენ ექსპედიციებს და იქ მოძიებული ნივთებით ამდიდრებდნენ მუზეუმის ფონდებს. გარდა ამისა, მუზეუმის ფონდების შევსება ყოველწლიურად ხდებოდა ახალი ექსპონატების შესყიდვითა და შემოწირულობებით, რომელშიც მონაწილეობას იღებდა თბილისის საზოგადოების მოწინავე წარმომადგენლები.

მუზეუმისადმი ხელისუფლებისა და საზოგადოების აქტიური მხარდაჭერის გამოხატულება იყო ის, რომ 80-იან წლებში დაიწყო მუზეუმის შენობის გაფართოება. ერთსართულიან შენობას დაეშენა მეორე სართული, რითაც დიდად გაიზარდა საგამოფენო ფართი.

ყოველივე ამან, შესაძლებლობა მისცა მუზეუმს ახალი გამოფენებით ღირსეულად შეხვედროდა თბილისის V საერთაშორისო არქეოლოგიურ კონგრესს.

III ეტაპი (1882-1903 წწ) კავკასიის მუზეუმის ისტორიაში ემთხვევა მნიშვნელოვან ცვლილებებს კავკასიის მხარის მმართველობაში. რასაც მოჰყვა ადმინისტრაციული მეურვეობისა და ბიუროკრატიული აპარატის გაძლიერების მკაცრი კურსი. მნიშვნელოვანი დაწესებულებები უშუალოდ ცენტრალურ უწყებებს დაექვემდებარნენ.

კავკასიის მუზეუმი და საჯარო ბიბლიოთეკა ახალ უწყებაში გადავიდნენ. 1884 წლის მაისში იმპერატორის მიერ დამტკიცებული მუზეუმის ახალი შტატებისა და ხარჯთაღრიცხვის თანახმად, ისინი იმპერიის განათლების სამინისტროს დაექვემდებარნენ, ხოლო სამეცნიერო სამუშაოთა ხაზით, საიპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში შევიდნენ.

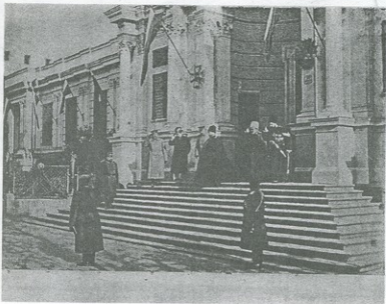
ამ პერიოდში კავკასიის მუზეუმის ფონდები და საჯარო ბიბლიოთეკის წიგნსაცავები სწრაფად მდიდრდებოდა ექსპონატებითა და წიგნებით. უდიდესი ყურადღება დაუთმო მუზეუმმა საკუთარი სამეცნიერო ბეჭდვითი პროდუქციის გამოცემას.

კავკასიის მუზეუმი და საჯარო ბიბლიოთეკა თანდათანობით იქცეოდა თბილისის საზოგადოების თავშეყრის და დასვენების სასურველ ადგილად. კავკასიაში ჩამოსული საპატიო სტუმრები პირველ რიგში აქ მოჰყავდათ. იგი იქცა მთელი კავკასიის მასშტაბით მსხვილ, მრავალპროფილიან სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულებად, რომელთანაც თანამშრომლობდა ბევრი სახელოვანი მეცნიერი. მაგრამ სრულიად იგნორირებული იყო ნაციონალური კადრები. კავკასიის მუზეუმის მთელი ისტორიის მანძილზე აქ არც ერთ ქართველს არ უმუშავია. ეს არც შედიოდა ხელისუფლების იმპერიული პოლიტიკის მიზნებში

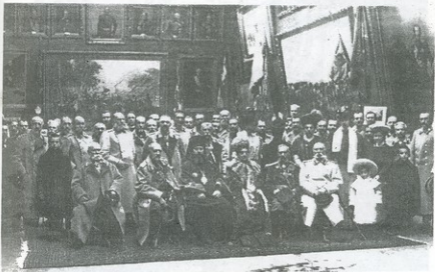
IV ეტაპი (1904—1919წწ) კავკასიის მუზეუმისათვის ყველაზე ნაკლებ ნაყოფიერი გამოდგა. იგი ემთხვევა იმპერატორ ნიკოლოზ II მიერ დამტკიცებულ კავკასიის მუზეუმისა და საჯარო ბიბლიოთეკის დებულების მიღებას. ამ პერიოდში მუზეუმის მოძველებულმა, ავარიულმა შენობამ აიძულა ხელისუფლება დაეწყო ახლის მშენებლობა, რაც ძალზე გაჭიანურდა. მასზე განსაკუთრებით მძიმე შედეგები იქონია I მსოფლიო ომის დაწყებამ და მასთან დაკავშირებულმა სამეურნეო სიძნელეებმა. კავკასიის მუზეუმმა თავისი გამოფენები დახურა და მხოლოდ მოძიებით სამუშაოებს აწარმოებდა.

რევოლუციური მოძრაობებისა და საყოველთაო ანარქიის პირობებში ხელისუფლების ყურადღება კავკასიის მუზეუმისადმი შესუსტდა. მხოლოდ საქართველოში ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შემდეგ, გაჩნდა პირობები კავკასიის მუზეუმის დიდი პოტენციალის გამოყენებისა და მისი ქართველი ვრის კულტურის სამსახურში ჩაყენებისა.

ამრიგად, დიდია კავკასიის მუზეუმის როლი საქართველოში სამუზეუმო საქმის მაღალ პროფესიონალურ დონეზე აყვანის საქმეში. მან შეამზადა პირობები ეროვნული სამუზეუმო დაწესებულების ჩამოსაყალიბებლად. კავკასიის მუზეუმმა თავისი არსებობის მანძილზე უმნიშვნელოვანესი წვლილი შეიტანა ამ მხარის მატერიალური და სულიერი კულტურის ნიმუშების მოძიება-შეგროვებაში და შემდგომ თაობაზე გადაცემაში, რეგიონის ბუნების, ფლორისა და ფაუნის

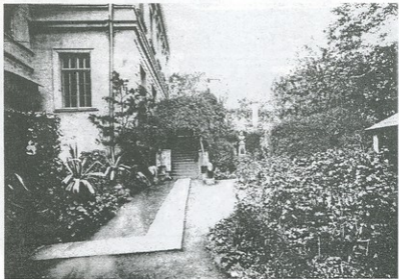
იმპერატორი ნიკოლოზ II სამხედრო-დიდების მუზეუმში 1914წ.

სამხედრო-დიდების მუზეუმის გამოფენის გახსნა

კავკასიის მუზეუმის ეთნოგრაფიული გამოფენის დარბაზი

კავკასიის მუზეუმის უბო

შესწავლაში, იგი დიდად უწვობდა ხელს კავკასიაში
მცნიერების ახალი დარგების—(განსაკუთრებით
საბუნებისმეტყველოს), შექმნას და განვითარებას.

ამასთან ერთად, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც
მეფის რუსეთის მიერ დაარსებული ყველა დაწესებულება, ისიც
უპირველეს ყოვლისა მეტროპოლიის კოლონიურ ინტერესებს
ემსახურებოდა და მისი იმპერიული ზრახვების მყარი
დასაყრდენი იყო კავკასიაში.

ამიტომ, საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვებისა და
სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შემდეგ, კავკასიის მუზეუმის
ბაზაზე ეროვნული დაწესებულების შექმნის ამოცანა დადგა.

ეროვნულ სამუზეუმო დაწესებულებათა ჩამოყალიბება.

§ 6. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმი.

საქართველოს ისტორიული კუთხეების ერთ სახელმწიფო საზღვრებში თავმოყრამ და სამეურნეო დაკავშირებამ, ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა ქართველი ერის კონსოლიდაციას, კულტურის ერთობის განმტკიცებასა და ეროვნული ცნობიერების ამაღლებას. ამ ბუნებრივ-ისტორიულ პროცესს XIX საუკუნის 80-იან წლებში ცარიზმის რეაქციული ძალების მხრიდან დაპირისპირება მოჰყვა, რაც გამოიხატა ყოველგვარი "ქართულის" და მისი საფუძვლის-ენის, რწმენის, განათლებისა და კულტურის წინააღმდეგ მიმართულ ქმედებებში.

ქართველმა საზოგადოებამ თვითმპყრობელობის შემოტევას ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი ტალღით უპასუხა. ამ მოძრაობის მთავარ მიზნად ხალხის გამოღვიძება, მათი თვითშეგნების, განათლებისა და კულტურის ამაღლება იქნა დასახული. ამ პერიოდში ქვეყნის ეროვნული ძალები აარსებდნენ კულტურულ-საგანმანათლებლო ხასიათის საზოგადოებებსა და დაწესებულებებს, რომლებიც დაპირისპირებულ რეაქციული ძალების წინააღმდეგ აფართოებდნენ ბრძოლის ასპარეზს და თავიანთი საქმიანობით აფხიზლებდნენ ხალხს, შექმნიდათ მათში განათლება, კულტურა და უღვივებდნენ პატრიოტულ გრძნობებს. ყოველივე ეს აჩქარებდა ერის სასიცოცხლო ძალების კონსოლიდაციის პროცესს.

ქართველი მოწინავე ინტელიგენციის თვითმოქმედების წარმმართველ ერთ-ერთ ასეთ ორგანიზაციად XIX საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს ჩამოყალიბდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება. მასთან არის დაკავშირებული ახალი ტიპის, ეროვნული მუზეუმის ჩამოყალიბება.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, კავკასიის მუზეუმში ძირითადად დასაქმებული იყო რუსი და საზღვარგარეთული სპეციალისტები. ხოლო ქართველი საზოგადოებისათვის გაძნელებული იყო

დაწესებულებასთან თანამშრომლობა. კავკასიის მუზეუმი ერთგვარად გარიყული აღმოჩნდა ადგილობრივი მოსახლეობისგან. ეს უკანასკნელი ვერ პოულობდა მასში თავისი ინტერესების გამოხატულებას. აქედან გამომდინარე XIX საუკუნის 70-იან წლების შუა ხანებში ქართველი ინტელიგენციის წინაშე დაისვა საკითხი ეროვნული სამუზეუმო დაწესებულების შექმნის შესახებ, რომელიც განსაკუთრებით მიაქცევდა ყურადღებას ეროვნული მნიშვნელობის მქონე ნივთთა მოძიებასა და შეგროვებას, ისტორიული მემკვიდრეობის შესწავლას. ეს დიდად შეუწყობდა ხელს ქართველი ერის ცნობიერების ამადლებას. 1875 წელს გაზეთი "დროება" წერდა: "კარგად უნდა გვესმოდეს, რომ თითქმის ყოველ ძველებურ უბრალო ხელნაწერს, ყოველ ნივთს დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ისტორიული ცხოვრების გასაცნობად... რომ ეს ჩვენი ისტორიული ცხოვრების მოგონება ახლანდელს ქართველებს გვაძხვავებს, გვაკეთილშობილებს, სწორ გზაზე დადგომისთვის გვეხმარება".³⁷¹

ქართველი საზოგადოება ენერგიულად შეუდგა ეროვნული მუზეუმის დაფუძნებას. ამისთვის შეიქმნა კიდევ საინიციატივო ჯგუფი. იმდროინდელი პრესა იტყობინებოდა: "შევიტყუოთ, რომ ჩვენს ქალაქში სდგება საზოგადოება, რომელსაც განსაკუთრებული მიზანი ექნებაო, რომ ტფილისში "ქართული მუზეუმი" გამართოსო: თავისი საშუალებით ეცდებო, რომ მოაგროვოს ერთ ალაგას ამ მუზეუმში ყველა ძველებური ხელთნაწერი წიგნები, აგრეთვე სიგელები, სხვადასხვა დოკუმენტები და ნივთები, რომელთაც რაიმე ისტორიული ან ლიტერატურული მნიშვნელობა აქვთ და რომელნიც ახლა გაფანტულნი არიან ჩვენს ქვეყანაში და ტყუილუბრალოდ ფუჭდებიან".³⁷²

საზოგადოების სახელით სერგეი მესხი, ეხებოდა რა შიომღვიმის მონასტრიდან ძველი ხელნაწერების თბილისის სასულიერო სემინარიაში გადმოტანასა და მათი დაკარგვის საშიშროებას, განსაკუთრებით მიუთითებდა ეროვნულ ნიადაგზე მდგარი სამუზეუმო დაწესებულების შექმნის აუცილებლობაზე. იგი თავის სტატიაში "ხალხის სახსოვარის დაცვა" წერდა: "ჩვენი წინაპართა სახსოვარი შეიძლება ხვალ ვეღარ გადარჩეს. ამის გამო ძალიან კარგი იქნება, ჩვენმა საზოგადოებამ (რადგან ეს საქმე უჭკველია მთელ ხალხს

³⁷¹ გაზ. "დროება" 1875 წლის 21 თებერვალი, №23.

³⁷² გაზ. "დროება" 1878 წლის 22 სექტემბერი №191.

შეეხება) მოიგონოს ისეთი რამ საშუალება, რომ მუდამ ამ ეჭვებში და შიშში არ იყოს. ამისთანა საშუალება, ჩვენი აზრით, იქნება არხეოლოგიური მუზეუმის დაარსება. ამ არხეოლოგიურ მუზეუმში, რომლის გამგებლად და წევრებად, რასაკვირველია მხოლოდ ისეთი პირები იქნებიან, რომელთაც ნამდვილად შესტიკვით გული საქართველოს ისტორიისა და ხალხისათვის, შეიძლება შეინახოს და დაიცვას კაცმა ყველაფერი, რაც შენახვისა და დაცვის ღირსი რამ დაუტოვებიათ ჩვენთვის ჩვენ წინაპართა.”³⁷³

ახალი, ეროვნული შინაარსის მქონე მუზეუმის შექმნა სრულად შეესაბამებოდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იმ ეტაპს, რომელიც გამოიკვეთა 70-იან წლების ბოლოს. იმდროინდელი პრესის აზრით, იგი აუცილებელი იყო "შით უმეტეს, რომ ჩვენი "კაკასიის მუზეუმი", რომელსაც დიდი საშუალება ეძლევა ხაზინიდან, ამ მხრით თითქმის არაფერს არ არიგებს; ამ მუზეუმის დირექტორი უფ. რადდე უფრო თავის ჯიბისთვის და თავის სადგომის მდიდრულად შემოკობისათვის ცდილობს, ვინემ მუზეუმის გამდიდრებისათვის.”³⁷⁴

ახალი მუზეუმის შექმნა ითავა ქართველთა შორის წერაკითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ, რომლის დაარსების სათავეებთან იღვწენ: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, დიმიტრი ყიფიანი, იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ცხვედაძე, რაფიელ ერისთავი, ბესარიონ ღოღობერიძე და სხვები. მათ 1878 წლის 20 ივნისს მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსს გენერალ-ლეიტენანტ დიმიტრი სტაროსელსკის 123 დამფუძნებელი პირის სახელით წარუდგინეს საზოგადოების წესდების პროექტი. საკითხის მრავალგზის განხილვის შემდეგ 1879 წლის 15 მაისს აღნიშნული დოკუმენტი დამტკიცდა.³⁷⁵

1878 წლის 15 მაისს თბილისის გუბერნიის საადგილმამულო ბანკის შენობაში, 45 დამფუძნებელი წევრის თანდასწრებით, შედგა ქართველთა შორის წერაკითხვის (შემდეგში შემოკლებით-ქ.შ.წ.კ.) გამავრცელებელი საზოგადოების პირველი საერთო კრება, რომელმაც საზოგადოების თავმჯდომარედ აირჩია დიმიტრი ყიფიანი, თავმჯდომარის ამხანაგად (მოადგილედ)-ილია ჭავჭავაძე, საზოგადოების მდივნად-ალ. სარაჯიშვილი, ხაზინადარად- რ. ერისთავი. საზოგადოების

³⁷³ გაზ. "დროება" 1879 წლის 29 სექტემბერი № 201.

³⁷⁴ გაზ. "დროება" 1878 წლის 22 სექტემბერი № 191.

³⁷⁵ საქართველოს ცენტრალური ისტორიული არქივი (შემდეგში - სცი არქივი) ფ. 481, ან. 1. საქ. 2532, ფ. 4.

გამგეობის პირველ წევრებად არჩეულნი იქნენ ნ. ცხვედაძე, ალ. სარაჯიშვილი, ი. გოგებაშვილი. რ. ურისთავი და ი. მანაბელი.

ქ.შ.წ.კ. გამაგრცვლებელი საზოგადოების შექმნის მთავარი ინიციატორი, ორგანიზატორი და ხელმძღვანელი იყო ილია ჭავჭავაძე. იგი ჯერ 1879-85 წლებში ასრულებდა საზოგადოების თავმჯდომარის მოადგილის მოვალეობას, ხოლო 1885 წლის მაისიდან გარდაცვალებამდე იყო მისი თავმჯდომარე. 1896 წელს ილია ჭავჭავაძეს ირჩევენ ქ.შ.წ.კ. გამაგრცვლებელი საზოგადოების საპატიო წევრად. იგი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა საზოგადოების მიერ მოწყობილ თითქმის ყველა ღონისძიებაში. შემდგომ მან თავისი ქონება და მდიდარი ბიბლიოთეკა ანდერძით დაუტოვა საზოგადოებას. საგურამოში იმ სახლში, სადაც ცხოვრობდა ილია--საზოგადოებამ სკოლა გახსნა.

ქ.შ.წ.კ. გამაგრცვლებელ საზოგადოებას ხელმძღვანელობდა გამგეობა, რომლის წევრებსაც სამი წლის ვადით ირჩევდნენ. გამგეობის წევრებად სხვადასხვა დროს იყვნენ: თ. უორდანი, ი. მუხარგია, ი. ბაგრატიონი, გ. წერეთელი, ი. გამყრელიძე, დ. ბაქრაძე, ვ. გაბაშვილი, გ. ქართველიშვილი, ა. ფურცელაძე, ზ. ტიჭინაძე, ვქ. თაყაიშვილი, მ. ჯანაშვილი, დ. კარიჭაშვილი, გ. თუშანიშვილი, ვ. თულაშვილი, ს. ფირცხალავა, ი. ლორთქიფანიძე, გ. ყაზბეგი, ალ. ჭყონია, ვ. უთურგაული, ივ. ზურაბაშვილი, გრ. ყიფშიძე, გ. იოსელიანი, ვლ. მიქელაძე და სხვები.

საზოგადოება შედგებოდა დამფუძნებელი, საპატიო, ნამდვილი და დამხმარე წევრებისაგან. ქ.შ.წ.კ. გამაგრცვლებელი საზოგადოების წევრთა რაოდენობა პირველი 20 წლის განმავლობაში ასე გამოიყურებოდა: (ცხრილი 12).³⁷⁶

წლები	1879	1880	1881	1885	1886	1890	1891	1892	1893	1898	1903
წევრები	245	282	311	381	416	453	490	512	512	518	919

საზოგადოების სამოქმედო მიზანი გაცხადებული იყო მის წესდებაში: "ხელი შეეწყოს წერა-კითხვისა და დასაწყისის განათლების გავრცელებას კავკასიის სანამესტნიკოს მკვიდრ ქართველთა შორის".³⁷⁷ ამ მიზნის განსახორციელებლად საზოგადოება "გახსნიდა ახალ სკოლებს, დახმარებას გაუწევდა

³⁷⁶ ცხრილი შედგენილია ქ.შ.წ.კ. გამაგრცვლებელი საზოგადოების ანგარიშების მიხედვით.

³⁷⁷ წესდება კავკასიის სანამესტნიკოს მკვიდრ ქ.შ.წ.კ. გამაგრცვლებელი ტფილისის საზოგადოებისა, ტფ., 1904, გვ. 2.

მოქმედ სასწავლო დაწესებულებებს, გამართავდა საკითხავს ხალხისათვის და სახალხო სამკითხველოებს”.³⁷⁸ მას შეეძლო აგრეთვე დაეხმებოდა სახელმძღვანელოები და წიგნები.

გამგეობის საქმიანობას პრაქტიკულად წარმართავდა საზოგადოების თავმჯდომარე. როგორც აღვნიშნეთ, საზოგადოების პირველ თავმჯდომარედ აირჩიეს დ. ყიფიანი.

დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანი (1811-1887წ.წ.) გამორჩენილი საზოგადო მოღვაწე, პუბლიცისტი, მთარგმნელი. 1830 წელს თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის დაამთავრების შემდეგ მუშაობს მასწავლებლად. 1832 წლის შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის გადაასახლეს ეოლოვდაში. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ მუშაობას იწყებს მეფისნაცვლის კანცელარიაში და ხდება მ. ვორონცოვის დიპლომატიური პოლიტიკის მხარდაჭერის სახელმწიფო სამსახურში 33 წლის მანძილზე დ. ყიფიანმა კანცელარიის უბრალო მოხელეიდან-მეფისნაცვლის საბჭოს წევრობამდე მიაღწია. ასევე წარმატებული იყო მისი საზოგადოებრივი მოღვაწეობაც. წარმოშობით აზნაური, ქართლ-კახეთის და იმერეთის ბრწყინვალე წოდების მეთაური გახდა: 1864-70 წლებში იყო თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლი, 1876-79 წლებში-თბილისის ქალაქის თავი, ხოლო 1885-86 წლებში-ქუთაისის თავადაზნაურთა წინამძღოლი.³⁷⁹ მიიჩნდა რა ერის ცნობიერების ამაღლებისთვის საჭირო იყო კულტურულ-საგამანათლებლო დაწესებულებათა აღორძინება, იგი სათავეში ჩაუდგა მრავალ საშვილიშვილო საქმეს: იყო ქართული თეატრის, ბანკის, ჟურნალ “ცისკრის”, ბიბლიოთეკის და სხვათა დამაარსებელი. აქტიურად მონაწილეობდა ბატონყმობის გაუქმების მომზადებაში.

დ. ყიფიანმა, როგორც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთმა თვალსაჩინო ხელმძღვანელმა, თავისი მოღვაწეობით და მოწამეობრივი სიკვდილით უდიდესი კვალი დააშენა XIX საუკუნის ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და ეროვნულ აზროვნებას. იღია ჭაგვჭაგაძემ მას “წვენი ხუროთმოძღვარი” უწოდა.

შესწორებული, მეორედ მიღებული წესდების “ე” პუნქტის მიხედვით, ქ.შ.წ.კ. გამავერცელებელი საზოგადოება “აარსებდა მუხეუმს და ბიბლიოთეკას საყოველთაო სარგებლობისათვის”.³⁸⁰

საზოგადოებამ თავიდანვე ენერგიული მუშაობა გააჩაღა ქართული სკოლებისა და სამკითხველოების შესაქმნელად. 1880 წლის 5 აპრილს გამგეობამ მიიღო გადაწყვეტილება საზოგადოების კანცელარიასთან, სამწიგნობროს(ბიბლიოთეკის)

³⁷⁸ წესდება კავკასიის სამეფისნაცვლოს ქ.შ.წ.კ. გამავერცელებელი საზოგადოებისა. ტფ., 1907, გვ. 5.

³⁷⁹ ხუნდაძე ს., დიმიტრი ყიფიანი, თბ., 1936, გვ. 88.

³⁸⁰ წესდება კავკასიის ქ.შ.წ.კ. საზოგადოებისა. ტფ., 1907, გვ. 5.

დაარსების შესახებ, სადაც თავს მოიყრიდა ძველი ქართული ხელნაწერები და ნაბეჭდი წიგნები.

ქართველმა საზოგადოებამ გულთან ახლოს მიიტანა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ეს საქმიანობა და აქტიურად დაუჭირა მხარი. ინტელიგენციის მოწინავე წარმომადგენლები უსასყიდლოდ გადასცემდნენ მას ძველ ხელნაწერებს, წიგნებს თუ ისტორიული ღირებულების მქონე ნივთებს.

პირველსავე წლებში საზოგადოების საცავებში გაზუთ "ივერიის" ცნობით, ბევრი სამუზეუმო მასალა შემოსულა, "რომელთა რიცხვში ბევრი ძვირფასი არხეოლოგიური და საისტორიო განძი ერია". ბიბლიოთეკას ივანე ალექსიმესხიშვილმა შესწირა 55 ძველი ხელნაწერი, რაფიელ ერისთავმა—თავისი ნაწარმოებები, ივანე მუხრანსკიმ და გიორგი ქართველიშვილმა კი—გარკვეული თანხა და კანცელიარიისთვის საჭირო ნივთები.³⁸¹

უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა საზოგადოების ცივსაცავისთვის ნიკო დადიანის მდიდარი ბიბლიოთეკის გადაცემას. ამ შემოწირულობაში 169 მნიშვნელოვანი ხელნაწერი და 20-ზე მეტი ნაბეჭდი წიგნი ირიცხებოდა. მათ თბილისში ჩამოსატანად იონა მჟუნარგია და თვით ილია ჭავჭავაძე ჩავიდნენ სამეგრელოში, დადიანების საზაფხულო რეზიდენციაში—სოფელ გორდში. ამავე წელს ზაქარია ჭიჭინაძისგან საზოგადოებამ შეიძინა ძველი ნაბეჭდი წიგნები.

ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების წევრები საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში დიდი ენთუზიაზმით აგროვებდნენ ძველ ხელნაწერებსა და წიგნებს. მათ შესწავლა-დამუშავებაში მონაწილეობა მიიღეს ჯერ დ. აქრაძემ და ნ. მთვარელიშვილმა, შემდეგ კი—ქ. თაყაიშვილმა და დ. კარიჭაშვილმა.

საზოგადოების სამწიგნობრო (ბიბლიოთეკა) სწრაფად იზრდებოდა. პირველ წლებში აქ შემოსული წიგნების რაოდენობა შემდეგი იყო: (ცხრილი 13)³⁸²:

წლები:	1883	1886	1887	1888	1889	1892	1893	1894	1897	1898
წიგნები:	400	940	1020	1187	1259	2270	2601	2770	3154	3213

³⁸¹ გაზ. "ივერია", 1883 წ. აგვისტო, № 8.

³⁸² ცხრილი შედგენილია ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების ანგარიშების მიხედვით.

ხელნაწერებისა და წიგნების უმრავლესობა შემოწირულობებით იქნა მიღებული. პირველ შემოწირველებიდან საზოგადოების ანგარიშებში მოხსენიებული არიან: ვასილ ოქონელი, მიხეილ სარაჯიშვილი, ვასილ სულხანიშვილი, ნიკო მაჭავარიანი, ლუკა ისარლიშვილი, გიორგი საძაგლიშვილი, კონსტ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი, მიხ. თამაშვეი, ასლან წულუკიძე, კირილე ღორთქიფანიძე და სხვები.³⁸³

1885 წელს საზოგადოების წიგნთსაცავთან (ბიბლიოთეკასთან) საფუძველი ჩაეყარა მუზეუმს და ორივე ამ უჯრედს წიგნსაცავ-მუზეუმად მოიხსენიებდნენ. "წიგნსაცავ-მუზეუმი, სადაც იკრიბება ყოველნაირი ნაშთი ჩვენის წარსულის ცხოვრებისა" სწრაფად იქცა ქ.მ.წ.კ. საზოგადოების კეთილშობილური მიზნების განხორციელების ერთერთ მნიშვნელოვან რგოლად, ყურადღებისა და ზრუნვის საგნად.

საზოგადოების წევრებს ისტორიული მნიშვნელობის მქონე ხელნაწერების, ნივთების, არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ნუმიზმატიკური მასალების შეგროვებაში თავიანთი შემოწირულობებით დახმარებას უწევდა მოსახლეობა. ქართველი საზოგადოებრიობა დიდად იყო დაინტერესებული, რომ სწორედ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმში მოეყარა თავი ერის კულტურულ მემკვიდრეობას. ისინი პრესის ფურცლებიდან მოუწოდებდნენ მოსახლეობას ისტორიული მნიშვნელობის მქონე ნივთები საჩუქრად გადაეცათ მუზეუმისათვის და გადაეცაიად იგი ეროვნულ საგანძურად.

ერთ-ერთი პირველი საყურადღებო ექსპონატი, რომელმაც დაიდო ბინა აღნიშნულ მუზეუმში იყო ვრეკლე მეფის ნაქონი თოფი. მის შესახებ გაზეთი "დროება" წერდა: "მეფე ირაკლის თოფი, რომელიც კახეთის თავადაზნაურობამ 2000 მანეთად იყიდა და განსვენებულს კაჟკასიის გმირსა და მთავარმართებელს თავად ბარიატინსკის მიართვა, როცა მან შამილის წინააღმდეგ ლაშქრობა დაამთავრა, დღეს ამ თოფის მფლობელს განუზრახავს ისევ საქართველოს დაუბრუნოს და საყვარელი მეფის ნაქონი ნივთი ისევ საქართველოს შვილთ ინახულონ ხოლმე სასწავლებლად და საგულისხმეოდ . . . უმჯობესი იქნება, რომ ამგვარი წმინდა ქართულის

³⁸³ ხუნდაძე ტ., ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, თბ, 1960, გვ. 65.

მნიშვნელობის მქონე ძველი სახსოვარი შეწირულ ექნეს წ/კ
კამაგრცელებელ საზოგადოებას და ბიბლიოთეკას.³⁸⁴
ასევე მნიშვნელოვანი იყო თელავიდან შემოწირული თამარ
მეფის დროინდელი მონეტები, "რომელიც არის ძლიერ და
ძლიერ ძვირფასი მთელი ქართველობისათვის".³⁸⁵

1885 წელს ქ.შ.წ.კ. გამაგრცელებელი საზოგადოების
გამგეობა მადლობას უხდოდა: დიმ. ბაქრაძეს, გ. საძაგლიშვილს,
რაფ. ერისთავს და პ. კარბელაშვილს სამუზეუმო სიძველეთა
გადმოცემისათვის. შემოწირული ნივთებიდან განსაკუთრებით
აღსანიშნავი ყოფილა გიორგი საძაგლიშვილის მიერ
გადაცემული მინის სურა, რომლის შესახებაც გაზეთი
"დროება" აღნიშნავდა: მუზეუმის პატარა ვიტრინაში, რომელიც
სავსეა სხვადასხვა შესანიშნავის და იშვიათის ხელთნაწერებით,
ძველი ისტორიულისა და არხეოლოგიური მნიშვნელობის
ნივთებიც იკრთება და გროვდება. ამ დღეებში ამ მუზეუმს
მოსვლია ერთი ვერცხლის სურის გვარი მინის ჭურჭელი,
რომელიც ოქროს ვარაყით არის შემკული. ვარაყი წარმოადგენს
ვაზის ფოთლებს და ერთ ალაგს სურას ვარაყით აწერია:
მეფის-მე თულონი".³⁸⁶

ამ პერიოდში რაფიელ ერისთავსაც შეუწირავეს დავით
რეპტორის (აღუქსი-მესხიშვილის) მემორიალური ნივთები-
საწერი მოწყობილობის კომპლექტი და ნუმიზმატიკური
კოლექცია.

ქართული პრესა ხშირად მოუწოდებდა თავის მკითხველებს,
რომ უფრო აქტიურად ჩამბულიყვნენ მუზეუმის ფონდების
გამდიდრებაში. ილიას "ივერია" სისტემატურად აცხადებდა
შემოწირულობათა მიღების ადგილს: "ვინც ნივთების
შემოწირვას ისურვებს, წერა-კითხვის საზოგადოებისთვის
გთხოვთ კეთილ-ინებოს და გამოგზავნოს შემოწირულობა
კენინა ოდღა თადეოზის ასულის ჭავჭავაძის სახელობაზე
(კუკიაში, ნიკოლოზის ქუჩაზედ, ვორონცოვის ძველის პირდაპირ
თ. გრუზინსკისეულ სახლებში"³⁸⁷ გაზეთი ყოველთვის ქებას
ასხამდა შემოწირველებს და ცდილობდა სხვებიც წაეკეზებინა:
"პატივცემული თავადი რაფიელ ერისთავი, რომელმაც
შემოსწირა კოლექცია, ამით საუკეთესო მაგალითს უჩვენებს იმ
პირთა, რომელთა სახელში ბევრგვარი საარხეოლოგიო და

³⁸⁴ გაზ. "დროება" 1884 წლის 3 ივლისი №142.

³⁸⁵ გაზ. "დროება" 1885 წლის 29 თებერვალი, №29.

³⁸⁶ გაზ. "დროება", 1884 წლის 26 აგვისტო, № 186

³⁸⁷ გაზ. "ივერია", 1891 წლის 26 აპრილი, №87.

საისტორიო განძი მოეპოვებათ, ძველთა დროთა მოსაგონარი და არ ემეტებათ, რომ იგი მთელს ქვეყანას დაუბრუნონ. წესაზოგადოების შუამავლობით, ან და არ იციან რა დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებას, რომ ერთ ალაგას შეკრებილი იქნება ყოველივე სახსოვარი და მოსაგონებელი ჩვენი წინაპართა მოღვაწეობისა წარსულში.³⁸⁸

180-იანი წლებში მუზეუმის ფონდები განსაკუთრებით მდიდრდებოდა ნუმიზმატიკური მასალით. აღსანიშნავია 1887 წელს ივ. ბართოლომეის მიერ მუზეუმისათვის შემოწირული მდიდარი ნუმიზმატიკური კოლექცია, რომელიც დილოში აღმოჩნდა. მასში ირიცხებოდა 474 მონეტა. "ივერიის" ცნობით: "ამ ფულში 67 არის მეფის გიორგის დროისა, 204—თამარ მეფისა, 170—გიორგი ლაშისა და 23 ადერბეიჯანის სხვადასხვა მაჰმადიან მფლობელთა დროისა".³⁸⁹

სულ რამოდენიმე წელში საზოგადოების მუზეუმში უკვე იმდენი მონეტა დაგროვდა, რომ 1887 წელს დაისვა საკითხი ნუმიზმატიკური კაბინეტის ცალკე უჯრედად გამოყოფის შესახებ.

1890—91 წლებში მუზეუმისთვის მნიშვნელოვანი ნუმიზმატიკური და არქეოლოგიური მასალა შეუწირავს გრიგოლ გურიელს. კოლექციაში შედიოდა: 7 ვერცხლის მონეტა, მათ შორის ერთი ბაქარის დროს მოჭრილი, 10 ცალი ეტონი, რამდენიმე ბრინჯაოს ცული, ისრის პირი, თიხის ჭურჭელი, ძველებური კრიალოსანი და რკინის შუბი. ეს უკანასკნელი, გადმოცემის მიხედვით, ეკუთვნოდა მურვან ყრუს. გიორგი ტატიშვილმა მუზეუმს შესწირა ანტიკური ხანის ბერძნული მონეტები, კონდ. ინსარაძემ—თეიმურაზ II დროს მოჭრილი მონეტა, ბეს. ნიჟარაძემ კი—სვანეთში აღმოჩენილი ისრის პირები.³⁹⁰

1891 წელს რაფიელ ერისთავმა კიდევ ერთხელ გაიღო შემოწირულობა. ამჯერად მან საზოგადოებას გადასცა თავისი მდიდარი ბიბლიოთეკა, რომელიც შედგებოდა ათასზე მეტი წიგნისაგან.

მომდევნო წელს საზოგადოების წიგნსაცავ-მუზეუმს მ. ამირაძემ შესწირა 26 ხელნაწერი, აღ. როინიშვილმა—ძველებური ვერცხლის დოქი; ძველი სიგელ-გუჯრები და დოკუმენტები; გ.

³⁸⁸ გაზ. "დროება", 1884 წლის 12 სექტემბერი, № 197.

³⁸⁹ გაზ. "ივერია", 1887 წლის 23 მაისი, № 101.

³⁹⁰ ქ.მ.წ.კ. გამავრცელებული საზოგადოების 1891 წლის ანგარიში, გვ.

საბაგლი შეიღმა—ხელნაწერები, მონეტები და მცხეთაში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის სარდიონის ქვა აფროდიტეს გამოსახულებით; ოღლა ჭავჭავაძემ—მხატვარ გაგარინის მიერ შესრულებული შოთა რუსთაველის პორტრეტი; მ. საბინინმა—სამი ისტორიული ხელნაწერი; ქ. ზარაფოვმა შუა საუკუნეების დროინდელი ქართული და სპარსული მონეტები; თედო სახოკიაშორი ძველებური სიგელი; ვ. ყიფიანმა—ძველი ქართული ისტორიული დოკუმენტები და სხვა.³⁹¹

1893 წელს დავით ჩუბინაშვილის მემკვიდრეებმა საზოგადოების წიგნსაცავს გადასცეს დიდი მეცნიერის ბიბლიოთეკიდან 282 ერთეული წიგნი.

მუზეუმში შემოსულ ექსპონატებზე ცნობები ფართოდ შექდებოდა საზოგადოების ანგარიშებში და ქართულ პრესაში. “ივერია” განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა იმ ფაქტს, რომ “მუზეუმი და ბიბლიოთეკა დღით-დღე მატებასა და ზრდაშია სხვადასხვა კუთხიდან მოსდის ძველი ხელნაწერები თუ ძველი საარხეოლოგიო ნივთი”.³⁹² საზოგადოების გამგეობა სხვადასხვა გაზეთების მეშვეობით “გულითად მადლობას უძღვნიდა შემომწირველთ”.

1893 წელს აღექსანდრე როინაშვილის შემოწირულობის შესახებ გამოქვეყნებულ ცნობაში ნათქვამია: “ამ მდიდარს შემოწირულობაზე, რომელიც 50000 მანეთად ღირს, ჩვენ ახლა მხოლოდ იმას ვიტყვით, რომ ბ-მა როინაშვილმა ჩააყარა მტკიცე საძირკველი დიდისა და სახელოვანი საქმისა. მან დაამტკიცა, რომ ღმერთს უხვად მიუნიჭებია მისთვის ძვირფასი და წმინდა გრძნობა ამ გრძნობას ეწოდება—ერის ერთგულება, ქვეყნის სიყვარული.”³⁹³

ისტორიული ნივთების მოძიებისა და შეკრების გარდა ქ.შ.წ.კ. გამაგრცელებელი საზოგადოება ბევრი საზოგადო საქმის მოთავე იყო: - 1893 წელს მისი ინიციატივით განჯიდან გადმოასვენეს დიდი ქართველი პოეტის ნიკოლოზ ბარათაშვილის ნეშტი, 1895 წელს საზოგადოების ძაღისხმევით აღინიშნა კრწანისის ბრძოლის 100 წლისთავი, რაფიელ ერისთავის 50 წლის იუბილე და სხვა.

საზოგადოების ფონდსაცავების გამდიდრება შემდგომ წლებშიც გრძელდებოდა: წიგნსაცავმა პლატონ იოსელიანის ქვრივისაგან 1896 წელს მიიღო დიდი ისტორიკოსის ბიბლიოთეკა

³⁹¹ ქ.შ.წ.კ. გამაგრცელებელი საზოგადოების 1892 წლის ანგარიში, გვ. 20
³⁹² გაზ. “ივერია”, 1886 წლის 12 ნოემბერი, №245.
³⁹³ გაზ. “ივერია”, 1893 წლის 12 ოქტომბერი, №217.

და შეუღლის სხვადასხვა ქალაქები—”შეტად ძვირფასნი საქართველოს ისტორიისათვის”. ალავერდის ეპისკოპოსმა ალექსანდრემ მუზეუმს შემოსწირა მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური და ნუმიზმატიკური ნივთები. ზემოთ ჩამოთვლილი პირების გარდა, ამ წელს შემომწირავთა შორის მოიხსენიებიან: მთავარი დიაკვანი ნ. ოქრომჭედლიშვილი, ანტ. ფურცელაძე, ი. მაჭავარიანი, კ. თავართქილაძე, ნ. ასათიანი, ქრ. მამაცაშვილი, დ. პავლიაშვილი, სპ. ბასილაშვილი, ა. თულაშვილი, ს. გამრეკელი და სხვები.

შეწირულობათა გაღებაში თავი გამოუჩინიათ აგრეთვე მანდილოსნებსაც: ნინო ორბელიანს, მარიამ ლეონიძეს, ელენე მირიანაშვილს, ნინო ნიჟარაძეს და სხვებს.³⁹⁴

საქართველოს ისტორიისათვის შეტად საყურადღებო დოკუმენტები, ძველი სიკელ-გუჯრები და ნუმიზმატიკური მასალა შესწირეს 1897 წელს წიგნსაცავი—მუზეუმს ელ. ყაზბეგმა, ლ. რაზიკაშვილმა, ყიფშიძემ, გრ. ჯაგაბიშვილმა, ალ. დოდაშვილმა, ე. ბარნოვმა, პ. მირიანაშვილმა, მიხ. საბინინმა, კ. აბაშიძემ, ბარნ. ფურცელაძემ, თ. რაზიკაშვილმა, ა. თარხან-მოურავმა, ტ. მომცემლიძემ და ს. დალაქიშვილმა.³⁹⁵

1898 წელს გარდაიცვალა ალ. როინაშვილი და მთელი “მისი არქეოლოგიური და ნუმიზმატიკური კოლექცია, როგორც სხვა ყოველივე მისი შეძლება, შეიქმნა საკუთრებად წ/კ საზოგადოებისა”. ამ ფაქტს წ/კ საზოგადოებამ ისეთი დიდი მნიშვნელობა მიანიჭა, რომ თავის ერთ-ერთ ანგარიშში აღნიშნა: “ამის გამო ციგნსაცავი გადაიქცა ნამდვილ მუზეუმად”.

ალექსანდრე სოლომონისძე როინაშვილი (1846-1898წწ) ქართული ფოტოგრაფიის ფუძემდებელი, საზოგადო მოღვაწე, ქველმოქმედი. 50-იანი წლებში დასახლდა თბილისში და მხატვარ გ. ხლამოვის ხელმძღვანელობით დაეუფლა ფერწერისა და ფოტოგრაფიის ხელოვნებას. 60-იან წლებში მან ერევნის მოედანზე გახსნა ფოტოსახელოსნო “რემბრანტი”, რომელიც პოპულარულ ფოტო-ატელიედ იქცა თბილისში. ა. როინიშვილმა ეროვნული შინაარსის ფოტოსურათების შესაქმნელად ფეხით შემოიარა საქართველოს თითქმის ყველა კუთხე. ხელებისა და პეიზაჟების გარდა იღებდა ერთგრაფიულ, ყოფითსა ხასიათის სურათებს, ტიპაჟებს. სულ მოკლე ხანში მან მდიდარი კოლექციის შეგროვება შეძლო. მისი შემოქმედება გამსჭვალული იყო სამშობლოსადმი სიყვარულით. ა. როინაშვილის

³⁹⁴ ქ.შ.წ.კ. გამავერცვლებელი საზოგადოების 1896 წლის ანგარიში, გვ. 28.

³⁹⁵ ქ.შ.წ.კ. გამავერცვლებელი საზოგადოების 1897 წლის ანგარიში, გვ. 38.

ობიექტივს არ გამოპარვია იმდროინდელი საქართველოს არც ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, არც ერთი მისი თანამედროვე ცნობილი პიროვნება. ასევე პატრიოტული ხელისკვეთებით იყო აღსავსე მისი საზოგადოებრივი საქმიანობაც. ქართული სიძველეების დიდმა მოტრფიალემ, დაუოკებელმა შემგროვებელმა და პოპულარიზატორმა მიზნად დაისახა თავისი კერძო არქეოლოგიური მუზეუმის შექმნა. ამ მიზნის განხორციელებას მან ბევრი ენერჯია და დრო შეალოა. მის მიერ მოძიებულ და შეგროვებულ კოლექციებში ბევრი პირველხარისხოვანი და მნიშვნელოვანი ხელნაწერი თუ ისტორიული ნივთი მოიპოვებოდა. ამ მუზეუმს საზოგადოებაში "მცირე კავკასიის მუზეუმისად" უწოდებდნენ. მუზეუმის ნივთებით იგი ხშირად აწყობდა მოძრავ გამოფენებს, როგორც საქართველოს, ისე მის ფარგლებს გარეთაც. 1875 წელს მან მოაწყო ექსპოზიცია ასტრახანსა და სამარაში, 1885 წელს—დადესტანში, ქალაქ თემურ-ხანშურში, ხოლო 1887—წელს მოსკოვსა და პეტერბურგში.

ასევე დიდად აღ. როინიშვილის დამსახურება საქართველოში საერთოდ სამუზეუმო საქმიანობის განვითარებაში. იგი დიდი ერთუზიაზმით იღწვოდა ეროვნული სამუზეუმო დაწესებულების, "საერო სახლის" შექმნისათვის. ამ საკითხის მოსაგვარებლად იგი სისტემატურად გამოდიოდა პრესის ფურცლებზე. როგორც ქველმოქმედი თავისი შეკრებილი ექსპონატებით ამარაგებდა და მატერიალურ დახმარებას უწევდა სხვა მუზეუმებს. საზოგადოებამ ერთხმად აღიარა მისი დიდი მამულიშვილობა. მის დიდ სიქველზე ხშირად მიუთითებდა ილია: "არარაისაგან შეიძინა ქონება და ჩვენ ქართველებს მაგალითი გვიჩვენა იმისი, თუ რის შემძლებელია ცალკე კაცი, თუ იმხნეებს და გაირჯება... ვროშს ვროშზე აწეებდა და ბოლოს თავის ნაღაფ-ნაამაგვეი, პატროსანის შრომით მოვებული, თავის ქვეყანას მარათუა-სულ მთლად თავისის; ქვეყნის საკუთხეველზე დასდუა შესაწირად".³⁹⁶ წ./კ. საზოგადოებამ დიდუბის პანთეონში ძველი დაუღდა წარწერით: "სამაგალითო ქველმოქმედს და თავის ქვეყნისათვის სიფარულით საცეს, აღექსანდრე როინაშვილს".

1898 წელს მნიშვნელოვანი ისტორიული ღირებულების მქონე ხელნაწერების შემომწირავთა შორის დასახელებული არიან: კირიონ ეპისკოპოსი, თ. სახოკია, ფ. გურიელი, ი. გვარამაძე, გ. დიასამიძე, მ. გეხტმანი, ი. კალანდაძე, პ. ტატიშვილი, ვ. კალატოზიშვილი, ვლ. ჩერქეზიშვილი, გ. დარჩიაშვილი, დ. ჯანდიერი და დ. მიქელაძე.³⁹⁷

ისტორიულ ნივთების და ძველი მონეტების შემომწირვისთვის საზოგადოება მადლობით მოიხსენიებდა ან. ფურცელაძეს, ნ.

³⁹⁶ ჭავჭავაძე ი., თხზ. ორტომეული, ტ. 2, გვ. 243

³⁹⁷ ქ.მ.წ.კ. გამაგრცვლებული საზოგადოების 1898 წლის ანგარიში, გვ.

მათიკაშიელს, ზ. ჩხიკვაძეს, ფ. ლალიაშიელს, გ. ყაჯარდუზოვს და ბ. ვარდიაშიელს, ი. ციციშიელს და მ. ზედგენიძეს.³⁹⁸

1899 წლის შემოწირულობებიდან განსაკუთრებით საინტერესო იყო: თედო ჟორდანიას მიერ გადაცემული იმერეთის მეფის სოლომონ მეორის 19 ცალი წერილი, იოსებ მერკვილაძისგან მიღებული სამურაის იაპონური ხმალი, კოტე ყიფიანისგან—ალბომი, მარი ბროსეს საქართველოში მოგზაურობის შესახებ, ვასილ კალატოზიშვილისგან—1796 წლის სიგელი და აგრეთვე ვრ. ბასილაშიელის, სპ. დავაძის, თ. ყიფშიძის, მ. ჯავახიშვილის, ნ. ლომოურის, ქ. ხერხეულიძის და ა. წერეთლის მიერ შემოწირული სამუზეუმო მასალა.³⁹⁹

ახალი საუკუნის დამდეგს საზოგადოების მუზეუმში შესული მასალიდან მნიშვნელოვანი იყო რ. ბარამიძის, ვვ. ბერიძის, ი. საყვარელიძის, თ. ჯორჯაძის, გ. ყიფშიძის და პ. მირიანაშვილის მიერ გადმოცემული ექიპონატები.⁴⁰⁰ 1900 წელს თათრახან დაღეშქელიანმა სვანეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური კოლექცია გადასცა მუზეუმს.⁴⁰¹

მუზეუმის ფონდსაცავებში თავი მოიყარა საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის ბევრმა უმნიშვნელოვანესმა დოკუმენტმა. აქ ირიცხებოდა ხელნაწერები: ამბროსი ნეკრესელის მიერ გადაწერილი ისტორიული თხზულება “ცხოვრება და მოქალაქეობა წმ. მამისა ჩვენისა და მოციქულთა სწორისა ბაგრატისი”, მოძიებული პ. კარბელაშიელის მიერ; აღ. იოსელიანის მეუღლის ანას მიერ გადაწერილი XII საუკუნის კარაბაღინი; უძველესი ხელნაწერი “დილარიანი”; საინვენტარო დავთარში 413 ნომრით გატარებული ექვთიმე მთაწმინდელის მიერ ბერძნულიდან თარგმანი XI საუკუნის ხელნაწერი; № 421—მაქსიმე აღმსარებლის კითხვა-მოგება (XI ს.); № 423—იოანე ოქროპირის თარგმანებაი იოანეს სახარებისა (XII ს.); № 425—მიქაელ მოდრეკილის იადგარი (X ს.); ახალი “ქართლის ცხოვრების” ავტორების სეხნია ჩხეიძისა და პაპუნა ორბელიანის თხზულებანი და სხვა.

ამ ხელნაწერთა ყოველმხრივ შესწავლის შედეგად ქართველი ერის ისტორიის ბევრ მნიშვნელოვან საკითხს

³⁹⁸ გაზ. “ივერია” 1898 წლის 29 იანვარი, №21.

³⁹⁹ ქ.მ.წ.კ. გამაურცვლებული საზოგადოების 1899 წლის ანგარიში, გვ. 63.

⁴⁰⁰ ქ.მ.წ.კ. გამაურცვლებული საზოგადოების 1900 წლის ანგარიში, გვ. 44.

⁴⁰¹ გაზ. “ცნობის ფურცელი”, 1900 წლის 11 ივლისი, №1177.

მოფინა ნათელი იმის წარმოსადგენად რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მუზეუმის საცავებში დაცულ ექსპონატებს, დიმიტრი ბაქრაძის 1884 წელს მიკვლევულ და წ/კ საზოგადოების მიერ შექმნილ, მარიამ დედოფლისათვის გადაწერილი "ქართლის ცხოვრების" ხელნაწერიც კმარა. იგი მეტად საყურადღებო აღმოჩნდა ამ ისტორიული წყაროს თარიღის გასარკვევად. დადგინდა, რომ ქართველებს საკუთარი ისტორია მე-18 საუკუნეზე ადრე ჰქონიათ შედგენილი: ხელნაწერი წარმოადგენს 470 ფურცლიან (932 გვ) 59 რეკულს, (ზომით 32X23 სმ) აქვს ტყავადაკრული ტვიფრული ხის ყდა, რომელზედაც ამოტვიფრულია ჯვრის გამოსახულება კვარცხლბეკზე, შესრულებული წნული ორნამენტით. ხელნაწერი ნაწერია მხედრული ანბანით. სათაურები (სინგურით), გადამწერი წიგნის ზოგიერთ გვერდს აფორმებს პირველი და უკანსკენელი სტრიქონის შესაბამისი ასოების ზედმეტად აზიდვით ან ჩამოზიდვით და ბოლოების დახლართვით. ფურცლები სხვადასხვა წვირნიშნაია, ხშირია გვირგვინის გამოსახულება.⁴⁰² ხელნაწერი გადაწერილია 1633-1646 წწ ქართლის მეფის როსტომის მეუღლის დედოფალ მარიამის ბრძანებით. ავი შეიცავს ვახტანგ VI წინაღროინდელ ძველი "ქართლის ცხოვრების" უძველეს ტექსტებს: მასში შეტანილია თამარ მეფის ისტორია.

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმის კუთვნილ მრავალრიცხოვან ხელნაწერთა შორის უნდა აღინიშნოს ფონდებში 425 ნომრით გატარებული X საუკუნის ეტრატი "საგალობელი", იოანე ტბევნელ ეპისკოპოსის სურათითა და საგალობო ნიშნებით. ეტრატი 554 ფურცლიანია, დაწერილია ასომთავრული და ხუცური ანბანით. მასში მოხსენიებულია მეფეები სუმბატი, გურგენი, დავით კურაპალატი და მრავალი ისტორიული პირი, მოცემულია მათი ბიოგრაფიული ცნობები.⁴⁰³ ხელნაწერი წარმოადგენს უძველესი ქართული საგალობლებისა და ნოტების შესწავლის მნიშვნელოვან წყაროს.

1903 წელს ქ.მ.წ.კ. გამავრცელებელმა საზოგადოებამ შეიძინა ისტორიკოს დიმიტრი ბაქრაძის ძვირფასი ბიბლიოთეკა, რომელშიც 720 ეგზემპლარი ხელნაწერი და წიგნი ითვლებოდა.

⁴⁰² ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ქ.მ.წ.კ.ს. კოლექცია, ტ.1, 1959, გ.41.

⁴⁰³ ჯანაშვილი მ., საუნჯე XI საუკუნისა, ტფ., 1892, გვ. 11.

ამავე პერიოდში მუზეუმში შემოვიდა დ. გაბრუაშვილისა და ვ. ბექარაულისაგან შემოწირული სპარსული მონეტების კოლექცია. ნუმიზმატიკური მასალით გაამდიდრეს მუზეუმის ფონდები აგრეთვე ა. ანდრონიკაშვილმა. ი. სონღულაშვილმა და შ. ხუნდაძემ. ძველი გუჯრები, სიგელები, ღოცვანი, ისტორიული დოკუმენტები და სხვა ხელნაწერები გადასცეს მუზეუმს ქ. ქავთარაძემ, ი. გიუნაშვილმა, ე. ციციშვილმა, ე. ხუციშვილმა და პ. მასხარაშვილმა.⁴⁰⁴

ამავე დროს საზოგადოების ბიბლიოთეკასა და მუზეუმში დიდი მუშაობა მიმდინარეობდა შემოსული ნივთების შესწავლისა და მოწესრიგებაში. დ. კარიჭაშვილის ავტორობით დაიბეჭდა საზოგადოების წიგნსაცავის კატალოგი. წიგნსაცავში ცალ-ცალკე ფონდებად დაიყო ხელნაწერი წიგნები, სიგელ-გუჯრები, ისტორიული დოკუმენტები და ნაბეჭდი გამოცემები. შედგა ფონდებში დაცული მასალების შემოწმებისა და შეჯერების კომისია ვ. კარბელაშვილის, ა. ქუთათელაძის და დ. კარიჭაშვილის შემადგენლობით.⁴⁰⁵

ასე თანდათანობით იზრდებოდა და მდიდრდებოდა ბიბლიოთეკა. საზოგადოების ანგარიშების მიხედვით ამ პერიოდში წიგნსაცავში დაცული წიგნების რაოდენობა შემდეგი იყო: (ცხრილი 14):

წლები	1899	1900	1903	1905	1908	1909	1912	1915
წიგნები	4507	4434	5193	6381	7029	7225	6888	8919

მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის ფონდების ზრდასთან ერთად სულ უფრო მეტად იზენდა თავს უბინაობით გამოწვეული პრობლემები.

საფონდო და საექსპოზიციო ფართის უქონლობის გამო საზოგადოების მუზეუმის კუთვნილი ბევრი ექსპონატი შესანახად გადაეცა სხვადასხვა პირებსა და ორგანიზაციებს, ისინი განთავსდნენ ქალაქის სხვადასხვა უბნებში. დიდი ზომის მხატვრული სურათები ინახებოდა ალ. როინაშვილის ბინაზე. ძველი ხელნაწერები და არქეოლოგიური ექსპონატების ნაწილი 1887 წელს სარაჯიშვილის სარდაფებსა და არწრუნის ქარვასლაში მოათავსეს. ნუმიზმატიკურმა მასალამ კი 1886 წლიდან საადგილმამულო ბანკის სეიფებში დაიდო ბინა.

⁴⁰⁴ ქ. შ. შ. კ. გამავრცელებული საზოგადოების 1907 წლის ანგარიში, გვ. 23.

⁴⁰⁵ გაზ. "ცნობის ფურცელი", 1900 წლის 16 მარტი, №1173.

სამუზეუმო ნივთების სხვადასხვა ადგილზე გადატანა და გაუნტვა, რასაკვირველია უარყოფითად მოქმედებდა ამის დაცვაზე. ამის შედეგი იყო ის, რომ 1912 წელს დაიკარგა რამდენიმე ძვირფასი ექსპონატი: ახალ ბინაზე ნივთების გადატანისას კარადაში მოთავსებული ნუმიზმატიკური კოლექციის შეჯგურების დროს, ადგილზე არ აღმოჩნდა 8 ცალი ოქროს მონეტა და აღ. როინაშვილის მიერ შეწირული ოქროს საბურნუთე. გამგეობის სხდომაზე აღინიშნა, რომ "ეს პატარა შკაფი ძველ ბინაზე დაუკრტავად ინახებოდა. ასევე დაუკრტავად, მხოლოდ თოკით შეკრული გადატანილი იქნა იგი ახალ ბინაზე. ცხადია ბოროტმოქმედს ეს შეუმჩვევია და ამოუღია, რაც მას ძვირფასად მიაჩნდა. გამგეობამ ამის შესახებ მკაცრი გამოძიება მოახდინა, მაგრამ უშედეგოდ".⁴⁰⁶

მუზეუმის ექსპონატების დიდი ძირითადი ნაწილი 1910 წლის მაისიდან ინახებოდა სათავადაზნაურო გიმნაზიის (დღევანდელი თბილისის უნივერსიტეტის) შენობის მეორე სართულზე. აქვე, გიმნაზიის შენობაშივე იყო მოთავსებული ილია ჭავჭავაძის სახელობის კაბინეტი, მისი მემორიალური ნივთები: ტანსაცმელი, სურათები, წიგნები და სხვა.

რაც, ამ შენობაშიც სამუზეუმო ნივთების კონსერვაცია და შენახვა გაძნელებული ყოფილა. ექვთიმე თაყაიშვილი 1911 წლის 21 აპრილს საზოგადოების სხდომაზე აღნიშნავდა: "სამუზეუმო ნივთები, რომელნიც გიმნაზიაშია გადატანილი და ყუთებში არის ჩაღებულნი, თუ ასე დარჩა დიდხანს, გაფუჭდება და შემდეგ გამოუსადეგარი გახდება, ამიტომ საჭიროა მათი ხშირი გამზერება".⁴⁰⁷ სინესტის გამო, ასევე მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა ის ნივთები, რომლებიც სათავადაზნაურო ბანკის სეიფებში ინახებოდა. არც ხანძრის საფრთხისაგან ყოფილა დაცული სხვადასხვა შენობაში მოთავსებული ექსპონატები. საზოგადოების მდივანი დავით კარიჭაშვილი განგაშს ტყბდა: "ეს ძვირფასი და შესანიშნავი ნაშთები, რომელიც წ/კ. საზოგადოებას აქვს შეგროვილი, ისეთ საშიშს და სახიფათო მდგომარეობაშია, რომ შესაძლებელია ერთს უბედურ დღეს სრულიად და ანაზღაურად მოისპოს და გაჰქრეს" და მითხოვდა დაჩქარებულიყო მუზეუმის სათანადო შენობით უზრუნველყოფა. "მუზეუმის აშენებას თან მოჰყვება არამც თუ ახლა

⁴⁰⁶ ქ.შ.წ.კ. გამაგრცელებელი საზოგადოების 1912 წლის ანგარიში, გვ. 02.

⁴⁰⁷ ქ.შ.წ.კ. გამაგრცელებელი საზოგადოების 1911 წლის ანგარიში, გვ. 7.

შეგროვილის და ერთად თავმოყრილის ძველი ნაშთების ცეცხლისგან გადარჩენა, არამედ ერთ ადგილას შეკრება იმ ნაშთებისა, რომლებიც ახლა გაფანტულია აქეთ-იქით.⁴⁰⁸

საზოგადოების მუზეუმი, როგორც აღვნიშნეთ, ტერიტორიულად მოთავსებული იყო სათავადაზნაურო გიმნაზიის შენობაში. მუზეუმი ღია იყო დილის 10 საათიდან შუადღის 3 საათამდე. მას დამთვალიერებელიც საკმაოდ ბევრი ჰყავდა.

ხალხმრავლობა იყო წიგნთსაცავშიც. საზოგადოების ანგარიშების მიხედვით წიგნთსაცავში მკითხველთა რიგხვი და მათ მიერ გამოყენებული ლიტერატურის რაოდენობა შემდეგი იყო: (ცხრილი 15):

წლები	1911	1912	1913	1914	1915	1916
მკითხველ. რაოდენობა	728	789	832	872	924	1087
გამოყ. ლიტერატურა	1008	1143	1192	1207	1268	1410

საზოგადოება ხშირად აყენებდა თავის ბიბლიოთეკისა და მუზეუმისთვის სათანადო შენობის აშენების საკითხს. ამ მოთხოვნას ფართო საზოგადოებაც უჭერდა მხარს, მაგრამ შედეგი არ ჩანდა..

ჯერ კიდევ ადრე, 1885 წელს, ილია ჭავჭავაძემ დააყენა საკითხი წიგნსაცავ-მუზეუმისთვის ვერაზე მდებარე ნიკო ბერძენიშვილის ორსართულიანი სახლის ყიდვის შესახებ. იაკობ გოგებაშვილმა კი გამგეობის 1889 წლის იანვრის სხდომაზე წამოაყენა წინადადება, რომ დორის-მელიქოვის ქუჩაზე სათავადაზნაურო ბანკის მახლობლად, მუზეუმისთვის აეშენებინათ ახალი შენობა. ამავე სხდომაზე დაიწყო ხელმოწერების შეგროვება შენობის ასაკები შეწირულობის შესაკრებად. 1893 წელს, ერთ-ერთ სხდომაზე საზოგადოების გამგეობა აღნიშნავდა: "საზოგადოება ძველ ნივთებს და ფულებს აგროვებს და ინახავს იმ იმედით, რომ მოვა დრო, როცა იგი მოახერხებს საკუთარი მუზეუმი ააშენოს და იქ დააწყოს, როგორც წესი და რიგია, როგორც წიგნები, ისე სხვა არხეოლოგიური ნივთები და ძველი ფულები".⁴⁰⁹

გაზეთი "ივერია" იტყობინებოდა: "ჩვენ ახლა შევიტყვეთ, რომ წ./კ. საზოგადოებას განუზრახავს მუზეუმის შენობის აგება შესაფერის ადგილას, რამდენისამე პატივცემულ ქართველის დახმარებით. ხოლო საჭირო აღაგიც ამ ქართული

⁴⁰⁸ გაზ. "ივერია", 1898 წლის 25 იანვარი №18.

⁴⁰⁹ ქ.შ.წ.კ. გამავერცვლებული საზოგადოების 1893 წლის ანგარიში, გვ.

მუზეუმისათვის, როგორც გვესმის, შეწირული იქნება ერთის პატივცემულ ქვეყნის გულშემატკივარ ქართველისაგან. ამ ჩვენის ქვეყნის შვილს მოუსურვებია გვემა საზუზუუმო შენობისა ვეროპაში საუკეთესო არხიტექტორებს აჩვენოს და იმათთან ერთად შეიმუშავოს მუზეუმის მოდელი.⁴¹⁰

1894 წელს საზოგადოების გამგეობამ თავის წევრს ნიკო ცხვედაძეს გამოუყო 200 მანეთი და დაავალა უმოკლეს ვადებში მოეხერხებინა ბიბლიოთეკისა და მუზეუმის შენობის პროექტის შედგენა. პროექტი უსასყიდლოდ შეადგინა არქიტექტორმა კ. ტატიშჩევმა. საქმეც თითქოს ადგილიდან უნდა დაძრულიყო, მაგრამ მალე გაირკვა, რომ გამგეობას წესდებით არ აქონდა უფლება შეეძინა მიწის ნაკვეთი და უძრავი ქონება. ახალი შენობის მშენებლობის საკითხი გადაიდო 1907 წლამდე, ვიდრე წესდებაში სათანადო კორექტივები არ იქნა შეტანილი.

ამასობაში ოდესეულ ქართველ სტუდენტებსაც უცდიად თავიანთი წვლილი შეეტანათ მუზეუმის შენობის აგების საქმეში. მათი დავალებით ცნობილ არქიტექტორს პ. შტევს შეუდგენია ორსართულიანი, ღამაში შენობის პროექტი,⁴¹¹ მაგრამ საქმე ამის იქით აღარ წასულა.

წიგნსაცავ-მუზეუმის შენობის პრობლემა იმდენად აქტუალური და მძიმე გახდა, რომ წ/კ. საზოგადოების 1907 წლის დეკემბრის საერთო კრებაზე წამოყენებული იქნა აზრი იმის შესახებ, რომ წიგნსაცავ-მუზეუმი გადასცემოდა საქართველოს საისტორიო საეთნოგრაფიო საზოგადოებას. კრებაზე ამ წინადადების დაყენებას დიდი ვნებათა დღევა გამოუწვევია. უძრავლესობას მიაჩნდა, რომ: "ეს ბიბლიოთეკა წ/კ. საზოგადოების მოღვაწეობის ნაყოფია, ეს ძვირფასი ხელნაწერები მისი შრომით და მოღვაწეობით არის აქ შეკროვილი. ეს განძი საუკეთესო ფურცელია ჩვენი საზოგადოების ისტორიაში. ეს ბიბლიოთეკა წ/კ. საზოგადოების სულიერი საკუთრებაა, მისი ძალაა, მისი საუკეთესო ტრადიცია, ძველის მოგონება და გამამხნეველებელი იმპულსი მომავალი მოღვაწეობისათვის. წ/კ. საზოგადოებამ გააკეთა დიდი საქმე, რომ ეს ხელნაწერები და წიგნები შეიძინა. და ეს გაკეთებული საქმე ავალებს მას შემდეგშიაც უპატრონოს და არ გადასცეს სხვა რომელიმე დაწესებულებას, მით უმეტეს, რომ ეს სხვა არ

⁴¹⁰ გაზ. "ივერია", 1893 წლის 12 ოქტომბერი, №217.

⁴¹¹ გაზ. "ცნობის ფურცელი", 1899 წლის 19 იანვარი, №728.

გვაძლევს საფუძველს, რომ ის უკეთესად უპატრონებს ამ ძვირფას განძს.⁴¹²

საკითხის გადასაწყვეტად საზოგადოების კრებამ გამოყო კომისია ექვთიმე თაყაიშვილის თავმჯდომარეობით. დიდი კამათის შემდეგ კრებამ დაადგინა, რომ “ბიბლიოთეკა და მუზეუმი ჯერჯერობით დარჩეს ისევე წერა-კითხვის საზოგადოებას და არ გადაეცეს საისტორიო საზოგადოებას, რადგან უკანასკნელს ჯერჯერობით არ შესწევს ძალა უკეთესად უპატრონოს ბიბლიოთეკას და მუზეუმს”.⁴¹³

1909 წელს საზოგადოების გამგეობამ იაკობ და ლევან ზუბალაშვილებს სთხოვა სასტუმრო “ლონდონის” მახლობლად მიწის ნაკვეთის შეძენა და იქ მუზეუმის სამშენებლო სამუშაოების დაწყება. ორი წლის შემდეგ ზემოთ ხსენებულმა კომისიამ წარმოადგინა მოხსენება, სადაც ხაზგასმით აღნიშნული იყო: “მუზეუმის აშენება შეიქმნა საზოგადოების გამგეობის ოცნებად და სანატრელად ამ უკანასკნელ 15 წელიწადში”. ამასთან ერთად, კომისიის დასკვნების გათვალისწინებით გამგეობამ შესთავაზა საერთო კრებას, რომ წიგნსაცავ-მუზეუმი მთელი თავისი ფონდებით დროებით გადატანილიყო ილიასეულ სახლში თბილისში, რომელიც მანადე შესაფერისად უნდა შეეკეთებუდიყო. 1910 წლის 20 დეკემბრის კრებამ ი. გოგებაშვილის წინადადებით უარყო ეს აზრი, რადგან ილიას სახლის შეკეთება ძალიან ძვირი ჯდება. გამგეობამ კრებას ურჩია, მუზეუმისთვის ახალი შენობის ასაგებად საჭირო თანხის მოსაგროვებლად ყველა შემოწირულულობის და ფულადი ფონდის გაერთიანება და სპეციალური სამუზეუმო ფონდის დაარსება. ამ საქმის სახელმძღვანელოდ კრებამ აირჩია სამუზეუმო კომისია: ს. კლდიაშვილის, დ. ჯორჯაძის, ნ. ელიავას, ვ. მუსხელიშვილის, დ. კარიჭაშვილის, ა. ყიფშიძის და პ. სურგულაძის შემადგენლობით. მოგვიანებით კომისიის თავმჯდომარედ აირჩიეს ექვთიმე თაყაიშვილი. ამასობაში, ცნობილმა ქართველმა მრეწველმა და მეცენატმა დავით სარაჯიშვილმა, მუზეუმისათვის სათანადო მიწის ნაკვეთის გამოყოფის შემთხვევაში, იკისრა შენობის ასაგები თანხის გაღება.

ზემოთ აღნიშნულმა კომისიამ მუზეუმისთვის გამოსადეგ მიწის ნაკვეთად შეარჩია ადგილი ფრეილინის ქუჩაზე,

⁴¹² ხუნდაძე ტ., ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, თბ. 1960, გვ. 123.

⁴¹³ ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების 1911 წლის ანგარიში, გვ. 62.

რომელიც ეკუთვნოდა თბილისის თავადაზნაურობას. მაგრამ ამ უკანასკნელმა უარი განაცხადა მიწის ამ ნაკვეთის დათმობაზე. სამაგიეროდ საზოგადოების სასარგებლოდ გაიღო შეწირულობა 50000 მანეთის ოდენობით, რომელიც უნდა გაცემულიყო 5 წლის განმავლობაში.⁴¹⁴

1911 წელს გარდაიცვალა დავით სარაჯიშვილი. სიკვდილის წინ, მან თავისი ანდერძით უზრუნველყო საზოგადოების წიგნსაცავ-მუზეუმისთვის ახალი შენობის აგების ხარჯების გასტუმრება. დ. სარაჯიშვილმა 100000 ათასი მანეთი უანდერძა საზოგადოებას, ხოლო მისმა მეუღლემ-600000 მან. დაუმატა ამ თანხას. საზოგადოების მიერ გამოყოფილი კომისია ენერგიულად განაგრძობდა მუზეუმის შენობისთვის შესაფერისი ადგილის ძებნას. ბოლოს არჩევანი შეჩერდა ვერაზე ე.წ. "ფიქრის გორაზე" მდებარე მიწის ნაკვეთზე.

საზოგადოების საერთო კრებამ 1911 წლის 11 სექტემბერს მიიღო გადაწყვეტილება, რომ მუზეუმის შენობის ასაგებად, 60000 მანეთად შეეძინათ 4656,75 კვ. საჟენის მიწის ნაკვეთი "ფიქრის გორაზე"- ეს გადაწყვეტილება სისრულეში მოყვანილ იქნა 1912 წელს.

მაგრამ მუზეუმის მშენებლობის დაწყება სხვადასხვა მიზეზების გამო მაინც ვერ მოხერხდა. დ. სარაჯიშვილის უძრავი ქონების გაყიდვა, რომლის შემდეგაც, ანდერძის მიხედვით, უნდა გამოყოფილიყო შენობის ასაგები თანხა, ძალზე გაჭიანურდა. ამას დამატა XX საუკუნის 10-იანი წლების პერიოდისა და პირველი მსოფლიო ომის სამეურნეო სტრეკვა, რომელმაც საბოლოოდ დაასამარა მუზეუმის შენობის აგების გეგმა.

ამ პერიოდში გამოითქვა მოსაზრება, რომ გაერთიანებულიყო წ/კ. გამავრცელებელი და საისტორიო საზოგადოებების მუზეუმები და მათ ბაზაზე ჩამოყალიბებულიყო ე.წ. "ქართული მუზეუმი".⁴¹⁵ ამის შესახებ წ/კ. გაამავრცელებელი საზოგადოების 1912 წლის საერთო კრებაზე. მიიღეს სათანადო დადგენილება: "მას აქვთ, რაც ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების გარდა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებასთან დაარსდა მუზეუმში, დაიბადა აზრი ამ ორი მუზეუმის შეერთებისა, ეს აზრი დაფუძნებულია

⁴¹⁴ ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების 1911 წლის ანგარიში, გვ. 63.

⁴¹⁵ ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების 1915 წლის ანგარიში, გვ. 23.

იმ ჭეშმარიტებაზე, რომ ერთის კარგის მუზეუმის მოწყობა თავისთავად დიდ სიძნელეს წარმოადგენს, ხოლო ორის კარგის მოწყობა, უფრო ძნელია და ჩვენის ერისთვის თითქმის შეუძლებელიც არის. ამიტომ თუ გვინდა, რომ ქართველებს ერთი ღირშესანიშნავი მუზეუმი გვექონდეს, საჭიროა შეერთებულ იქნეს ერთ მუზეუმში ყველა ის სამუზეუმო ნივთები, რომელნიც კი ქართველების ხელთ არიან⁴¹⁶ ნათქვამი იყო საზოგადოების გამგეობის მოხსენებაში. მაგრამ, შემდგომში განვითარებულმა მოვლენებმა ჩაშალეს აღნიშნული მოსაზრების განხორციელება.

უბინაობის მიუხედავად, წ/კ. საზოგადოების მუზეუმის ფონდები მაინც იზრდებოდა. 1912 წელს მუზეუმის 22 განყოფილებაში დაცულმა ნივთებმა შეადგინა 925 ერთეული, ნუმიზმატიკურ განყოფილებაში იყო 2510 ვერცხლის, 2655 სპოლენძის მონეტა და 12 ქაღალდის ბანკნოტი, მხატვრული სურათების კოლექცია ითვლიდა 1714 ცალს, ძველი ხელნაწერების რიცხვი 1835 ეგზემპლარს აღწევდა.⁴¹⁷

ამავე წელს, ი. გოგებაშვილმა მთელი თავისი ქონება და ბიბლიოთეკა უანდერძა წ/კ. გამავრცელებელ საზოგადოებას.

1911-13 წლებში მუზეუმის ფონდები თავიანთი შემოწირულობებით გაამდიდრეს მარი ბროსემ, პ. კოკონაშვილმა, რაფ. ნებიერძემ, გ. აბაშიძემ, პ. გერმანაშვილმა, აღ. მაჩაბელმა მ. ნიჟარაძემ, გ. რატიშვილმა, მ. კიკნაძემ, ი. მაჭავარიანმა ბ. ახოსპირელმა და სხვებმა.

1913 წელს ნ. ლოღობერიძემ საზოგადოებას უანდერძა 45000 მანეთი. 1913 წლის შემოსულობიდან განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია პროფ. პ. მელიქიშვილის მიერ გაღებული შემოწირულობა, რომელიც წარმოადგენდა "დიდ მეცნიერულ განძს".

1914 წელს მუზეუმი გამოცალკევდა წიგნსაცავისგან. სამუზეუმო ნივთები განლაგდა ცალკე დარბაზში, შეკეთდა კარაღები და ვიტრინები. ქრონოლოგიურ რიგზე დალაგდა სიგელ-გუჯრები. ამ წელს მუზეუმმა შეიძინა მოსე თოიძის მიერ ეთნოგრაფიულ თემაზე შესრულებული 4 მხატვრული ტილო.

საზოგადოების მუზეუმმა მონაწილეობა მიიღო ლაიფციგის საერთაშორისო გამოფენაზე. გერმანიაში გაიგზავნა მუზეუმის

⁴¹⁶ ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების 1915 წლის ანგარიში, გვ. 32.

⁴¹⁷ ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების 1912 წლის ანგარიში, გვ. 101.

საკუთესო ექსპონატები: სურათები, ხელნაწერები და მინიატურები.

ამ წლებში მუზეუმში დაცულ ექსპონატთა რაოდენობა შემდეგნაირად გამოიყურებოდა: (ცხრილი 16):

წლები	1912	1913	1914	1915
ისტორიული ნივთ.	925	940	975	987
ხელნაწერები	1835	1916	1940	1956
ნუმიზმატიკა	5177	5300	5340	5371
სიგელ-გუჯრები	1267	1303	1341	1363
სურათები	1714	2706	3011	3087
წიგნები	6880	8684	10723	11916
სულ	17795	20849	23330	24678

1915 წელს ნუმიზმატიკურ კოლექციაში ირიცხებოდა 2625 ვერცხლის და 2734 სპილენძის მონეტა, აქედან 1511 იყო ქართული, 397-რუსული, 881-ბერძნულ-ბიზანტიური, 194-ევროპული და 2388-აზიური.⁴¹⁸

ამ პერიოდში მუზეუმის ფონდები გაამდიდრეს ისტორიული ნივთების შეწირვით:--დ. სონღულაშვილმა, ი. ხმალაძემ, მ. დადიანმა, დ. კარიჭაშვილმა, რ. ყირმიზაშვილმა, შ. ჩაგუნავამ, ი. ჯორჯაძემ, ზ. გელაშვილმა, ჯ. ბოცვაძემ, დ. კანჩაძემ, ა. ჯაყელმა და თ. ფორაქიშვილმა.

ნუმიზმატიკური მასალების გადმოცემით:--მ. სიხარულიძემ, გ. გვამჭავორმა, ი. ყიფიანმა, გ. ფოფხაძემ, შ. ვარდაძემ, ა. პატარაიამ, ბ. ცინცაძემ, ა. ავალიშვილმა, ა. ხერხეულიძემ, თ. ნაცვლიშვილმა, მ. მაყაშვილმა, ს. ხმალაძემ, გ. ნათიშვილმა, ს. ჯაფარიძემ და მ. ბურდულმა.

ძველი სიგელებისა და ხელნაწერების შემოწირვით:--შ. თუხარულმა, მ. საყვარელიძემ, ა. კახაბერმა, ი. ქანანოვმა, ი. თაქთაქიშვილმა, ი. დედაბრიშვილმა, ს. რციხლაძემ, ი. ციციშვილმა, კ. აბაშიძემ და ი. ბათიაშვილმა.

1 მსოფლიო ომის შემდეგ განადგურებულმა სამოქალაქო ომმა და რევოლუციებმა ძალზე უარყოფითად იმოქმედა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საქმიანობაზე.

გეონომიკის კატასტროფულ დაქვეითებასა და ანარქიას მოჰყვა მთავრობისა და საზოგადოების მხრიდან ყურადღების შესუსტება. 1915 წლის შემდეგ ჯერ შემცირდა, ხოლო შემდეგ ხერხოდ შეწყდა საზოგადოების მუზეუმის მიერ ექსპონატების მიღება. მუზეუმის საქმიანობა აქ დაუნჯებული ხელნაწერებისა

⁴¹⁸ ქ.შ.ჯ. გამავრცელებელი საზოგადოების 1915 წლის ანგარიში, გვ.

და სამუზეუმო ნივთების დაცვით, კონსერვაციით და სხვა საფონდო სამუშაოებით შემოიფარგლებოდა. ამ პერიოდში ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოება მხოლოდ საგამომცემლო სამუშაოებს აწარმოებდა.

1919 წელს დაიწყო წ/კ. გამავრცელებელი საზოგადოების ადგილობრივ განყოფილებათა ლიკვიდაცია. მათი ქონება და ფუნქციები ერობებსა და ქალაქების ადგილობრივ თვითმართველებს გადაეცა.

20-იანი წლების დამდეგისთვის ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელ საზოგადოებას ფუნქციონირება თითქმის შეწყვეტილი ჰქონდა. 1922 წლის 8 იანვარს მას შეეცვალა სახელწოდება და ეწოდა "წიგნების გამომცემელი და გამავრცელებელი ქართველთა საზოგადოება" და განათლების სახალხო კომისარიატს დაექვემდებარა.

1925 წლის ბოლოს განათლების სახალხო კომისარიატის დადგენილებით წ/კ. გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმი, ბიბლიოთეკა და არქივი გადაეცა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს. ექსპონატების ნაწილი, განსაკუთრებით კი ეთნოგრაფიული ხასიათის ნივთები გადაეცა საისტორიო და ეთნოგრაფიულ საზოგადოებას. თბილისის უნივერსიტეტმა წ/კ. გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმისაგან მიიღო: (ცხრილი 17):⁴¹⁹

ხელნაწერი წიგნები	2214 ც.
სიკელ-გურჯები და სხვა დოკუმენტები	1.600 ც.
ქართული ნაბეჭდი წიგნები	5286 ც.
რუსული და სხვა ენებზე ნაბეჭდი წიგნები	6.348 ც.
სამუზეუმო ნივთი არქეოლოგიური	851 ც.
ეთნოგრაფიული	199 ც.
ნუმიზმატიკური	5.518 ც.
მხატვრული სურათი	155 ც.
ფოტოგრაფიული სურათი	9.303 ც.
სულ	10026 ც.

მთავრობის დადგენილებით 1926 წლის ბოლოს წ/კ. გამავრცელებელ საზოგადოებას ჩამოერთვა იურიდიული პირის უფლება. 1927 წლის დასაწყისში შეიქმნა სალიკვიდაციო კომისია, რომელმაც ამავე წლის 20 ივნისს დაამთავრა თავისი საქმიანობა და მიახდინა წ/კ. გამავრცელებელი საზოგადოების

⁴¹⁹ საქართველოს უახლესი ისტორიის არქივი (შემდეგ შემოკლებით - სუი არქივი), ფ. 481, ან. 1, საქმე 2137, ფ. 10.

ლიკვიდაცია. საზოგადოების დარჩენილი ქონება გადაეცა საქართველოს მწერალთა კავშირს.

ამრიგად, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება ცდილობდა პირნათლად მოეხადა თავისი ვალი მამულის წინაშე. ქართული სკოლების, ბიბლიოთეკების, მუზეუმის გახსნით და მშობლიურ ენაზე წიგნების გამოცემით, მას განათლება შეჰქონდა მოსახლეობაში და აღვივებდა მათ ინტერესს წარსული კულტურის ნაშთებისადმი.

საზოგადოების მუზეუმმა ფასდაუდებელი წვლილი შეიტანა ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნებისა და პატრიოტიზმის ამადლებების საქმეში, როცა ეძიებდა, კრებდა, ინახავდა და ამზეურებდა ჩვენი საზოგადოების სულიერების უძვირფასეს განძს: ძველ ხელნაწერებს, წიგნებს, დოკუმენტებს, სიგელ-გუჯრებს და ისტორიულ ნივთებს. ამით მან ისინი დაკარგვას გადაარჩინა და შთამომავლობას შემოუნახა. წ/კ. საზოგადოების მიერ მოგროვილმა და მის მუზეუმში დაცულმა ბევრმა ექსპონატმა შემდგომში გაამდიდრა საქართველოს მუზეუმის ფონდები.

§ 7. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო
საზოგადოების მუზეუმი.

საქართველოს სამუზეუმო ცხოვრებაში XX საუკუნის დასაწყისში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. ქართველი ერის თვითშეგნებისა და განათლების ამაღლებისთვის ბრძოლაში ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმს ჩაენაცვლა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი. სწორედ ამ უკანასკნელმა იტვირთა ქართული კულტურის ძეგლების, ნივთებისა და სხვა წარსულის ნაშთების მოძიება, შესწავლა, შეგროვება და მათი გადარჩა.

თუ წ/კ. გამავრცელებელი საზოგადოება ძირითადად კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობით იყო დაკავებული, ამ პერიოდში მის გვერდით დაარსებული ასევე საზოგადოებრივი დაწესებულების- საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების- მუშაობის მთავარ მიმართულებად სამეცნიერო საქმიანობა გამოიკვეთა.

ბევრმა ქართველმა მამულიშვილმა სწორედ ამ საზოგადოებას დაუკავშირა თავისი საქმიანობა და მთელი თავისი ძალები ერის ისტორიისა და კულტურის ამსახველი მასალების მოძიების, შეგროვების და შესწავლისკენ წარმართა. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებამ წარმატებით შეძლო ერის სამსახურში ჩაეყენებინა მთლი იმდროინდელი ქართველი ინტელიგენციის მოღვაწეობა და სამეცნიერო პოტენციალი.

რევოლუციური მოძრაობით დამფრთხალი ხელისუფლება იძულებული იყო ანგარიში გაეწია ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისთვის და შერიგებოდა ეროვნული სამეცნიერო საზოგადოებების აღმოცენებას.

ქართველი საზოგადოება მტკივნეულად განიცდიდა იმ გადაუჭრელ პრობლემას, რომელიც წ/კ. გამავრცელებელი საზოგადოების წინაშე უბინაობის გამო იდგა. გადიოდა წლები მაგრამ ამ პრობლემას ვერაფრით ვერ შეველოდნენ. ამიტომ XIX საუკუნის ბოლოს ისევ მკვეთრად დადგა საკითხი ქართული მუზეუმის- "საერო სახლის" დაარსების შესახებ. ილიასეული "ივერია" 1895 წელს აღნიშნავდა: "დიდად სასურველია, რომ ამ XIX საუკუნის დამლევში მაინც

მოიფიქროს ჩვენმა განათლებულმა საზოგადოებამ, რომ საერო სახლის, მუზეუმის აგება საჭირო არის და მით გაუჩინონ ბინა მას, რაც კიდევ დარჩენილა ჩვენს ქვეყანაში ძველი ნივთი და ნაშთი და ყველა ერთად მოაწყოს ჩვენ წინაპართა სასახელოდ და სადიდებლად.⁴²⁰

“მუზეუმის აშენება სხვა საჭიროებაზედ მაღლა სდგას-წერდა დ. კარიჭაშვილი—ეს უბრალო შენობა იქნება ძველი მთელი ქართველობისა, იგი იქნება საკუთრება არა ერთის რომელიმე საზოგადოებისა, არამედ საზოგადოდ მთელის ერისა და კერძოდ თითოეულის ქართველისა”.⁴²¹

ცნობილი მეცნიერი ალ. ხახანაშვილი ხაზგასმით მიუთითებდა, რომ წ/კ. საზოგადოების მუზეუმის შენობის აგების იდეის “შეფერხება, რასაც რასაკვირველია ჩვენ ხელმოკლეობას და საერთო სიღარიბეს ვაბრალებთ...პატივსაცემს საბუთს არ გვაძლევს დავიწყებას მივცეთ ზემოხსენებული კეთილი განზრახვა”⁴²² და აყენებდა “საერო,” ქართული სახლის აშენების გეგმას. მისი აზრით, ეს “საერო” სახლი უნდა ყოფილიყო ქართველებისათვის “პატარა უნივერსიტეტი და სამეცნიერო აკადემიაც, შესაფერისი მოწყობილობებით,” რომელშიც მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის გარდა თავშესაფარს პოუვებდა სხვადასხვა ქართული საზოგადოებები. აქ მოთავსდებოდა აგრეთვე სადექციო აუდიტორიები, ლაბორატორიები, გამომცემლობები და სხვა.

ამგვარად, სამუზეუმო ტიპის ეროვნულ სამეცნიერო-საგანმანათლებლო დაწესებულების შექმნას, ინტელიგენციის მოწინავე წარმომადგენლები უკავშირებდნენ საერთოდ ქართული სამეცნიერო კერის საფუძვლის ჩაყრის საკითხს.

მომძლავრებულ ქართული სამეცნიერო ძალების თაონსობით შექმნილ სამეცნიერო საზოგადოებებს წინ უძღოდა წრეების ჩამოყალიბება. XIX საუკუნის ბოლოს შეიქმნა ისტორიისა და არქეოლოგიის მოყვარულთა წრე. გაზეთი “ცნობის ფურცელი” აუწყებდა თავის მკითხველებს: “სდგება პატარა წრე ჩვენის ისტორიისა და არქეოლოგიის მოყვარულთა, რომელნიც აპირებენ თავიანთ შორის შეაგროვონ თანხა და შეუდგნენ საისტორიო და საარქეოლოგიო მასალების ბეჭდვას”⁴²³ და

⁴²⁰ გაზ. “ივერია”, 1895 წლის 26 ნოემბერი, № 256.

⁴²¹ გაზ. “ივერია”, 1898 წლის 25 იანვარი, № 18.

⁴²² შურნ. “კვალი” 1895, № 47.

⁴²³ გაზ. “ცნობის ფურცელი”, 1896 წლის 31 ოქტომბერი, № 12.

მოუწოდებდა დახმარებოდნენ “ამ სასარგებლო და უფროდნი საჯირო საქმეში.”

XX საუკუნის დასაწყისში, მოსკოვის უნივერსიტეტის ქართველმა სტუდენტებმა შექმნეს “ქართული კულტურის მოყვარულთა წრე”, რომელსაც უწოდეს ილია ჭავჭავაძის სახელი.⁴²⁴ შემდეგში აღნიშნული წრე უკვე თბილისში ქართველი ინტელიგენციის ძალისხმევით გადაკეთდა “საქართველოს ისტორიისა და მწერლობის მოყვარული წრედ”. ამ წრის ჩამოყალიბებას საზოგადოება კმაყოფილებით შეხვდა. წრის წევრები: ალექსანდრე სარაჯიშვილი, დავით კარიჭაშვილი, გრიგოლ ყიფშიძე, სერგო გორგაძე და სხვები, რომელთაც სათავეში ექვთიმე თაყაიშვილი ედგა, ცდილობს ზემოთ ხსენებული წრის ბაზაზე სამეცნიერო-საზოგადოებრივი დაწესებულების საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო (შემდგომში შემოკლებით--ს.ს.ს.) საზოგადოების დაარსებას. მისი მიზანი იქნებოდა მოეძია და გამოემზეურებინა ისტორიული სიძველენი, გაეცნო ერისათვის თავისი წარსული და ამით ჩაენერგა მოსახლეობისათვის უკეთესი მომავლის იმედი. ამ მოძრაობაში თავიდანვე ჩაებნენ ქართული საზოგადოების სხვადასხვა ფენის წარმომადგენლებიც: თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლი გ. ბაგრატიონ-დავითაშვილი, თავადები-ვ.დ. მიქელაძე, პ. თუმანიშვილი, ი. აფხაზი, მ. მაჩაბელი; სამხედროები: გ. ყაზბეგი, ბ. ვასაძე ნ. დიასამიძე; სასულიერო პირები: დეკანოზი ა. თოთიბაძე, მღვდელი კ. ცინცაძე, დეკანოზი კ. კაკელიძე; მეწარმეები: დ. სარაჯიშვილი, ნ. ლოლობერიძე და მ. ჯამბაკურ-ორბელიანი; მეცნიერები: ა. ცაგარელი, მ.მუსხელიშვილი; ინტელიგენციის წარმომადგენლები: ალ. სარაჯიშვილი, დ. კარიჭაშვილი, გ. ყიფშიძე, ს. გორგაძე, კ. მაყაშვილი და სხვები.

ზემოთ დასახელებულ პირთა ძალისხმევით შედგა წესდების პროექტი, რომელიც დასამტკიცებლად წარედგინა ახლად დანიშნულ კავკასიის მეფისნაცვალს გრაფ ი. ვორონცოვ-დაშკოვს. მთავრობამ, რომელიც ცდილობდა ქვეყნის დემოკრატიული პროცესებისადმი ხელშეწყობის ილუზიის შექმნას, 1907 წლის 20 ივნისს მიიღო საზოგადოების წესდება.

ამავე წლის 20 სექტემბერს დავით სარაჯიშვილის სახლში, თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საკრებულოს დარბაზში (დღევანდელი-ბელინსკის ქ. №2) შედგა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების პირველი კრება.

⁴²⁴ სცი არქივი, ფ. 2094 ან. I, საქ. 94, ფ. 6.

მან საზოგადოების დამფუძნებლებად 38 წევრი აირჩია. წესდების მიხედვით, საზოგადოება მიზანად ისახავდა საქართველოს ისტორიის შესწავლისა და ქართველი ხალხის ცნობიერების ამაღლებისთვის მოქმია, შეეკრიბა, შეესწავლა და შთამომავლობისთვის შემოენახა ერის ისტორიის ამსახველი ყოველგვარი ნივთი თუ დოკუმენტური მასალა. ამიათვის მას უნდა მოეწყო ექსპედიციები, ექსკურსიები და გამოფენები; გაეშართა საჯარო ლექციები, დისკუსიები და კრებები; გაეშალა ფართო საგამომცემლო საქმიანობა, დაეარსებინა მუზეუმი და ცივნსაცავი, გამოენახა სახსრები, როგორც მუზეუმის შენობის ასაგებად, ისე საზოგადოების უზრუნველსაყოფად.⁴²⁵

ს.ს.ს. საზოგადოება შედგებოდა საპატიო, მზრუნველი, ნამდვილი, კორესპონდენტი და დამხმარე წევრებისაგან. საზოგადოების საქმიანობას ხელმძღვანელობდა საზოგადო კრება და არჩეული საბჭო. ს.ს.ს. საზოგადოების მოღვაწეობის პირველი ათი წლის მანძილზე სულ გაიმართა საბჭოს 158 სხდომა და 124 საზოგადო კრება.⁴²⁶ საბჭო შედგებოდა 9 პირისაგან (თავმჯდომარე, მისი მოადგილე, მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის მცველები, მდივანი, ხაზინადარი და 3 წევრი). პირველსავე კრებაზე საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს ექ. თაყაიშვილი.

ექვთიმე სიმონის ძე თაყაიშვილი (1863-1953) წყაროთმცოდნე, არქეოგრაფი, არქეოლოგი, საზოგადო მოღვაწე, ოზურგეთის სასწავლებლისა და ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ სწავლას აგრძელებს პეტერბურგის უნივერსიტეტში. 1887 წელს სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ მუშაობას იწყებს თბილისის სათავადაზნაურო სკოლასა და გიმნაზიაში. პეტერბურგის ისტორიულ-ფილოლოგიური სკოლის აღზრდილი ახალგაზრდობიდანვე აგრძელებს წყაროთმცოდნეობის დარგში თავის მასწავლებლების მარი ბროსესა და დიმიტრი პაჭრაძის გზას. ხელს ჰკიდებს საქართველოს სიძველეთა შეკრებას და მათ მეცნიერულ დამუშავებას. თავისი დაუღალაო შრომით უდიდესი ამაგი დასდო ძველი ქართული ხელნაწერების, სიძველე-ფურცლებისა და მატერიალური კულტურის ძეგლთა გამოძიებას, შესწავლასა და გადარჩენას. მისი ნაშრომები ორჯერ (1907, 1911 წწ) დაჯილდოვდა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ოქროს მედლით და მიზნული იქნა "იშვიათ და ძვირფას შენამატად რუსული ორიენტალისტიკისა".

⁴²⁵ საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების წესდება, ტფ. 1910 წ. გვ. 2.

⁴²⁶ თაყაიშვილი ე., მცირე უწყება საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მოღვაწეობის პირველი ათი წლის განმავლობაში, კრებულში-აკად. ე. თაყაიშვილი, თბ. 1966, გვ. 192.

თავისი ხანგრძლივი სიცოცხლის მანძილზე ე. თაყაიშვილი მრავალი საზოგადოებრივი და კულტურული საქმის მოთავე და მესწეური იყო: 1888 წ. მას ირჩევენ წ/კ გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობის წევრად, 1889 წ. დიმიტრი ბაქრაძის წინადადებით—საეკლესიო მუზეუმის კომიტეტის წევრად, იმავე წელს ხდება ქართული დრამატული საზოგადოების წევრი, 1891 წ. —“წიგნების გამომცემელთა ამხანაგობის” წევრი. მომდევნო წლებში—თბილისის სამეურნეო საზოგადოების ბანკის გამგეობის წევრი, 1902 წ. —კავკასიის სტუდენტთა საზოგადოების გამგეობის წევრი და ქართველთა სათვისტომოს საპატიო წევრი, 1907 წ. —საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების თავმჯდომარე 1913 წ.— ქართული კულტურის მოყვარულთა საზოგადოების წევრი, 1915 წ. —კავკასიაში ნატიფი ხელოვნების წამახალისებელი საზოგადოების წევრ-თანამშრომელი, 1916 წ. —კავკასიის კუსტარული საზოგადოების კომიტეტის წევრი და სხვა.⁴²⁷

ე. თაყაიშვილი 1894 წ. არჩეული იყო საიმპერატორო არქეოლოგიური კომისიის წევრ-თანამშრომლად, მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიური განყოფილების წევრად, 1901 წ. იყო-გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილების წევრი, აღმოსავლეთმცოდნეობის თბილისის განყოფილების წევრი, 1907 წ.—კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე, 1922 წ.—საფრანგეთის ნუმიზმატიკური საზოგადოების წევრი და პარიზის აზიურის საზოგადოების წევრი; იყო თბილისის უნივერსიტეტისის ერთ-ერთი დამაარსებელი, მისი პროფესორი და არქეოლოგიური კათედრის გამგე.

საქართველოს მატერიალური კულტურის ძველთა გამოსავლენად და შესახწავლად შემოიარა თითქმის მთელი საქართველო. განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქონდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მისი ხელმძღვანელობით 1902, 1907 და 1917 წლებში განხორციელებულ ექსპედიციებს.

ილია მისი ღვაწლი ემიგრაციის დროს სამუზეუმო ძეგრფასეულობის მოვლა პატრონობისა და გადარჩენის საქმეში. ამისთვის ქართველმა ხალხმა მას “საქართველოს მეტყურჭლეთუხუცესი” უწოდა. ქართულმა ეკლესიამ იგი წმინდანად შერაცხა.

საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების თავმჯდომარის ამხანაგად (მოადგილედ) აირჩიეს დავით კარიჭაშვილი, ხაზინადარად—ალ. სარაჯიშვილი, საზოგადოების მუზეუმ-ბიბლიოთეკის მცველად ილია ფერაძე, 1909 წლიდან ამ

⁴²⁷ ლომთათიძე გ. ექვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრება და ღვაწლი, კრებული—აკად. ექვთიმე თაყაიშვილი, თბ., 1966, გვ.36.

თანამდებობაზე ალ. სარაჯიშვილი, საზოგადოების მდივნად არჩეული იქნა სერგო გორგაძე.⁴²⁸

ს.ს.ს. საზოგადოების ჩამოყალიბებას დიდი თანაგრძნობით შეხვდა მოსახლეობა. იგი ნამდვილად საერთო-ეროვნული ორგანიზაცია ხდება. მისი წევრები იყვნენ ერის სასიკადაულო შეილები: აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, იაკობ გოგებაშვილი, ვასილ ბარნოვი, დავით კლდიაშვილი, ეკატერინე გაბაშვილი, ნინო ნაკაშიძე; უმაღლესი სასულიერო პირნი: კირიონი, ლეონიდე, ალექსანდრე, პეტრე ეპისკოპოსი; ხელოვნების მუშაკნი: ზაქარია ფალაიაშვილი და დიმიტრი არაყიშვილი; დიდი მეცნიერები: ივანე ჯავახიშვილი, ნიკო მარი, ალექსანდრე ხახანაშვილი, იოსებ თარხნიშვილი, მოსე ჯანაშვილი და სხვები.

პირველ წელს საზოგადოებაში თუ ირიცხებოდა 98 წევრი, ერთი წლის შემდეგ ეს რიცხვი 436-მდე გაიზარდა. საზოგადოების სახსრებს შეადგენდა წევრთა საწევრო გადასახადები და მოსახლეობისგან გაღებული შემოწირულობანი. მაგალითად, მზრუნველი პირის საწევრო წლიური გადასახადი 600 მანეთამდე აღწევდა. ს.ს.ს. საზოგადოების საქმიანობის პირველ წელს საზოგადოების ბიუჯეტი 379 მანეთს და 76 კაპ. შეადგენდა, ხოლო 10 წლის შემდეგ საზოგადოების შემოსავალმა 14000 მანეთს მიაღწია, ხოლო 1916 წლის ბალანსი უდრიდა 89.257 მან. და 98 კაპ.⁴²⁹ ფულადი სახსრების გარდა, საზოგადოებას სწირავდნენ ისტორიულ ნივთებს, ძველ ხელნაწერებს, სიგელ-გუჯრებს და სხვა.

პირველსავე საზოგადო კრებაზე მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ საზოგადოებასთან ჩამოყალიბებულიყო ანთროპოლოგიის, ისტორიის, ლიტერატურის, ლინგვისტიკის და ნუმისმატიკის განყოფილებები.

მოძიებული და შგროვებული ნივთების დასაბინაველად და დასაცავად საზოგადოების წესდების შესამე მუხლის პირველი პარაგრაფის მიხედვით, უნდა გაეხსნათ მუზეუმი, რომლის ძირითადი ამოცანა იქნებოდა ისტორიული ნივთებისა და დოკუმენტების მოძიება და დაცვა, რათა "საზოგადოების თვალსაწიერიდან არ დაკარგულიყო წარსულის ნაშთების აღნუსხვა, შესწავლა და მოვლა-პატრონობა."

⁴²⁸ კრებული, "ძველი საქართველო", ტ. III, ტფ; 1913, გვ. 3.

⁴²⁹ თაყაიშვილი ე, დასახ. ნაშრ., კრებულში - "ე. თაყაიშვილი" გვ. 199.

ს.ს.ს. საზოგადოების მუზეუმის დაარსების ნებართვა დეციალურად 1912 წლის 24 იანვარს გაიცა, თუმცა ამ პერიოდისათვის საზოგადოებას უკვე ჰქონდა დაგროვილი საკმარის რაოდენობის სამუზეუმო ექსპონატები. პირველ ხანებში ძველი წიგნები და ხელნაწერები თუ გროვდებოდა. პირველი ექსპონატები, რომლებმაც საფუძველი ჩაუყარეს მუზეუმ-ბიბლიოთეკის ფონდებს იყო ნიკოლოზ ხიზანიშვილის (ურბნელის) ქვრივის მიერ 25 ცალი ძველი ქართული წიგნისა და 52 ცალი არაქართული წიგნის შეწირვა. ასევე მნიშვნელოვანი იყო ისტორიის მოყვარულთა წრის მიერ გამოცემული "თამარიანის" და 70-იოდე მანეთის შემოწირვა.

საზოგადოების მუზეუმი მოთავსდა სადგუმუტატო საკრებულოსთან დაარსებულ საადგილმამულო კომისიის ოთახის ერთ-ერთ კუთხეში. მუზეუმის ფონდების გამდიდრების საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა 1907 წელს დაარსებულმა სამუზეუმო კომისიამ, რომლის თავჯდომარე იყო ექთაყაიშვილი, კომისიის წევრები კი—აღ. სარაჯიშვილი, დ. ცეცხლაძე და სხვები.

კომისიამ ენერგიული მუშაობა გააჩაღა სამუზეუმო ნივთების მოსაძიებლად და შესაგროვებლად. ექსპონატები მუზეუმში ხვდებოდა შემოწირულობათა და შესყიდვის გზით.

1908 წლის განმავლობაში არაერთი მნიშვნელოვანი შემოწირულობა შემოვიდა ექთაყაიშვილმა მუზეუმ-ბიბლიოთეკას გადასცა ორი ხელნაწერი: ვახტანგის VI კანონები და სამართალი. მას სხვებმაც მიბაძეს: მოსე ჯანაშვილმა მეტად მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ნივთები შესწირა, თავადმა გიორგი დავითის ძე ერისთავმა—ექვსი ძველებური ბეჭედი, არაბული მონეტა, საკალატოზო შვეული (შინანქრიანი), დასაკეცი ხატის ძეგლის პატარა კარი და სხვ. გენერალმა ვლადიმერ მაყაშვილმა—1691 წლის ხელნაწერი "დავითნი" და 1738 წლის ხელნაწერი "ჟამლოცვანი"; მარიამ ჯამბაკურ—ორბულიანისამ ვერცხლით გაწყობილი კუხი, ოქროთი დაფერილი ხატი, ვერცხლის რახტი, ოქრომკვდით ნაკერი ქალის პირსაბური, სამღვდლო ფილინი, სტიქარი, ქამარი, ოლარი და მარგალიტით შემკული საბუხრეები.⁴³⁰

1909 წლის ბოლოს მუზეუმის ფონდებში უკვე ირიცხებოდა 79 სამუზეუმო ნივთი—ძირითადად: ნუმიზმატიკური მასალა, საეკლესიო და ეთნოგრაფიული ნივთები. მაგრამ სამუზეუმო

⁴³⁰ რ. მეტრეველი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, თბ. 1982 წ. გვ. 68.

ნიუტების შეკრებას და სათანადოდ მოვლა-პატრონობას ხელს
 ბალსე უშლიდა თითქმის ყველა მუზეუმისთვის და მასხასიათებელი სენი—საგამოფენო და საფონდო ფართის
 სიმცირე. ს.ს.ს. საზოგადოების მესვეურები თავიდანვე
 ენერგიულად აყენებდნენ მუზეუმისათვის შესაფერისი შენობის
 აგების საკითხს. ექ. თაყაიშვილი 1907 წლის სექტემბერში
 ილიას ხსოვნისადმი მიძღვნილ პუბლიკაციაში წერდა: “ამჟამად,
 ჩვენთვის აუცილებელს საჭიროებას შეადგენს მუზეუმის
 აშენება, სადაც უნდა მოთავსდეს ქართული კულტურის
 ნაშთები, რომელიც ეხლა “წერა-კითხვის საზოგადოებაში”
 ინახება. ამ მუზეუმში უნდა შევეკრიბოთ ყოველგვარი
 ხაისტორიო, საარხეოლოგიო, სალიტერატურო და
 საეთნოგრაფიო ნაშთები და ნიმუშები საქართველოს ერისა.
 მუზეუმში უნდა მოვაწყოთ ისე, რომ საქართველოს წარსული და
 აწმყო ნათლად გვედგას თვალწინ”⁴³¹

მუზეუმში ექსპონატების დაგროვებასთან ერთად,
 სამუზეუმო კომისიის და მისი თავკაცის ექ. თაყაიშვილის
 ბალისხმევით, შესაძლებლობა შეიქმნა საზოგადოების მუზეუმ—
 წიგნსაცავისთვის უფრო ვრცელი ფართის გამოყოფა, თბილისის
 სათავადაზნაურო გიმნაზიის შენობის (ამჟამად თბილისის
 უნივერსიტეტის შენობის I კორპუსი) მეორე სართულის ვრცელ
 დარბაზში. მოგვიანებით მუზეუმმა ამავე შენობის მესამე
 სართულზეც მთელი მარჯვენა ფრთა დაიკავა. შემდგომში აქ
 წერა—კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნსაცავ—
 მუზეუმიც გადმოვიდა, რითაც ბედად გადაურჩა იმ ხანძარს,
 რომელიც გაჩნდა ამ მუზეუმის ძველ სადგომზე—დ.
 სარაჯიშვილის ქარვასლაში.

ოფიციალური ნებართვის მიღების შემდეგ, უფრო სწრაფად
 დაიწყო მუზეუმის ფონდების ექსპონატებით გამდიდრება.

1911 წელს მუზეუმს მნიშვნელოვანი ძველებური
 ხელნაწერები შესწირეს: ა. ქელიშიძემ, დ. ყიფიანმა, ზ.
 მაღალაშვილმა, ს. გამრეკელმა, ს. ჯავრიშვილმა, ა.
 გარაყანიძემ, გ. ყარანგოზაშვილმა და სხვებმა. განსაკუთრებით
 უნდა აღინიშნოს გ. საყვარელიძის მემკვიდრეების მიერ
 გადმოცემული ვახტანგ მეექვსის დროინდელი სიკელ—გუჯრები,
 ხელნაწერები, 31 ვერცხლისა და 29 სპილენძის მონეტები; ასევე
 მნიშვნელოვანი იყო ლეონარდ ზუბალაშვილის მიერ
 შემოწირული 14 დოკუმენტი, ბიძინა მაყაშვილის მიერ
 გადმოცემული XIX საუკუნის ხელნაწერები, სამსონ

⁴³¹ გაზ. “ისარი” 1907 წლის 14 სექტემბერი, №201.

ბაიდაშვილის მიერ ნაჩუქარი 60 სიგელ--გუჯარი, "სამდივნოს წიგნი", "წიგნი ზეციდან ბოძებული" და სხვა სიძველენი; მანვე მუზეუმს შესწირა ყმების განთავისუფლების აღსანიშნავად მოჭრილი შედალიონი; ნატალია გობუდაშვილმა--ხელნაწერი "ბუენიანი", თეიმურაზ პირველის თხზულებანი და სხვები; დუშკო ფავლენიშვილმა--ტყავსა და ქაღალდზე დაწერილი 8 საგელი; ი. მაჭავარიანმა--"არჩილიანის" XVIII საუკუნის ხელნაწერი; რაუდენ დათეშიძემ--"ვეფხისტყაოსნის" XVII საუკუნის ხელნაწერი და სხვა.⁴³²

მუზეუმს ძველი ნივთები უსახსოვრეს: ე. გულისაშვილმა, ნ. ჯავახიშვილმა, ე. კვესაძემ, ქ. ჯანდიერმა, ნ. ჯავრიშვილმა, ს. ღამბაშიძემ და სხვებმა. განსაკუთრებით აღსანიშნავი იყო: მღვდელ იოსებ ჩიტაძისაგან საჩუქრად მიღებული ალექსანდრე ბატონიშვილისეული თოფი, ორი დამბაჩა, ხანჯალი, 9 ქართული და ბიზანტიური მონეტა, 4 ქართული თეთრი და სხვა; გენერალმა სპირიდონ ანდრონიკაშვილისაგან--ორი სპილენძის ძველებური ჯვარი და ქათიბის 24 ოქროს ღილი; ალექსანდრე სარაჯიშვილმა-- რკინით შეჭვდილი დიდი ძველებური სკივრი; ანა კაპანაძისამ-- ღვთისმშობლის ხატი და სადაფი.

მუზეუმს ნუმისმატიკური მასალა შესწირეს: ვ. დეკანოზიშვილმა, დ. ჯავრიშვილმა, გ. ასათიანმა, ა. შინდელმა, ნ. ახმეტელაშვილმა, ვ. კანდელაკმა, ნ. ქარსელაძემ, გ. ნახუცრიშვილმა, თ. გორგაძემ, ი. პაიჭაძემ, გ. ყაზბეგმა და ნ. შატბერაშვილმა.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო: მღვდელ ალექსანდრე ფხალაძის მიერ შემოწირული რუსუდან მეფის დროს მოჭრილი მონეტა, სპილენძის 11 და ვერცხლის 5 მონეტა და ვახტანგ კანდელაკის მიერ გადმოცემული კოლხური თეთრი.

დროთა განმავლობაში საზოგადოების მუზეუმში ისტორიული, არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული ნივთებისა, და ფოლკლორული მასალების მოძიებისა და შეკრების მიზნით, დაიწყო ფართო საექსპედიციო საქმეობის განხორციელება. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში მოწყობილ ექსპედიციებში მუზეუმის თანამშრომლებთან ერთად მონაწილეობას იღებდნენ საგანგებოდ მოწვეული მეცნიერები, მხატვრები, ფოტოგრაფები და სხვადასხვა სპეციალობის მქონე პირები. სულ მოეწყო ორმოცზე მეტი ექსპედიცია: ქართლი, კახეთი, ქიზიყი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო, რაჭა-ლეჩხუმი, სამცხე-ჯავახეთი-- ეს იყო არასრული სია საქართველოს იმ

⁴³² "ძველი საქართველო", ტ. III ტფ. 1914, გვ. 5.

კუთხეებისა, სადაც მუზეუმის ექსპედიცია სწავლობდა მატერიალური კულტურის ძეგლებს. იღებდა ნახაზებს, გეგმებსა და ფრესკის ასლებს. ამ ექსპედიციების დროს ახალ სიმაღლეზე იქნა აყვანილი ქართული კულტურის ძეგლთა შესწავლის მეცნიერული დონე.

ეკლესია—მონასტრების კედლებიდან ფრესკების გადმოხატვა საგანგებოდ მოწვეული ახალგაზრდა მხატვრების მიერ, მთელი საქართველოს მასშტაბით ხორციელდებოდა. ძირითადად ხდებოდა დინასტიური პორტრეტების: ქართველ მეფე—დედოფალთა, ერისთავებისა და დიდებულთა ფრესკის პირების დამზადება. ფრესკის ასლები შესრულდა შემდეგი ეკლესია—მონასტრების კედლებიდან: ბეთანია, საფარა, მცხეთა, უნწვისი, ჭულვეი, ტიმოთეს უბანი, ნაბახტევი, ნაყურალეში, ტაბაკანი, ვანი, გარეჯი, ბერთუბანი და ნეკრესი.⁴³³

მუზეუმმა მოიპოვა და შეკრიბა მრავალი ისტორიული ღირებულების მქონე ნივთი და ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუში, ძველი ხელნაწერი და სიგელ-გუჯარი. ეს ექსპედიციები მნიშვნელოვანი იყო იმიტომაც, რომ დროთა განმავლობაში ბევრი ძველი დაინგრა, ფრესკა განადგურდა, მრავალი ისტორიული ნივთი სავრთოდ გაქტრა და მხოლოდ მუზეუმის მიერ ჩატარებული ამ სამუშაოების შედეგად თუ შემორჩა შთამომავლობას.

ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებო იყო I მსოფლიო ომის მიწურულს სამხრეთ—დასავლეთ საქართველოში მოწყობილი ტაო—თორთუმ—ისპირის ექსპედიცია, რომელშიც ექ. თაყაიშვილის გარდა მონაწილეობდნენ არქიტექტორი ან. კალგინი, ი.ზდანევიჩი, ახალგაზრდა მხატვრები: დ. შვეარდნაძე, ლ. გულაშვილი, და მ. ჭიაურელი. ექსპედიციას დიდი დახმარება აღმოუჩინეს I მსოფლიო ომში მონაწილე ქართველმა ოფიცრებმა. შესწავლილი იქნა ხახულის, ექექის, ოშკის, იშხანის, ბანას, პარხლის ტაძრები, თორთუმის ციხე და სხვა ქართული ხუროთმოძღვრული ძეგლები. ვაკეთდა მათი მეცნიერული ანახაზები და გეგმები. ფიქსაცია გაუკეთდა მატერიალური კულტურის ძეგლებს, არქიტექტურულ დეტალებს და მნიშვნელოვან საგნებს, გადმოღებული იქნა ფრესკებიდან ასლები და სხვა. როგორც ექ. თაყაიშვილი აცხადებდა: “ამ ექსკურსიების დროს არის უმეტესად შეგროვილი ჩვენი

⁴³³ ექ. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ., კრებულში —“ე. თაყაიშვილი,” გვ. 195.

მუზეუმ—ბიბლიოთეკის ნივთები, ხელნაწერები, სიგელ-გუჯრები, სურათები, ფრესკები და გეგმები”.⁴³⁴

ექსპედიციებში მოძიებული, შესყიდული თუ შემთწირული მასალების შესწავლის გარდა, მუზეუმში მნიშვნელოვან საგანმანათლებლო საქმიანობასაც ეწეოდა. მიღებული მეცნიერული შედეგები და დასკვნები ცნობილი ხდებოდა საზოგადოების კრებებსა და ფართო აუდიტორიის სამსჯავროზე. საზოგადოების კრებები სისტემატურად იმართებოდა თითქმის ყოველ თვეში. ამ კრებებზე საზოგადოების მიმდინარე საკითხების გარდა ისმენდნენ სამეცნიერო ლექცია-მოხსენებებს როგორც საზოგადოების წევრები, ისევე მოწვეული სპეციალისტები.

ს.ს.ს. საზოგადოების მოღვაწეობის პირველი ათი წლის განმავლობაში მოწვეულ 124 კრებაზე სულ ჩატარებულა 88 საჯარო ლექცია. საზოგადოება ამ მხრივ, მეტად დავალებული ყოფილა საზოგადოების წევრის ივანე ჯავახიშვილისაგან. იგი საზოგადოების სახელით და საზოგადოების სასარგებლოდ თითქმის ყოველ წელს კითხულობდა საჯარო ლექციებს. ივანე ჯავახიშვილის გარდა, საზოგადოების კრებებზე საჯარო ლექციები წაიკითხეს: ექვთიმე თაყაიშვილმა, ალექსანდრე ხახანაშვილმა, აკაკი შანიძემ, კორნელი კეკელიძემ, პავლე ინგოროყვამ, დავით კარიჭაშვილმა, სერგო გორგაძემ, გიორგი ჩუბინაშვილმა და სხვებმა. ლექციების თემები ეხებოდა საქართველოს ისტორიის, ეკონომიკის, სამართლისა და კულტურის სხვადასხვა აქტუალური პრობლემებს. ლექციებს, როგორც ვთქვით, ფართო აუდიტორია ესწრებოდა და ყოველთვის ხალხით გატყედილ დარბაზში ტარდებოდა.

ს.ს.ს. საზოგადოების სამეცნიერო სამუშაოთა შედეგები ხშირად ქვეყნდებოდა საზოგადოების გამოცემებში. ამისათვის დაარსდა ორი სერია: “ძველი საქართველო” და “საქართველოს სიძველენი”. თუ პირველში ძირითადად ქვეყნდებოდა სამეცნიერო შრომები, გამოკვლევები პუბლიცისტური მეცნიერების სხვადასხვა დარგში, მეორეში ისტამბებოდა თვით წყაროები: სიგელ-გუჯრები, ხელნაწერები, ისტორიული წერილები და სხვა დოკუმენტები. კრებული “ძველი საქართველო” სულ გამოვიდა ოთხ ტომად, ხოლო “საქართველოს სიძველენი” სამ ტომად. ამ წიგნში სულ დაიბეჭდა 1527 სიგელ-გუჯარი და სხვა საბუთები.

⁴³⁴ ექ. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ., კრებულში —“ე. თაყაიშვილი”, გვ. 193.

ამ პერიოდში ს.ს.ს. საზოგადოება ქართველოლოგიის ცენტრის ფუნქციებსაც ასრულებდა. იგი განსაკუთრებით ამახვილებდა ყურადღებას ლექსიკოგრაფიულ და ლინგვისტურ საკითხების კვლევაზე. ამ მიმართულებით მოღვაწეობდნენ: ა. შანიძე, ი. აბულაძე, პ. კარბელაშვილი, ს. გორგოძე, ი. სონღულაშვილი, გ. იმნაიშვილი და სხვები. საზოგადოება სცემდა ორ ფოლკლორული ხასიათის სერიას-- "ძველი ქართული მწერლობა" და "ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერება". 1914 წელს გამოიცა "ვეფისტყაოსანი", ხოლო 1916 წელს-- "შაანამეს" ქართული თარგმანის I ტომი. გამოსაცემად მომზადდა სხვა ნაშრომებიც, მაგრამ შემდგომში გამეფებულმა ანარქიამ შეაფერხა მუშაობა.

ექსპედიციებში მოგროვებული მასალათა საფუძველზე მუზეუმმა ორჯერ მოახერხა მოეწყო თავადაზნაურთა გიმნაზიის შენობაში გამოფენების მოწყობა. 1914 წელს გახსნილ ფოტო გამოფენაზე ძირითადად წარმოდგენილი იყო სამეგრელოსა და გურიაში შეკრებილი მასალა, რომელიც ასახავდა ამ რეგიონებში არსებულ მატერიალური კულტურის ძეგლებსა და მხარის ეთნოგრაფიულ ყოფას.

1917 წელს მოწყობილ მეორე გამოფენაზე ძირითადად ნაჩვენები იყო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მდებარე კლესია-მონასტრებიდან აღებული ფრესკის პირები. აღნიშნულ გამოფენებს დიდი ინტერესი გამოუწვევია დამთვალიერებლებში, განსაკუთრებით მეორე გამოფენამ "დიდი ყურადღება მიიქცია თავისი ორიგინალობით, არა თუ ჩვენში, არამედ რუსეთშიაც"⁴³⁵ მუზეუმის ფონდები თანდათანობით მდიდრდებოდა სხვადასხვა შემოწირულობებით, შესყიდვითა და ექსპედიციებში მოგროვილი მასალებით.

1910 წელს მუზეუმში თუ იყო მხოლოდ 79 ექსპონატი და ისიც უმთავრესად ხელნაწერები და წიგნები, 1917 წლისათვის მუზეუმში უკვე ირიცხებოდა 2432 ერთეული არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ისტორიული მნიშვნელობის ნივთი, 550 ნაქსოვ-ნაკერი ექსპონატი, 62 ქანდაკება, 585 მხატვრული ტილო-ისტორიულ პირთა პორტრეტები.

განსაკუთრებით მდიდარი იყო მუზეუმის ნუმიზმატიკური ფონდი. ეს ფონდი ძირითადად შედგა სამი კოლექციისაგან: 1) საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის კირიონ II კოლექცია, რომელშიც ითვლებოდა 2700 ერთეული, უმთავრესად დასავლეთ ევროპისა და აზიის სახელმწიფოების მონეტები. 2) იაკობ

⁴³⁵ ექ. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ., კრებულში -- "ე. თაყაიშვილი", გვ. 193. 195

მედვედივისაგან შექმნილი კოლექცია, რომელიც ძირითადად ქართული მონეტებისაგან შედგებოდა და 3) ექვთიმე თაყაიშვილისაგან შემოწირული კოლექცია, რომელიც მოგროვებული ან შექმნილი იყო საქართველოს თითქმის ყველა კუთხიდან.

მუზეუმის ნუმისმატიკურ კოლექციაში განსაკუთრებით გამოსარჩევი და მნიშვნელოვანი იყო ქართული მონეტები. აქ ბევრი ე.წ. "უნიკუმი" (იშვიათი) მონეტა მოიპოვებოდა. ქართული მონეტების ქრონოლოგია მოიცავდა პერიოდს—კოლხური თეთრიდან დაწყებული ქართულ-რუსული თეთრით დამთავრებული, რომელის გამოშვებაც შეწყდა 1833 წელს.

აღნიშნული მონეტების განსაზღვრაში, შესწავლაში, მეფეთა და დინასტიების მიხედვით მათ დალაგებაში საზოგადოების მუზეუმს უდიდესი სამსახური გაუწია ქართული ნუმისმატიკის საუკეთესო სპეციალისტმა ვეგენი პახომოვმა.

1917 წელს ქართული მონეტების ფონდი ითვლიდა 3883 ერთეულს, აქედან 1081—ვერცხლის, 2794—სპილენძის და 4—ბრინჯაოს მონეტას.⁴³⁶

ასევე გაიზარდა საზოგადოებაში დაცული წიგნადი ფონდი. 1917 წლისათვის აქ აღნუსხული იყო 9875 წიგნი. აქედან 1495 წიგნი ქართულ ენაზე იყო გამოცემული. ამავე პერიოდში აქ ირიცხებოდა 1427 ხელნაწერი, 8000-ზე მეტი სიკვალ-გუჯარი და 160 ალბომი.

ქართული ინტელიგენციის მოწინავე წარმომადგენლებს უდიდესი წვლილი მიუძღვით, საზოგადოების მუზეუმის ფონდების არა მარტო გამდიდრებაში, არამედ მატერიალური სახსრებით დახმარებაშიც.

დავით სარაჯიშვილმა ს.ს.ს. საზოგადოებას შესწირა 100 000 მანეთი. ამ თანხით ვერაზე, წყნეთის ქუჩაზე უნდა ეყიდათ მიწის ნაკვეთი, მუზეუმის ბინის ასაშენებლად.

პეტრე თუმანიშვილმა კი—საჩუქრად გადასცა ერთი დესტინა ფართობის მიწის ნაკვეთი სათავადაზნაურო გიმნაზიის მახლობლად. მან აგრეთვე ფოტოგრაფ დიმიტრი ერმაკოვს დაამზადებინა საქართველოს ეკლესია-მონასტრების და სიძველეთა ფოტო-ალბომი და საჩუქრად გადასცა საზოგადოების მუზეუმს.

ნიკოლოზ ღოღობერიძემ მუზეუმს ანდერძით გადასცა თავისი ქონების ნაწილი, რომელიც შეფასებული იყო 13000 მანეთად.

⁴³⁶ ექ. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ., კრებულში — "ე. თაყაიშვილი", გვ.194.

მრეწველმა და მეცენატმა აკაკი ხოშტარიამ საზოგადოებას შესწირა 8000 მანეთი და სამუზეუმო ნივთები, ექიმმა მრეველიშვილმა—5000 მანეთი, ნიკოლოზ ჯაყელმა და მიხეილ მირიაშვილმა კი ათას-ათასი მანეთი.

ს.ს.ს. საზოგადოებას მატერიალურად ეხმარებოდნენ ჩვენი სასიქადულო მამულიშვილებიც, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი თვითონ განიცდიდნენ მატერიალურ ხელმოკლეობას. აკაკი წერეთელმა ანდერძით საზოგადოებას გადასცა თავისი პატარა მამული და ის თანხა, რომელიც უნდა შეკრებილიყო მის დაკრძალვაზე გვირგვინების სანაცვლოდ. ეს თანხა შეადგენდა 13000 მანეთს.

იაკობ გოგებაშვილმა საზოგადოებას შესწირა სესხის მოშვებიანი ბილეთი, რომლის ღირებულება ათას მანეთს უტოლდებოდა.

საზოგადოებას მატერიალური დახმარება გაუწია აგრეთვე საქართველოს კათალიკოს—პატრიარქმა კირიონ II, აკადემიკოსმა ნიკო მარმა, პროფესორმა ალექსანდრე ცაგარელმა და სხვებმა.

ყოველივე ამის შედეგად, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას დაუგროვდა საკმაოდ სოლიდური ქონება. 1917 წლისათვის იგი შეფასებული იყო 700000 მანეთად.

1914—15 წლებში საზოგადოების მუზეუმს მნიშვნელოვანი ნივთები შესწირეს: დარია და ივანე ჭავჭავაძეებმა—ერეკლე მეფის საწერ-კალამი, ვერცხლის კოლოფი, რამდენიმე ხელნაწერი ღოცვანი და მხატვრული ტილო; ვასილ მამულაშვილმა—ერეკლე მეფის ნაქონი მაშხალა; მინადორა ტატიშვილმა—ერეკლე ბატონიშვილის კუთვნილი მინის ჭურჭელი და ერეკლე მეფის ასულის ანა ბატონიშვილის წერილი ქსნის ერისთავისადმი; იასონ ციციშვილმა—ერეკლე მეფის ასულის მარიაშვილის საშხითო ნივთები: ფაიფურის, ფაიანსის და მინის ჭურჭელი (8 ერთეულამდე) და ანტონ კათალიკოსის ნაქონი თეფში, თბილისის მოურავის ესტატე ფანასკერტელ-ციციშვილის ორი საგარძელი, მხატვრული ტილო, კერამიკული სასმისები და სხვა; პლატონ იოსელიანის ქვრივმა ანა ნიკოლოზის ასულმა—რამდენიმე ანტიკვარული ნივთი ძველებური ავეჯის კომპლექსიდან და კარაბაღინის ხელნაწერები; ანა კაპანაძემ—სპილენძის სამკლავე ოქროს

ზარნიშით, ოქრომკედის ქაშარი ვერცხლის აბზინდით და მუფე
ერეკლეს დროინდელი რამდენიმე მონეტა.⁴³⁷

გარდა ამისა, შემოწირულობები გაიღეს: მ. თარხნიშვილმა, მ.
ხუციშვილმა, ან. წერეთელმა, ა. ფალაგანდიშვილმა, ი.
როსტიაშვილმა, ზ. ტურიაშვილმა, ივ. ჭავჭავაძემ და სხვებმა.

ამავე წლებში მუზეუმს თინათინ კეხელმა გადასცა
“ვეფხისტყაოსნის” XVII საუკუნის ხელნაწერი; იოსებ
საყვარელიძემ—31 სიგელ-გუჯარი; დიმიტრი სულხანიშვილმა—
როსტომ მეფის დროინდელი საბუთები; ეპისკოპოს კირიონმა—129
წიგნი და ხელნაწერი; პავლე თუმანიშვილმა—2438 წიგნი და
ხელნაწერი; დიმიტრი აბაშიძემ—33 სიგელ-გუჯარი, მხედრულად
ნაწერი “კონდაკი” და საგვარეულო დოკუმენტები; ნიკო
ახმეტელაშვილმა—12 ცალი სიგელი; შალვა ქარუმიძემ
მხედრული ანბანით შესრულებული ხელნაწერები “როსტომიანი”
და “სამართალი მეფის ვახტანგისა”; ანა წერეთელმა—40-მდე
ისტორიული საბუთი; ს. დამბაშიძემ—ვახტანგ VI სამართალი,
რამოდენიმე ძველი სიგელი და საწერი მოწყობილობის
კომპლექტი; ხოლო ა. მაყაშვილმა—23 სიგელ-გუჯარი; ი.
საყვარელიძემ—31 სიგელ-გუჯარი⁴³⁸ და სხვა.

ამ სახის ექსპონატები გადასცეს მუზეუმს აგრეთვე: მ.
იმედაშვილმა, ზ. მალალაშვილმა, მ. მაჩიტაძემ, ემიხელიძემ, დ.
გურამიშვილმა, მ. ჩხვიძემ და თ. სახოკიამ.

მუზეუმისადმი განსაკუთრებით ბევრი იყო შემოწირული
ნუმიზმატიკური მასალა: ზაქარია ფორაქიშვილმა მუზეუმს
გადასცა თეიმურაზ მეფის დროინდელი სპილენძის მონეტები,
მიხეილ ზედგენიძემ—20 ვერცხლისა და ოქროს მონეტა, მოსე
თოიძემ—26 სპილენძის მონეტა და რამდენიმე მხატვრული ტილო,
პეტრე მამრაძემ—ანტიკური ხანის მონეტები და სხვა.

ნუმიზმატიკური ფონდის გამდიდრებისთვის აგრეთვე
მადლობა დაიმსახურეს: მ. ნაცვლიშვილმა, მ. არაქელაშვილმა,
ვ. პაპიძემ, გ. ნოზაძემ, ვ. ბარნოვმა, ს. ვანნაძემ, ა. ამირაჯიბმა,
ე. თარხან-მოურავმა და სხვებმა.⁴³⁹

შემოწირულობებით, შესყიდვითა და ექსპედიციებში
მოპოვებული სამუზეუმო მასალის დიდი რაოდენობით
დაგროვებამ, მეტისმეტად გადატვირთა მუზეუმის საფონდო
ოთახების ისედაც მცირე ფართობი. არც საექსპოზიციო ფართს
უნანდა სასიკეთო პირი. ახალი საფონდო ფართის გამოძებნის

⁴³⁷ ერეკლული “ძველი საქართველო”, ტ. III, ტფ. 1914, გვ. 4.
⁴³⁸ ერეკლული “ძველი საქართველო”, ტ. III, ტფ. 1914, გვ. 5.
⁴³⁹ ერეკლული “ძველი საქართველო”, ტ. III, ტფ. 1914, გვ. 6.

საჭიროებამ, აიძულა საზოგადოების მესვეურების ძალისხმევით ამ მიმართულებით წარმართულიყო.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ასეთივე მდგომარეობაში იყო ჩავარდნილი და ანალოგიური პრობლემები აწუხებდა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმსაც. ამიტომ სამუზეუმო საქმიანობის განვითარების მიზნით, გადაწყდა საქართველოში არსებული მთელი სამუზეუმო ძალების გაერთიანება და პრობლემის ერთიანი ძალებით მოგვარება. ამას ემსახურებოდა ექ. თაყაიშვილის თამაჯდომარეობით სამუზეუმო კომისიის შექმნა. კომისია ძალასა და ენერგიას არ ზოგავდა მუზეუმის საბინაო პრობლემის გადასატრედად. იგი ცდილობდა საქმეში ჩაება რომელიმე შეძლებული ქველმოქმედი და გულშემატკივარი. მუზეუმის შენობის აგების თაობაზე პირველად მათ მიმართეს ცნობილ მრეწველებს და მეცენატებს ძმებ ზუბალაშვილებს. მაგრამ იმპერიოდში ზუბალაშვილების გართულებული და გაუარესებული კომერციული მდგომარეობის გამო, ეს საქმე ადგილიდან აღარც დაძრულა.

ქართულმა საზოგადოებამ გულთან ახლოს მიიტანა სამუზეუმო კომისიის გასაჭირი. 1910-1914 წლებში ბევრი შემოწირულობები შედიოდა კომისიის სახელზე მიწის ნაკვეთის საყიდლად და მუზეუმის შენობის ასაგებად. მათგან აღსანიშნავია დავით სარაჯიშვილის დიდი მამულიშვილობა, რომელმაც იკისრა მიწის ნაკვეთის ყიდვა და მუზეუმის შენობის აგება. ამისათვის გამოყო კიდევ სათანადო თანხა.

მატერიალური საფუძვლის შექმნას მოჰყვა მუზეუმის შენობისათვის საჭირო მიწის ნაკვეთის შერჩევა. მალე ასეთი ადგილიც გამოინახა ჯერ ვერაზე, ფრეილინის ქუჩაზე, სათავადაზნაურო გიმნაზიის გვერდით, ხოლო შემდეგ, არჩევანი შეჩერდა უკეთეს ვარიანტზე, ე.წ. "ფიქრის გორაზე" 60000 მანეთად შესაძლებელი იყო 1800 კვ. საუენი მიწის ნაკვეთის ყიდვა. ზოგი კომისიას ურჩევდა მუზეუმისათვის შეეძინათ ანჩისხატის ეკლესიის მახლობლად ვიორჯი XII ყოფილი სასახლე.⁴⁴⁰ საქმე თითქოსდა სასიკეთოდ უნდა წარმართულიყო. ისევ - გულშემატკივრების შემოწირულობებით კომისიამ მუზეუმის შენობის ასაგები თანხის შეგროვებაც შეძლო. მაგრამ სულ მალე სიტუაცია მკვეთრად უარესობისაკენ შეიცვალა. პირველი მსოფლიო ომის დაწყებას ქვეყანაში არსებული

⁴⁴⁰ გ. ლომთათიძე, ექვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრება და ღვაწლი, კრებულში, "ექვთიმე თაყაიშვილი", თბ. 1966, წ. გვ. 42.

სიძნელეების გამწვავება მოჰყვა. ამას დაემატა დავით სარაჯიშვილის გარდაცვალება და ბოლოს, რევოლუციური კატაკლიზმების შედეგად გამეფებულმა უწესრიგობამ და ფულის კატასტროფულმა ინფლაციამ გააუფასურა შემოწირულობებით მოგროვებული თანხები და მუზეუმისათვის ახალი შენობის აგების იდეა საბოლოოდ დაასამარა.

მიუხედავად უბინაობისა და საერთო გაჭირვებისა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება მაინც განაგრძობდა ფუნქციონირებას. საზოგადოების სამუშაოებიდან აღსანიშნავია რაჭაში მოწყობილი ექსპედიცია, საიდანაც ბევრი სამუზეუმო ნივთი იქნა შეკრებილი. საქსპოზიციო სამუშაოებიდან უნდა აღინიშნოს 1920 წელს ორგანიზებული ქართული ხუროთმოძღვრული ნიმუშების გამოფენა, რომელიც უმთავრესად ექვთიმე თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით ჩატარებული ექსპედიციების შედეგად მოგროვილი მასალების საფუძველზე მოეწყო.

ამ გამოფენის გამართვა დიდი მოვლენა იყო ქართველი ხალხის სულიერ ცხოვრებაში. მისი მნიშვნელობა გასცილდა ჩვეულებრივი გამოფენის ფარგლებს. ექსპოზიციაში ასახული იყო ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლთა გემები, ფოტოსურათები; ჩამოსხმული იყო ქანდაკებითი ნიმუშები. ექსპოზიციაში თვალნათლივ წარმოადგინა ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარება VI საუკუნიდან—XVII საუკუნემდე; ნაჩვენები იყო, თუ რა სრულყოფას მიაღწია ხუროთმოძღვრების ქართულმა სტილმა ისტორიის ათსაუკუნოვან მანძილზე.⁴⁴¹

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ს.ს.ს. საზოგადოების მდგომარეობა შეიცვალა. მისი თავკაცის ექ. თაყაიშვილის, საქართველოს სამუზეუმო განძეულობის საპატრონოდ და გადასარჩენად საზღვარგარეთ ემიგრაციაში წასვლის შემდეგ, 1922 წელს საისტორიო საზოგადოებას სათავეში უდგება ივანე ჯავახიშვილი. ამ პერიოდში საზოგადოების მუზეუმის ფონდების გამდიდრებაც მოხერხებულა. ეს მომხდარა საქართველოდან რუსეთში პირველი მსოფლიო ომისა და რევოლუციების დრის გატანილი მნიშველოვანი ისტორიული საბუთებისა და ხელნაწერების დაბრუნების შედეგად. მათ დამუშავებასა და მოწესრიგებაში აქტიური მონაწილეობა მიუღიათ: ს. ჯანაშიას, არნ. ჩიქობავას, ა. შანიძეს, ს. კაკაბაძეს და სხვა თვალსაჩინო მეცნიერებს.

⁴⁴¹ რ. შეტრეველი, დასახ. ნაშრ. გვ. 115.

XX საუკუნის 20-იან წლებში საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება ჯერ კიდევ წარმოადგენდა ქართული ისტორიული მეცნიერების მნიშვნელოვან კერას. მაგრამ ბოლშევიკური მმართველობის პერიოდში, რადგან საზოგადოება საქველმოქმედო ორგანიზაცია იყო, მას ფინანსურად ბალზე გაუჭირდა. საბჭოთა ხელისუფლებამ სამუზეუმო და სამეცნიერო სამუშაოთა აქცენტები სხვა მიმართულებებით გადაიტანა. მიუხედავად იმისა, რომ ს.ს.ს. საზოგადოებაში ქართული ინტელიგენციის მოწინავე სამეცნიერო ელიტა იყო გაერთიანებული, 1927 წელს საზოგადოების მუზეუმში წვევებს არსებობას. სამუზეუმო ექსპონატები ჯერ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ხოლო შემდეგ საქართველოს მუზეუმის ფონდებში გადადის.

ამრიგად, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი, რომელიც ეროვნულ დაწესებულებად ჩამოყალიბდა, თავის არსებობის მანძილზე დიდსა და მნიშვნელოვან სამუშაოებს ასრულებდა. იგი ეძებდა, კრებდა და შთამომავლობას უნახავდა ქართველი ერის მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობის ნიმუშებს. მის კედლებში დიდი სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები ტარდებოდა, რითაც მნიშვნელოვნად მდიდრდებოდა ქართული ისტორიოგრაფია და წყაროთმცოდნეობა.

XIX საუკუნის 80-იან წლებში, როდესაც ცარიზმმა ქართული კულტურის წინააღმდეგ გააძლიერა თავისი რეაქციული საჭიანობა, ადგილობრივი საზოგადოების მოწინავე წარმომადგენლების გვერდით ტრადიციულად დადგა ქართული ეკლესია. იგი გადაჭრით დაუპირისპირდა თვითმპყრობელობის კოლონიურ პოლიტიკას და აქტიურად დაიწყო ბრძოლა ქართული ენის, სარწმუნოებისა და კულტურის დაცვა-გადარჩენისთვის. ერთ-ერთი ასეთი ღონისძიება იყო საეკლესიო სიმღველეთა, ქართული კულტურის შემადგენელი ნაწილის-საეკლესიო სიმღველეთა მოძიება, ერთ ადგილას მოგროვება, შესწავლა, დაცვა და მათი პროპაგანდა.

საშიშროება, რომელიც ამ პერიოდში ქართულ საეკლესიო სიმღველეებს დაემუქრა მართლაც დიდი და რეალური წინააღმდეგობა.

1811 წელს საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ, ქართული ეკლესიამონასტრების მთელი ქონება საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის ხელში გადავიდა, რომელსაც რუსი ეგზარქოსები განაგებდნენ. მათი უმრავლესობის მხრიდან საქართველოს სიმღველეებისადმი გულგრილობისა და უყურადღებობის შედეგად თანდათანობით იბარცვებოდა და ნადგურდებოდა ქართული საეკლესიო ქონება. ამ ფაქტს თვით რუსეთის საზოგადოების მოწინავე წარმომადგენლებიც ხშირად გულმსახურებით აღნიშნავდნენ.

ცნობილი მწერალი და ღვთისმეტყველი ნიკოლოზ დურნოვო მიუთითებდა: "რუსი ეგზარქოსები საქართველოში იმიტომ კი არ მოდიოდნენ, რომ ეპატრონათ აქაური ეკლესიისათვის, არამედ იმისთვის, რომ გაეძარცვათ და გაეყვლიფათ ივერიის უძველესი ეკლესიის ქონება, ძალით აღმოეფხვრათ ქართული ენა და შემდეგ ნაძარცვი ქონებითა და ფულით დაბრუნებულიყვნენ რუსეთში."⁴⁴² გაზეთი "ცნობის ფურცელი" იმოწმებდა რა იმდროინდელ ეურნალ "Петербургская ведомость"-ში იმავე ავტორის კორესპოდენციას, წერდა: "საქართველოს ყოველ კუთხიდან ისმის ტაძრების დაქცევაო, მათი მშვენიერი ხუროთმოძღვრების და ქანდაკების ნაწარმოების გადაგვარება, განადგურება და აოხრებაო."⁴⁴³

⁴⁴² საქართველოს ეკლესიის აკლება, ბაქო, 1907, გვ. 8.
⁴⁴³ გაზეთი "ცნობის ფურცელი," 1901 წლის 6 სექტემბერი, № 246.
 202

გამოჩენილი რუსი მხატვარი ვ. ვერეშჩაგინი აღწერდა ბიჭვინთის ტაძრისადმი რუსი ბერების ბარბაროსულ დამოკიდებულებას, როდესაც ბათქაშით შელესეს და გაათეთრეს უძველესი ფრესკები. იგი აგრეთვე მიუთითებდა ხობისა და შემოქმედის მონასტრებში დაცული დიდებული ხატებისა და სამკაულების გაძარცვაზე. კუმურდოს, გელათისა და სხვა ეკლესიათა უძველეს ხელნაწერებისა და ნივთების გატაცებაზე.

რუს ეგზარქოსთა ყურადღების მიღმა დარჩენილი ქართული სავსეკლესიო საგანძური თანდათანობით იძარცვებოდა სხვადასხვა ჯურის ავანტიურისტთა და ავაზაკთა მხრიდან. ცნობილია, რომ ეგზარქოსს ვესევის დროს გაიძარცვა მსოფლიო მნიშვნელობის ნივთი-ხახულის ღვთისმშობლის ხატი, რომელიც გელათის მონასტერში ესვენა. 1856 წელს ხახულის კარედს ჩამოხსნეს მისი ცენტრალური ნაწილი, X საუკუნის ნახელავი ღვთისმშობლის მინანქრის ხატი ვედრებისა, ტიხრული მინანქრით შემკული სახარების მოჭედებლობა (X—XI ს.), რომელიც ორ ნაწილად გაიყო. ერთი ნაწილი დაცულია ბერლინის მუზეუმში, მეორე კი შეადგენს ბელგიელი კოლექციონერის საკუთრებას.⁴⁴⁴ ხახულის ხატიდან აგრეთვე მოიპარეს ოთხი დიდი და შვიდი პატარა ღვთის თვალი. ეს ძვირფასი თვლები თამარ მეფეს გელათისთვის შეუწირია და თითოეულს საკუთარი სახელი ჰქონია: "ობოლა," "კედელა," "მედელა" და ა. შ. ხატის ტიხრული მინანქრის დიდი ნაწილი შემდეგ მ. ბოტკინის კოლექციაში მოხვდა.

იმავვე ეგზარქოსის წაყრუებით გაიძარცვა გელათის მონასტრის მშვენება—XI საუკუნის ქართული სახარების ოქროთი მოჭედილი ყდა იშვიათი მათიოკებით. იგი ვითომ შესაკეთებლად წაიღო ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა გრაფმა ლევაშოვმა და მისი ოქროს მოჭედილობა შეცვალა ნაკლებფასიანი ვერცხლით. ორიგინალი შემდეგ აღმოჩნდა პეტერბურგში სტროგანოვების მუზეუმში. სიონის საკათედრო ტაძრიდან დაიკარგა აუარებელი სიმდიდრე. ასეთივე დღეში ჩავარდა ალავერდის, ბოდბის, ნინოწმინდის, იოანე ნათლისმცემლის, მარტვილის, ჯუმათის, შემოქმედისა და სხვა მონასტრები.

ღვეაშოვისა და პანინის სახელებთანაა აგრეთვე დაკავშირებული გელათის მონასტერში დაცული იმერეთის

⁴⁴⁴ ამირანაშვილი შ., საქართველოდან სხვადასხვა დროს გატანილი სამუზეუმო განძეულობა და მისი დაბრუნება, თბ., 1968, გვ. 4.

კათალიკოსთა შესამოსელის გაძარცვა. ეს ბიზონი კონსტანტინეპოლის დაცემამდე, XV საუკუნეში იქნა ოქრომკედით დამზადებული და შემკული იყო მისხველი მარგალიტებითა და ბრილიანტებით. მისგან მძარცველებმა 8 გირვანქა ოქრო გამოადნეს, ხოლო მარგალიტებიდან და ფირუზებიდან გულსაბნევეები გააკეთეს. გელათიდან ასევე დაიკარგა საპატრიარქო თვალ-მარგალიტებით შემკული მიტრა, რომელსაც ამშვენებდა ვახტანგ გორგასლის გვირგვინის ბრილიანტებიანი ჯვარი. ეს ქვები ვახტანგ მეფემ სპარსეთში ლაშქრობის დროს მოიპოვა.⁴⁴⁵

პაველ ვეზარქოსის დროს მეტეხის ეკლესიიდან გაქრა ბეთლემის ღვთისმშობლის ძვირფასი ხატი, როცა იგი 1891 წელს იპოვნეს, მასზე ძვირფასი ღვთისა აღარაფერი იყო. იმავე ვეზარქოსის დროს დაიკარგა ნინოწმინდის ეკლესიის ღვთისმშობლის ხატი. სიონის ეკლესიიდან გრაფმა ბობრინსკიმ უამრავი ხელნაწერის მოპარვა შეძლო. ვეზარქოსმა პალატიმ მასთან დაახლოებულ მხატვარ საბინ გუსს ნება დართო წაეღო სამეგრელოს და გურიის საეკლესიო ნივთები. ერთ-ერთი მოხელე ზენიგოროდსკი ვეზარქოს პალატის სარეკომენდაციო წერილით დადიოდა ქართულ ეკლესიებში და უფიც ბერებისგან ჩალის ფასად იძენდა საეკლესიო ნივთებს;⁴⁴⁶ სვეტიცხოვლის ეკლესიის შეკეთებისას სამეფო სალოცავიდან მოიპარეს როდოსის მარმარილოს სვეტები და შეცვალეს იგი უბრალო ქვის ბოძებით. ძარცვაში არც მაღალი ჩინის მოხელეები აკლებდნენ ხელს. ა. გოლიცინმა ვახტანგ მეფის დროსა და მუხარადი გადასცა მოსკოვის არქივს.⁴⁴⁷ საქართველოდან გატანილი ნივთები და მანუსკრიპტები შემდეგ ევროპის მსხვილ სამუზეუმო ცენტრების საცავებში აღმოჩნდა. ბარონმა დე ბაიმ ამ სიძველეებით საზღვარგარეთ დიდი ექსპოზიციის მოაწყო.

მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში აღმოჩნდა საფარისა და წებელდის კანკელის ფილები, შემკული დიდებული ჩუქურთმებით და რელიეფური-კომპოზიციებით, აგრეთვე ბედიის ტაძრის ქანდაკებათა ნიმუშები.

XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში მომძლავრებულმა რევოლუციურმა მოძრაობამ კიდევ უფრო დაძაბა ქვეყანაში ვითარება და სისტემატური ხასიათი მისცა

⁴⁴⁵ საქართველოს ეკლესიის აკლება, ბაქო, 1907, გვ. 10.

⁴⁴⁶ იქვე გვ. 13.

⁴⁴⁷ გაზ. "ცნობის ფურცელი", 1898 წლის 22/II №462; 1899 წლის 6/V, №240.

კლესიების რბევას. იმდროინდელი პრესა სავსეა ამა თუ იმ კლესიის ქონების გაძარცვის ფაქტების გადმოცემით⁴⁴⁸.

ქართული საეკლესიო განმეულის გადარჩენისა და პატრონობის გარდა, დღის წესრიგში დადგა მათი, განსაკუთრებით კი ძველი ხელნაწერების, შესწავლის აუცილებლობა. ამ პერიოდში საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის ხელში თავი მოიყარა უამრავმა ხელნაწერმა და სიგელ-გუჯარმა. 1852 წელს სახელმწიფო კომისიის მიერ შედგენილი კატალოგის მიხედვით, საეზარქოსოში 3000-ზე მეტი ხელნაწერი ითვლებოდა, მათ შორის იყო ანტიოქიის, იერუსალიმის, სინასა და ათონის ქართული მონასტრებიდან ჩამოტანილი მანუსკრიპტები და საბუთები.⁴⁴⁹ მათ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ მთელი ქრისტიანული სამყაროს ისტორიისა და კულტურის კვლევისთვის.

ეკლესია-მონასტრების ნივთებისა და სასულიერო ისტორიულ ნაშთთა დაცვა—გადარჩენის საჭიროებამ და მათი მეცნიერული შესწავლისადმი ყურადღების გამახვილებამ ქართველი სამღვდელოების წინაშე დააყენა სპეციალური განმთსაცავის, ზუზუქის შექმნის აუცილებლობა. ამ საკითხში სამღვდელოებას ხარი აქტიურად დაუჭირა საერო საზოგადოებამ. ილია ჯავახიშვილი გულისტკივილით აღნიშნავდა: "ვინ იცის, რამდენი სველი ნაშთია გაფუჭებული აქა-იქ ეკლესიებში, მონასტრებში, ტაძრებში. რა დიდძალი გუჯრები, სიგელები და სხვა ნაწერები უადგილო-ადგილას ყრია დღეს აქა-იქ უპატრონოდ, მოუვლელად... ყოველი ეს რომ, შეძლებისამებრ ერთ ალაგს თბილისში მოგვიგროვდეს, როგორც აზრადა აქვს მუზუქსა, მაშინ, იმედია დავინახავთ, რა განძი დებულა ჩვენს ქვეყანაში უქმად და გამოუყენებლად".⁴⁵⁰

ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე ასე ასაბუთებდა სიძველეთა მუზუქის შექმნის საჭიროებას: "მხოლოდ იმ ხალხს შეუძლია იქონიოს საკუთარი, ნამდვილი ისტორია, რომელთაც თავისის მუზუქი აქვს კარ--ლია ყველა ისტორიულის მასალების შემუშავების მოსურნესათვის. უიმისოდ შეუძლებელი საქმეა ხალხმა ისტორია იქონიოს."⁴⁵¹

⁴⁴⁸ გაზ. "დროება," 1866, 4/XI, №36; 1882, 5/VI, №115; "ცნობის ფურცელი" 1884, 13/XII, № 268.

⁴⁴⁹ Бахрадзе Д., Статьи по истории и древностям Грузии, ტფ., 1876, გვ. 38.

⁴⁵⁰ ჯავახიშვილი ი., თხზულებანი ორ ტომად, ტ. 2, თბ., 1977, გვ. 345.

⁴⁵¹ გაზ. "ივერია," 1877 წლის 21 აპრილი, №8, გვ. 14.

ჯერ კიდევ ადრე, 1873 წელს, დ. ბაქრაძე საიმპერატორული მეცნიერებათა აკადემიისადმი გაგზავნილ მოხსენებით ⁴⁵²ზარათში წერდა: “არ შეიძლება სინანული არ გამოიწვიოს იმან, რომ მეცნიერ დიუბას თქმით “ძველი ქართული ნაცია, რომელიც უხსოვარი დროიდან მცველად ედგა კავკასიის ყელს და პირდაპირი შეხება პქონდა ყველა ცნობილ ხალხთან, ნაკლებად არის შესწავლილი მისი საუკეთესო და სარწმუნო ძეგლების, ტაძრებსა და ხატებზე მრავალრიცხოვანი წარწერების, მანუსკრიპტებისა და ხელნაწერების მეშვეობით.”⁴⁵² ამის გამო, იგი დაჟინებით აყენებდა ქართულ სიძველეთა შეკრებისა და მათი მეცნიერული შესწავლის საკითხს. 1886 წელს კავკასიის მთავარმართებელ დონდუკოვ-კორსაკოვს და საქართველოს ეგზარქოსს პავლეს დ. ბაქრაძე მოახსენებდა: “თქვენს ხელში არა მარტო ბოლო მოუდოს ქართულ სიძველეთა ძარცვას და გადაარჩინოს რისი ხსნაც კიდევ შეიძლება, არამედ ისიც, რომ იგი ხელმისაწვდომი გახადოს მეცნიერებისათვის. ამის გამო, ვფიქრობ საჭიროა სასულიერო მმართველობასთან შეიქმნას განსაკუთრებული მუზეუმი, რომელსაც დაერქმევა—“საქართველოს საეგზარქოსოს საეკლესიო მუზეუმი.”⁴⁵³

დ. ბაქრაძის დიდი ძალისხმევის შედეგად 1888 წლის 15 ივლისს თბილისში დღის 12 საათზე, სიონის საკათედრო ტაძრის ეზოში, საზეიმო ვითარებაში საფუძველი ჩაეყარა თბილისის საეკლესიო სიძველეთსაცავს, მუზეუმს, რომელიც ოფიციალურად ასე იწოდებოდა “საქართველოს საეგზარქოსოს ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ძმათა საეკლესიო ძველ ნაშთთა საცავი.” გახსნას დაესწრნენ საქართველოს ეგზარქოსი, მთავარეპისკოპოსი პალადი და სამღვდლოების უმაღლესი წარმომადგენლები. მრავალრიცხოვან დამსწრეთა წინაშე ვრცელი სიტყვა წარმოთქვა დ. ბაქრაძემ, რომელიც გამოქვეყნდა ეურნალ “მწყემსში”.⁴⁵⁴

1889 წლის 19 თებერვალს ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ძმათა საბჭომ 1888 წლის 3 ივნისის თავის სხდომაზე სიძველეთსაცავის გამგედ დანიშნა დ. ბაქრაძე და მას შესთავაზა მიეღო საცავის ექსპონატები, რომლებიც მანამდე ებარა საბჭოს თავმჯდომარეს დეკანოზ ე. ვლიყვს.

საეკლესიო სიძველეთსაცავის—მუზეუმის დაფუძნებას დიდი სიხარულით შეხვდა ქართველი საზოგადოება. ილია ჭავჭავაძე

⁴⁵² Бакрадзе Д., Археологическое путешествие по Гурии и Адчар, . 1878, გვ. 15.

⁴⁵³ Бакрадзе Д., Статьи по истории и древностям Грузии, ტფ., 1876, გვ. 37.

⁴⁵⁴ ეურნ. “მწყემსი,” 1888, №14—15.

წერდა: “დიდი ხანია ღაპარაკი იყო, რომ აქაური სასულიერო წოდება აპირებს სიონთან დაარსოს მუზეი შესანახად და დასაცველად ძველთა საეკლესიო ნაშთთა, რაც კი აღმოჩნდება საქართველოს საეგზარხოზოში, ჩვენდა სასიხარულოდ ეს განზრახვა უკვე შესრულებულია და სიონის ჩრდილოეთით, სიონისავე ეზოში დღეს წამოჭიმულია ღამაზი შენობა მუზეისათვის”.⁴⁵⁵

1889 წლის 24 იანვარს ეგზარხოზმა №300 ბრძანებით დაამტკიცა ბაქრაძის მიერვე შემუშავებული სიძველეთსაცავის წესდება. მის მიხედვით საცავი “არსდება იმ აზრით, რომ დაცული იქნას ძველი საეკლესიო ნაშთები, რომელნიც საქართველოს საეგზარხოზოში მოიპოვებიან.”⁴⁵⁶ ასეთ ნაშთებად მოიაზრებოდა “ძველი ხელნაწერები, წიგნები, გუჯრები (სამონასტრო აქტები), საეკლესიო ნივთები, ავეჯი, ჭურჭელი” და სხვა, რომლებიც აღარ იხმარებოდა ღეთისმსახურების დროს, აგრეთვე ის ნივთებიც, რომლებიც აღმოჩნდებოდა სასულიერო შენობათა ნანგრევებში. წესდებაში ხაზგასმით იყო აღნიშნული, რომ სხვადასხვა ეპარქიებში გაბნეული საეკლესიო ნივთები და ხელნაწერები უნდა მოგროვებულიყო ერთ ადგილზე—საცავში. წესდებით იკრძალებოდა “საეკლესიო—საარხეოლოგიო ნაშთთა მუზეუმს გარეთ გადაცემა.”

თბილისში საეკლესიო მუზეუმის ჩაბოყალიბებას ილია ჭავჭავაძე მხურვალედ მიესალმა: “ამ მუზეუმის დაარსებას ყველა ჩვენის ქვეყნის მოყვარე კაცი დიდის სიყვარულით უნდა მიუგებოს და დიდი მადლობა ჩაინერგოს გულში იმათ მიმართ, ვინც ეს ფრიად სასარგებლო საქმე ითავეს და სისრულეში მოიყვანეს”.⁴⁵⁷

1888 წლის 3 ივნისს გამართულ კრებაზე მუზეუმის მართვა და “სამუდამო ყურის გდება ძველი დროის ნაშთთა დასაცველად” დაევალა მუზეუმთან ჩამოყალიბებულ საეკლესიო და საარქეოლოგიო განყოფილების საბჭოს, რომელშიც შევიდნენ: კიევის სასულიერო აკადემიის მღვდელ-მონაზონი ლეონიდე (ოქროპირიძე), სასულიერო სემინარიის მასწავლებლები: თედო ჟორდანიას, ვასილ ბარნოვი, მღვდელი

⁴⁵⁵ ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი ორ ტომად, ტ. 2, თბ., 1977, გვ. 344.

⁴⁵⁶ წესდება საქართველოს საეგზარხოზოში ყოველდწმინდა ღეთისმშობლის ძმთა საეკლესიო ძველნაშთთა საცავისა. ტფ., 1889, გვ. 3.

⁴⁵⁷ ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი ორ ტომად, ტ. 2, თბ., 1977, გვ. 344.

პოლიექტ კარბელაშვილი, სპირიდონ თაყაიშვილი, ალ. მირიანაშვილი და დეკანოზი ნ. კალისტოვი. ეს უკანასკნელი ასრულებდა საბჭოს მდივნის მოვალეობასაც. საეკლესიო-საარქეოლოგიო განყოფილების საბჭოს თავმჯდომარედ და სიძველეთსაცავის გამგედ დაინიშნა დიმიტრი ბაქრაძე.

დიმიტრი ზაქარაიას ძე ბაქრაძე (1826-1890 წწ) XIX საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო წარმომადგენელი, საზოგადო მოღვაწე, რომელმაც მთელი თავისი ცხოვრება მეცნიერებისა და კულტურის აღორძინებისთვის სამსახურში გაატარა. მოსკოვის სასულიერო აკადემიის კურსდამთავრებული მუშაობას იწყებს ჯერ გორის სამრევლო სკოლაში, ხოლო 1856 წლიდან ქუთაისის გუბერნატორის კანცელარიაში სხვათაგან დავალებათა მოხელედ. მაგრამ სამეცნიერო საქმეებისადმი ღტოლვამ და ურთიერი ინტერესებისადმი სამსახურმა იგი დიდ ისტორიკოსად ჩამოაყალიბა. მან თავის მოღვაწეობის მიზნად დაისახა პასუხი გაეცა საქართველოს ისტორიის მრავალ საჭირობოროტო და კარდინალური საკითხისთვის. ამისთვის მას აუცილებლად მიიჩნდა ძველი ქართული ნივთიერი და წერილობითი ძეგლების გამოვლენა, შეკრება და მათი შესწავლა. ამ მიზნის განსახორციელებლად საუკეთესო საშუალებად მუზეუმის ჩამოყალიბება მიიჩნდა. ნაყოფიერი სამეცნიერო საქმიანობისთვის იგი 1879 წელს პეტეპბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად აირჩიეს.

იგი მრავალი საშვილიშვილო საქმის თაკაცი იყო. მისი თაონსობით თბილისში შედგა არქეოლოგთა V საერთაშორისო ყრილობა, აქტიურად მონაწილეობდა წ/კ გამაგრცვლებელი საზოგადოების დაარსებაში, იყო კავკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიური საზოგადოების თავმჯდომარე, ნაყოფიერად თანამშრომლობდა არქეოგრაფიულ კომისიაში. მისი ღვაწლი აღიარებული იქნა საზოგადოების მიერ. ილია თელიძე, რომ მის ღვაწლს "მადლობელი ვრი და დავალებული ქვეყანა თავის დღეში არ დაივიწყებდა". მანვე დ. ბაქრაძის სამგლოვიარო ვეირგეინს ასე წააწერა: "საფლავი შენისთანა კაცისა სალოცავია მამულისა".

ილია ჭავჭავაძე საეკლესიო მუზეუმის ხელმძღვანელობას მაღალ შეფასებას აძლევდა: "მმათა საბჭოს საეკლესიო-საარქეოლოგიო ნაწილი მუზეუმისა ჩაუბარებიათ იმისთანა კაცთათვის, რომელთა შორის უფროს—ერთნი ცნობილ არიან, ვითარცა მცოდნენი და მკვლევარნი ჩვენის ისტორიისა და არქეოლოგიისა. მისთანა კაცნი საკმაოდ თავმჯდენნი არიან, რომ ახლად დაწყებულ საქმეს კარგნი გამგებელნი ეყოლება და მაშასადამე, თვით საქმის კეთილად დაწყებისა და განგრძობისა"⁴⁵⁸.

⁴⁵⁸ ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი ორ ტომად, ტ. 2, თბ., 1977, გვ. 345.

მუზეუმის გახსნისთანავე მოიხაზა უახლოეს პერიოდში სიძველეთსაცავის საქმიანობის ძირითადი მიმართულებები. დ. ბაქრაძის თქმით: "არქეოლოგია საზოგადოდ და საქართველოში განსაკუთრებით, ძალიან მწელი საქმეა, ვინაიდან ძველ ნაშთებზე ქართული წარწერების შესწავლა, მათი ისტორიულად და ფილოლოგიურად გარჩევა ხანგრძლივ მომზადებასა და შრომას ითხოვენ. ამიტომ განყოფილება საჭიროდ რაცხს ეს ძველნაშთთა საცავი თავდაპირველად აქციოს თავის მოსამზადებელ სკოლად. შემდეგ, რასაკვირველია აღძრულ იქნება კითხვა ძველნაშთთა საცავში მოგროვებულ ნივთების მეცნიერულ გარჩევაზე და სპეციალურ გამოცემაზე, რომელმანც უნდა შეატყობინოს განათლებულ საზოგადოებას ის ნივთები, რომელნიც საცავში იქნებიან."⁴⁵⁹

თავიდანვე ინტენსიური მუშაობა წარიმართა მუზეუმის ფონდების შესავსებად. 1889 წლის თებერვალ—მარტში დიმიტრი ბაქრაძის ხელმძღვანელობით ჩატარდა ორი ექსპედიცია მცხეთაში და დავით-გარეჯში. პირველმა ექსპედიციამ მოიძია 58 მანუსკრიპტი, სვეტიცხოვლის ეკლესიის გუმბათის ქვეშ იპოვნა ხელნაწერების ფურცლებით სავსე დიდი ყუთი და 50 ცალი სიგელ-გუჯარი;⁴⁶⁰ მეორე ექსპედიციამ მოახერხა მოგროვებისა 50 ხელნაწერი და რამდენიმე ათეული საეკლესიო ნივთი. გარდა ამისა, როგორც ანგარიშია აღნიშნული, იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის ერთ-ერთ კედელზე აღმოაჩინა ბაგრატ IV მეუღლის ბორენის, თამარ მეფისა და ღაშა გიორგის მანამდე უცნობი ფრესკები.⁴⁶¹ იმავე წელს სიძველეთსაცავის ფონდებში ჩაირიცხა სინოდალური კანტორის კუთვნილი საეკლესიო ნივთების ის ნაწილი, რომელიც აღწერილი იყო 1852 წლის კატალოგში.

1889 წლის 9 მარტს სიძველეთსაცავის გამკედ დაინიშნა თედო ჟორდანი, მალე მასვე დაეკისრა საბჭოს მდივნის მოვალეობის შესრულებაც.

თედო (თვედორე) დავითის-ძე ჟორდანი (1854--1916 წწ) საზოგადო მოღვაწე, ისტორიკოსი, ფილოლოგი. ქუთაისისა და თბილისის სასულიერო სემინარიების დამთავრების შემდეგ სწავლა გააგრძელა მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში. 1879 წელს დაიწყო მუშაობა თბილისის სასულიერო სემინარიაში ზედამხედველად. 1889 წლიდან დ. ბაქრაძის წინადადებით სამუშაოდ გადმოვიდა საეკლესიო მუზეუმში და უდიდესი ამაგი დახლო ამ დაწესებულებას. განსაკუთრებით დიდი იყო მისი დამსახურება ქართული საეკლესიო სიძველეთა მოძიების,

⁴⁵⁹ ჟურნ. "მწეფისი," 1888, № 14—15 გვ 16.

⁴⁶⁰ სცი არქივი, ფ. 1471, ან. 1, საქ. 19, ფ. 18.

⁴⁶¹ Тифлисское церковное дрелехранилище, ტფ., 1898, გვ. 12.

შესწავლის, აღწერისა და მათი დაცვის საქმეში. უტყუარი მეცნიერული აღმოთი დაჯილდოვებულმა მეკლევარმა მოახერხა დიდძალი საშუალებით ექსპონატების გამოფენა, გადარჩენა, და მათი შემოტანა მეცნიერულ მიმოქცევაში. მან პირველმა აღწერა მუზეუმის ფონდებში დაცული ხელნაწერები და სივლე-გუჯერები. თავის ფუნდამენტალურ სამტომიან ნაშრომში "ქრონიკები", თავი მოუყარა საქართველოს ისტორიის ამსახველ მრავალ პირველხარისხვან მასალას. ასევე დიდია მისი დამსახურება ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლების და გრამატიკის შესწავლის საქმეში. ეწეოდა აქტიურ საზოგადოებრივ საქმიანობას იყო წ/კ გამავრცელებელი, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებების წევრი. შეუპოვრად იბრძოდა სკოლებში ქართული ენის სწავლების გასაუმჯობესებლად.

1889 წლის 15 თებერვალს ეგზარქოსმა დაამტკიცა საბჭოს გადაწყვეტილება იმის შესახებ, რომ საქრთველოს ყველა მნიშვნელოვან ეკლესია-მონასტერში, იქ დაცული საეკლესიო ნივთებისა და ხელნაწერების შემოწმება-აღწერის მიზნით, ზაფხულობით უნდა მოწყობილიყო ექსპედიციები. წესდების მე-5 პუნქტის თანახმად თითოეული ექსპონატი, თუ მას გააჩნდა ისტორიული ღირებულება, დაწვრილებით უნდა აღწერილიყო და დაეწყოთ მუშაობა ოფიციალური კატალოგის შექდგენად.

მოგვიანებით, დიმიტრი ბაქრაძის გარდაცვალების შემდეგ, 1890 წლის 17 აპრილს მუზეუმის საბჭოს თავმჯდომარედ დაინიშნა არქიმანდრიტი ნიკოლოზი.

დ. ბაქრაძის გარდაცვალება მეტად უარყოფითად დაეტყო მუზეუმის საქმიანობას. როგორც ეგზარქოსისადმი გაგზავნილ ანგარიშებიდან ჩანს, მოუწესრიგებელი ყოფილა ეკლესიებიდან წამოღებული ნივთების მიღება—ჩაბარების აქტები და დოკუმენტაცია, არც ექსპონატების ინვენტარიზაცია მდგარა სათანადო დონეზე. მოსკოვის საიმპერატორო არეოლოგიური საზოგადოების თავმჯდომარე პროფესორი პ. უვაროვა 1895 წლის 12 სექტემბერს სწერდა საქართველოს ეგზარქოს ვლადიმერს: "ბოლო ხანებში სიძველეთსაცავის დათვალიერების დროს, მე იგი დამხვდა სავსებით მიტოვებული, მძიმე მდგომარეობაში"⁴⁶² და რჩევას იძლეოდა, რომ გადახალისებულები მუზეუმის ხელმძღვანელთა შემადგენლობა.

1895 წლის 20 ნოემბერის გადაწყვეტილებით მუზეუმის ხელმძღვანელი საბჭო შეიცვალა გამგე-კომიტეტით. ეგზარქოსმა ვლადიმერმა კომიტეტის თავმჯდომარედ და სიძველეთსაცავის გამგედ დანიშნა არქიმანდრიტი ლეონიდე, წევრებად: ილუმენი კირიონი, დეკანოზი პ. კენტოშვილი, მღვდლები: კ. ცინცაძე და მ.

⁴⁶² Церковный музей духовенства Грузинской епархии, ტვ. 1916, გვ. 4.

ტყემალაძე, ა. თოთიბაძე და პ. კარბელაშვილი; სასულიერო სასწავლებლების ინსპექტორები და მასწავლებლები; მ. ჯანაშვილი და ექ. თაყაიშვილი, ი. მახათაძე, ილ. ფერაძე, ა. ქუთათელაძე, ნ. მთვარელაშვილი, ა. ნატროშვილი; V/კ. საზოგადოების მდივანი დ. კარიჭაშვილი და ფოტოგრაფი ალ. როინაშვილი.⁴⁶³

თედო ჟორდანიას სხვა სამუშაოზე გადასვლის გამო განთავისუფლდა დაკავებული თანამდებობიდან და 1898 წლის 10 აპრილიდან არქიმანდრიტ ლეონიდეს დავალებით მოსე ჯანაშვილი შეუდგა სიძველეთსაცავის გამგის მოვალეობის შესრულებას.

მოსე გიორგიძე ჯანაშვილი (1855-1934 წწ), საზოგადო მოღვაწე, ისტორიკოსი, ფილოლოგი, პუბლიცისტი. კახის სამრევლო სკოლისა და თბილისის სასულიერო სემინარიის დამთავრების შემდეგ პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა ქუთაისისა და თბილისის გიმნაზიებში. 1888 წლიდან მუშაობს საეკლესიო მუზეუმში. მის სახელთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული მუზეუმის მოძიებითი, საფონდო და სამეცნიერო სამუშაოების მაღალ დონეზე წარმართვა მ. ჯანაშვილი მრავალმხრივი და ფართო დიაპაზონის მეცნიერი იყო. მისი კვლევის საგანს შეადგენდა საქართველოს ისტორია, ეთნოგრაფია, ნუმიზმატიკა, ფილოლოგია და ყველგან ღრმა კვალი დატოვა. მისი ხანგრძლივი სამეცნიერო მოღვაწეობის შედეგად მდიდარი მემკვიდრეობა დარჩა, რომელიც მოიცავდა 1600-ზე მეტ ნაშრომს, მათ შორის 70-მდე მონოგრაფიას. იგი ავტორია მრავალი ისტორიული, წყაროთმცოდნეობითი და მხარეთმცოდნეობითი ნაშრომისა. მისი შრომები გამოირჩეოდა ფართო წყაროთმცოდნეობითი ბაზით. მან აღმოაჩინა "ქართლის ცხოვრების" ე.წ. ჯანაშვილისეული ნუსხა, "სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება" და ბევრი ისტორიული წყარო, რომლებსაც უდიდესი მიშენელობა აქონდა საქართველოს ისტორიისათვის. იკვლევდა აგრეთვე ქართულ გრამატიკის და ლექსიკოგრაფიის საკითხებს.

1920 წლიდან იყო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი. ამავე წლიდან იყო საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო, ქართული საენათმეცნიერო და სხვა საზოგადოებების წევრი.

1899 წლის 12 იანვრის სხდომაზე ეკ. ზარქოსმა ფლაბიანემ გორის ეპისკოპოსის ლეონიდეს ნაცვლად კომიტეტის თავმჯდომარედ დანიშნა ალავერდის ეპისკოპოსი კირიონი, ხოლო მდივნად—სასულიერო სემინარიის მასწავლებელი ილია ფერაძე.

სხვადასხვა დროს სიძველეთსაცავის კომიტეტის წევრები იყვნენ: არქიმანდრიტი დოსითეოსი, დეკანოზები: მ. ხელაშვილი,

⁴⁶³ გაზ "ცნობის ფურცელი", 1897, 9 IV, №166; "ივერია", 1899, 13/II, №33.

დ. ღამბაშიძე და ი. ხახუტიაშვილი, სასულიერო სასწავლებლების მასწავლებლები: უ. სანებლიძე, მ. ჩოგოვაძე, ი. როსტომაშვილი და გ. წერეთელი; ინსპექტორი ე. მამინეიშვილი, მღვდლები მ. კელენჯერიძე, ბ. ფურცელაძე, და სხვები. კომიტეტთან შექმნილი იყო მუდმივმოქმედი კომისია, რომლის თავმჯდომარე იყო ეპისკოპოსი ანტონი, მდივანი კი--კალ. ცინცაძე. კომისიის წევრებად მუშაობდნენ არქიმანდრიტი ნაზარი, კორნ. კეკელიძე, ექ. თაყაიშვილი, ს. გორგაძე, მ. ჯანაშვილი და სხვები.

ყველა ისინი დიდი ენთუზიაზმით ჩაებნენ მუშაობაში. მათ ღრმად სწამდათ მუზეუმის მომავლის. ექ. თაყაიშვილი 1899 წელს წერდა: "სიძველეთსაცავი საქართველოს ისტორიის მკვლევარსაც და მოყვარულსაც გაუწვევს დაუფასებელ სამსახურს, რაც მოკლე დროში გამოჩნდება. მოვა დრო, რომ ტფილისის საეკლესიო სიძველეთსაცავის არსებობა ეცოდინება ყველას, ვინც კი იკვლევს წარსულს და მადლობით მოიხსენიებს... მისი არსებობა და მისი საუნჯენი ეცოდინება მთელ რუსეთს და მთელ ქვეყანას."⁴⁶⁴

კომიტეტის სხდომაზე მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ საეკლესიო მუზეუმის ფონდების შექსების მიზნით ყურადღება განსაკუთრებით გამახვილებულიყო მოძიებით-შემგროვებლობით საქმიანობაზე. ეპისკოპოს კირიონის წინადადებით შედგა სამი კომისია, რომელთა წევრებსაც უნდა შემოეველოთ მთელი საქართველოს ეკლესია-მონასტრები და შეერჩიათ სამუზეუმო მასალა. ამასთან ერთად, უნდა შედგენილიყო მათზე სათანადო ცნობები. სამუშაოების დაწყებას ვარაუდობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოდან. პირველ კომისიას ექ. თაყაიშვილის თავმჯდომარეობით უნდა შეეკრიბა სამუზეუმო მასალა თბილისის ტაძრებიდან, მეორე კომისიას არქიმანდრიტ დოსითეოსის თავმჯდომარეობით დაევალა ექსპონატების შერჩევა კახეთის ეკლესიებიდან, ხოლო მესამე კომისიას კირიონის თავმჯდომარეობით--ქართლის ეკლესიებიდან. გარდა ამისა, წამოყენებული იქნა წინადადება, რომ კომიტეტს სამუზეუმო ნივთების გამოსავლენად საქართველოს ყველა კუთხეში პულოდა თავისი წარმომადგენლები და თანამგროვნი.

რადგან ამ ექსპონატებს მსოფლიო ეკლესიების ისტორიის კვლევისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, მუზეუმში შემოსული განსაკუთრებით საყურადღებო ხელნაწერი და ნივთი

⁴⁶⁴ გაზ. "ივერია", 1899 წლის 16 თებერვალი, #35.

მცნიერულად დაწვრილებით უნდა შესწავლილიყო და რუსულ ენაზე გამოსაქვეყნებლად მომზადებულყო. გადაწყდა, რომ ასეთი სამუშაოების ჩატარებისას ეთანამშრომლათ კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმადგინებელ, საისტორიო, საეთნოგრაფიო და სხვა საზოგადოებებთან.

საეკლესიო მუზეუმში ტერიტორიულად მდებარეობდა სიონის ეზოს ჩრდილოეთ ნაწილში, პირველ ხანებში იგი ღია იყო კვირაში ორჯერ ორშაბათს 15-დან 17-საათამდე, ხოლო კვირაობით 12-დან 14 საათამდე, 1898 წლიდან მუზეუმში მუშაობდა კვირაში 3-ჯერ: სამშაბათობით და ხუთშაბათობით 9-დან 11-მდე, ხოლო კვირაობით 10-დან 13 საათამდე. შესასვლელი ბილეთის ფასი ჯერ 20 კაპიკი ღირდა, ხოლო შემდეგ მუზეუმის დათვალიერება უფასო გახდა.⁴⁶⁵

საეკლესიო მუზეუმმა ენერგიულად წარმართა სამუშაოები ხელნაწერებისა და სამუზეუმო ნივთების გამოსავლენად და მათი თბილისში გადმოსატანად. პირველსავე წლებში მნიშვნელოვანი საეკლესიო სიძველეები იქნა გადმოტანილი მცხეთის, დავით გარეჯის, გელათის, სამთავროსა და სოხუმის ეკლესიებიდან.

1899 წელს ექ. თაყაიშვილის თაოსნობით სიძველეთსაცავში გადმოიტანეს თელავის სამეფო კარის ეკლესიიდან "ფრიად შესანიშნავი ისტორიულ-არქეოლოგიური ნივთები" და დოკუმენტები. ეპისკოპოსმა კირიონმა ქვაბთახევის მონასტრში დაცული მთელი ხელნაწერებისა და წიგნების გადმოტანა შეძლო თბილისში.⁴⁶⁶ თედო ჟორდანიას ძალისხმევით კი მოხერხდა მუზეუმში ჯრუჭის მონასტრის ხელნაწერების დაბინავება.

მოძიებული მასალების გარდა, მუზეუმის ფონდები მდიდრდებოდა შემოწირული საეკლესიო ნივთებითაც. 1898 წელს ეპისკოპოს კირიონს მუზეუმისთვის შემოუწირავს რამდენიმე ძვირფასი საეკლესიო ხელნაწერი და წიგნი, მათ შორის აღსანიშნავი იყო: "ვახტანგ VI სჯულის კანონი", XII საუკუნის ეტრავტი—"ოთხთაეი", დამკვეთი მუნატიური გრიგოლი; მაქსიმე აღმსარებლის 1028 წლის "კლემაქსი, 1494 წელს ყვარყვარეს-ძე მზეგაბუკის დაკვეთით შესრულებული 'დავითნი' და სხვა.⁴⁶⁷ ასევე მნიშვნელოვანი იყო ეპისკოპოს ალექსანდრეს და არქიმანდრიტ პიროსის შემოწირულობანი. სიონის ტაძრის

⁴⁶⁵ გაზ. "Кавказский календарь" на 1914 год, გვ. 873.

⁴⁶⁶ გაზ "ცნობის ფურცელი", 1888 წლის 22 აგვისტო №612.

⁴⁶⁷ Тифлисское церковное дрелехранилище, ტფ., 1898, გვ.56.

დეკანოზს ესტატე ელიევს საეკლესიო წიგნებისა და ხელნაწერთა კატალოგის დასაბუჭებად ასი მანეთი შემოუწირავს. ალ. როინაშვილს მუზეუმისათვის გადაუცია დედოფალ რუსუდანიის დროს მოჭრილი მონეტა. გარდა ამისა, იმდროინდელი პრესა იტყობინებოდა, რომ “ბატონ როინაშვილს აღუთქვამს იმავე საცავს უნდა გადავცე ყველა ჩემგან მოგროვილი საეკლესიო-არქეოლოგიური ნივთებით.”⁴⁶⁸

აკაკი წერეთელს მუზეუმისთვის შეუწირავს ეტრატზე დაწერილი მინიატურული სახარება და წიგნები.

1899 წლის 17 მარტს მუზეუმის გამგე-კომიტეტის სხდომაზე აღინიშნა: “დაიწყო გადაზიდვა სხვადასხვა ძვირფას სიძველეთა საქართველოს ტაძარ-მონასტერთაგან ტფილისის სიძველეთ-საცავში. გადაზიდული იქნა ათასამდე ხელნაწერი ნივთი შესანახად და შესასწავლად...სიძველეთსაცავის კომიტეტის ერთგულებამ ხელნაწერთა და ძვირფას ნივთთა ტფილისში ერთად თავმოყრის საქმეში უმაღლეს წერტილამდის მიადწია. საცავში მოთავსებული იქნა წმინდანაწილებიანი ხატები, ჯვრები და წიგნები, რომელთაც ძვირფას განძად თვლის ქართველი ერი.”⁴⁶⁹

მუზეუმის ფონდების ზრდა საფუძველს აძლევდა იმდროინდელ პრესას განეცხადებინა: “საეკლესიო მუზეუმი თანდათან იზრდება და წარმატებაში მოდის. მალე მოვესწრებით იმ დროს, როცა ჩვენი თავმოსაწონებელი მუზეუმი თითოთ საჩვენებელი შეიქმნება განათლებულის კაცობრიობისთვის.”⁴⁷⁰

არსებობის ათი წლის თავზე საეკლესიო მუზეუმში უკვე მოგროვილი იყო 1359 ექსპონატი, აქედან 271 ხელნაწერი და 65 ეტრატი, რომელთა ფურცელების რაოდენობა 16326 შეადგენდა. ეტრატები მიეკუთვნებოდა IX-XII საუკუნეებს, ხოლო ქაღალდზე ნაწერი—XIII-XVIII საუკუნეებს. 60-მდე ხელნაწერი გადაწერილი იყო ათონის, ოპიზის, გარეჯის, მცხეთის, ბანის, შემოქმედისა და გრემის ეკლესია-მონასტრებში და მათი ნაწილი თარგმნილი იყო ექვთიმე მთაწმინდელის მიერ. სიკვლ-გუჯართა რიცხვი მუზეუმში 933 ერთეულს შეადგენდა, მათგან 869 იყო ქართული, 56- სპარსული და 8-ბერძნული. ქართულ სიკვლ-გუჯართა შორის 24 არის “ტყავზედ ნაწერი ფრიად ძველი დროის.”⁴⁷¹

⁴⁶⁸ გაზ. “ცნობის ფურცელი”, 1897 წლის 8 ოქტომბერი, № 334.

⁴⁶⁹ გაზ. “ივერია”, 1903 წლის 25 მარტი, № 68.

⁴⁷⁰ გაზ. “ივერია”, 1900 წლის 3 ნოემბერი, № 240.

⁴⁷¹ გაზ. “ცნობის ფურცელი”, 1898 წლის 15 ივლისი, №581.

მუზეუმში დაცულ საეკლესიო ნივთთა შორის საყურადღებო იყო ჯვრები და ხატები, თამარ მეფისა და რუსუდანის დროინდელი მონეტები, მრავალი საეკლესიო ნივთი: ბარძიშის, თასი, საზედაზე, ოდიკი და მირონის ჭურჭელი; აგრეთვე ტანსაცმელი: ფილონი, ენქერი, ოლარი, სარტყელი და შიტრა. მათ შორის იყო ფილონი წარწერით “საქართველოს მეფის სხალმან ქეთევან... უძღვენ მონასტერსა შენსა მცირე ესე მოსართმევი.. დღეთა სიგრძედ და მეუღლისა ჩემისა საქართველოს მეფის ძის გიორგისა”; კიპაროსის ჯვარი მხედრული წარწერით: “მეფის პერაკლეს ასულსა ელენეს, 1704. ამინ.” ეს უკანასკნელი შემკული იყო 22 ცალი ზურმუხტითა და მრავალი ღალით. ჯვარი მოჭედილი იყო ოქროთი. პქონდა ვერცხლის ჩარჩო და სახელური.⁴⁷²

კატალოგის მიხედვით, ერთი წლის შემდეგ მუზეუმში ხელნაწერთა რაოდენობა გაიზარდა 484 ერთეულამდე. სიგელ-გუჯართა რიცხვი—944 მდე, ხოლო ნივთების რაოდენობამ 102 ცალს მიაღწია.⁴⁷³

მუზეუმის ფონდებში დაცული ექსპონატებიდან განსაკუთრებით ღირებული იყო ხელნაწერები და ეტრატები. მათ უდიდესი მნიშვნელობა ექონდათ არა მარტო ქართული ეკლესიის ისტორიისათვის, არამედ ჩვენი მეზობელი ქვეყნებისა და მთელი მართლმადიდებელი ეპარქიების წარსულის კვლევისათვის. ამ მხრივ აღსანიშნავი იყო: შემოსულობათა დავთარში პირველ ნომრად გატარებული XI საუკუნის ეტრატ-გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებათა კრებული, თარგმნილი ექვთიმე მთაწმინდელის მიერ და გადაწერილი 1031 წელს კონსტანტინეპოლში; მე-19 ნომრით — X საუკუნის მრავალთავი, დამკვეთნი იოანე მტბვეარი და მამა თევდორე; № 24— ევრემ მცირეს— XI საუკუნის დიალექტიკა; № 51—ვახტანგ VI სტამბაში დაბეჭდილი ბიბლია; №93—პრაკლიტონი 1093 წელს გადაწერილი ათანასე არვანდ-ყოფილის მიერ ოპისის ნათლისმცემლის მონასტერში და სხვა.⁴⁷⁴

1902 წლის 13 ივნისს მუზეუმის ხელმძღვანელობა და საცავში დაცული მთელი ქონება ჩაიბარა ალავერდის ეპისკოპოსმა დიმიტრიმ. ამასთან დაკავშირებით მუზეუმში ჩატარდა ინვენტარიზაცია. ჩაბარებას აწარმოებდა მღვდელი პ.

⁴⁷² Тифлисское церковное дрелехранилище, ტფ., 1898, გვ. 108.

⁴⁷³ Джанапшвили М., Каталог церковного музея Груз. экзархата, 1899, გვ. 15.

⁴⁷⁴ Жордания ф., Описание рукописей Тифлисского церковного музея, ნაწ. I,

ტფ., 1903, გვ. 95.

კარბელა შვილი. შეჯერებას დაესწრო კომიტეტის მთელი შემადგენლობა. გაირკვა, რომ სიძველეთსაცავში დაცული ნივთები შეესამამებოდა საინვენტარო დაეთარებში და კატალოგებში დაფიქსირებულ რაოდენობას. ადგილზე არ აღმოჩნდა მხოლოდ 2 ხელნაწერი, რომლიც ვეზარქოსის ნებართვით შესასწავლად გატანილი ჰქონიათ ექ. თაყაიშვილს და მოსკოველ პროფესორს ა. სპასკის.⁴⁷⁵

ეპისკოპოს დიმიტრის შემდეგ მუზეუმის ხელმძღვანელები იყვნენ ეპისკოპოსები: ეფიმი(1904—1905 წწ.), პეტრე(1905—1909წწ.), დავითი(1909—1911წწ.) და ანტონი(1911—1917წწ.).

1908 წლისათვის საეკლესიო მუზეუმში 1040 ხელნაწერი და ძველებური წიგნი ითვლებოდა, რომელთა ფურცლების რაოდენობა 30900 შეადგენდა.

1913 წელს ექსონატა საერთო რაოდენობა საეკლესიო მუზეუმში უკვე 3114 ნომერს ითვლიდა: აქედან ხელნაწერი იყო 1075 ერთეული, 1074—სიკვლ-გუჯარი, 183—საეკლესიო ნივთი, 116—საეკლესიო ჭურჭელი და ჯვარი: მათ შორის იყო დავით კურაპალატისა და რუსეთის პირველი ხელმწიფის მიხეილ თევდორეს-ძის ჯვრები, 142—ძველებური ხატი, და სხვა საეკლესიო ნივთები, 102—ცალი ქვა. მათ შორის XI საუკუნის და 993 წლით დათარიღებული; 50—საბრძოლო იარაღი, 215—ძველი მონეტა და 158—ახლად დაბეჭდილი სასულიერო წიგნი.⁴⁷⁶

საეკლესიო ნივთებიდან განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს დავით III ჯვარი. იგი გორის მაზრის სოფელ ბრეთში მარანში მიწის თხრისას უპოვია გლეხ ა. ქართველიშვილს და ჩაუბარებია ადგილობრივ ეკლესიისათვის, შემდეგ კი თავად გრ. დიასამიძის ინიციატივით იგი გადაეცა საეკლესიო მუზეუმს. ვერცხლის ჯვარი მოთქრულია. მას აქვს ასომთავრული წარწერა: "ქრისტე ადიდუ დღევრძელობით დავით კურაპალატი, ამინ. ოსტატი ასათ".

ასევე საინტერესო იყო ვერცხლის მოთქრული რუსული ჯვარი, რომელიც ეკუთნოდა რუსეთის რომანოვების სამეფო დინასტიის პირველ წარმომადგენელს მიხეილ თევდორეს-ძეს. ჯვარს წინა მხრიდან ჰქონდა წარწერა: "Повелением Великаго Государя Царя и Великаго князя Михаила Федоровича всея Руси и отца его Великаго Государя Святейшаго патриарха Филорета Никитича

⁴⁷⁵ გაზ. "ივერია", 1902 წლის 30 ივნისი, №128.

⁴⁷⁶ Джанашивили М., Церковный музей. в кн. "Летопис Грузии". 1913, გვ. 99.

Московского и всея Руси зделанъ сей крест къ Василию Кесарийскому.⁴⁷⁷

საეკლესიო მუზეუმის ისტორიის პირველ ეტაპზე თუ უმეტესად მოძიებით-შემგროვებლობით საქმიანობაზე კეთდებოდა აქცენტი, შემდგომ უპირატესად ყურადღება დაეთმო მუზეუმის ფონდებში დაცულ მასალათა მეცნიერულ შესწავლას. მუზეუმში შემოტანილი ხელნაწერები კომიტეტის თავმჯდომარის მიერ შესასწავლად ნაწილდებოდა წევრებს შორის. მათზე შეადგენდნენ რეფერატებს, რომლებსაც საჯაროდ ეცნობოდნენ სამეცნიერო სხდომებზე. რეფერატში მოცემული უნდა ყოფილიყო ექსპონატის აღწერილობა, შინაარსი, მისი ანალიზი და მნიშვნელობა. ამ სამუშაოებში ჩაბმული აღმოჩნდა იმდროინდელი საქართველოს თითქმის ყველა თვალსაჩინო მუშანიტარული დარგის მეცნიერი. მუზეუმის მასალებზე ასევე ნაყოფიერად მუშაობდნენ რუსეთიდან და საზღვარგარეთიდან ჩამოსული სწავლულები და სტუდენტები.

მუზეუმის ექსპონატებს მსოფლიოს სამეცნიერო საზოგადოება პერიოდული ორგანოს—“საქართველოს ეზარქატის მაცნეს” და კატალოგების მეშვეობით ეცნობოდა. ამ მხრივ, აღსანიშნავია თედო ჟორდანიის და მოსე ჯანაშვილის მოღვაწეობა. 1902 და 1903 წლებში გამოქვეყნდა თ. ჟორდანიას მიერ შედგენილი “საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობის” I და II წიგნი, ხოლო 1908 წელს — III წიგნი, რომლიც შეადგინა მოსე ჯანაშვილმა. მანვე 1898, 1889, 1913, 1914 და 1916 წლებში გამოსცა “საქართველოს ეპარქიის საეკლესიო სიძველეთსაცავის” კატალოგები. ამ გამოცემათა უმრავლესობა გამოსულია რუსულ ენაზე.

მუზეუმსა და იქ დაუნჯებულ ექსპონატების მნიშვნელობაზე ხაზგასმით მიუთითებდა პეტერბურგის სასულიერო აკადემიის პროფესორი, თეოლოგიის დოქტორი ი. სოკოლოვი: “სიონის ტაძართან არსებულ საეკლესიო მუზეუმში მოგროვდა მრავალფეროვანი შინაარსის მქონე ქართული წერტილობითი ძეგლები, როგორც ხელნაწერები და ძველი ნაბეჭდი წიგნები, ასევე ქართული საეკლესიო სიძველეთა ბევრი ნიმუში. მუზეუმში დიდ სამეცნიერო ინტერესს იწვევს, ხოლო მისი ინვენტარი ქართველოლოგთა მხრიდან იმსახურებს დაწვრილებით შესწავლას. ქართული ხელნაწერების გარეშე შეუძლებელია საეკლესიო ქართველოლოგიის სფეროში პროდუქტიული სამეცნიერო მუშაობა... უფრო მეტიც, ბიზანტიური პერიოდის

⁴⁷⁷ Каталог предметам церковного музея Грузинского духовенства, 1914, გვ. 42.

ბერძნულ-აღმოსავლური ეკლესიის ისტორიის ბევრი საკითხის საკვლევად ქართულ ხელნაწერთა ცნობების შემოტანა სამეცნიერო მიმოქცევაში აუცილებლობას წარმოადგენს.⁴⁷⁸

ფონდებში თავმოყრილი ხელნაწერების საფუძველზე საეკლესიო მუზეუმმა არაერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი გამოქვეყნა: ა) თ. ყორდანიას--ქრონიკები, მეფე დავითის ანდერძი, შიო-მღვიმის მონასტრის სიგელი; ბ) მ. ჯანაშიელის--საეკლესიო მუზეუმის პერგამენტის ხელნაწერები, ეგვიპტის ნისიმის ეკლესიის შესახებ, გ) კ. კეკელიძის--ლიტურგიული ძეგლები, დ) ექ. თაყაიშვილის--არქეოლოგიური ძიებანი, ე) პ. ინგოროყვას--ქართული სასულიერო პოეზია VIII-XIII საუკუნეებში, ე) ე. ნიკოლაძის--საეკლესიო კრებები XVIII საუკუნეში, ზ) ა. ნატროვეის--ივერიის მონასტრის ისტორია, და სხვა. სამუზეუმო მასალაზე დაყრდნობით შედგა: 1. ქართული ბიბლიის ისტორია, 2. ქართულ-რუსული დექსიკონი, 3. პალეოგრაფიული ცხრილები, და 4. მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოებისათვის გადაიწერა ურბნისის სახარება.⁴⁷⁹

მუზეუმის კომიტეტის ძალისხმევით გამოიცა 20-მდე წიგნი. მათ შორის: ა) აბო თბილელის ცხოვრება, ბ) ძველი ქართული არქიერატკონი, გ) 1074 წლის ათონის ქართველთა მონასტრის კრებული, დ) კათალიკოს არსენის თხზულება--ცხოვრება წმინდა ნინოსი (X ს.) ე) იოანე ბოლნელის ქადაგებანი, ზ) დაუჯდომელი და სხვა.⁴⁸⁰

ამ შრომებში მოყვანილ და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილ მუზეუმის ხელნაწერების მეშვეობით ბევრ მნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენას მოეფინა ნათელი. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესო იყო VI-XIII საუკუნის ეტრატები, რომლებიც ეხებოდნენ მეფე გუბაზსა და ბიზანტიის ისტორიას, ათონის მთაზე ივერთა მონასტრის დაარსებას, ქართველ წმინდა მამების და მონაზონთა ღვაწლს და სხვა.

საეკლესიო მუზეუმის საგანძურიდან განსაკუთრებულ აღნიშვნას იმსახურებს საცავში № 529-ით გატარებული გ. წ. "ციმისხის ეტრატი"--ათონის ქართველთა მონასტრის კრებული. იგი შეიქმნა 1074 წელს და მის შინაარსს შეადგენს: ისტორიები, ბიოგრაფიები, გალობები და სინოდიკა (აღაპები). კრებული იწყება გიორგი მთაწმინდელის მიერ 1066 წელს დაწერილი

⁴⁷⁸ ურბ. "Церковный вестник", პეტროგრადი., 1914, № 30, გვ. 6.
⁴⁷⁹ Джанашивили М., Церковный музей, в кн. "Летописи Грузии", ტფ. 1913, გვ. 100.
⁴⁸⁰ Церковный музей духовенства Грузинской епархии, ტფ., 1916, გვ. 7.

ვრცელი წერილით, რომელიც ეხება წიგნის დამკვეთს ექვთიმე ათონელს (1028 წ.), მის მამას იოანეს და ცნობილ სარდალს თორნიკე ერისთავს, რომელიც მოღვაწეობდა X საუკუნის II ნახევარში. კრებულში შეტანილია: ა) ილარიონ ქართველის ცხოვრება, რომელმაც იმპერატორ ვასილის დროს (867 წ.) დაარსა თესალონიკის ქართველთა მონასტერი და ბ) იოანე ღვთისმეტყველის მოგზაურობა, რომელიც შედგენილია მისი მოწაფის და თანამგზავრის პროხორის მიერ. კრებული მთავრდება ქართული სიწმინდეების საპატრიარქოლოდ აღაველნილ გალობებით.⁴⁸¹

აღნიშნული კრებული უძვირფასეს ცნობებს იძლევა საქართველოს იმ მეფეებზე, რომლებსაც სამსახური გაუწევიათ ან რაიმე შეუწირავთ მონასტრისათვის. მათ შორის მოხსენიებულია თამარ მეფე და ბიზანტიის იმპერატორი, ეროვნებით სომეხი, იოანე ციმისხი-ჩიმიშკიანი (969-976წწ.) რომელიც თავის ხაზინიდან ყოველწლიურად 244 დრაჰკანს უხდიდა მონასტერს. გაზ. "ივერია" 1900 წელს წერდა: "ხელნაწერი ფრიად შესანიშნავია საეკლესიო ისტორიის მეცნიერებისათვის. აქ ჩართულია მრავალ დღემდე უცნობი წმინდანთა სახელები და მათი ცხოვრება. ქართველ წმიდათაგან ჩართულია ილარიონ ქართველის, წმ. ეფთვიმეს და მისის მამის იოანეს დღესასწაული. სვინაქსარს დართული აქვს ტიბიკონური საჩვენებელი და წარწერანი თვით გიორგი მთაწმინდელისა. წინათ სვინაქსარი შიომღვიმის ღაგრის საკუთრება ყოფილა".⁴⁸²

1916 წელს მუზეუმში სულ ირიცხებოდა 1116 ხელნაწერი და ძველებური წიგნი, 1017-სიგელ-გუჯარი, 184—საეკლესიო ნივთი და შესამოსელი, 120—ჯვარი და ჭურჭელი, 142—ხატი და პორტრეტი, 105—ქვის ნივთი, 50 კაჭის ძველებური თოფი, 215—ძველი მონეტა, 650—ახლად დაბეჭდილი წიგნი.⁴⁸³

საეკლესიო მუზეუმში თავდაპირველად თავის ხარჯებს მხოლოდ შემოწირულობების გზით შემოსული თანხებით ფარავდა. უნდა აღინიშნოს ეგზარქოს ფლაბიანეს, ეპისკოპოსების ლეონიდეს, კირიონის, არქიმანდრიტების დოსითეოსის, ესტატეს და სხვათა ფინანსური დახმარებები. 1897 წლიდან მუზეუმს თბილისის საეპარქიო სანთლის ქარხნის

⁴⁸¹ Джанашивили М., Пергаментный рукописи музея, в кн. "Летопис Грузии", ტფ., 1913, გვ. 101.

⁴⁸² გაზ. "ივერია", 1900 წლის 3 ნოემბერი, № 240.

⁴⁸³ Церковный музей духовенства Грузинской епархии, ტფ., 1916. გვ. 7.

შემოსავლებიდან ყოველწლიურად დაენიშნა 1000 მანეთი. მაგრამ ეს თანხა არ იყო საკმარისი. ქრონიკული უსახსრობის პირობებში გაძნელებული იყო საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში ექსპედიციების მოწყობა, ზირდა ექსპონატების შექმნაც. მაგრამ ხშირად მდგომარეობას ამსუბუქებდა საქმისადმი უანგარო თავდადება, სხვადასხვა პირებისა და საზოგადოებებისგან მიღებული დახმარება. ამ მხრივ აღსანიშნავია 1902 წლის ნოემბერში დიდი მთავრის გიორგი მიხეილის-ძისა და მისი მეუღლის მარიამის მიერ გაღებული თანხები. იმავე წლის დეკემბერში არაგვის ერისთავის ოჯახმა მუზეუმს შესწირა XIII საუკუნის 303 ფურცლიანი სენაქსარი და სხვა.⁴⁸⁴

მიუხედავად სახსრების ნაკლებობისა, მუზეუმი ზოგჯერ ახერხებდა ექსპონატების შექმნასაც. როგორც ანგარიშებიდან ჩანს, 1900-1901 წლებში შეუძენიათ ვერცხლით გაწყობილი ბროლის სურა წარწერით: "საქართველოს კათოლიკოსის მეფის ძის ანტონისა არის, 1811 წ.", გიორგი მეფის ბეჭედი, რომაული ხმალი, ძველებური კრამიტი ჯვარის გამოსახულებითა და ასომთავრული წარწერით, ბრინჯაოს კერპი, ქართული და ასირიული ვერცხლის მონეტები და სხვა.⁴⁸⁵

საეკლესიო მუზეუმს ეკავა სიონის საკათედრო ტაძრის ეზოში ორსართულიანი შენობა, რომელიც თავის დროზე ეკლესიის ძმათა საბჭომ ააგო და მოიყვანა წესრიგში. 1899 წლის 29 ნოემბერს ეგზარქოსმა ფლაბიანემ ეს შენობა სასულიერო წოდების საკუთრებად გამოაცხადა. მანვე იკისრა აგრეთვე შენობის მიმდინარე შეკეთებებისა და საჭირო სამეურნეო ხარჯების გაღება. XX საუკუნის დასაწყისში გამოირკვა, რომ აღნიშნული ნაგებობა ვეღარ აკმაყოფილებდა მუზეუმის მოთხოვნებს და დადგა ახალი მუზეუმისთვის შესაფერისი შენობის აგების საკითხი. მაგრამ რადგან ვერ მოხერხდა ახალი შენობის ასაგები თანხის შეგროვება, გადაწყდა, რომ მუზეუმი გადატანილიყო ქალაქგარეთ, ვერაზე. აქ არსებულ სასულიერო სემინარიის შენობაში. ამ წინადადებას აზრთა სვადასხვაობა გამოიწვია. "ცნობის ფურცელი" აცხადებდა: "ადგილობრივ მთავრობას გადაუწყვეტია, რომ საეკლესიო მუზეუმი, რომელიც სიონის ტაძრის შენობაშია, გადაიტანოს ვერაზე და მოათავსოს სასულიერო სემინარიის ახალს შენობაში". ამასთან ერთად,

⁴⁸⁴ გაზ. "ივერია", 1902 26/XI № 253; 1902 10/XII № 364.

⁴⁸⁵ Краткий отчет по церковному музею за 1900-01 гг., ст. 14.

გაზეთი რჩევას იძლეოდა: "დღეს მუზეუმი ადვილი მისადგომია. თუ მართლა იგი ვერაზე გადაიტანეს, მაშინ ვერ შეძლებენ იმ სიშორეზე სიარულსა."⁴⁸⁶ ამ და სხვა მიზეზების გამო საეკლესიო მუზეუმს გაფართოება აღარ ღირსებია. მომდევნო წლებში განვითარებულმა მოვლენებმა მუზეუმის მდგომარეობა კიდევ უფრო დაამძიმა.

ამასთან ერთად, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მუზეუმის გამოფენები და აქ დაცული ექსპონატები დიდ ინტერესს იწვევდნენ საზოგადოებაში. მათ ათვალიერებდნენ არა მარტო თბილისის, არამედ საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებიდან სპეციალურად ჩამოსული სტუმრები. საგამოფენო დარბაზებში გაკვეთილები და თემატური საუბრები უტარდებოდათ სასულიერო სასწავლებლის მოსწავლეებს. თუ 1898 წელს მუზეუმი დაუთვალიერებია 18000 ადამიანს, ეს რიცხვი 1916 წლისათვის 40000-მდე გაზრდილა.⁴⁸⁷ დამთვალიერებელთა შორის იყვნენ ქვეყნის უმაღლესი პირები, საიმპერატორო ოჯახის წევრები, დიდი მთავრები, მინისტრები, სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატები, საულიერო წოდების წარმომადგენლები და სხვა. მუზეუმში ხშირად ტარდებოდა ექსკურსიები, როგორც იმპერიის სხვადასხვა ქალაქებიდან, ისე ევროპის, აზიისა და ამერიკის ქვეყნებიდან. მაგალითად, 1913 წელს იგი დაუთვალიერებია კიევ—პეჩორის ლავრისა და იაპონელ სასულიერო პირებსაც. მუზეუმმა ღირსეული მასპინძლობა გაუწია 1881 წელს თბილისში ჩატარებულ არქეოლოგთა V საერთაშორისო ყრილობისა და 1913 წელს შემდგარ რუს ბუნებისმკვლევართა და ექიმთა XIII ფორუმის დელეგატებს.

მუზეუმში დაცულ ხელნაწერებისადმი დიდ დაინტერესებას იჩენდნენ სხვადასხვა სამეცნიერო დაწესებულებები: 1911 წელს რამოდენიმე ხელნაწერი შესასწავლად გაიგზავნა საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიაში, აზიის მუზეუმში და სხვა.

მუზეუმის ექსპოზიციებისა და ფონდებში დაცული ექსპონატების მოწონებაზე კარგად შეტყვევებს სტუმართა ის გამოხმაურებები, რომლებიც მოყვანილია ამ დაწესებულების ანგარიშებში. მაგალითად, კიევის სასულიერო აკადემიის რექტორი, არქივისკოპოსი პლატონი 1903 წლის 7 ივლისს წერდა: "განმაცვიფრა მუზეუმში თავმოყრილმა მეცნიერებისა და

⁴⁸⁶ გაზ. "ცნობის ფურცელი", 1909 წლის 26 ნოემბერი, №2681

⁴⁸⁷ Церковный музей духовенства Грузинской епархии, ტფ. 1916 გვ. 7.

მსოფლიოსათვის უცნობმა ლიტურგიული და საეკლესიო-ისტორიული მნიშვნელობის ხელნაწერთა სიუხვემ. ვისურვებდი, რომ ქართველ მოსწავლეს ახალგაზრდობას განსაკუთრებული ყურადღება მიექციოს ამ იშვიათი განძისათვის.⁴⁸⁸ პეტერბურგელი პროფესორი ანდრეი პრახოვი 1911 წლის 6 ოქტომბერს აღნიშნავდა: “ქართული საეკლესიო-არქეოლოგიური მუზეუმის დათვალიერებამ წარუშლელი შთაბეჭდილება დატოვა ჩემზე, როგორც მაღალმხატვრული ქართულ სიძველეთა სიმდიდრით, ისე ამ საგანძურის აღწერით”.⁴⁸⁹ ანალოგიურ მოსაზრება გამოუთქვამს ცნობილ მეცნიერებს პ. უვაროვას, რ. კონდაკოვს და სხვებს.

მუზეუმში მოსულ დამთვალიერებელს აუცილებლად აჩვენებდნენ აქვე სიონის ტაძარში დასვენებულ ქართველი ერის ერთ-ერთ ღირშესანიშნავ ისტორიულ ნივთებს—წმ. ნინოს ჯვარს და სიონის ღვთისმშობლის ხატს, რომლებიც დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდნენ მნახველებზე: ზომით 1,4 ადლის სიგრძის და 0,3 ადლის სიგანის ჯვარი ჩასმული იყო ფარჩის შალითაში და დაფარული იყო ვერცხლის ჭედურობით. IX-X სს. ხელნაწერების მიხედვით იგი ქართველთა განმანათლებელს წმ. ნინოს თავის თმებით შეუკრავს ვაზის ტოტებისაგან. ეს ჯვარი 1749 წელს მიტროპოლიტ რომანოვს წაუღია რუსეთში და გადაუცია ვახტანგ VI ძის ბაქარისათვის. მის შვილიშვილს უფლისწულ გიორგის კი ჯვარი მიურთმევია იმპერატორ ალექსანდრე პირველისათვის. ამ უკანასკნელმა 1801 წლის 15 ოქტომბერს იგი წაუშპდგარა თბილისში შემოსულ რუსთა ჯარს და მას აქვთ წმ. ნინოს ჯვარი დაუნჯებულა სიონის საკათედრო ტაძარში. რაც შეეხება სიონის ღვთისმშობლის ხატს, იგი შემკულია 70 ცალი აღმასით, 200—ღალით, 160—იაგუნდით, 90—ზურმუხტით, 70—ფირუზით და 600—მარგალიტით და სხვა ძვირფასი თვალთ.⁴⁹⁰

საეკლესიო მუზეუმი საქველმოქმედო საქმიანობითაც გამოირჩეოდა. მუზეუმის ბიბლიოთეკით არა მარტო უფასოდ სარგებლობდა საზოგადოება, არამედ მისი სასულიერო წიგნებით მარაგდებოდა თბილისის სხვადასხვა სასწავლებელი. მუზეუმს წიგნები შეუწირია პეტერბურგში არსებულ “ქართულ

⁴⁸⁸ Краткий отчет по церковному музею за 1900-01 гг. გვ. 7.

⁴⁸⁹ Церковный музей духовенства Грузинской епархии, ტფ. 1916. სტ. 13.

⁴⁹⁰ Церковный музей духовенства Грузинской епархии, ტფ. 1916. გვ. 13.

სამეცნიერო წრისათვის", ყარსის ქალთა გიმნაზიისათვის და სხვა.⁴⁹¹

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ეკლესიაზე ტოტალური შეტევის პერიოდში, ფუნქციონირება შეწყვიტა საეკლესიო მუზეუმმა. მის ფონდებში დაუნჯებული ექსპონატები გადავიდა განათლების სახალხო კომისარიატის გამგებლობაში და 1921 წელს გადაეცა თბილისის უნივერსიტეტის სიძველეთსაცავს. მთელი მასალის გადაცემა ოფიციალურად დაევალა მოსე ჯანაშიელს. უნივერსიტეტის სიძველეთსაცავის ხელმძღვანელები კორნელი კეკელიძე და აკაკი შანიძე რაშოდენიმე თვის განმავლობაში იბარებდნენ ექსპონატებს. იგი მოათავსეს უნივერსიტეტის შენობის მე-3-ე სართულზე. რაც შეეხება მ. ჯანაშიელს, ისიც გადაიყვანეს უნივერსიტეტში და დანიშნეს სიძველეთსაცავის გამგის ასისტენტად.

მოგვიანებით, უნივერსიტეტში განთავსებული საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები სამთავრობო გადაწყვეტილებით შეუერთდა საქართველოს მუზეუმის ფონდებს. მის ბაზაზე მუზეუმში 1929 წელს ჩამოყალიბდა ხელნაწერთა განყოფილება პავლე ინგოროყვას მეთაურობით. საეკლესიო მუზეუმის კოლექციებმა აქ შეინარჩუნეს საკუთარი სახელები და მათ ფონდებს მიეცათ ცალკე ლიტერი. იგი აღირიცხებოდა პირობითი ასოითი ნიშნით-A, საეკლესიო მუზეუმში ექსპონატების მოამაგემ და მცველმა მოსე ჯანაშიელმა საქართველოს მუზეუმში კონსერვატორის თანამდებობა დაიკავა.⁴⁹²

ამრიგად, XIX საუკუნის II ნახევრსა და XX საუკუნის დასაწყისში საეკლესიო მუზეუმმა დიდი ეროვნული მისია იკისრა, როცა სათავეში ჩუდგა ქართველი ერის სულიერი და მატერიალური კულტურის ძველ ნაშთთა შეკრების, შესწავლისა და გადარჩენის საქმეს. თავის არსებობის მანძილზე იგი საეკლესიო ხელნაწერების, წიგნებისა და ნივთების მნიშვნელოვან განმთსაცავად ჩამოყალიბდა. საეკლესიო მუზეუმში რევოლუციამდელ თბილისში კავკასიის მუზეუმის შემდეგ ყველაზე დიდ და ღირებულ კოლექციებს ფლობდა, რომელიც დიდად აინტერესებდა სამეცნიერო სამყაროს. საეკლესიო მუზეუმის მეშვეობით მსოფლიოს საზოგადოება

⁴⁹¹ მუმლაძე მ., ნიკოლაიშვილი თ., საეკლესიო მუზეუმში თბილისში, გაზ. "ახალგაზრდა კომუნისტი" 1989 წლის 21 ოქტომბერი.

⁴⁹² საქართველოს უახლესი ისტორიის არქივი, ფ. 300, ან3, საქ. 140, ფ.

ახლოს გაეცნო და კარგი შთაბეჭდილება დატოვა ქართველი
ერის მდიდარი სულიერი და მატერიალური კულტურის
ნაშთებმა.

ეროვნული დაწესებულებების ქართველთა შორის წერა-
კითხვის გამავრცელებელი, საისტორიო და საეთოგრაფიო
საზოგადოებების და საეკლესიო მუზეუმების ექსპონატების
საქართველოს მუზეუმის ფონდებში თავმოყრას უდიდესი
მნიშვნელობა ჰქონდა. როგორც ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავდა
"ამის წყალობით საქართველოს მუზეუმი ჩვენი ქვეყნის უდიდეს
სამეცნიერო და საგანმანათლებლო დაწესებულებად გადაიქცა."

დიმიტრი ბაქრაძე

თედო ჟორდანიას

ა. ჯავახიშვილი და ნ. შარი ანისის გათხრებზე 1903წ.

სამეცნიერო ექსპედიცია შტახტაში 1904წ.

მოსე ჯანაშვილი

ვეკთიმე თაყაიშვილი

თავი IV

საქართველოს მუზეუმი (1919-1932წწ)

საქართველო 1918 წლის 26 მაისს კოლონიური უღლისგან განთავისუფლებისა და ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შემდეგ შეუდგა ახალი, დემოკრატიული რესპუბლიკის მშენებლობას, რამაც ხელსაყრელი პირობები შექმნა ძველი მუზეუმების, პირველ რიგში კავკასიის მუზეუმის ბაზაზე ახალი სამუზეუმო დაწესებულება ჩამოყალიბებულიყო.

ეროვნულ ხელისუფლებას კარგად ესმოდა კავკასიის მუზეუმის მნიშვნელობა და თავიდანვე მას დიდი ყურადღება დაუთმო. კავკასიის მუზეუმი, მოიაზრებოდა როგორც ქართველი ხალხის მატერიალური და სულიერი კულტურის უმნიშვნელოვანეს ნიმუშთა თავმოყრისა და დაცვის ცენტრი, რომლის საფუძველზეც შესაძლებელი იქნებოდა ეროვნული ინტერესების მატარებელი დაწესებულების შექმნა.

1918 წლის 3 ივნისს კავკასიის მუზეუმის დირექტორად დაინიშნა ამავე დაწესებულების გეოლოგიის განყოფილების გამგე ნოე მანუჭარის ძე ყიფიანი. ამასთან ერთად დაიწყო მოსამზადებელი სამუშაოები მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს ჩამოსაყალიბებლად. 1919 წლის იანვარში მთავრობის თაოსნობით დაარსდა სპეციალური კომისია, რომელსაც დაევალა მუზეუმის დებულების შემუშავება.

1919 წლის 1 აგვისტოს დამფუძნებელმა კრებამ და საქართველოს მთავრობამ მიიღო დეკრეტი კავკასიის მუზეუმის გაუქმებისა და მის ბაზაზე საქართველოს მუზეუმის დაარსების შესახებ.⁴⁹³ დეკრეტში აღნიშნული იყო: "1. გაუქმებულ იქნეს ქალაქ ტფილისში არსებული კავკასიის მუზეუმი. 2. დაარსდეს საქართველოს მუზეუმი, რომელსაც გადაეცეს კავკასიის მუზეუმის ყოველი უძრავი და მოძრავი ქონება და საქმე. 3. დამტკიცებულ იქნეს ამასთანავე დართული დებულება საქართველოს მუზეუმისა."⁴⁹⁴ დებულების შესაბამისად საქართველოს მუზეუმის მიზანსა და ამოცანებს შეადგენდა საქართველოს მეცნიერულად შესწავლის ხელშეწყობა, რისთვისაც თავი უნდა მოეყარა, მოეწესრიგებინა, შეენახა და მეცნიერულად დაემუშავებინა ყველა მასალა და კოლექცია,

⁴⁹³ სსმ არქივი, 1919 148/136, გვ. 19.

⁴⁹⁴ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1918-1921, თბ., 1990, გვ. 307.

რომლებიც შეეხებოდნენ საქართველოს და მისი მეზობელი ქვეყნების ფიზიკურ ბუნებას, ეთნოგრაფიასა და ისტორია-არქეოლოგიას.⁴⁹⁵

საქართველოს მუზეუმი შევიდა სახალხო განათლების სამინისტროს სისტემაში. მას განაგებდა სამეცნიერო საბჭო, რომელიც შედგებოდა დირექტორის, განყოფილების გამგეების და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭოს მიერ არჩეული 5 წარმომადგენლისგან.

დებულების მიხედვით, (მუზეუმი შედგებოდა ხუთი განყოფილებისაგან: გეოლოგიის, ბოტანიკის, ზოოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ისტორია-არქეოლოგიის.) დირექტორსა და განყოფილებათა გამგეებს ირჩევა სამეცნიერო საბჭო და ამტკიცებდა განათლების მინისტრი.

საქართველოს მუზეუმის სახსრებს შეადგენდა: ა) სახელმწიფო ხაზინიდან სახალხო განათლების სამინისტროს განკარგულებაში გადადებული განსაზღვრული თანხა და ბ) სპეციალური თანხა." "მუზეუმის სპეციალურ თანხას შეადგენდა: 1) მუზეუმში შესასვლელი გადასახადი, 2) შემოწირულობანი და 3) გამოცემათა და კოლექციათა დუბლიკატების გაყიდვით მიღებული შემოსავალი"⁴⁹⁶

(საქართველოს მუზეუმთან არსებობდა წიგნსაცავი, სადაც თავმოყრილი იყო ლიტერატურა ძირითადად საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების შესახებ. მას ეწოდა "საქართველოს მუზეუმის სამეცნიერო ბიბლიოთეკა.")

საქართველოს მუზეუმს რთულ პერიოდში მოუწია საქმიანობის დაწყება. პირველი მსოფლიო ომის, რევოლუციებისა და გართულებული საგარეო პოლიტიკის შედეგად, ქვეყანა ეკონომიკურად განანაგებული იყო. ისეთი დიდი დაწესებულების ნორმალური ფუნქციონირებისთვის, როგორც იყო მუზეუმი, საჭირო თანხები არსად ჩანდა. მუზეუმის გამოფენები დაიხურა, აქედან გამომდინარე სპეცთანხები აღარ იკრიბებოდა, ექსპედიციები ძალზე შეზღუდული მასშტაბებით ტარდებოდა, ახალი შენობის მშენებლობის დამთავრებას ჯერ კიდევ ბევრი აკლდა. მაგრამ სამაგიეროდ დიდ პოლიტიკურ და სოციალურ ძვრებთან დაკავშირებით შექმნილი ახალი ვითარება საიმედო

⁴⁹⁵ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1918-1921, თბ., 1990 გვ. 108.

⁴⁹⁶ იქვე გვ. 108.

⁴⁹⁶ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1918-1921, თბ., 1990, გვ. 108.

ნიადაგს ქმნიდა მუზეუმის ფუნქციონირების განახლებისთვის. პროვინული დამოუკიდებლობის აღდგენისა და ნაციონალური თვითშეგნების აღზევების ფონზე, ახალგაზრდა სახელმწიფოს ხელეწიფებოდა ყველა სიძნელის გადალახვა.

(უპირველეს ყოვლისა საჭირო იყო მუზეუმის გაეროვნულობა, როგორც მისი პირველი ქართველი დირექტორი ნოე ყიფიანი აღნიშნავდა: "კავკასიის მუზეუმის უმთავრეს ნაკლს შეადგენდა ის გარემოება, რომ მუზეუმში საკუთრივ საქართველო სუსტად ვახლდათ წარმოდგენილი. საქართველოს მუზეუმში უმთავრეს მიზნად ამ შემკვიდრებით გადმოცემული ნაკლის გამოსწორებას ისახავს".⁴⁹⁷ ეს პროცესი უნდა დაწყებულიყო კადრებიდან: 1919 წელს საქართველოს მუზეუმის სამეცნიერო საბჭომ დირექტორად ისევ აირჩია ნოე ყიფიანი.

ნოე მანუჩარის ძე ყიფიანი (1887-1966 წ.წ.): დაიბადა 27 იანვარს ხონის რაიონში, მოსამსახურის ოჯახში. 1903 წელს სწავლობდა ქუთაისის პროგიმნაზიაში. 1906 წელს დაამთავრა თბილისის კლასიკური გიმნაზია. სწავლა განაგრძო საზღვარგარეთ. 1912 წელს დაამთავრა პარიზის სორბონის უნივერსიტეტის საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტი.

1912-1913 წლებში საღისურტაციო ნაშრომის მომზადებასთან დაკავშირებით, მუშაობას იწყებს ალფრედ ლაკრუასთან, მოგვიანებით კი — მილ პოტან. 1915 წელს დაბრუნდა რუსეთში და თანამშრომლობდა აკადემიკოს ნიკოლოზ ანდრეუსოვთან. ამ უკანასკნელის წარდგინებით საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიამ იგი აირჩია კავკასიის მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილების გამგედ.⁴⁹⁸ ნოე ყიფიანმა ცხრა წელი დააყო მუზეუმში და გარკვეული კვალი დატოვა მის ისტორიაში.

საქართველოს მუზეუმში 1918 წელს მუშაობდა სულ 19 მუშაკი. მუზეუმში ახლადრამოყვალბებულ თბილისის უნივერსიტეტთან ერთად ახალგაზრდა ქართველ მეცნიერთა სამჭედლოდ იქცა.

1919 წლის სექტემბრიდან მუზეუმში მიიღეს ახალი თანამშრომლები: მინერალოგიის განყოფილების გამგედ — პროფესორი ალექსანდრე თვალჭრელიძე, ზოოლოგიის განყოფილების გამგედ — ზოოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი ივანე ჩხიკვიშვილი, ბოტანიკის განყოფილების გამგედ — ბორის შიშკინი, ბიბლიოთეკის გამგედ — ალექსანდრე სვანიძე, მის თანაშემწედ — ნინო ჭავჭავაძე. 1920 წლის 1 ივნისიდან არქეოლოგიის განყოფილების გამგედ — პროფესორი გიორგი ჩუბინაშვილი, მუზეუმის მდივნად — სოლომონ იორდანიშვილი, იგი

⁴⁹⁷ სსმ არქივი, 1920 149/137, ფ. 116.

⁴⁹⁸ ნ. ყიფიანის საოჯახო არქივი, ფ 15.

1920 წლიდან შეცვალა სერგი მაკალათიამ. პრეპარატორად მუშაობდა ელენე ამირაშვილი; ასისტენტებად — მარიამ ბარათაშვილი, ელისაბედ ქიქოძე, თანამშრომლებად — შადვა ამირანაშვილი, თამარ ამირეჯიბი, თინათინ დვალი, თამარ ლომინაძე, ალექსანდრე ლომაძე, გიორგი ვიბტაშვილი, მხატვარი ვეჟენი ლანსერე.⁴⁹⁹

მუზეუმის მუშაობაში უნივერსიტეტიდან ჩაერთვნენ საქართველოს თვალსაჩინო მეცნიერები და სახელოვანი მამულიშვილები.

1920 წლის 9 იანვარს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი ივანე ჯავახიშვილი ატყობინებდა მუზეუმის დირექტორს, რომ მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოში თბილისის უნივერსიტეტის წარმომადგენლებად არჩეული არიან: ექვთიმე თავაძეშვილი, გიორგი ჩუბინაშვილი, ალექსანდრე თვალჭრელიძე, სოლომონ ქურდიანი და ალექსი ნათიშვილი.⁵⁰⁰ მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს პირველი სხდომა გაიმართა 1920 წლის 1 იანვარს.

1919 წელს მუზეუმის დირექტორი განათლების მინისტრს სწერდა: "ცხადია მეტად რთულ სამეცნიერო დაწესებულებას, როგორც საქართველოს მუზეუმი თავისი ხუთი განყოფილებით და ბიბლიოთეკით, ერთ დღესაც არ შეუძლია მოაღუნოს მუშაობის მსგეველობა. მუზეუმი გარკვეულად სცდილობს, რომ საიმედოდ მომზადებული მუშაკნი შემოიკრიბოს თავის გარშემო და თავიდანვე დაამკვიდროს სწორი მეცნიერული კვლევა-ძიების ადათი. 12 მარტიდან მუზეუმმა მოიწვია რამდენიმე სპეციალისტი და ბიბლიოთეკარი და უკვირდება თუ რამდენად შეეფერება მათი მუშაობის უნარიანობა მუზეუმის არსებით მოთხოვნას. ვფიქრობ, რომ ამ მხრივ მუზეუმმა საიმედო გამოსავალი იპოვა"⁵⁰¹

მუზეუმი დიდ მატერიალურ გასაჭირს განიცდიდა. ამას მეტყველებს მის არქივში დაცული უამრავი ბარათი და მოხსენება, რომლებიც ვგზავნებოდა განათლების სამინისტროს. "მუზეუმის თანამშრომლები ეწვევიან მძიმე მუშაობას და ამასთან ერთად, ისეთ განსაკუთრებულ პირობებში, როგორიც არის მუზეუმის ჯერ კიდევ მოუწყობელი ლაბორატორიები და განყოფილებები. ჩვენი მუშაობა გაცილებით ძნელია, ვიდრე მასწავლებლისა და შესაძლებელია შრომის უნარის დაკარგვაც."⁵⁰²

⁴⁹⁹ სსმ არქივი, 1920, 149/137, ფ. 206

⁵⁰⁰ სსმ არქივი, 1920, 149/137, ფ. 140

⁵⁰¹ სსმ არქივი, 1919, 148/136, ფ. 37.

იტყობინებოდნენ მუზეუმიდან. ისინი უპირველეს ყოვლისა, თხოვდნენ ექსპონატების შესაწამლად და კოლექციების დასაცავად ნაფტალის, სპირტს, ფორმალისს, ქადაღდს, "მუზეუმის მსახურთათვის მანუფაქტურას, ფეხსაცმელს, შაქარს, საკონს, სანთელს" 502 და ა. შ.

მუზეუმის დირექტორი 1919 წელს მოახსენებდა ზემდგომ ორგანოებს: "ისეთ მდგომარეობაში დაგვიტოვეს იგი საქართველოს მუზეუმის დღევანდელ მუშაკებს, რომ ამ ეაშში მუზეუმის ხუთივე განყოფილება უდიდეს გასაჭირს განიცდის როგორც მათთვის აუცილებელი სამეცნიერო ლიტერატურის, ისე ლაბორატორიულ ხელსაწყოთა მხრივ, აღარას მოგახსენებთ იმ ბიბლიოთეკის შესახებ, რომელიც ზემოხსენებული მიზეზების გამო უკვე 5 წელია, რაც მოკლებულია საშუალებას მიიღოს ესა თუ ის ახალი მეცნიერული ნაშრომი." 503

მიუხედავად უდიდესი ინფლაციისა და საყოველთაო გაჭირვებისა, ხელისუფლება მაინც ცდილობდა რითიმე დახმარებოდა მუსეუმს.

1919 წლის 19 დეკემბერს დამფუძნებელმა კრებამ და რესპუბლიკის მთავრობამ მიიღეს დეკრეტი საქართველოს მუზეუმის შენობის დასამთავრებლად მნიშვნელოვანი სახსრების გამოყოფის შესახებ. 1919-1920 წლებში განათლების სამინისტრომ მუზეუმს "ნიუთების შესაძენად გადასცა 104,800 მანეთი. ხოლო სამეცნიერო, საგამომცემლო და საოჯახო ხარჯებიანთვის" 1920 წლის დასაწყისში სხვადასხვა ფონდებიდან ყოველთვიურად გამოიყოფოდა 3,333, 3750 და 1250 მანეთი. 504 ამ თანხებით მოხერხდა ექსპედიციებისა და მივლინებების მოწყობა. ელ. ქიქოძე გაემგზავრა გორის რაიონში, ნ. ყიფიანი - ორთაჭალის მიდამოებში, პ. სვიდერენკო - შორაპნის მაზრაში, ი. ჩხიკვიშვილი - კუმისის ტბაზე, ა. ლომაძე - ყარაიაზში, ა. მარკოვი - ფასანაურში, ა. თვალჭრელიძე - კინტრიშის ხეობაში, ბ. შიშკინი - აღმოსავლეთ გურიაში და სხვა.

მუზეუმი ამ თანხებით აგრეთვე ახერხებდა თავის სამუშაოებზე მაღალკვალიფიციური რუსი და უცხოელი სპეციალისტების მოწვევასაც: 1920 წლის ივნისში ბოტანიკური მასალების მოსაწესრიგებლად მიიწვიეს ალ. გროსკეიმი. ურმიის კოლექციების დასამუშავებლად - გ. მაიოროვი, ენტომოლოგიურ მასალებზე სამუშაოდ - პენზის საბუნებისმეტყველო მუზეუმის

502 სსმ არქივი, 1919, 148/136 , ფ. 79.
 503 სსმ არქივი, 1919, 148/136, ფ. 86.
 504 სსმ არქივი, 1920, 149/137, ფ. 122.

სპეციალისტი გრ. ოლსუფევი.⁵⁰⁵ ამ დაწესებულებისთვის პალეო-მნიშვნელოვანი გამოდგა ცნობილ ბოტანიკოს ნ. ვორთინხინთან თანამშრომლობა.⁵⁰⁶

1919 წელს დაისვა რესპუბლიკაში გაბნეული სამუზეუმო ნივთებისა და წიგნების საქართველოს მუზეუმში თავმოყრის საკითხი.) ამის ინიციატორად გამოდიოდა მუზეუმის დირექტორი ნ. ყიფიანი: “ჩვენი სახელმწიფოს ინტერესები გვიკარნახებს, რომ ყველა სამუზეუმო მასალა თავმოყრილი და დაცული იყოს საქართველოს მთავარ მუზეუმში”.⁵⁰⁷ აღნიშნულ ეტაპზე განსაკუთრებით სასურველად იქნა მიჩნეული შინამრეწველობის კომიტეტის მუზეუმის, აბასთუმანში დიდი მთავრის გიორგი რომანოვის კერძო ბიბლიოთეკის, ბორჯომის სატყეო მუზეუმის, ლიკანში რომანოვების სასახლის ნივთებისა და წიგნების მუზეუმისთვის გადმოცემა.

საქართველოს მუზეუმი გახდა ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლთა მეთვალყურეობისა და ისტორიული მნიშვნელობის ნივთთა დაცვის ცენტრი. 1920 წლის აპრილში საქართველოს მუზეუმთან დაარსდა ისტორიული მნიშვნელობის საგნების შექმნის ფონდი. ფონდთან ფუნქციონირებდა კომისია. 1920 წლის 24 მაისს კომისიის წევრებმა ე. თაყაიშვილმა და გ. ჩუბინაშვილმა განათლების სამინისტროს მიმართეს თხოვნით საარქეოლოგიო ნივთთა შესაძენი ფონდიდან 418500 მანეთის გამოყოფის შესახებ. ამ თანხით უნდა შეეძინათ: 1) კოლექციონერ ა. ტერ-ოვანეზოვისგან ნუმისმატიკური მასალა, რომელიც მოიცავდა 700-მდე ერთეულს, მათ შორის 400-მდე ვერცხლის, დანარჩენი სპილენძის (არშაკიდების, სასანიდების, ქართულ, რუსულ, რომაულ, ბერძნულ, ბიზანტიურ და სხვა) მონეტებს, 2) ორი ძველებური ხმალი, 3) ქართული ხელნაწერი წიგნი, 4) სამი ძველი ნაბეჭდი წიგნი (კონდაკი), 5) მოვერცხლილი ორი ყანწი, 6) ოქრომკედით ნაქარგი აბრეშუმის ბოხჩა, 7) ერეკლე მეფის ხანჯალი მინანქრიანი ოქროს ბუდით და 8) დამბაჩა.⁵⁰⁸ 1920 წელს მუზეუმმა შეიძინა ე. ბაგრატიონის, მ. ვაჩნაძის, გ. შერვაშიძის, ყაფლან, ორბელიანისა და მარიამ ერისთავის ოჯახებიდან სამკაული, იარაღი, ტანსაცმელი, ხალიჩები და სხვა ნივთები⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ სსმ არქივი, 1920, 149/137 ფ. 263.

⁵⁰⁶ საქართველოს ცენტრალური ისტორიული არქივი (შემდეგში - სცი არქივი), ფ. 1935, ან.1, საქ. 948, ფ. 6.

⁵⁰⁷ სსმ არქივი, 1919, 148/136, ფ. 51.

⁵⁰⁸ სსმ არქივი, 1920, 149/137, ფ. 163.

⁵⁰⁹ საქართველოს მუზეუმის საკოლექციო დაეთარი, გვ. 4-17.

ამავე წელს, ექ. თაყაიშვილს ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობის საგნების შესყიდვის ფონდიდან გამოუყვეს 300.000 მან. მუზეუმისთვის ძველი მონეტების, იარაღისა და ხელნაწერების შესაძენად. ამავე კომისიას 1920 წლის ოქტომბერში გაუგზავნია თხოვნა მხატვრული სურათების, ნუმიზმატიკური მასალისა და იარაღის საყიდლად, რისთვისაც ხაზინიდან გამოყვეს 150 ათასი მანეთი.⁵¹⁰

1919-1920 წლებში მუზეუმის მიერ განხორციელებული ექსპედიციების, ნივთების შესყიდვისა და შემოწირულობების გზით მუზეუმში შევიდა ბევრი მნიშვნელოვანი ექსპონატი. 1920 წლის მაისში ივ. ტყეშელაშვილმა მუზეუმს შესწირა ძველი ოსმალური ხმალი, ხანჯალი, თოფი, ფარი, ყალამგანი, დამბაჩა და სხვა.⁵¹¹ 1920 წელს მუზეუმმა ა. დადეშქელიანისაგან მიიღო საინტერესო ვერცხლის ნივთები: თამარისეული ლარნაკი, ეამყვისეული ჩარა (ფიალა), აგრეთვე 5 ერთეული ყელსაბამი და სურა.

ამავე დროს, აბასთუმნის სახელმწიფო მამულების მმართველმა გიორგი კოკჩაშვილმა მუზეუმს საჩუქრად გადასცა ახალციხის მახრასა და ბორჯომის ხეობაში შეგროვებული მდიდარი ზოოლოგიური და ბოტანიკური კოლექცია⁵¹² და სხვა.

საყოველთაო ანარქია და გამწვავებული საგარეო პოლიტიკური ვითარება გარკვეულად აისახებოდა მუზეუმის საქმიანობაზეც. 1919 წლის ბოლოს ხანგრძლივი კამათი ამტყდარა ამერ-იმერეთის სომხურ გრიგორიანული ეკლესიის ეპარქიის უბისკოპოს მხითარის მოთხოვნაზე, რომ ეწმიაძინის ეკლესიის მუზეუმს გადასცემოდა 1910 წელს კავკასიის მუზეუმის მიერ მიღებული ბითლისის მონასტრის უნიკალური კარი.⁵¹³

ამავე პერიოდში მუზეუმის დირექცია პროტესტს გამოთქვამდა იმ ფაქტის გამო, რომ ყოფილი კავკასიის მუზეუმის არქეოლოგიური განყოფილების გამგე ბ. ტერ-ავეტისიანი აპირებდა აზერბაიჯანისა და სომხეთის მთავრობებისათვის მიეყიდა 500-ზე მეტი სპარსულ-არაბული ხელნაწერი.⁵¹⁴ ეს ძვირფასი ექსპონატები ტერ-ავეტისიანმა მოიძია ანატოლიაში კავკასიის მუზეუმის მიერ განხორციელებული ექსპედიციის დროს და ამ მუზეუმის საკუთრებას წარმოადგენდა.

⁵¹⁰ სსმ არქივი, 1920, 149/137, ფ. 226.
⁵¹¹ სსმ არქივი, 1920, 149/137, ფ. 132.
⁵¹² სსმ არქივი, 1920, 149/137, ფ. 311.
⁵¹³ სსმ არქივი, 1919, 148/136, ფ. 132.
⁵¹⁴ სსმ არქივი, 1919, 148/136, ფ. 161.

საქართველოს მთავრობის ჩარევის შემდეგ ორივე ეს ინციდენტი მუზეუმის სასარგებლოდ დამთავრდა.

მუზეუმის მძიმე მატერიალური მდგომარეობა და მუზეუმის ძველი პრივილეგიების დაკარგვა თანამშრომელთა (განსაკუთებით არაქართველთა) მცირე ნაწილისათვის საბაზი გამხდარა არქეოლოგია-ეთნოგრაფიის განყოფილების ასისტენტ დ. გორდევის ინიციატივით პეტროგრადში გაგზავნილი წერილისა, რომელშიც იყო მოთხოვნა მუზეუმის ისევ რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში დაბრუნების შესახებ. წერილში ამის მთავარ მოტივად მოყვანილი იყო ის, რომ მუზეუმი მთელი კავკასიის საკუთრება იყო და არა მარტო საქართველოსი.⁵¹⁵ მთავრობის მიერ გადადგმულმა მტკიცე ნაბიჯებმა—კერძოდ, მუზეუმის ქართულ დაწესებულებად გამოცხადებამ, ძირშივე აღკვეთა ზემოთ აღნიშნული მოსაზრება.

1920 წლიდან დიდი ყურადღება დაეთმო მუზეუმის მეცნიერული პროდუქციის გამოქვეყნებასაც. საფუძველი ჩაეყარა პერიოდულ გამოცემებს:—“საქართველოს მუზეუმის მოამბე“-ს და “საქართველოს მუზეუმის შრომებს.“ ამ უკანასკნელის I ტომი გამოვიდა 1920 წელს და 1932 წლამდე სულ გამოიცა 8 ტომი, ხოლო “მოამბე“-ს გამოქვეყნება დაიწყო 1922 წლიდან და 1932 წლამდე სულ გამოვიდა 7 წიგნი.

მუზეუმის გამოცემათა ხელმძღვანელობა დავალებული მქონდა ჯერ გ. ჩუბინაშვილს, მოგვიანებით კი—გ. ჩიტაიას.

1919-1920 წლებში მოხერხდა ურთიერთობების აღდგენა ევროპის ანალოგიურ სამეცნიერო დაწესებულებებთან: პარიზის, ლონდონის, ბერლინის და რომის მუზეუმებთან. მათ დაიწვეს თბილისში თავიანთი გამოცემების გამოგზავნა.

1920 წელს საქართველოს მუზეუმს დაევალება ძველი ხუროთმოძღვრული ძეგლების შეკეთება-დაცვაზე თვალყურის დევნება და მზრუნველობა. დამფუძნებელმა კრებამ 1920 წლის 13 აგვისტოს დეკრეტით ამ სამუშაოებისთვის გამოყო 2 მილიონი მანეთი.⁵¹⁶ ამ ხაზით მუზეუმმა მოითხოვა თანხა გელათისა და მარტვილის მონასტრების სახურავების შესაკეთებლად და შესადგებად. ხელისუფლებამ ამ სამუშაოებისთვის გაიღო 800 ათასი მანეთი.⁵¹⁷ მუზეუმის სამეცნიერო საბჭომ გამოყო კომისია ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა შესასწავლად. მასში შევიდნენ: პროფ.

⁵¹⁵ ზილაშვილი ლ. „საქართველოს მეისტორიკ გაზ.“ თბილისი“, 2002, 25/V, № 15.

⁵¹⁶ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წლის 21 აგვისტო, № 188.

⁵¹⁷ სსმ არქივი, 1920, 149/137, ფ. 236.

გ. ჩუბინაშვილი, ინჟინრები ნ. სვეროვი და ა. კალგინი. ისინი გაემგზავრნენ მცხეთაში სვეტიცხოვლისა და ჯვრის მონასტრის მდგომარეობის გამოსარკვევად. ამის გარდა, მათ ევლანსერესთან ერთად შეისწავლეს კახეთის ძველები კერძოდ, ბოდბის წმინდა ნინოს, ალავერდისა და შუამთის ეკლესიების მდგომარეობა. შეკეთდა ვეჯინის ამადლებისა და ხირსის მონასტრების დაზიანებული საძირკველი და კედლები, მუზეუმის ფონდებში გადმოტანილი იქნა წრომის ეკლესიის მოზაიკის ფრაგმენტები.

ისტორიული და მხატვრული ნივთების მუზეუმში თავმოყრის უზრუნველსაყოფად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს დამფუძნებელი კრებისა და რესპუბლიკის მთავრობის 1920 წლის 28 მაისის დეკრეტს: "საისტორიო, საარქეოლოგიო, სამხატვრო და სხვა საკულტურო ნივთების საქართველოს რესპუბლიკიდან გატანის აკრძალვის შესახებ" ⁵¹⁸. საზღვარგარეთ გატანას არ კეჭმდებარებოდა: "1) ყოველგვარი მიწაში და სასაფლაოებში ნაპოვნი ნივთები ლითონისა, ძვლისა, თიხისა, მინისა და ხისა; 2) ყოველგვარი საეკლესიო ნივთი და სამკაული, ხატი, ჯვარი, ჭურჭელი, შესამოსელი, ქსოვილები, ნაკერ-ნაქარგი ნივთები, ხელნაწერი და ძველი ნაბეჭდი წიგნები, სიგელ-გუჯარი, ქანდაკებანი და ჩუქურთმიანი ქვები; 3) ყოველგვარი ძველი იარაღი, საომარი და საოჯახო; 4) ყოველგვარი ძველი სამკაული დედაკაცისა და მამაკაცისა; 5) ძველი ფულები, მედლები, მეტონები; 6) სურათები, ნახატები და მხატვრული ნაწარმოებები".

მნიშვნელოვანი იყო დამფუძნებელი კრებისა და მთავრობის 1920 წლის 30 მარტის დეკრეტი საქართველოს ეროვნული სამხატვრო გალერეის დაარსების შესახებ, ⁵¹⁹ რითაც თბილისში ერთ-ერთ დიდ სამუზეუმო დაწესებულებას--საქართველოს ხელოვნების მუზეუმს ჩაეყარა საფუძველი.

ამ პერიოდშიც მთავარ საკითხად რჩებოდა საქართველოს მუზეუმის - შენობის მშენებლობის დასრულება. დამფუძნებელი კრებისა და რესპუბლიკის მთავრობის 1919 წლის 19 დეკემბრის დეკრეტით მუზეუმის შენობის მშენებლობის დამთავრებისთვის გამოყო 5.500000 მანეთი. ⁵²⁰

⁵¹⁸ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1918-1921, თბ., 1990, გვ. 396.

⁵¹⁹ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1918-1921, თბ., 1990, გვ. 379.

⁵²⁰ ხცი არქივი, ფ. 1935, ან.1, საქ. 900, ფ. 14.

დაარსდა სპეციალური სამშენებლო კომისია, რომლის თავმჯდომარედ დაინიშნა გ. ჟურული. სამშენებლო კომისიას დაეკისრა მუზეუმის მთავარი კორპუსის ორი—სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ფრთის სასწრაფოდ დამთავრება. ხოლო განათლების სამინისტროს დაუვალა მშენებლობის პროცესის მეთვალყურეობა.

განათლების მინისტრმა 1920 წლის 5 აპრილს მთავრობის წინაშე აღძრა საკითხი იმის შესახებ, “რომ ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე გამავალი კვარტალი, სადაც მუზეუმის შენობაა აგებული და სადაც ამჟამად სხვა დაწესებულებებიც არიან მოთავსებული (ქალთა გიმნაზია და მთავრობის სტამბა), გადაეცეს მუზეუმს, ვინაიდან ამ შენობაში ადრე თუ გვიან თავი უნდა მოიყაროს საქართველოს სხვადასხვა მდიდარმა და დიდმა მუზეუმებმა, რომელთა ერთ შენობაში მოთავსება მოითხოვს მის გაფართოებას.”⁵²¹

1920 წელს გარკვეული თანხები გამოიყო აგრეთვე ფასადის მოსაპირკეთებლად. ამ თანხებით დაკონსერვებული მშენებლობა განახლდა და დაიწყო შენობის გადახურვის სამუშაოები.

დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებამ და ეროვნული სულისკვეთების აღმავლობამ, განაპირობა მუზეუმის შენობის ფასადის შეცვლის აუცილებლობა. ქართველი ერის სულიერი და მატერიალური კულტურის საცავს გარეგნული იერიც შესაბამისი უნდა ჰქონოდა.⁵²² ამიტომაც დაისვა მუზეუმის შენობის ფასადის გაფორმების ქართულ ეროვნულ არქიტექტურასთან მიახლოების საკითხი. ამისთვის სამშენებლო საქმეში ჩართეს ახალგაზრდა ნიჭიერი არქიტექტორები ნიკოლოზ სვეეროვი და ანატოლი კალგინი. მაგრამ შემდგომ პერიოდში განვითარებულმა ტრაგიკულმა პოლიტიკურმა ბატალიებმა კიდევ რამოდენიმე წლით შეაფერხა მუზეუმის შენობის მშენებლობის დასრულება.

ამრიგად, ახალგაზრდა ეროვნული მთავრობა ძალიან ხმეყას არ იშურებდა მუზეუმისთვის ნორმალური ფუნქციონირებისა და განვითარების პირობების შესაქმნელად, მაგრამ არ დასცალდა.

⁵²¹ სცი არქივი, ფ. 1935, ან. 1, საქ. 900, ფ. 6.

⁵²² სცი არქივი, ფ. 1935, ან. 1, საქ. 900, ფ. 6.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, მუზეუმს რთული პერიოდი დაუდგა: ხელისუფლების ცვლის კატაკლიზმებმა უდიდესი საფრთხე შეუქმნა მუზეუმში დაცულ ეროვნულ განძეულობას. მუზეუმის საუკეთესო ექსპონატები საქართველოს ხაზინასთან ერთად საზღვარგარეთ აღმოჩნდა გატანილი:

ყველაფერი დაიწყო 1921 წლის თებერვლის შუა რიცხვებში, როდესაც საბჭოთა რუსეთმა დამოუკიდებელი საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ სამხედრო აგრესია წამოიწყო.

13 თებერვალს მან დიდი ძალებით შემოუტია ვორონცოვკასა და სადახლოსთან. 20 თებერვალს მოწინააღმდეგე უკვე თბილისის მისადგომებთან იდგა და ყარაიაზის მხრიდან შეტევისთვის ემზადებოდა. ამ დღესვე წითელმა არმიამ დაიწყო საბრძოლო მოქმედებები შავიზღვისპირეთში ადღერის მხრიდანაც.

კოჯორსა და ტაბახმელასთან გააფრთხელმა ბრძოლებმა ცხადყო მდგომარეობის სერიოზულობა, რამაც საქართველოს მთავრობას გადააწყვეტინა თბილისიდან ხაზინისა და სამუზეუმო ძვირფასეულობის გახიზნა.

ექვთიმე თაყაიშვილი ამ მოვლენებთან დაკავშირებულ საფრანგეთში დაწერილ მოგონებებში გადმოგვცემს: "ტფილისის დატოვებამდე ორი დღით ადრე, მენშევიკური მთავრობის თავმჯდომარემ საღამოს გამოგვიცხადა, "ხვალ დილით ჩვენ ხაზინის ქონებას ვვაკუაციას ვუშვრებით და ქუთაისში ვგზავნით, საჭიროა მუზეუმის უძვირფასესი ნივთებიც გავხიზნოთ." შევატყობინე ეს ამბავი ყველა მუზეუმთა გამგეებს. მთელი დამე დაუცხრომლად იმუშავეს და დილით ყუთები მზად იყო. გამოვითხოვეთ "გრუზავიკი", ჩამოვუარეთ ყველა მუზეუმს და ყუთები გაიგზავნა ქუთაისში. სამუზეუმო ნივთების მეთვალყურედ ნ. ყიფიანმა, საქართველოს (ყოფილი კავკასიის) მუზეუმის გამგემ გააყოლა ჩვენგან კარგად ცნობილი იონა თამაშვილი,⁵²³ რომელმაც მოგვიტანა წერილობითი დამოწმება, ქუთაისის ხაზინამ უკლებლად მიიღო გაგზავნილი სამუზეუმო ნივთები. ის დამოწმება ყიფიანმა მე მანგენა".⁵²⁴

⁵²³ ვიქტორობ, აქ უზუსტობაა, იგი უნდა იყოს მუზეუმის ასისტენტი სოლომონ იორდანიშვილი.

⁵²⁴ თაყაიშვილი ექ, ქართული სამუზეუმო ქონების ისტორიისთვის, მრავალტომეულში—"დაბრუნება", ტ. I, თბ., 1991, გვ. 471.

საქართველოს მუზეუმის არქივში დაცულ დოკუმენტში, რომელიც შედგენილია 1921 წლის 17 თებერვალს №230 და ეგზავნება შინაგან საქმეთა მინისტრის მონადგომს, ვკითხულობთ: “საქართველოს საეთნოგრაფიო მუზეუმის გამგემ ექვთიმე თაყაიშვილმა, საეკლესიო მუზეუმის გამგემ კალისტრატე ცინცაძემ და საქართველოს მუზეუმის გამგემ ნოე ყიფიანმა იქონიეს რა მსჯელობა ფრონტზე შექმნილ მდგომარეობის შესახებ, დაადგინეს, რომ მათდამი რწმუნებულ მუზეუმთა უძვირფასესი საგნები ჩააბარონ ქუთაისის ხაზინას. აღნიშნულის გამო გთხოვთ გვიბოძოთ სათანადო საშუალება და მოწერილობა ქუთაისის ხაზინისადმი. მუზეუმთა მხრივ აღნიშნულ საგნებს გააყვება ორი მცველი”.⁵²⁵

1921 წლის 17 თებერვლითაა აგრეთვე დათარიღებული უახლესი ისტორიის არქივში დაცული დეკანოზ კალისტრატე ცინცაძის ბარათი მოსე ჯანაშვილისადმი: “ბ. მოსე! ინებეთ და წაბრძანდით მუზეუმში და რაც ძვირფასი ოქრო-ვერცხლის ნივთებია ჩაალაგეთ ყუთში და გააზავნეთ წერა-კითხვისა და საისტორიო მუზეუმების ნივთებთან ერთად. მასთან ჩააბარეთ ის ყუთი, რომელიც სიონში არის დაცული. ეს განკარგულებაა მისი უწმინდესობისა. დეკ. კ. ცინცაძე”.⁵²⁶

ძნელი დასაჯერებელია, ზემოთ ჩამოთვლილ მუზეუმების ხელმძღვანელებს ერთპიროვნულად, ზემდგომი ორგანოს-განათლების სამინისტროს გარეშე, მიეღოთ ასეთი გადაწყვეტილება. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს მოხდა მთავრობის ინიციატივით, ან ზეპირი დავალებით (რაზედაც მიუთითებს ექ. თაყაიშვილის ზემოთ მოყვანილი მოგონება). ყოველ შემთხვევაში, არქივებში რაიმე წერილობით საბუთს ან სამთავრობო ორგანოების გადაწყვეტილებას ამ საკითხზე ვერ მივაგენით.

ექ. თაყაიშვილი ემიგრაციიდან დაბრუნების შემდეგაც თბილისში დაწერილი მოგონების II ვარიანტშიაც იგივეს იმეორებს: “თბილისის დატოვებაზე რომ შეიქმნა ლაპარაკი, ნ. ჟორდანიამ თქვა: “განძეულია სულ ქუთაისში გადავიტანოთ და სულ ბოლოს ჩვენც წავალთ, რითაც მოგვიხერხდებაო. . . საზღვარგარეთ გაგზავნაზე არც კი გვიფიქრია და არც სიტყვა დაუძრავს ვისმე”.⁵²⁷

⁵²⁵ სსმ არქივი, 1921, 151/139, ფ. 47.

⁵²⁶ სუი: არქივი, ფ. 461 ან. 1, საქ. 79, ფ. 1

⁵²⁷ თაყაიშვილი ექ., რჩეული ნაშრომები, ტ. I, თბ., 1968, გვ. 345.

სამი დღის შემდეგ სამუზეუმო ნივთები უკვე ქუთაისის ხაზინაში იყო. მუზეუმის არქივში დაცულია ქუთაისის მთავარი ხაზინადარის ი. მისაბიშვილის 1921 წლის 20 თებერვლით დათარიღებული № 5695 შეტყობინება: "ქუთაისის ხაზინა გაცნობებთ, რომ მათ მიერ გამოგზავნილ მოწმობასთან ასისტენტ სოლომონ გიორგის-ძე იორდანიშვილის სახელზე თებერვლის 18-ის თარიღით №231, მისგან, იორდანიშვილისაგან მიიღო ხაზინის საღაროში შესანახად 12 ყუთი თოკებით შეკრული და მუზეუმთა სათანადო ღუქის ბეჭდით დაბეჭდილი და ერთი რკინის ცეცხლუკარება კასსა."⁵²⁸

მუზეუმიდან უძვირფასესი ექსპონატების გამოტანის გადაწყვეტილება ძალზე საპასუხისმგებლო იყო, მით უმეტეს, რომ იგი მიღებული იყო მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოსა და იმ დროს მოღვაწე ივანე ჯავახიშვილის, კორელი კეკელიძის, აკაკი შანიძის, გიორგი ჩუბინაშვილის და სხვათა გვერდის ავლით. მოგვიანებით ივანე ჯავახიშვილი მკაცრად შეაფასებს იმჟამინდელი ხელისუფლების ამგვარ ქმედებას.⁵²⁹

ქუთაისის ხაზინაში თავი მოიყარა საქართველოს მუზეუმებიდან და ეკლესია-მონასტრებიდან გამოტანილმა ძვირფასეულობამ. იქვე ჩაიტანეს მარტვილის, ხობისა და გელათის მონასტრების ნივთები, რაც ე. თაყაიშვილის შენიშვნით: "რა თქმა უნდა დიდი უტაქტობა იყო ნ. ჟორდანიასიძე და მაშინდელი კათალიკოსის ლეონიდესიც."⁵³⁰

საჩქაროდ შეკრებილი დიდძალი განძეულობა მოითხოვდა დახარისხებას, აღწერას და სათანადო ყუთებში მოთავსებას. ამას მთელი დღე და ღამე მოუნდნენ ექვთიმე თაყაიშვილი, მთავრობის მხრიდან ძვირფასეულის მეთვალყურედ დანიშნული ფინანსთა მინისტრის მოადგილე იოსებ ელიგულაშვილი, განათლების მინისტრი დავით კანდელაკი და თბილისის ხაზინის გამგე ი. ბუკი.

მალე მდგომარეობა კიდევ უფრო დაიძაბა. XI წითელი არმიის მიერ თბილისის დაკავების შემდეგ მოწინააღმდეგე ახლა უკვე სამი მხრიდან მოიწვედა წინ. 33-ე მსროლელი დივიზია და 38-ე ბრიგადა მამისონის უღელტეხილიდან უტევედა.

საჭირო გახდა ქუთაისის საჩქაროდ დატოვებაც. მთავრობამ ახალ რეზიდენციად ბათუმი შეარჩია და გადაწყვიტა საეკლესიო ძვირფასეულობისა და სამუზეუმო საგანძურის იქ გადატანა.

⁵²⁸ სსმ არქივი, 1921, 151/139, ფ. 48.

⁵²⁹ ჯავახიშვილი ი., შოთა რუსთაველისა და მისი ეპოქის გამოყენა, გაზ. "კომუნისტი", 1937 წლის 9 მარტი. №55.

⁵³⁰ თაყაიშვილი ექ., რჩეული ნაწერები, ტ. I, გვ. 345.

საქმე 93/10-7

ასეთი ძვირფასი ტვირთის ტრანსპორტირების საფრთხე უკვე ქუთაისის ხაზინიდან ბათუმის სადგურში გადაიტანის დროსვე გამოჩნდა, როდესაც სათვალავში დააკლდა ერთი ყუთი, რომელშიც ყველაზე უფრო ძვირფასი ნივთები იყო ჩალაგებული. დიდი ხნის უშედეგო ძებნის შემდეგ, "თავზარდაცემული დავრჩი-იხსენებს ექ. თაყაიშვილი-რაც საუკეთესო იყო დაკარგული შგონა. გადავწყვიტე აღარ გამოვსულიყავი ქუთაისიდან, სანამ იმ ყუთს არ იპოვნიდნენ." მაგრამ განათლების მინისტრის მოთხოვნით, იგი იძულებული გახდა გაყოლოდა ტვირთს ბათუმში. განძეულობა ბათუმში 2 მარტს ჩაიტანეს. აქ რკინიგზის სადგურის სატვირთო ბაქანზე ძვირფასეულობით დატვირთული ვაგონი მთელი ოთხი დღე-ღამის განმავლობაში იდგა მხოლოდ ე. თაყაიშვილისა და რამდენიმე ადამიანის ამარა.

არც ბათუმი აღმოჩნდა უსაფრთხო ადგილი. მის წინააღმდეგ შეიქმნა სპეციალური დამკერული ჯგუფი მე-18 საკავალერიო და 28-ე მსროლელი დივიზიების 53-ე და მე-9 ბრიგადების შემადგენლობით, რომელიც უტყვედა გოდერძის უღელტეხილიდან.

ბათუმში იმართებოდა დამფუძნებელი კრების უკანასკნელი სხდომები. საქართველოს მთავრობამ ამიერკავკასიაში საფრანგეთის წარმომადგენლის აბელ შვეალიეს რჩევით მიიღო გადაწყვეტილება, საფრანგეთში გაეხიზნა განძეულობა და თვითონაც იქ გადასულიყო. ექვთიმე თაყაიშვილს წინადადება მისცეს, მეუღლესთან ნინო პოლტორაცკაიასთან ერთად, მცველად გაყოლოდა განძეულობას საზღვარგარეთ. მთავრობის მხრივ კი განძის მეთვალყურედ კვლავ იოსებ ელიგულაშვილი რჩებოდა.

5 მარტს ძვირფასეულობა გადაიტანეს საფრანგეთის კრეისერ "ერნესტ რენანზე". მას აქ დაუმატეს ბორჯომის დიდი მთავრის სასახლიდან წამოღებული მდიდარი ბიბლიოთეკა, ზუგდიდის სასახლის დადიანისეული ნივთები და ის ერთი ყუთიც, რომელიც ქუთაისში დაკარგული ეგონათ. ხაზინისა და მუზეუმის განძეულობამ სულ 236 ყუთი, ერთი დიდი კალათა და 12 ტომარა შეადგინა.⁵³¹

11 მარტს გეგმა ბათუმი დატოვა და გვი კონსტანტინოპოლისაკენ აიღო. მასზე ექვთიმესა და თანმხლები პირებისათვის ადგილი არ აღმოჩნდა და ისინიც იძულებული

⁵³¹ თაყაიშვილი ექ., ქართული სამუზეუმო ქონების ისტორიისათვის, მრავალტომეულში—"დაბრუნება", ტ. 1, თბ., 1991, გვ. 475.

გამხდარან კერძო გემით 14 მარტს კონსტანტინოპოლში დაწეოდნენ კრეისერს.

თურქეთის ნავსადგურში ხაზინის ძვირფასეულობა ტომრებიდან ყუთებში გადააწყეს. საქართველოდან გახიზნულმა ტვირთმა სულ შეადგინა 248 ყუთი და ერთი კალათა. ყველაფერი ეს გადაიტანეს საფრანგეთის სამხედრო სატრანსპორტო გემ "ბოენ პოაზე". 20 მარტს ამ უკანასკნელმა დატოვა ნავსადგური და გეზი მარსელისაკენ აიღო. მარშრუტი ასეთი იყო: მერსინი-ალექსანდრეტა-ბეირუთი-ბიზერტა. 10 აპრილს საღამოს დასრულდა ფათურაკებით აღსავსე გზა და გემმა ღუზა მარსელის ნავსადგურში ჩაუშვა.

საფრანგეთში ჩატანილი განძეულის შემდეგი ბუდის შესახებ მოვიყვანთ ნაწყვეტს ე. თაყაიშვილის 1935 წლის 9 აპრილის წერილიდან ვუკოლ ბერიძისადმი: "ვინაიდან ზოგი სამუზეუმო ნივთები არეული იყო მთავრობის სხვა საქონელთან, ამიტომ მარსელში მოსვლისას მოვითხოვე კომისია, რომელიც გამოყოფდა სამუზეუმო ნივთებს სხვა ნივთებისაგან და მიიღებდა ზომებს მათი ჯეროვანი დაცვისათვის. კომისია შედგა ოთხი კაცისაგან, პროფ. ზურაბ ავალიშვილის, ანდრია დეკანოზიშვილის, იოსებ ელიგულაშვილის და ჩემ მყრ. ის ყუთები, რიცხვით 13, რომელნიც ტფილისის მუზეუმებიდან იყო წამოღებული და მუზეუმების ბუჭდებით დაბეჭდილი, კომისიას არ გაუხსნია. სხვები გავხსენით, ნივთები გადავარჩიეთ და სამუზეუმო ფონდში მოვათავსეთ: ყველა წამოღებული— გელათის, მარტვილი და ხობის ნივთები, აგრეთვე ზუგდიდის სასახლის ნივთები და ყველა ის ნივთები, რომელნიც მთავრობას ხაზინაში კქონდა შევროვილი სხვადასხვა გაუქმებულ დაწესებულებათაგან და რომელთაც ახლობელი თუ შორეული მნიშვნელობა კქონდა მუზეუმისათვის ისტორიის, არქეოლოგიის, თუ ხელოვნების თვალსაზრისით. ყველა ნივთები ავღნუსხეთ, სია შევადგინეთ, ჯეროვნად ყუთებში ჩავალაგეთ, დავბეჭდეთ მთავრობის ბუჭდით. სულ შესდგა ტფილისიდან წამოღებულიანად 39 ყუთი, რომელიც ჩავაბარეთ საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებას შესანახად მთავრობის წარმომადგენლის-- მინისტრის აკაკი ჩხენკელის სახელზე".⁵³²

რას წარმოადგენდა უცხოეთში საქართველოდან გატანილი განძეულობა: 248 ყუთიდან უმრავლესობა-- 109 ყუთი --იყო სახელმწიფო ხაზინიდან გატანილი ძვირფასეულობა. მისი სია გამოაქვეყნა გაზ. "კომუნისტმა" (1921, 9/IV). მოვიყვანთ

⁵³² სუი არქივი, ფ. 600, ან. 1, საქ. 4534, ფ. 69.

ნაწევებს ამ სიდან: ოქრო-17 ტომარა, 13 ფუთი; ვერცხლი-41 ტომარა, 41 ფუთი; ვერცხლის ფული-433 ტომარა; ბრილიანტი-388 ცალი, მარგალიტი-318 ცალი, ფირუზი-373 ცალი, რუსული ოქროს მონეტა-3778 ცალი და სხვა.⁵³³ ყველაფერი ეს შემდგომ გაიყიდა მილიონ 200 ათას ფრანკად.

რაც შეეხება 39 ყუთს, რომელშიც იყო მოთავსებული სამუზეუმო განძეულობა, იგი 13 წლის განმავლობაში ინახებოდა საფრანგეთის ბანკის მარსელის განყოფილებაში. მოგვიანებით, 1934 წლის 22 მაისს გადაიტანეს პარიზში და დააწვეეს "ბანკის მთავარ შენობაში". მისი სია გამოქვეყნდა გაზ. "კომუნისტი" (1931, 22/II) და არსებობს საქართველოს მუზეუმის არქივშიც. მარტო ამ მუზეუმიდან გატანილმა ოქროსა და ვერცხლის ნივთებმა შეადგინა:

ა/ პანტიკაპვის კოლექციიდან	59 ერთეული.
ბ/ ახალგორის კოლექციიდან	68 ერთეული.
გ/ სტეფანწმინდის კოლექციიდან	24 ერთეული.
დ/ დიგორის კოლექციიდან	176 ერთეული.
ე/ ოქროს ნივთები საინვენტარო წიგნით	8 ერთეული.
ვ/ ნუმიზმატიკური მასალა	1193 ერთეული. ⁵³⁴

ნივთებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო სასაფეთქლე-საკიდები, საყურეები და ყელსაბამი სოფელ სამეგურიდან; სამეფო გვირგვინი და სხვა.

30-იან წლებში შედგა სპეციალური სამთავრობო კომისია ვუკოლ ბერიძის (თავმჯდომარე), გ. ჩუბინაშვილის, დ. შევარდნაძის, გ. ჯრინვესკის, ი. შარლემანის და ს. გორგაძის შემადგენლობით, რომელმაც ოქროს მანუთებში შეაფასა საქართველოს მუზეუმებიდან გატანილი ძვირფასეულობის მატერიალური ღირებულება, რაც შემდეგი თანხით გამოიხატება:

ა/ საქ. მუზეუმიდან გატანილი ნივთები შეფასდა	8072500 მან.
ბ/ სამხატვრო გალერეიდან	765850 მან.
გ/ საისტ.-საეთნოგრაფიო საზ. მუზეუმიდან	277605 მან.
დ/ წერა/კითხვის საზ. მუზეუმიდან	315080 მან.
ე/ საეკლესიო მუზეუმიდან	100000 მან.
ვ/ ნუმიზმატიკური მასალა	1277605 მან.
ზ/ კატალოგში ჩაუწერელი ოქროს ნივთები	464435 მან. ⁵³⁵

მთელი განძეულობა განსახკომს იმდროინდელი კურსით 10471770 ოქროს მანეთად შეუფასებია.

⁵³³ გაზ. "კომუნისტი", 1921 წლის 9 აპრილი, № 31.

⁵³⁴ სსმ არქივი 1921, 151/139, ფ. 58-60.

⁵³⁵ გაზ. "კომუნისტი", 1931 წლის 22 თებერვალი № 45.

აქვე, საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ განძეულის 39 ყუთი მოგვიანებით, 23 წლის შემდეგ, უკლებლივ დაუბრუნდა საქართველოს ისე, რომ "ერთი ნემსიც არ მოკლებია"...

ბედად სამუზეუმო განძის დაცვა ითავა დიდმა მამულიშვილმა ექვთიმე თაყაიშვილმა, რომელმაც შეძლო მრავალი ფათერაკებიდან დაეცვა იგი. ჭეშმარიტებას დადადებდა მხცოვანი მეცნიერი, როდესაც აღნიშნავდა: "მთელი სამუზეუმო ძვირფასეულობა ემიგრაციაში წასულ მენშვეიკურ მთავრობასთან ერთად საფრანგეთისაკენ წავიდა და მეც ძალაუნებურად მომიხდა ემიგრანტობა, რათა არ ჩამოეშორებოდი ჩვენი ერის სასიქადულო კულტურულ საგანძურს, დამეცვა იგი ყოველგვარი საფრთხისაგან, ამ საქმეს ვემსახურებოდი თითქმის მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში და მიუხედავად მრავალგვარი გასაჭირისა და იმდენი ხნის უსიხარულო ემიგრანტული ცხოვრების სიმძიმისა, შემიძლია ვთქვა, რომ პირნათლად მოვიხადე ეს ჩემი მოვალეობა მშობლიური ერის წინაშე".⁵³⁶

ეროვნული განძეულის ეპოპეის კეთილად დასრულებაში ექვთიმე თაყაიშვილის დიდ დამსახურებასთან ერთად, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ის გადამწყვეტი როლი, რომელიც ითამაშა ი. ბ. სტალინის დიდმა საერთაშორისო ავტორიტეტმა და იმ პერიოდში საფრანგეთის ლიდერის დე გოლის დაინტერესებამ, მეორე მსოფლიო ომის მთავარი გამირის გული მოეგო.

დაუბრუნდეთ 1921 წლის თებერვლის იმ სუსხიან დღეებს... თუ რაიმეზე უარყოფითად მოქმედებდა ომი და უწესრიგობა, ეს უპირველეს ყოვლისა მუზეუმზე ითქმის. 20 თებერვალს ფრონტისპირა თბილისში მუზეუმის დირექტორი ბრძანებდა: "საქართველოს მუზეუმის მსახურთა საყურადღებოდ, თანახმად მთავრობის 20 თებერვლის დადგენილებებისა, ყველა სახელმწიფო დაწესებულებებში მუშაობა შეწყვეტილია, მთავრობის ახალ განკარგულებამდე"⁵³⁷. ექსტრემალურ სიტუაციაში გარკვევა ძნელი ჩანდა. მუზეუმის თანამშრომელთა ნაწილი ფრონტზე აღმოჩნდა გაწვეული. დირექტორი მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს სახელით 22 თებერვლს გენერალური შტაბის უფროსს სწერდა: საქართველოს მუზეუმის საბჭო უმორჩილესად გთხოვთ გაათავისუფლოთ სამხედრო მოვალეობისაგან პირები, რომელთაც დავალებული აქვთ შექმნილ სახიფათო

⁵³⁶ თაყაიშვილი ექ., რჩეული ნაშრ., ტ. I, გვ. 345.

⁵³⁷ სსმ არქივი, 1921, 151/139, ფ. 49.

მდგომარეობის გამო საქართველოს მუზეუმის, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმისა და უროვნული გალერეის ევაკუაცია და დაცვა.⁵³⁸ ჩამოთვლილ გასათავისუფლებელ პირთა შორის საქართველოს მუზეუმიდან მოხსენიებული არიან ნოე ყიფიანი, გიორგი ჩუბინაშვილი, სოლომონ იორდანიშვილი და შალვა ამირანაშვილი.

ახალი ხელისუფლება შეეცადა თავის ხელში აეღო და გაეკონტროლებინა მუზეუმში ის, რისი გადარჩენაც მოხერხდა: 1921 წლის 5 აპრილს რესპუბლიკის მუშათა და გლეხთა ინსპექციამ საქართველოს მუზეუმის შენობაში ჩაატარა რევიზია. მუზეუმის ქონებისა და საღაროს შემოწმების შემდეგ მიღებულ აქტში ვკითხულობთ: "რაც შეეხება მუზეუმის ქონებას, ის ჩალაგებულია ყუთებში ახალი შენობის აშენების დროს და დღესაც ყუთებშია დაცული. დანარჩენი ნაწილი ნივთებისა მოთავსებულია ვიტრინებში, რომელთა აღრიცხვა კატალოგის მეშვეობით სწორი აღმოჩნდა. უძირფასესი ქონება მუზეუმისა (ოქროს და ვერცხლის ნივთები) ყოფილი მთავრობის წინადადებით, 2 ვიტრინა ნივთები, ჩალაგებულ იქნა ფოლადის ცეცხლგამძლე ზანდუკებში და გაიგზავნა ქ. ქუთაისს... ზანდუკს, აქვს 2 გასაღები ერთი ჩაკეტილია შიგ ზანდუკში, მეორე კი ინახება მუზეუმის დირექტორთან"⁵³⁹.

საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის თავმჯდომარე მამია ორახელაშვილი 1921 წლის 29 მარტის №24 ბრძანებით დავალებას იძლეოდა: "წინადადება ეძლევა საქართველოს მუზეუმის დირექტორს ნ. ყიფიანს, რომ მუზეუმის შენობაში არაფერ არ დაუშვას და ჩემი განკარგულების გარეშე არაფის, ვინც არ უნდა იყოს, არ გადასცეს მუზეუმის ქონება. მუზეუმის შენობა ღორის-მედიქოვის №10-ში არ ექვემდებარება ჩხრეკას, რეკვიზიციას და სხვა დაწესებულებასთან გაერთიანებას."⁵⁴⁰

ამ მძიმე პერიოდში მუზეუმის მუშაობას ხელმძღვანელობდა სამეცნიერო საბჭო. მის შემადგენლობაში ექ. თაყაიშვილის ნაცვლად 1921 წლის 10 მარტიდან აირჩიეს ივანე ჯავახიშვილი და კორნელი კეკელიძე.⁵⁴¹

იყო ექსპერიმენტებიც, განათლების სახალხო კომისარიატის 1922 წლის №441 ბრძანებულებით "წინათ არსებული საქართველოს მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს ნაცვლად,

⁵³⁸ სსმ არქივი, 1921, 151/139, ფ 50, 166.

⁵³⁹ სსმ არქივი, 1921, 151/139, ფ. 115.

⁵⁴⁰ სსმ არქივი, 1921, 151/139, ფ. 62.

⁵⁴¹ სსმ არქივი, 1921, 151/139, ფ 67.

სტ. ჯანელიძე

დაარსდეს მუზეუმის სახელმძღვანელო სამეცნიერო კოლეგია ალ. ნათიშვილის თავმჯდომარეობით. წევრები: იმ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე, ა. ქურდიანი და ნ. ყიფიანი. სამეცნიერო კოლეგიას დაევალოს მუზეუმის ადმინისტრაციულ მართვა—გამგეობის უახლოესი მდგომარეობა და სამეცნიერო სამუშაოების ხელმძღვანელობა.⁵⁴² კოლეგია უნდა შეკრებულყო თვეში ორჯერ. მაგრამ სხვადასხვა მიზეზების გამო კოლეგია არაქმედითუნარიანი გამოდგა.

მუზეუმის დირექტორი ნ. ყიფიანი 1921 წლის ანგარიშში მიუთითებდა: “მრავალი დაბრკოლება გადაეღობა საქართველოს მუზეუმს ამ ხნის განმავლობაში”⁵⁴³ ამ დაბრკოლებებიდან მთავარი იყო უბინაობა და უსახსრობა. დირექტორი განათლების სახალხო კომისარს მოახსენებდა იმ საფრთხეზე, რომელიც მოელოდა ექსპონატებსა და წიგნებს მოუფლელობის გამო, რომლებიც “უკვე 12 წელიწადია ყუთებშია ჩალაგებული და უსარგებლოდ ძვეს. მაგრამ მთავარი ის არის, რომ თუ ამ მდგომარეობამ კიდევ რამოდენიმე ხანს გასტანა, ისინი მთლიანად გაფუჭდება და ეს მდიდარი განძი დაგვეღუპება.”⁵⁴⁴

მუზეუმის მომდევნო დირექტორი ალ. ჯანელიძე თავის მოხსენებაში წერდა: “ყოფილი კავკასიის მუზეუმის ძველი შენობის ვეაჯუაციას, ომისა და რევოლუციური წლების ამბებს მეტად მძიმე გავლენა მოუხდენიათ მუზეუმის კოლექციებზედაც. მდგომარეობა ისეთი იყო, რომ თითქმის ყველაფერი ახლად ასაწერი შეიქნა.”⁵⁴⁵

განსაკუთრებული სირთულეები იყო ფონდების მოვლა-პატრონობის თვალსაზრისით. სამუზეუმო ნივთები, რომელიც წლების განმავლობაში ყუთებში იყო ჩალაგებული, ზიანდებოდა და მოითხოვდა გაშლას, დახარისხებასა და განიავებას. “მუზეუმს არა აქვს არც ერთი საგამოფენო დარბაზი. მუზეუმის ძვირფასი კოლექციები არა თუ გაუშლელია და გამოუყენებელი რჩება, სივიწროვეს გამო მათი დაზიანებისგან უზრუნველყოფაც კი ძნელი გამხდარა.”⁵⁴⁶—დასძენდა დირექტორი.

⁵⁴² სუი არქივი, ფ. 300, ან. 3, საქ.32. ფ.11.
⁵⁴³ ყიფიანი ნ., საქართველოს მუზეუმის მოქმედების მოკლე ანგარიში (1919-1921 წწ), საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ. I, ტფ., 1922, გვ.112.
⁵⁴⁴ სსმ არქივი, 1924 № 142, ფ. 258.
⁵⁴⁵ ჯანელიძე ა., საქართველოს მუზეუმის 1926 წლის მუშაობის ანგარიში, სსმ მოამბე, ტ. III, 1927, გვ.272.
⁵⁴⁶ იქვე, გვ. 290.

1921 წლიდან შეწყდა საქართველოს მუზეუმის ყოველგვარი ურთიერთობა და კავშირები საზღვარგარეთის სამეცნიერო დაწესებულებებთან და ცენტრებთან.

მუზეუმის თანამშრომელთა მატერიალური მდგომარეობა ისეთივე მძიმე რჩებოდა, როგორც თბილისის მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობისა: "ჩვენ საქართველოს მუზეუმის მოსამსახურენი მატერიალურად შევიწროვებული ვართ, გასაოცარი სიძვირე ყოველგვარი სანოვაგისა, გიჟური ზრდა მათი ფასებისა გვისპობს საშუალებას ნორმალური შრომისათვის."--იტყობინებოდნენ მუზეუმიდან.

ფულის კურსის არნახული ინფლაციის პირობებში, მუზეუმის თანამშრომელი იღებდა მსყიდველობით უნარს მოკლებულს, სამაგიეროდ ციფრებით ფანტასტიკური სიდიდის ხელფასს, რომელიც თითქმის ყოველთვის იზრდებოდა. მაგალითად, 1923 წელს მუზეუმის მუშაკებისთვის ხელფასის სახით გაცემულა: ივლისში—მილიარდ 548 მილიონი მანეთი, აგვისტოში—მილიარდ 887 მილიონი, სექტემბერში—3 მილიარდ 329 მილიონი, ოქტომბერში—4 მილიარდ 672 მილიონი, ხოლო ნოემბერში—9 მილიარდ 950 მილიონ 950 ათასი მანეთი.⁵⁴⁷

მუზეუმის პრეპარატორის ხელფასი მე-11 კატეგორიის მიხედვით 11 მილიონ 200 ათას მანეთს აღემატებოდა. რაკი ამ თანხით არსებობა შეუძლებელი იყო, მუშაკს ეძლეოდა ვ.წ. "სასაქონლო ფული"-19 მანეთი და 20 კაპიკი, საბჭოთა კავშირის მასშტაბით იმხანად შემოღებული მყარი ვალუტი— "ჩერვონცით." ამით თითოეულ ადამიანზე განაწილებული "ულუფის" მიხედვით, შეიძლებოდა ცოტაოდენი სურსათის ყიდვა. ამასთან ერთად, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ "პურის ულუფაზე" ყოველთვიური ხელფასიდან იკავებდნენ 675 ათას მანეთს. მუზეუმიდან წასვლის შემთხვევაში მუშაკი უმაღლეს კარგავდა ამ მცირე შეღავათსაც. მუზეუმის მხატვარ ველანსერეს 1923 წელს სერიოზული უსიამოვნება შეხვდა "ულუფის" სიდიდან დაგვიანებით ამორიცხებისთვის.

ახალი ცხოვრების დამახასიათებელ სტილში იყო მუზეუმში ადგილკომის თაოსნობით მოწყობილი იაფი სასადილო და "მუშათა მაგიდები," 1923 წლის 3 ივლისს გამართულ საერთო კრებაზე განუხილავთ მუზეუმში "მუდმივად აღულებული წყლის" შემოღებისა და შესვენებაზე "ტკბილი ჩაის მოწყობისა" და მეოთხედი გირვანქა (104 გრ.) პურის მიღების საკითხი,

⁵⁴⁷ სსმ არქივი, 1923, 153/141, ფ.589.

რისთვისაც კოლექტიურად შეუქმნიათ სათანადო ჭურჭელი, ხუთ-ხუთი კერამიკული ჭიქა თითოეული განყოფილებისთვის.⁵⁴⁸

1922 წლის მაისში განხორციელდა მუზეუმის მუშაკთა საშტატო ერთეულის შემცირება, თანამშრომელთა რაოდენობა 30-დან 22-მდე დავიდა.

თანხების დაზოგვის მიზნით მოხდა არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის განყოფილებების გაერთიანება.

იმის გამო, რომ მუზეუმი ფინანსური ხელმოკლეობის შედეგად ვერ იხდიდა გადასახადებს, ხშირად რჩებოდა წყლისა და სინათლის გარეშე⁵⁴⁹ და იყო გაუთავებელი მოთხოვნები მათ აღსადგენად.

მუზეუმის მუშაკებს არც არსებული რეჟიმის სუსხი მოკლებიათ. არქივში შემონახულია მუზეუმის დირექტორის 1923 წლის 9 ოქტომბრის №248 წერილი ე. წ. "ტფილისის გამასწორებელი სახლების გამტვირთავი კომისიის" თავმჯდომარისადმი, სადაც იგი თავდებად უდგება მუზეუმის ეთნოგრაფ ვიორგი ჩიტაიას, რომელიც დაკავებული იქნა საგანგებო კომისიის განკარგულებით. რამდენიმე თვის პატიმრობას ე. ჩიტაია დაუავადმყოფებია და მოუთავსებიათ ციხის საავადმყოფოში. "მაქვს პატივი ვიშუამდგომლო კომისიის წინაშე: ე. ჩიტაია შეპყრობილია ტუბერკულოზის მძიმე ფორმით, მისი ფიზიკური არსებობა მოითხოვს საგანგებო მოვლას, ამის გამო გთხოვთ გაანთავისუფლოთ იგი გამასწორებელი სახლიდან"⁵⁵⁰. წერდა დირექტორი.

მესხეთის სამეცნიერო ექსპედიციაში მყოფი ე. ჩიტაია დაუპატიმრებიათ აბასთუმანში. როცა იგი თბილისში გადმოყავდათ სამგზავრო მატარებლის კუპეში დამზავრებულ ლავრენტი ბერიას მისთვის განუცხადებია: "რატომ არ ურიგდებით ახალ მთავრობას და რატომ ებრძვიან მას". როგორც ე. ჩიტაია თავის მოგონებებში გადმოგვცემს, თბილისის სადგურშივე მათი გზები გაყრილა: "ლ. ბერია - მთავრობის სახელში, მე კი - "შეტყვასში" მიმპარძანეს, სადაც მაშინ ქართული საზოგადოების ბევრი თვალსაჩინო წარმომადგენელი იჯდა".⁵⁵¹

არც მუზეუმის მუშაკთა საცხოვრებელი ბინები ყოფილა დაცული საფრთხისგან და უცხო პირთა შესახლებისგან. 1921

⁵⁴⁸ სსმ არქივი, 1923, 153/141, ფ. 290.

⁵⁴⁹ სუი არქივი, ფ. 300, ან 3, საქ. 69, ფ. 72.

⁵⁵⁰ სსმ არქივი, 1923, 153/141, ფ. 488.

⁵⁵¹ ჩიტაია ე., ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე, თბ., 1988, გვ. 53.

წლის 11 ივნისს მუზეუმის დირექცია ატყობინებდა სათანადო ორგანოებს: "საქართველოს მუზეუმი სამეცნიერო მიზნით გზავნის ხევესურეთში 3 პირს: მხატვარ ევ. ლანსვერეს, კონსერვატორის ინსპექტორ ზაქარია ფალიაშვილს, მასწავლებელ თედო სახოკიას და გთხოვთ უბოძოთ მათ დაცვითი ქაღალდი მათი ბინების ხელშეუხებლობის შესახებ."⁵⁵²

საბჭოთა ხელისუფლება ახალ პირობებშიც ცდილობდა საქართველოს მუზეუმისთვის დახმარების გაწევას:

საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის 1921 წლის 22 მარტის №1157 განკარგულებით, საქართველოს მუზეუმს, რომელიც განიცდიდა დიდ სივიწროვეს, ბიბლიოთეკისათვის გადაეცა იქვე, მეზობლად მდებარე ქართული სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკის შენობა,⁵⁵³ თუმცა ამის პრაქტიკულად განხორციელებას ათეული წლები დასჭირდა.

1921 წლის 28 მაისს საქართველოს რევკომის ბრძანებით, შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატმა მიიღო დადგენილება: "სიძველეებისა და ხელოვნების ძეგლთა დაცვის შესახებ."⁵⁵⁴ ამას მოჰყვა საქართველოს რევკომის 1921 წლის 11 ივლისის № 322 დეკრეტი "რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთ კულტურისა და განათლების საგნების გატანის აკრძალვის შესახებ."⁵⁵⁵

1921 წლის აგვისტოში საქართველოს მუზეუმთან აღდგა ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობის საგნების შესაძენი ფონდი, რომელსაც უმაღლვე გამოეყო 891 666 მანეთი.⁵⁵⁶

დასავლეთ საქართველოში სამუზეუმო საქმის მოწესრიგებას ეხებოდა რევოლუციური კომიტეტის 1922 წლის 23 თებერვლის №337 დეკრეტი, განათლების სახალხო კომისარიატის სისტემაში ქ. ზუგდიდში "სამეგრელოს მუზეუმის შექმნის შესახებ."⁵⁵⁷

საბჭოთა ხელისუფლების ღონისძიებებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო რუსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის 1922 წლის 29 აგვისტოს დადგენილება "საქართველოსათვის საარქივო მასალათა და სამუზეუმო განმეუღლობათა დაბრუნების შესახებ."

მიზანშეწონილად მიმაჩნია დაწერილებით შევჩერდე ამ საკითხზე. 1922 წლის დასაწყისში საქართველოს მთავრობამ

⁵⁵² სსმ არქივი, 1921 151/139 ფ.234.

⁵⁵³ სსმ არქივი, 1923, 153/141, ფ.110.

⁵⁵⁴ მოამბე შინაგან საქმეთა კომისარიატისა, 1922, №7.

⁵⁵⁵ სუი არქივი, ფ 281, ან. 1, საქმე 201, ფ.110.

⁵⁵⁶ სსმ არქივი, 1921 151/139 ფ 39.

⁵⁵⁷ Ревкомы Грузии, სოხუმი, 1963, გვ. 412.

დააყენა რუსეთის მუზეუმებსა და საცავებში არსებული ქართულ სიძველეთა სამშობლოში დაბრუნების საკითხი. რუსეთის იქამინდელი მთავრობის ზემოთ მოყვანილი დადგენილების მე-12 პარაგრაფით აღინიშნა: "რსფსრ-ს საცავებში და მუზეუმებში დაცული ყველა რეგალიები და სიძველეები მათი ქართული წარმომავლობის დამტკიცების შემთხვევაში გადაეცეს საქართველოს სს რესპუბლიკას".⁵⁵⁸ საკითხის მოგვარება დაევალა რუსეთის განათლების სახალხო კომისარიატს და ცენტრალურ არქივს მეცნიერებათა აკადემიასთან ერთად. ამ დადგენილებას წინ უსწრებდა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის 1922 წლის 20 ივნისის №48 (4) გადაწყვეტილება, რომლის ძალითაც შეიქმნა საგანგებო კომისია რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის, განათლების კომისარიატის წარმომადგენელთა, ექსპერტთა და ქართველ მეცნიერთა შემადგენლობით. კომისიაში შევიდნენ: ა. ლუნაჩარსკი, მ. პოკროვსკი, ს. ოლდენბურგი, საქართველოდან რუსეთის აკადემიურ საქმეებში წარმომადგენელი დ. ჯგუშია, საქართველოს განათლების კომისარი დ. კანდელაკი და სხვები. საქართველოს მხრიდანაც შეიქმნა კომისია კ. კეკელიძის, აკ. შანიძის, პ. ინგოროვსკას და ს. კაკაბაძის შემადგენლობით. მოგვიანებით ამ კომისიას დაემატა შალვა ამირანაშვილი.

როგორც კ. კეკელიძის მოხსენებიდან ჩანს, კომისიაში კამათი გამართულა მთავარი საკითხის ირგვლივ: რა ძეგლები უნდა დაბრუნებოდა საქართველოს. აქ გასარკვევი იყო: ა) ის ძეგლები, რომლებიც საქართველოდან გაიტანეს რუსეთთან შეერთების შემდეგ თუ მანამდე. ბ) აღმინისტრაციული წესით გატანილი, თუ შესყიდვით ან შეწირულობის გზით რუსეთში მოხვედრილი ნივთები. გ) მხოლოდ "ქართული წარმოშობის" ნივთები თუ სხვა ძეგლებიც.⁵⁵⁹

სხანგრძლივი კამათის შემდეგ საქართველოდან რუსეთში სხვადასხვა დროს გატანილი სამუზეუმო და საარქივო მასალები კომისიამ ორ ჯგუფად დაყო: პირველ ჯგუფს მიეკუთვნა ის სიძველენი, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის დროს იქნა ევაკუირებული საქართველოდან ჩრდილოეთ კავკასიის ქალაქებში (ეკატერინოდარში, სტავროპოლში და სხვ.). მეორე ჯგუფში კი შევიდა ის ნივთები და დოკუმენტები, რომელიც ბოლო ასი წლის განმავლობაში სხვადასხვა გზით

⁵⁵⁸ სუი არქივი, ფ. 600, ან.1 საქ47, ფ.15.

⁵⁵⁹ საქართველოს სიძველეთა და მუზეუმების კომისიის წევრის კ. კეკელიძის მოხსენება, ჟურნ. "მაცნე", 1971, №4, გვ. 185.

მოხვდა მოსკოვისა და პეტერბურგის მუზეუმებსა და არქივებში.⁵⁶⁰

1922 წლის 24 ივნისს განსახკომის საგანგებო კომისიამ დასახა ის ზოგადი პრინციპები, რომელთა საფუძველზეც უნდა მომხდარიყო "რუსული მეცნიერებისთვის ზიანის მიუყენებლად" ქართული მხარისთვის მისი კუთვნილი სიძველეთა გადაცემა. გადასაცემი მასალა დაჯგუფდა სამ კატეგორიად. I კატეგორიაში შევიდა მსოფლიო ომის დროს საქართველოდან ევაკუირებული მასალა, რომელიც ინახებოდა ყუთებში შეფუთულ მდგომარეობაში და ექვემდებარებოდა საქართველოსთვის დაუყოვნებლივ გადაცემას. II კატეგორია მოიცავდა იმ ექსპონატებსა და საბუთებს, რომლებიც შემთხვევით აღმოჩნდნენ რუსეთის სხვადასხვა დაწესებულებებში და არ იყვნენ შესულნი სამეცნიერო ბრუნვაში. ისინი საქართველოს პრინციპში უნდა გადასცემოდა იმ პირობით, რომ ზოგიერთ ნივთზე უნდა ყოფილიყო საგანგებო კომისიის ნებართვა. III კატეგორიაში კი შეტანილი იყო ის მასალები, რომლებსაც ჰქონდათ მსოფლიო მნიშვნელობა და გახდნენ რუსეთის მუზეუმებისა და არქივების ორგანული ნაწილი. ისინი როგორც წესი არ ექვემდებარებოდნენ რევეაკუაციას.

რუსეთის საცავებში მოხვედრილი ქართული კულტურის ფასეულობათა გადარჩევისა და ზემოთ ხსენებულ კატეგორიებად დაყოფისთვის რუსეთის სახკომსაბჭოში შეიქმნა სპეციალური კომისია, რომელშიც შევიდნენ მეცნიერებისა და კულტურის თვალსაჩინო წარმომადგენლები: აკადემიკოსები მ. კრისტი, ნ. მარი, ს. ოლდენბურგი ვ. ბარტოლდი და სხვები. საქართველოსათვის მის კუთვნილ სიძველეთა დაბრუნების გადაწყვეტილებას მოჰყვა საპროტესტო ტალღა რუსეთის სამეცნიერო წრეებიდან. შალვა ამირანაშვილის გადმოცემით, განსაკუთრებით აქტიურობდნენ მეცნიერებათა აკადემიის წარმომადგენლები: "როგორც ნ. მარისა და ს. ოლდენბურგის წერილობითი განცხადებიდან ჩანს, ისინი არ ცნობდნენ საქართველოს სიძველეთა და ისტორიულ ფასეულობათა უკან დაბრუნების უფლებას". მათ ბევრი რუსი მეცნიერი თანაუგრძნობდა: "სამუზეუმო ნივთების ასეთმა გადაცემებმა რუსეთის საცავები შეიძლება ჩააყენოს კატასტროფულ მდგომარეობაში"⁵⁶¹--უღერდა მოტივაციად.

⁵⁶⁰ სუი არქივი, ფ. 300, ან.3, საქ.77, ფ.1.

⁵⁶¹ სუი არქივი, ფ. 600, ან.1 საქ.47, ფ.15.

მაგრამ ქართულ მხარესაც გააჩნდა ძლიერი არგუმენტები: მათ მხარეს იყო სიმაართლე და მხარდამჭერები, იმხანად კრემლში მომუშავე ქართველი პარტიული მუშაკების (ი. სტალინის, ა. ენუქიძის, ა. სვანიძის) სახით.

1922 წლის 9 ოქტომბერს რუსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე დამატებით იქნა განხილული ეს საკითხი. მ. კალინინისა და მ. პოკროვსკის მხარდაჭერით ზემოთ მოყვანილ დადგენილებას დაემატა წინადადება: "იმ სიძველეთა გარდა, რომლებსაც აქვთ მსოფლიო მნიშვნელობა და შესულია სამეცნიერო ბრუნვაში".⁵⁶²

მოსკოვში ამ პერიოდში რუსეთის სახკომსაბჭოსთან იხილებოდა ანალოგიური საკითხი—რუსეთის საცავებში დაცულ პოლონეთისა და უკრაინის კუთვნილ სიძველეთა ამ ქვეყნებისთვის გადაცემის შესახებ. იმისთვის, რომ პრეცედენტი არავისთვის არ შექმნილიყო, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის თაობაზე რომის საერთაშორისო ხელშეკრულების XI მუხლზე დაყრდნობით, გაიმარჯვა "მსოფლიო მნიშვნელობის მქონე სამუზეუმო კოლექციების ხელშეუხებლობის" წინადადება, რასაც საქართველოს წარმომადგენლობა პროტესტით შეხვდა. ოფიციალურ დოკუმენტში ეს უთანხმოება მხოლოდ ასე დაფიქსირდა: "რუსეთის საცავებში დაცულ საქართველოს მატერიალური კულტურის ძეგლთა კონსტატაციისას, რუსეთისა და საქართველოს წარმომადგენელთა შორის უთანხმოება არ არის. მსჯელობა გაიმართა მხოლოდ მეცნიერებათა აკადემიის აზიის მუზეუმსა და პეტროგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცულ კოლექციებსა და ხელნაწერების შესახებ."⁵⁶³ უნდა ითქვას, რომ სწორედ ისინი წარმოადგენდნენ "განსაკუთრებული ღირებულების მქონე ექსპონატებს".

ბოლოს, "საქმე დაბოლოვდა ჩვენდა სასარგებლიდ და სასურველად"(კ. კეკელიძე). მიღწეული შეთანხმების თანახმად, "მოსკოვის მუზეუმებში დაცული ქართული სიძველეები დაუყოვნებლივ უდავოდ და სრულად უნდა დაბრუნებოდა საქართველოს, ხოლო პეტროგრადის მუზეუმებიდან პირველ რიგში უდავოდ უნდა გადაცემოდა ყველა უნიკუმი. ხოლო პეტროგრადში უნდა დარჩენილიყო ის ძეგლები, რომლის მსგავსი მოიპოვებოდა საქართველოს მუზეუმებში."⁵⁶⁴

⁵⁶² სუი არქივი, ფ 300, ან 3, საქ.77, ფ.16.

⁵⁶³ სუი არქივი ფ .600, ან 1, საქ. 47, ფ .17.

⁵⁶⁴ საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდი, №1513, გვ. 1.

რუსეთისა და საქართველოს წარმომადგენელთა ერთობლივ სხდომაზე საბოლოოდ დადგინდა ქართული მხარისთვის გადასაცემ ნივთებისა და დოკუმენტების ნუსხა. 1923 წლის იანვრიდან დაიწყო ქართულ სიძველეთა დაბრუნება სამშობლოში. 1923 წლის 24 მაისს პეტროგრადის საჯარო ბიბლიოთეკიდან საქართველოს მხარეს გადაეცა ძველი ქართული ხელნაწერები, ისტორიული დოკუმენტები და ხელოვნების ნაწარმოებთა დიდი კოლექცია.⁵⁶⁵ ზემოთხსენებული კომისიის ერთ-ერთი წევრი შალვა ამირანაშვილი ექვთიმე თაყაიშვილს 1923 წლის 17 მარტის წერილით პარიზში ატყობინებდა: "მსურს შეგატყობინოთ ისეთი რამ, რაც თქვენ ძალზე გესიამოვნებათ. რუსეთიდან ჩვენში ჩამოიტანეს და საისტორიო მუზეუმს ჩააბარეს აგვისტოს დამლევს: 1. ქართული დროშა 1711 წლის (არჩილ მეფის საკუთრება ყოფილა, როგორც წარწერა მოწმობს) 2. ვეფხისტყაოსანი, გიორგი XI-ის ვეფხისტყაოსანის მსგავსი, მოსურათებულია არშიები, 3. პატარა ტანის ეტრატზე ნაწერი სახარება მინიატურებით, XII საუკუნის, 4. ტრაქტატი 1783 წლის, ორ ხვეულად ეტრატზე, მხედრული ხელით ნაწერი, 5. ტყავის ფარი, მოხატული წმინდანების სურათებით, 6. ავეაროზი, სურათებით შემკული XVIII საუკუნის დამლევს".⁵⁶⁶

წერილში ჩამოთვლილია აგრეთვე ამ პერიოდში საქართველოში დაბრუნებული ის სამეფო რეგალიები, რომელსაც ქართლ-კახეთის ბოლო მეფე გიორგი XII ფლობდა და სხვა უმნიშვნელოვანესი ნივთები: 1. მეფის გვირგვინი ოქროსი ძვირფასი ქვებით შემკული; 2. მეფის ტახტი; 3. მინაქრის ხატებით შემკული კვერთხის თავი; 4. ოქროს კვერთხის თავი, სპარსული მინაქრით შემკული; 5. საფარის კანკელი; 6. წებელდის კანკელი; 7. სურათებიანი დავითნი(XVI ს.) (71 მინიატურა); 8. ქსოვილი (ენქერი), (წარწერაში მოხსენიებულია მეფე გიორგი და დედოფალი თამარი); 9. მუზარადი და რკინის პერანგი და სხვა. რუსეთის საგანმეუღლობაში ყოფილა ქართული მინაქრის ხატები, რომელიც ბოტკინის კოლექციას ეკუთვნოდა. ეს ძეგლებიც უნდა მივიღოთ მოკლე ხანში."⁵⁶⁷

⁵⁶⁵ ამირანაშვილი შ., საქართველოდან სხვადასხვა დროს გატანილი განმეუღლობა და მისი დაბრუნება, თბ., 1968, გვ. 5.

⁵⁶⁶ საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდი № 1513, გვ. 1.

⁵⁶⁷ საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდი, №1513, გვ. 3.

ზემოთ ხსენებული სამეფო საინვესტიტურო ნიშნები ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი XII-სთვის 1798 წელს რუსეთის იმპერატორის პავლე პირველის შეკვეთით პეტერბურგში დააზადებია ოსტატებს პ. ტერემენსა და ნ. ლიხტს. იგი შედგებოდა მაღალი ხარისხის ოქროსგან და შემკული იყო 1318 ბრილიანტითა და 349 ღალით. 1799 წლის 1 დეკემბერს ანჩისხატის ეკლესიაში რუსეთის ელჩმა პ. კოვალენსკიმ საზეიმო ცერემონიაზე სამეფო რეგალიები გადასცა გიორგი XII. ამ უკანასკნელის გარდაცვალების შემდეგ ნივთები გაიგზავნა რუსეთში და 1811 წლიდან ინახებოდა კრემლის იარაღთა პალატაში⁵⁶⁸. 1923 წლის 5 თებერვალს ექსპონატები გადაეცა საქართველოს და 10 აგვისტოს ისინი უკვე თბილისში იყო.

განსაკუთრებით გაჭირდა ჩრდილოეთ კავკასიიდან სიძველეთა გადმოტანა. ამის მიზეზი უტრანსპორტობა იყო. ქართულმა მხარემ ისარგებლა რსფსრ გზათა უწყების კომისრის ფ. ძერჟინსკის თბილისში ყოფნით და პრობლემა სასწრაფოდ მოაგვარა. ჩრდილოეთ კავკასიაში გაიგზავნა ცენტრალური არქივის ხელმძღვანელი სარგის კაკაბაძე. იგი 1923 წლის 27 თებერვალს განათლების კომისარს ატყობინებდა: “თანახმად დავალებისა, მე მოვიარე ყველა საჭირო პუნქტები ჩრდილო კავკასიაში, სადაც მოთავსებული იყო საქართველოდან გატანილი საარქივო და სამუზეუმო მასალები. . . შეგკრიბე ყველა ეს მასალა, რომელიც გადარჩენილი იყო დროთა ვითარებისაგან დაღუპვას და გამოგვზავნე. ამჟამად მთელი ეს მასალა (11 ვაგონი, მათ შორის ერთი სპეციალურად დიდი ზომის სამუზეუმო სურათების და მასალის გადმოსატანად) ტფილისში ჩამოტანილია.”⁵⁶⁹ მისივე მცადინეობით 4 ვაგონით თბილისში გადმოგზავნილი იქნა კავკასიის ყოფილი მეფისნაცვლის კანცელარიის საარქივო საქმეები—სულ 983 ფურთა და ე.წ. “დიდების ტაძრის” მუზეუმის ექსპონატები. გარდა ბეირფასი ლითონისგან დამზადებული ნივთებისა, რომლებიც უკვე მოსკოვისა და რუსეთის სხვა მუზეუმებში აღმოჩნდა გაგზავნილი.⁵⁷⁰ ჩამოსული მასალები განაწილდა თბილისის მუზეუმებს, სამხატვრო გალერეასა და ცენტრალურ არქივს შორის.

⁵⁶⁸ Бичикашвили И., О регалиях последних царей Картли и Кахети, გაზ.

“Свободная Грузия,” 2002, №112.

⁵⁶⁹ სუი არქივი, ფ 300, ან 3, ხაქ 28, ფ. 10.

⁵⁷⁰ იქვე, ფ. 11.

საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს 1923 წლის 30 მაისის №98 დადგენილებით საქართველოს მუზეუმს გამოეყო და როგორც დამოუკიდებელი დაწესებულება თბილისში დაარსდა საქართველოს სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკა. დადგენილების მე-2 პარაგრაფით, "ბიბლიოთეკას საფუძვლად დაედგას საქართველოს მუზეუმთან არსებული საჯარო ბიბლიოთეკა და საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს ცენტრალური აკადემიური ბიბლიოთეკა."⁵⁷¹ საქართველოს სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკაც დაექვემდებარა განათლების სახალხო კომისარიატის სამეცნიერო დაწესებულებათა მთავარ მმართველობას.

განათლების მინისტრის 1924 წლის 18 სექტემბრის №141 დადგენილებით, რესპუბლიკის სამეცნიერო დაწესებულებათა მთავარმმართველობასთან დაარსდა მისი ქვემდებარე "სიბეველთა და ხელოვნების დაცვის განყოფილება. მის გამგედ დაინიშნა სარგის კაკაბაძე. წევრებად: საქართველოს მუზეუმის დირექტორი ნ. ყიფიანი, საისტორიო საზოგადოების მუზეუმის დირექტორი ს. გორგაძე, ეროვნული სამხატვრო გალერეის დირექტორი დ. შვეარდნაძე და უნივერსიტეტის პროფესორი გ. ნუბინაშვილი.

საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს 1923 წლის №279-ის ბრძანებით განათლების კომისარიატთან შეიქმნა სპეციალური კომისია სამუზეუმო საქმის მოსაგვარებლად.

სამუზეუმო საქმიანობის ხელმძღვანელობის მხრიდან ზოგჯერ ადგილი ჰქონდა საეჭვო ექსპერიმენტებსა და გაუგებარი გადაწყვეტილებების მიღებას. მუზეუმების რეორგანიზაციას ითვალისწინებდა სახკომსაბჭოს 1923 წლის 12 ნოემბრის №114 დადგენილება, რის მიხედვითაც თბილისში არსებული სამუზეუმო ფონდების, ეკლესიებისთვის ჩამორთმეული სათანადო კოლექციებისა და რუსეთიდან რევეაკუაციის წესით მიღებულ სამუზეუმო ნივთების მოსათავსებლად უნდა დაარსებულიყო ახალი საბუნებისმეტყველო და საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმები: "საბუნებისმეტყველო მუზეუმი გამოყოფილ იქნას საქართველოს ახლანდელ მუზეუმიდან. ხოლო საისტორიო-საეთნოგრაფიო მუზეუმი შევსებულ იქნას საქართველოს მუზეუმიდან გამოყოფილი საისტორიო-საარქეოლოგიო და საეთნოგრაფიო

⁵⁷¹ მოაშვე შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატისა, № 53,

განყოფილების კოლექციებით⁵⁷². ეს ფაქტობრივად საქართველოს მუზეუმის დაშლას ნიშნავდა.

1924 წლის 3 იანვარს საგანგებოდ მოწვეული მუზეუმის სამეცნიერო საბჭო ივ. ჯავახიშვილის თავმჯდომარეობით პროტესტს გამოთქვამდა ამის გამო: "მუზეუმი მიზანშეუწონდად სცნობს განზრახულ რეორგანიზაციას მუზეუმისას და მოითხოვს გამორკვეული იქნეს, რა მიზეზების გამო დაუპირეს მოსპობა საქართველოს მუზეუმს".⁵⁷³

აღნიშნულ დადგენილებას სასარგებლო შედეგი არ მოუტანია და პრაქტიკულად ვერც განხორციელდებოდა. განათლების კომისარიატი რესპუბლიკის მთავრობას მოახსენებდა: "დადგენილება ვერ შესრულდა სათანადო შენობის უქონლობის გამო".⁵⁷⁴ ახალი შენობის მიღების შესაძლებლობა იმხანად კი მხოლოდ საქართველოს მუზეუმს გააჩნდა. ამიტომ, მალე დადგა ამ მუზეუმიდან სხვა უჯრედების გამოყოფის ნაცვლად, მთელი რესპუბლიკის სამუზეუმო კოლექციების თავმოყრის, ცენტრალიზაციისა და საპირისპირო გადაწყვეტილების მიღების აუცილებლობა: 1923 წლის 12 ნოემბრის №114 გადაწყვეტილების დამატებად, სახკომსაბჭომ მოგვიანებით მიიღო დადგენილება იმის შესახებ, რომ საქართველოს მუზეუმის ფონდებში თავი უნდა მოეყარა სხვადასხვა მუზეუმებში გაბნეულ კოლექციებს.⁵⁷⁵

ასე რომ, საქართველოს მუზეუმის ახალი შენობის აგება იქნდა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. იგი გახდა ამ მუზეუმში მთელი რესპუბლიკის "სამუზეუმო ფონდის გაერთიანებისა და ცენტრალიზაციის" ერთ-ერთი მთავარი მასტიმულირებელი ფაქტორი. ამიტომ მთავრობამ მუზეუმის მშენებლობის საკითხის დადებითად გადაჭრას დიდი ყურადღება დაუთმო.

საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის ერთ-ერთ უპირველეს საზრუნავს წარმოადგენდა სათანადო თანხის მოძიება მუზეუმის შენობისთვის, რომლის მშენებლობაც უსახსრობის გამო შეჩერებული იყო. სულ მალე თანახმად რეკომის 1921 წლის 17 მაისის დადგენილებისა, გამოინახა 22 მლ. 500 ათასი მანეთი⁵⁷⁶ და იმავე წლის აგვისტოდან სააღმშენებლო კომისიამ (ნ. ყიფიანის თავმჯდომარეობით)

⁵⁷² სუი არქივი, ფ 600, ან. 1, საქმე.1758, ფ. 6.

⁵⁷³ სსმ არქივი, მცირე საბჭოს ოქმები. ფ. 54.

⁵⁷⁴ სუი არქივი, ფ 600, ან. 1, საქმე.1758, ფ.5.

⁵⁷⁵ სუი არქივი, ფ 600, ან. 1, საქმე.1758, ფ. 7.

⁵⁷⁶ სსმ არქივი, 1921, 151/139, ფ. 185.

განაახლა თავისი სამუშაოები. მშენებლობა საკმარის ტემპებით მიმდინარეობდა, მაგრამ სამშენებლო მასალების დეფიციტის გამო, განსაკუთრებით გაჭიანურდა შენობის სამხრეთი ფრთის ბანური გადახურვის სამუშაოები.

განათლების სახალხო კომისარიატის 1922 წლის აგვისტოს №429 განკარგულებით შეიცვალა სააღმშენებლო კომისიის შემადგენლობა. მასში შევიდნენ: სარგის კაკაბაძე (თავმჯდომარე), წევრები: ნ. ყიფიანი, ი. ჩხიკვიშვილი, ინჟინრები ნ. სვეეროვი და ა. ლეჟავა.⁵⁷⁷ მაგრამ, ისედაც უამრავ პრობლემას დაემატა ის უთანხმოება, რომელიც წარმოიშვა მუზეუმის დირექტორსა და კომისიის თავმჯდომარეს შორის. პირველი საერთოდ არ უშვებდა მუზეუმის შენობაში მეორეს, ხოლო ეს უკანასკნელი ბრალს სდებდა დირექტორს მასში, რომ იგი თვეების მანძილზე არ ესწრებოდა კომისიის სხდომებს. ბოლოს ეს იმით დამთავრდა, რომ ორივენი გამოყვანეს კომისიის შემადგენლობიდან. თავმჯდომარეობა დაეუკლა ივ. ჩხიკვიშვილს, ხოლო 1924 წლის 4 მაისის ბრძანებით—განათლების კომისარს დ. კანდელაკს.

სამშენებლო მასალების გაძვირებისა და საყოველთაო ინფლაციის გამო, მშენებლობის დასამთავრებლად აუცილებელი შეიქნა დამატებითი თანხის გამოწახვა. 1922 წლის ბოლოს, სააღმშენებლო კომისიამ დამატებით მიიღო 4 მილიონი მანეთი,⁵⁷⁸ მაგრამ არც ეს თანხა აღმოჩნდა საკმარისი. 1923 წლის 8 ივნისს მუზეუმს გამოეყო 5 მილიარდ. 500 მილიონი მანეთი.⁵⁷⁹ ამით მოხერხდა იმავე წლის ზაფხულში მუზეუმის ახალი, მთავარი შენობის სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ფრთების მშენებლობის დასრულება.

რაც შეეხება მთავარ საგამოფენო კორპუსს, ამ წელს მთლიანად დამთავრდა ცოკოლისა და I სართულის სამშენებლო სამუშაოები.

1923 წლის ზაფხულის ბოლოსთვის საქართველოს მუზეუმის დირექციის განკარგულებაში იყო შემდეგი ფართობი: ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 60-იან წლებში აგებულ ძველ სამსართულიან შენობაში ლორის-მელიქოვის ქუჩის №10-ში—ორი სართული. (შესამე სართულზე მოთავსებული იყო ქალთა II სასწავლებელი და თბილისის XI პროფტექნიკუმი), ამ კორპუსში მუზეუმს ეკუთვნოდა 12 ოთახი.

⁵⁷⁷ სუი არქივი, ფ. 300, ან 3, საქ. 32, ფ. 13.

⁵⁷⁸ სსმ არქივი, 1922, 152/140 ფ.160.

⁵⁷⁹ სსმ არქივი, 1923, 153/141, ფ. 99.

ახალი შენობის მარჯვენა, ჩრდილოეთ ფრთაზე კალოუბნის (ყოფილი ბარონის) ქუჩის კუთხეში, ოთხსართულიან შენობაში მუზეუმს ეკავა II ოთახი, ხოლო მარცხენა, სამხრეთის ფრთაზე, მუზეუმის (ყოფილი ნიკოლოზის) ქუჩის კუთხეში, ექვს-სართულიან შენობაში --24 ოთახი. გარდა ამისა, მუზეუმს ეკუთვნოდა ღორის-მელიქოვისა და მუზეუმის ქუჩების კუთხეში XX საუკუნის 10-იან წლებში აგებული სამსართულიანი საფონდო შენობა და ეზოში მდებარე პატარა ორსართულიანი ფარდული 6 ოთახით.⁵⁸⁰

აღნიშნულ ფართობზე მუზეუმის განყოფილებები შემდგენიარად განაწილდა: ახალი შენობის მარცხენა ფრთის ქვედა I და II სართულებზე განლაგდა ბიბლიოთეკის საცავი და სამკითხველო დარბაზი, ხოლო ზედა III-VI სართულები გადაეცა ზოოლოგიურ განყოფილებას. აქვე, III სართულზე ამ განყოფილებას დაეთმო საგამოფენო დარბაზი.

ახალი შენობის მარჯვენა ფრთის II-IV სართულები დაიკავა არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის განყოფილებებმა. I სართულზე მდებარეობდა აუდიტორია.

ძველი შენობის გამოთავისუფლებულ ოთახებში განლაგდნენ გეოლოგიისა და ბოტანიკის განყოფილებები. თუმცა ამ კორპუსის II სართულზე რამდენიმე ოთახი დარჩათ არქეოლოგებს, ხოლო III სართულზე-ეთნოგრაფებს. ამავე შენობაში იყო მოთავსებული დირექციაც. საფონდო კორპუსი დაიკავა განყოფილებათა საცავებმა.

მუზეუმში საცხოვრებელი ფართობი ეჭირათ დირექტორის ოჯახს, მეფხოვესა და დარაჯს.

1924 წლის 15 ივლისს სახალხო კომისართა საბჭოს №1383 დადგენილებით საქართველოს მუზეუმს უნდა გადასცემოდა მუზეუმის ძველი შენობის მე-3-ე სართულზე ქალთა II სასწავლებლის მიერ დაკავებული ფართი.⁵⁸¹ მაგრამ ამ დადგენილების რეალიზებას კიდევ რამდენიმე წელი დასჭირდა.

ახალი შენობის ნაწილის ექსპლუატაციაში გადაცემა და მუზეუმის გაფართოება მუშაობის ახალ პერიონტებს შელიდა ამ დაწესებულების თანამშრომელთა წინაშე.

1923 წელს ისევ 27-მდე გაიზარდა მუზეუმის მუშაკთა რიცხვი. მუზეუმში მოვიდნენ ახალი თანამშრომლები: მიხეილ შავარდნაძე, ვიორგი ჩიტაია, კონდრატე თათარიშვილი (უიარაღო), ვერა ბარდაველიძე-ლომია, ნიკოლოზ ჯავახიშვილი,

⁵⁸⁰ სსმ არქივი, 1923, 153/141, ფ. 470.

⁵⁸¹ სსმ არქივი, 1924, №142, ფ. 511.

ივანე კაჭარავა, კონსტ. ნიკურაძე, ივანე მენაღარიშვილი და სხვები.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ფულის ინფლაციური პროცესების გამო, მუზეუმის მუშაკები მატერიალურად შეტად მიიქმე მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. ამიტომაც ხშირად დგებოდა მათი საყოფაცხოვრებო პირობების გაუშჯობესების საკითხი. მაგრამ თანამშრომელთა მოთხოვნები დაქინებული ხდებოდა, როცა საქმე ეხებოდა სამუზეუმო ექსპონატების დაცვას. ისინი განსაკუთრებით მოითხოვდნენ სადებინფექციო საშუალებებს საფონდო მასალების შესაწამლად: ნაფტალინის, მორბანის ზეთს, ბრომეთილის ხსნარს, სპირტს და სხვას.⁵⁸²

მუზეუმის მუშაკთა თანამდებობები კვალიფიკაციის მიხედვით შეესაბამებოდა 5-დან 17-მდე კატეგორიას. დირექტორი, როგორც უმაღლესი მე-17 კატეგორიის მუშაკი, ხელფასს იღებდა 45 მანეთს. განყოფილების გამგეები მე-15 კატეგორიით--38 მანეთს, ასისტენტები მე-14 კატეგორიით--35 მანეთს "ჩერვონეციტ"⁵⁸³ და ა.შ. რასაკვირველია ეს არ იყო საკმარისი და არ აკმაყოფილებდა მუზეუმის მუშაკებს და იყო გაუთავებელი მოთხოვნები მათი უფრო მაღალ, შესაფერ კატეგორიებში გადაყვანის შესახებ. თითქმის ყველა მაღალ-კვალიფიციურ მუზეუმის მუშაკს ჰქონდა შეთავსებით სხვა სამუშაო, უმთავრესად, უმაღლეს სასწავლებლებში. მუზეუმის დირექციას სპეციალური ბრძანების გამოცემა დასჭირდა, რითაც ყოველ შემთავსებელ მუზეუმელს დილის I საათამდე თავისი სამუშაო დღე მხოლოდ მუზეუმისათვის უნდა დაეთმო.⁵⁸⁴

უნდა ითქვას, რომ ამ პერიოდში მუზეუმში თავი მოიყარეს, პროფესიონალმა, სპეციალისტებმაქრომლებსაც საზღვარგარეთის, რუსეთისა და საქართველოს უნივერსიტეტებში ჰქონდათ მიღებული განათლება: ნ. ყიფიანს დამთავრებული ჰქონდა პარიზის, სორბონის უნივერსიტეტი; გ. ჩუბინაშვილს და კ. კრელს—ლაიფციგის; ალ. თვალჭრულიძეს—გეტინგენის და მოსკოვის; კ. თათარიშვილს—ბრიუსელის; ივ. ჩხიკვიშვილს—კიევის; მ. შავარდნაძეს—ციურიხის; ა. ილინსკის და ბ. შიშკინს--ვარშავის; მ. ბარათაშვილს, ვ. ქიქოძეს და ე. ლანსურეს—მოსკოვის; დ. გორდევებსა და გ. სმირნოვს—ხარკოვის; გ. ჩიტაიას, ს. მაკალათიას, შ. ამირანაშვილს, თ.

⁵⁸² სსმ არქივი, 1923, 153/141 ფ. 77.
⁵⁸³ სსმ არქივი, 1924, №142, ფ.358.
⁵⁸⁴ სსმ არქივი, 1923, 153/141 ფ.43.

დედალსა და ე. ლომიას—თბილისის წამყვანი უმაღლესი სასწავლებლები.⁵⁸⁵

1921 წელს მუზეუმის ტაქსიდერმისტი კარლ კრელი მივლინეს საზღვარგარეთ. იგი 4 თვე იმყოფებოდა ლაიფციგში ანატომიის ინსტიტუტის კონსერვატორ მაქს ზუმელთან.⁵⁸⁶ კვალიფიკაციის ამაღლების შემდეგ იგი საერთაშორისო მასშტაბის ერთ-ერთი საუკეთესო სპეციალისტი გახდა. მის მიერ დამზადებული ფიტულები დიდი მოწონებით სარგებლობდა საზოგადოებაში.

1922 წელს კ. კრელმა შექმნა ზოოლოგიური განყოფილების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ექსპონატი—ვეფხვის ფიტული.

1922 წლის 5 დეკემბერს თბილისის მახლობლად, სოფელ ღელობთან ადგილობრივმა გლეხებმა გიორგი წითურაშვილმა, სიმონ და იოსებ ბექაურებმა და ალექსი წიკლაურმა მოკლეს ორი მეტრის სიგრძის ვეფხვი. იგი ღენქორანიდან (თალიშიდან) თბილისამდე გარეულ ტახებზე ნადირობას შემოყოლია.⁵⁸⁷ 1923 წელს მაღალხარისხოვნად დამზადებული ფიტული სხვა ექსპონატებთან ერთად გამოიფინა მუზეუმის ახალი შენობის სამხრეთი ფრთის ზოოლოგიური გამოფენის დარბაზში. გამოფენა შესანიშნავი გამოვიდა. ვეფხვის ფიტული წარმოდგენილი იყო ბიოლოგიურ ჯგუფში, ღენქორანის ლანდშაფტის გარემოცვაში, ჭაობიან ღერწმებში. ასევე დიდი ოსტატობით იყო შესრულებული სხვა ექსპონატებიც, რაც დამთვალიერებლებზე დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდა. მიუხედავად იმისა, რომ შესასვლელი ბილეთი ღირდა 50 ათასი მანეთი, კარგა ხანს გამოფენაზე დამთვალიერებელთა დიდი რიგი იდგა. ამ გამოფენიდან მიღებულმა შემოსავალმა მარტო 6 თვეში 36 მილიონ 280 ათას მანეთს გადააჭარბა.

ზოოლოგიურ გამოფენასთან ერთად, მუზეუმის ახალი შენობის ჩრდილოეთ ფრთაში გადაწყდა მოწყობილიყო ეთნოგრაფიული გამოფენა. 100 მანეთი (ოქროთი) გამოუყვეს გ. ჩიტაიას ეთნოგრაფიული კომპლექსის—“გლეხის დარბაზის” მოსაწყობად.⁵⁸⁸

1923 წელს საქართველოს მუზეუმმა მიიღო მიწვევა მოსკოვის სახალხო მეურნეობის მიღწევათა გამოფენაზე მონაწილეობის მისაღებად, სადაც ექსპონირებული იქნებოდა ქართველი

⁵⁸⁵ სსმ არქივი, 1922, 152/140, ფ. 375.

⁵⁸⁶ სუი არქივი, ფ. 600, ან. 1, საქ. 1215, ფ. 13.

⁵⁸⁷ ჩხიკვიშვილი ივ., ღელობის მახლობლად მოკლული ვეფხვი, კრებულში—სსმ მოამბე, ტ. II, თბ., 1923. გვ. 12.

⁵⁸⁸ სსმ არქივი, 1923, 153/141, ფ. 23.

გლეხის ყოფა-ცხოვრების ამსახველი ეთნოგრაფიული ნივთები. საგამოფენო კომიტეტმა ამ მასალის შესაძენად გამოყო 100 მილიონი მანეთი.

ამრიგად, 14 წლის იძულებითი უმოქმედობის შემდეგ მუზეუმმა დაიწყო თავისი ერთ-ერთი მთავარი ფუნქციის — საგამოფენო სამუშაოების შესრულება.

1922 წლის 23 დეკემბრიდან მუზეუმის მიმდინარე საკითხების გადასაწყვეტად შეიქმნა მცირე საბჭო, რომელიც უნდა შეერებილიყო 2 კვირაში ერთხელ. საბჭოს მდივნად აირჩიეს გ. ჩიტაია.

საქართველოს მუზეუმის თანამშრომლები, მიუხედავად დიდი სიძნელეებისა, გულმოდგინედ ასრულებდნენ ყოველდღიურ, მიმდინარე სამუშაოებს. ისინი უმეტესად დაკავებული იყვნენ საფონდო და მოძიებითი სამუშაოებით.

1921 წლის მუზეუმის ანგარიშების მიხედვით, საბუნებისმეტყველო განყოფილებათა თანამშრომლებმა დაამუშავეს ჭოროხის აუზის, გურიის, სვანეთის, ჭიათურისა და დასავლეთ საქართველოს სხვა ადგილებში წარმოებული ექსპედიციების დროს მოძიებული გეოლოგიური, ბოტანიკური და ზოოლოგიური კოლექციები; დაიწვეს თბილისის მიდამოების გეოლოგიის სისტემური შესწავლა, რითაც საფუძველი ჩაეყარა საქართველოს გეოლოგიის სისტემურ კვლევას.

მუზეუმის ფონდები გამდიდრდა პალეონტოლოგიური, პეტროგრაფიული და ორნითოლოგიური მასალებით. შესწავლილ იქნა მანგლისის, ატენისა და ბორჯომის ხეობის სპორიანი ფლორა. მოწესრიგდა ჰერბარიუმი და შედგა კატალოგი. მუზეუმის ფონდები გამდიდრდა 22400 ეგზემპლარი საჰერბარიუმო მასალით. მიიღეს აგრეთვე მწერების და ფრინველების 55 ათასი ერთული.⁵⁸⁹ მოეწყო ორნითოლოგიური კაბინეტი.

ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში ევ. ლანსერემ ჩაიხატა ეთნოგრაფიული ჯგუფები თავისი ტანსაცმლით და შედგა ქართული კოსტიუმის კატალოგი, მუზეუმში შემოვიდა ათასამდე ეთნოგრაფიული ნივთი.

1923 წლის მარტიდან ფართოდ გაიშალა სამუშაოები მუზეუმის ახალ შენობაში გადასასვლელად. ვიდრე ახალ საფონდო ოთახებში ნივთებს გადაიტანდნენ, მუზეუმის მცირე საბჭოს გადაწყვეტილებით, თითოეულ ნივთს ჩაუტარდა

⁵⁸⁹ ყიფიანი ნ., საქართველოს მუზეუმის მოქმედების მოკლე ანგარიში(1919-1921 წწ), სსმ მოამბე, ტ. I, თბ., 1922, გვ 110.

დუხინფექცია. ამისათვის ეზოში აშენდა სპეციალური სადუხინფექციო კამერა, რაც დაჯდა 100 მილიონი მანეთი.⁵⁹⁰ ახალ შენობაში ნიეთებისა და წიგნების გადატანის სამუშაოებისთვის 1923 წლის 19 აპრილს გამოყოფილი 250 მილიონი მანეთი განაწილდა განყოფილებების მიხედვით. ამავე წლის 7 ნოემბერს დამატებით გამოიყო 1200 მანეთი (ოქროთი). ამ პერიოდში მწვავედ დადგა სამუზეუმო ნიეთებისთვის სათანადო ჭურჭლის, თაროებისა და ინვენტარის დამზადების საკითხი. ამისათვის მუზეუმის თითოეულმა განყოფილებამ წარადგინა განაცხადი, რომლის საერთო ჯამმა შეადგინა 51813 მანეთი (ოქროთი).

1922 წელს საქართველოს მუზეუმმა სულ დახარჯა 672 მილიონ 095 მილიონი მანეთი, 1923 წელს მუზეუმისათვის კთვალისწინებულმა ხარჯთაღრიცხვამ შეადგინა 89263 მანეთი (ოქროთი), 1924 წელს კი—149626 მანეთი (“ჩერეონეცი”).

(1921-1923 წლებში მუზეუმში შემოსული ნიეთებიდან აღსანიშნავია: მანანა ორბელიანისეული ყელსაბამი (ფარდული), რომელსაც პქონდა ბროწეულის ყვავილის მოყვანილობა, მინანქრით შემკული ოქროს ფოთლები, აღმასის თვლები და მადალი ღირსების მარგალიტები.⁵⁹¹ ბარბარე ერისთავისგან შემოწირული ქსნის ერისთავების საგვარეულოს ძვირფას ყდაში ჩასმული თერთმეტი სასულიერო და საერო წიგნი.)

1921 წელს მუზეუმთან არსებულმა შემფასებელმა კომისიამ 8 მილიონ 220 ათას მანეთად შეისყიდა ვახტანგ მეფის კანონთა კრებული, თამარიანი, კონდაკი, ფსალმუნნი, დაფარნა (ბარძიშის დასაფენი), სპარსული ვაზა, მინანქრიანი ჭიქა და მონეტები.⁵⁹²)

განათლების კომისარიატისგან და პოლიტიკური განათლების კლუბების გავრთიანებისაგან მუზეუმმა მიიღო ძველებური ნიეთები: ვერცხლის ჭურჭელი, საომარი და სამეურნეო იარაღი, ეთნოგრაფიული ტანსაცმელი, ხალიჩები, ჭირმანშალი (მატყლის ფერადი ქსოვილი) და სხვა.⁵⁹³ 1923 წელს თბილისის მშრომელთა საურთიერთო საზოგადოების გამგეობისგან მუზეუმს გადმოეცა თბილისელ ამქართა დროშები. ამავე პერიოდში შეიძინეს გუმბრის მახლობლად

⁵⁹⁰ სუი არქივი, ფ.300, ან. 3, ხაქ. 69, ფ. 5.

⁵⁹¹ სსმ არქივი, 1923, 153/141, ფ.238.

⁵⁹² სსმ არქივი, 1921, 151/139, ფ.437.

⁵⁹³ საქართველოს მუზეუმის 1922-28 წწ საკოლექციო დავთარი გვ. 22--

აღმოჩენილი პალეონტოლოგიური მასალა—სამხრეთის სპილოს ეშვი და კბილი, აგრეთვე პანტიკაპური მონეტა.

საყოველთაო გაჭირვების პირობებში მუზეუმში ნივთები ასეთი გზითაც ხვდებოდა: “მოქალაქე აღ. ეროვინმა გასაყიდად მოიტანა ძველი ხელოვნების დამბაჩა, მაგრამ ვინაიდან იგი განიცდის უფესსაცმელობას, გთხოვთ აღმოუჩინოთ დახმარება მიეცეს მას ერთი წყვილი ფესსაცმელი, რათა ამით შეძლება მიეცეს ჩვენ მუზეუმს შეიძინოს ძველი ხელოვნების ნივთი”,⁵⁹⁴ - ატყობინებდნენ მუზეუმიდან ზემდგომ ორგანოებს.

1923 წლიდან მწვავედ დაისვა მუზეუმში შესული ნივთების აღრიცხვიანობის მოწესრიგების საკითხი. მუზეუმის მცირე საბჭოს გადაწყვეტილებით ყველა განყოფილებისთვის უნდა შემოღებულიყო საინვენტარო წიგნი. დაეთრის ნიმუშის შემუშავება დაეწავლა კომისიას. სულ მალე გ. ჩიტაიამ წარმოადგინა კოლექციების კატალოგისთვის ჩასაწერი საში ფორმა: საკოლექციო დავთარი, კოლექციების სარეგისტრაციო სიები და საბარათო კატალოგი. საინვენტარო დავთარში ნივთზე უნდა შემდგარიყო შემდეგი მონაცემები: საკოლექციო ნომერი, შემოსვლის დრო, ნივთის აღწერილობა და ფასი.⁵⁹⁵

1924 წლის 25 აპრილს მცირე საბჭოს სხდომაზე მიიღეს გადაწყვეტილება მუზეუმის (განსაკუთრებით კი ყოფილი კავკასიის მუზეუმის) ექსპონატების ეტიკეტების გადაქართულების შესახებ.

1924—1925 წლებში მუზეუმში შემოწირულობით შემოსული ნივთებიდან მნიშვნელოვანი იყო: ვ. ბაგრატიონების ოჯახიდან—ოქროს ზარნიშინი ხმალი და აზარფეშა; მარიამ დადეშქელიანისგან—ჩოხა, ახალუხი, კაბა და სვანური ეთნოგრაფიული ტასაცმელი; ა. ონიანისგან—14 ერთეული სვანური საბრძოლო და სამეურნეო იარაღი; თბილისელ ვაჭართა საპაიო ამხანაგობისგან—9 ერთეული ეთნოგრაფიული ტანსაცმელი, იარაღი და ჭურჭელი;⁵⁹⁶ ცნობილი მქსოველის თებრონე გელდიაშვილის მიერ დამზადებული ხალიჩები.⁵⁹⁷

1926 წელს მუზეუმში შემოსული 664 ნივთიდან აღსანიშნავია: ა. მიქელაძის, მ. ჩინჩალაძის და გ. ვეზირიშვილის

⁵⁹⁴ სსმ არქივი, 1923 151/139, ფ.149.

⁵⁹⁵ საქართველოს მუზეუმის მცირე საბჭოს ოქმები., გვ. 51.

⁵⁹⁶ საქართველოს მუზეუმის 1922-28 წწ საკოლექციო დავთარი გვ. 134-146.

⁵⁹⁷ სსმ არქივი, 1924, №142 ფ.63.

მიერ შემოწირული საომარი საჭურველი, კოლხური ვერცხლის მონეტები და ბრინჯაოს იარაღები.

(მუზეუმის მიერ შექმნილი ნივთებიდან გამოსაყოფიან: მუხრან-ბატონისგან—ძველებური, კაჟის თოფი; ცნობილ კოლექციონერ ა. მირზოევისაგან—165 ერთეული საბრძოლო იარაღი, ვერცხლისგან დამზადებული საყოფაცხოვრებო ჭურჭელი, მუსიკალური საკრავები და სხვა; ოქრომჭედულ მ. ანიევისგან—7 ცალი საეკლესიო ვერცხლის და ოქროს ჭურჭელი; ს. ჩუბინაშვილისგან—ქართული ხმალი და სხვა⁵⁹⁸

1926 წლისათვის მუზეუმში მუშაკთა რიცხვმა 29-ს მიაღწია. დაწესებულებაში მოვიდნენ ახალი თანამშრომლები: პროფესორები ალ. ჯანელიძე და გ. ნიორაძე, ჟენევის უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული, გეოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი ივ. რუხაძე, თბილისის უნივერსიტეტის დოცენტები ს. ყაუხჩიშვილი და ნ. იოსელიანი, მხატვარი კ. ქავთარაძე, პრეპარატორები—კ. გაბუნია და გ. გოგილაშვილი, ასისტენტები—დ. ციციშვილი და მ. აფხაზი.

მუზეუმის სამეცნიერო საბჭო, რომელიც ბოლო ხანებში ფაქტობრივად აღარ ფუნქციონირებდა, დაშლილად იქნა გამოცხადებული. 1926 წლის თებერვალში დაინიშნა ახალი სამეცნიერო საბჭო, რომელსაც დროებითი საბჭო ეწოდა. მასში შევიდნენ: პროფესორები ალ. ჯანელიძე, გ. ჩუბინაშვილი, ს. ქურდიანი, ფ. ზაიცევი; დოცენტები ნ. იოსელიანი, ს. ყაუხჩიშვილი; განყოფილების გამგეები: ი. ჩხიკვიშვილი, გ. ნიორაძე და მ. შავარდნაძე. საბჭოს მდივნის მოვალეობას ასრულებდა გ. ჩიტაია. 1927 წლის აპრილიდან კი სამეცნიერო საბჭოს მდივანია ავქსენტო აფაქიძე.

მუზეუმის სამეცნიერო საბჭომ დირექტორის პოსტზე წარადგინა პროფესორ ალ. ჯანელიძის კანდიდატურა, რომელიც 1926 წლის 15 მარტს დაინიშნა კიდევ ამ თანამდებობაზე.

ალექსანდრე ილიარიონის ძე ჯანელიძე (1888—1975 წ.წ.) დაიბადა რაჭის მაზრის სოფელ ნიკორწმინდაში. სწავლობდა საჩხერეში, ქუთაისის კლასიკურ გიმნაზიაში. შემდეგ სწავლა ვანაგორსო პარიზში სორბონის უნივერსიტეტში. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ მხახვრობდა ქუთაისის ქალთა კერძო ქართულ გიმნაზიაში. ვინაიდან საზღვარგარეთული დიპლომი მასწავლებლობის უფლებას არ იძლეოდა, ა. ჯანელიძემ მიაშურა კ. ყაზანს. ექსტერნად ჩააბარა გამოცდები ყაზანის უნივერსიტეტში. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, თბილისის უნივერსიტეტის საბჭომ მას შესთავაზა

⁵⁹⁸ საქართველოს მუზეუმის 1922-28 წწ. საკოლექციო დავთარი გვ 58.. 261

საპროფესოროდ მომზადება გეოლოგიის დარგში და განათლების სამინისტროსთან შეთანხმებით, მივლინებული იქნა ევროპაში. მუშაობდა პარიზში, გრენობლში. 1923 წელს თბილისის უნივერსიტეტში დაიწყო სადოქტორო დისერტაცია და გახდა გეოლოგია-მინეროლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი. 1925 წელს იგი აირჩიეს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორად.

ხელისუფლება თანდათანობით სულ უფრო მეტ ყურადღებას უთმობდა მუზეუმის პრობლემების გადაჭრას. ყოველწლიურად იზრდებოდა მუზეუმის მუშაკთა რიცხვი. 1927-1928 წლებში მუზეუმში მოვიდნენ ახალი თანამშრომლები: განყოფილების გამგედ-პავლე ინგოროყვა, ასისტენტებად-ნიკოლოზ ბერძენიშვილი და ალექსანდრე ბარამიძე, კანცელარიის გამგედ-ავქსენტო აფაქიძე, ბიბლიოთეკარებად-ქრისტინე შარაშიძე და ნინო ნაკაშიძე, პრეპარატორებად ალექსანდრა ვაშაკიძე და ანა ხარაძე.

ასევე ყოველწლიურად იზრდებოდა მუზეუმის დაფინანსებაც. მყარ საფუძველზე დგებოდა მუზეუმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა.

1927-1932 წლებში, მუზეუმში განყოფილებების, თანამშრომელთა და დაბანდებული თანხების რაოდენობა შევჯამებულად ასე გამოიხატება:⁵⁹⁹ (ცხრილი 18):

წლები	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32
განყოფილებები	6	6	8	8	9
თანამშრომლები	29	31	38	39	41
ხელფასი	21157	32861	70857	73552	116603
სამეცნ. ხარჯები	2462	7713	15427	69105	85314
მამურნ. ხარჯები	2742	3300	6219	2550	10400
სპეც. ხარჯები	3658	4150	5061	5945	6486
სულ	30019	48024	97564	151152	218803

მუზეუმის თანამშრომელთა რიცხვის ზრდამ და დაფინანსების გაუმჯობესებამ, მუზეუმის მუშაობა გამოაცოცხლა. 1927-29 წლებში საქართველოს ბევრ კუთხეში მოეწყო მუზეუმის ექსპედიციები: ზოოლოგიური განყოფილების თანამშრომლები ი. ჩხიკვიშვილი, კ. თათარიშვილი და ვ. რეიში მუშაობდნენ ალაზნის ველზე, დედოფლის წყაროსა და სოფელ შილდის მიდამოებში.

ბოტანიკურმა განყოფილებამ ექსპედიცია ჩაატარა თელეთის ველზე, კოჯორსა და ქოროდლის მიდამოებში, თეძმისა და

⁵⁹⁹ ცხრილი შედგენილია საქართველოს მუზეუმის ანგარიშების მიხედვით.

ბორჯომის ხეობებში. ქსპედიციაში მონაწილეობდნენ: ვლ. ქიქოძე, დ. სოსნოვსკი და ე. ყარამურზა.

გეოლოგიის განყოფილებების თანამშრომლებმა თვალტრელიძემ და ი. რუხაძემ ექსპედიციები მოაწყეს კახეთში, ივრის ხეობაში, ძირულას მასივში, აღბულაღისა და ლისის ტბის მიდამოებში.

არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული ექსპედიციები ჩატარდა მცხეთაში, ზემო რაჭაში, მთიან ქართლში, მდინარე ჩხერიძელას სანაპიროსთან, "დევის ხერელის" გამოქვაბულში. გარდა ამისა, მოხერხდა ზემო-აჭაღლის კიდროვლქტროსადგურის მშენებლობის დროს შემთხვევით აღმოჩენილი სამარხის გათხრა.⁶⁰⁰

აღსანიშნავია 1926 წელს ხევსურეთში ჩატარებული ექსპედიცია, რომელშიც მონაწილეობდნენ: გ. ნიორაძე, გ. ჩიტაია ი. შარღელმანი და დ. ციციშვილი. ექსპედიციამ იმუშავა ბარისახოში, ლიქოკში, ხახმატში, ღულში, შატილში და ახიელში. (მუზეუმში ჩამოიტანეს 435 ერთეული ეთნოგრაფიული ნივთი. მათ შორის: სამეურნეო და საბრძოლო იარაღი, გადასახიდი საშუალებები, ავეჯი, სამკაული და სხვა. ექსპედიციამ შეძლო ერთ-ერთი ხევსურული ხატიდან მოეპოვებინა ძველებური "საჯურუმო" (შერისხვის) დროშა.

1927 წლის დასაწყისში შესაძლებელი შეიქნა არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის განყოფილებების ერთმანეთისაგან განცალკევება. 1929 წელს მუზეუმის განყოფილებებს შეემატა ხელნაწერებისა და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული განყოფილებები.)

ხელნაწერთა განყოფილება ჩამოყალიბდა ყოფილი წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისა და საეკლესიო მუზეუმების ხელნაწერთა მდიდარი კოლექციების ბაზაზე, რომელსაც 1930 წლის ოქტომბერში მიემატა უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმის ხელნაწერთა მთელი ფონდები. საქართველოს მუზეუმში ხელნაწერთა კოლექციებს მიეცათ დამოუკიდებელი ლიტერი-პირობითი ასოითი ნიშანი: საეკლესიო მუზეუმის კოლექციას--A, წერაკითხვის საზოგადოების კოლექციას--S, საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების კოლექციას--H, ხოლო მუზეუმის ახალ

⁶⁰⁰ ჯანელიძე აღ., საქართველოს მუზეუმის 1927 წლის მუშაობის ანგარიში, სსმ მოამბე, ტ. IV, 1928, გვ. 375.

კოლექციას—Q ლიტერი. განყოფილების გამგე გახდა პავლე ინგოროყვა.

ისტორიულ-ეთნოგრაფიული განყოფილება ცნობილია საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო მუზეუმის ნივთიერი ფონდების ბაზაზე და გადმოტანილ იქნა საქართველოს მუზეუმში თავისი ინვენტარით

მუზეუმის ახალი შენობის ნაწილობრივ დამთავრებასა და მასში განყოფილებების გადასვლასთან დაკავშირებით დაისვა ახალი გამოფენების მოწყობის საკითხი. მუზეუმის შენობის სამხრეთ ფრთაში, ზოოლოგიური გამოფენის გაფართოებასთან ერთად 1927 წლის მაისში სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე გადაწყდა შენობის ჩრდილოეთ ფრთაში აუდიტორიის ზემოთ არსებულ ოთახებში ხევესურეთისა და ფშავის ამსახველი ეთნოგრაფიული გამოფენების მოწყობა. საგამოფენო მასალების მოძიებისა და შევსების მიზნით 1928 წლის გაზაფხულზე ამ რეგიონებში ჩატარდა ექსპედიცია, რისთვისაც გამოიყო 55 ათასი მანეთი. მასში მონაწილეობდნენ გ. ჩუბინაშვილი, გ. ნიორაძე, გ. ჩიტაია და ს. ყაუხჩიშვილი; ამ პერიოდში ს. მაკალათია მივლინებით იმყოფებოდა ზემო რაჭაში.⁶⁰¹

1927—1929 წლებში მუზეუმს ბევრი მნიშვნელოვანი ექსპონატი შეემატა: კ ავალიშვილის, მ. ანდრონიკაშვილის, ი. მუჩაიძის, პ. არჯევანიძის, გ. ზელინსკაიას, ლ. ნიკოლაიშვილის და სხვათაგან შემოწირულობისა თუ შესყიდვის გზით მიღებულმა ნივთებმა გაამდიდრეს მისი ფონდები. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ცნობილი მვიარადუ სპეციალისტის პოლკოვნიკ ზ. კობიაშვილისგან მიღებული საბრძოლო იარაღის საუცხოო კოლექცია, რომელიც შედგებოდა 184 ერთეულისაგან. ამ კოლექციიდან აღსანიშნავია გიორგი სააკაძისეული კაქის თოფი წახანგოვანი ფოლადის ღულით, წაშლილი წარწერით და დამღით. თოფს გააჩნდა ლითონის სამი საღტვ, ამობურცული ჭედურობით. ჩახმახი შემკული იყო ვერცხლის ფირფიტებით. კონდასზე ჰქონდა ინკრუსტაცია.⁶⁰²

ასევე აღსანიშნავია—პაჯვი მურატის ნაქონი თოფი და ერეკლე მგორის შვილის, ალექსანდრე ბატონიშვილის რახტი.⁶⁰³

მაგრამ მთავარი საზრუნავი, როგორც ხელისუფლების, ისე მუზეუმის დირექციისა, რუსთაველის გამზირზე მთავარი საგამოფენო კორპუსის მშენებლობის დამთავრება იყო, რითაც

⁶⁰¹ სსმ არქივი, 1927, № 38, ფ. 4.

⁶⁰² საქართველოს მუზეუმის 1929-1931წწ. საკოლექციო დავთარი, გვ. 23.

⁶⁰³ იქვე, გ. 42.

შეერთდებოდა უკვე აგებული შენობის ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ფრთები. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმნა მინარეთის მსგავსი კოშკებიანი, სპარსულ სტილში გადაწყვეტილი მუზეუმის ფასადის გადაკეთებას.

ჯერ კიდევ 1923 წელს განათლების სახალხო კომისარიატის დადგენილებით, შედგა მუზეუმის შენობის ფასადის გადაკეთებაზე წარმოდგენილი პროექტების შემაჯამებელი კომისია ივ. ჯავახიშვილის თავმჯდომარეობით. კომისიაში შევიდნენ: გ. ჩუბინაშვილი, დ. შევარდნაძე, ო. შარლემანი, გ. გრინევსკი და ნ. ყოფიანი.⁶⁰⁴ კომისიამ თავისი სხდომა ჩაატარა 1923 წლის 18 ივლისს და დაადგინა: “ხმების უმეტესობით მიეცეს I პრემია (ჯილდო 375 მან.) არქტ. ნ. სევეროვს, როგორც შედარებით დამაკმაყოფილებელად შესრულებული პროექტისათვის, მაგრამ შენობის აგების დროს მასში უნდა იქნას შეტანილი ზოგიერთი ცვლილებები. II პრემია (ჯილდო 125 მან.) კი მიეცეს ან. კალგინის პროექტს, როგორც მხატვრულად შესრულებულს”.⁶⁰⁵ მაგრამ 1923 წელს, კონკურსში გამარჯვებულის დასაჯილდოებლად და ვერც პროექტის პრაქტიკულად განსახორციელებლად სათანადო თანხის გაღება ვერ მოხერხდა.

ნ. სევეროვის მიერ წარდგენილი გამარჯვებული პროექტის ვარიანტი თითქოსდა ითვალისწინებდა ძველი ქართული არქიტექტურის მოტივებს (ბოლნისის სიონის, სვეტიცხოვლის ორნამენტებს), მაგრამ არ იყო თავისუფალი ეკლექტიზმისგან და ვადატვირთული იყო კომისიის დავალებით, ნ. სევეროვი წლების მანძილზე აგრძელებდა მუშაობას პროექტზე და ხეუწდა მას.

1927 წლის 21 ივლისს სახალხო კომისართა საბჭომ ლ. ქართველიშვილის თავმჯდომარეობით სპეციალური სხდომა ჩაატარა საქართველოს მუზეუმის შენობის მთავარი კორპუსის მშენებლობის დამთავრების საკითხზე და მიიღო დადგენილება. იგი ითვალისწინებდა შემდეგ პუნქტებს: “1. აუცილებლად იქნას მიჩნეული საქართველოს მუზეუმის მშენებლობის დასამთავრებელი სამუშაოების დაუყოვნებლივ დაწყება. 2. ამისათვის სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოიყოს 100000 მანეთი, ხოლო დანარჩენი თანხა გამოინახოს საბანკო კრედიტის სახით. 3. შეიქმნას სააღმშენებლო კომიტეტი შემდეგი შემადგენლობით: ს. ჯუღელი (თავმჯდომარე), დ. კანდელაკი, მ. ორახელაშვილი,

Handwritten note: 21/5/27

⁶⁰⁴ სუი არქივი, ფ. 300, ან. 3, საქ. 69, ფ. 94.

⁶⁰⁵ სსმ არქივი, 1923, 153/141, ფ. 116.

ლ. სუხიშვილი, რ. დუმბაძე, ა. მიქელაძე, მხატვარი დ. შვეარდნაძე, პროფესორები გ. ჩუბინაშვილი და ალ. ჯანელიძე არქიტექტორი ნ. სევეროვი".⁶⁰⁶ სახკომსაბჭომ ხუთი დღის შემდეგ 26 ივნისის სხდომაზე კომიტეტის შემადგენლობას დაუმტკიცა ახალი წევრი—ლავერენტი ბერია.⁶⁰⁷

ახლად შექმნილმა სააღმშენებლო კომიტეტმა თავის მხრივ ჩამოაყალიბა სამშენებლო-ტექნიკური კომისია, რომელსაც ვეალებოდა მშენებლობის მიმდინარე საკითხების პრაქტიკულად მოგვარება. კომისიას თავმჯდომარეობდა განათლების სახალხო კომისრის მოადგილე მარიამ ორახელაშვილი. წევრებად მიიწვიეს არქიტექტორები მ. ნეპრინცევი და ნ. სევეროვი. კომისიას შენობის ფასადის სამუშაოების დასაჩქარებლად გამოეყო 350000 მანეთი.⁶⁰⁸

სააღმშენებლო კომიტეტმა მშენებლობის ხელმძღვანელად დანიშნა ნ. სევეროვი, რომელსაც საკმაოდ მაღალი ანაზღაურება --თვეში 400 მანეთი დაენიშნა.

ნიკოლოზ პავლეს ძე სევეროვი(1887—1957 წ.წ.) დაიბადა თბილისში. პეტერბურგის სამოქალაქო საინჟინრო აკადემიის დამთავრების შემდეგ 1915 წელს ბრუნდება თბილისში და პროფ. გ. ჩუბინაშვილთან ერთად ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლების შესწავლის მიზნით ბევრს მოგზაურობს საქართველოს სხვადასხვა მხარეში. მან აზომა, შეისწავლა და მეცნიერული გამოკვლევები მიუძღვნა მცხეთის ჯვარს, კუმურდოს, ნიკორწმინდას, ნეკრესს, ალავერდს და სხვა ქართულ ხუროთმოძღვრულ ძეგლებს. შემდეგ თავის შემოქმედებაში მან კარგად გამოიყენა მიღებული ცოდნა და ძველი ქართული არქიტექტურის ტრადიციები. ნ. სევეროვი იყო თბილისის სამხატვრო აკადემიის ერთ-ერთი ჩამოყალიბებელი და წლების განმავლობაში მისი პროფესორი.

სამშენებლო კომისიამ ცალკეული სამუშაოების შესასრულებლად მიიწვია იმ დროს თბილისში არსებული მოიჯარადე ორგანიზაციები: "სამშენი", ანდროლექტი და ვილა ლორენცინი, აგრეთვე მირზოიანისა და ავლაძის კერძო ფირმები. ძირითადი სამუშაოების შესრულება დაუვალა სამშენებლო-სამრეწველო სააქციო საზოგადოება--"სამშენს", რომლის მთავარი კანტორა იქვე შეზობლად, თავისუფლების მოედნის №3-ში იყო მოთავსებული.

⁶⁰⁶ სსმ არქივი, 1927, №40, ან. 1, ფ. 2.

⁶⁰⁷ სუი არქივი, ფ. 600, ან. 1, საქ. 47, ფ.119.

⁶⁰⁸ ჯანელიძე ალ., საქართველოს მუზეუმის 1927 წლის ანგარიში, სსმ მოამბე, ტ. IV, 1928, გვ. 376.

სამშენებლო მასალებს იღებდნენ საბჭოეთის სხვადასხვა ადგილიდან: ცემენტი შემოქონდათ ბათუმიდან, ხეცა-სტალინგრადიდან, რკინის არმატურა--უკრაინიდან და სხვა.

სამუშაოთა დიდ ნაწილს ხელშეკრულებით ასრულებდა გეორჯ მირზოიანის ფირმა.⁶⁰⁹ სამშენებლო სამუშაოების მიმდინარეობის ყოველდღიურ კონტროლს ახორციელებდა და დახმარებას უწევდა რესპუბლიკის მთავრობა. მისი წევრები: (ს. ჯუღელი დ. კანდელაკი და მ. ორახელაშვილი) უშუალოდ იყვნენ ჩაბმული მშენებლობის პროცესში, ხელისუფლება აქტიურად შუამდგომლობდა რესპუბლიკის ბანკებს, რომ მათ ამ მშენებლობისათვის დროულად მიეწოდებინათ კრედიტები, ცალკეული შესრულებული სამუშაოების მიღება-ჩაბარებისას, არ ერიდებოდა იმ დროს დაკანონებული წესების შეცვლას (მაგ. სამუშაოების ღია კონკურსის გარეშე ჩაბარება) და სხვა., აჯილდოვებდა და პრემიებით ახალისებდა მშენებლობის მოწინავე მუშაკებს.

1927 წლის 9 აგვისტოს სახალხო კომისართა საბჭომ №28 ოქმით დაამტკიცა ნ. სვეეროვის მიერ წარმოდგენილი მუზეუმის შენობის ფასადის ჩასწორებული და გაუმჯობესებული პროექტი. მისი მეორე ვარიანტი უფრო დახვეწილი იყო და გამოირჩეოდა კომპოზიციური მთლიანობით.. ამასთან ერთად, მშენებლობის გაიაფების მიზნით, შესაძლებლად მიიჩნიეს ფასადის მონაპირკეთებელი ქუთაისური ქვა შეცვლილიყო ბეგამის ქვით, ხოლო ალგეთის ქვა-ველარის ქვით.

სამშენებლო კომისიამ დიდი ენერგიით დაიწყო მუშაობა. მხოლოდ 1927 წელს მშენებლობაზე დახარჯულმა თანხამ 400000 მანეთს მიაღწია, რაც აღემატებოდა გამოყოფილ თანხას. საჭირო შეიქმნა დამატებითი დაფინანსება.

1927 წლის ბოლოს სახალხო კომისართა საბჭომ სახელმწიფო ბიუჯეტიდან 1600,000 მან. გამოყო საქართველოს მუზეუმის შენობის დასამთავრებლად.⁶¹⁰

მუზეუმის შენობის დასამთავრებელი სამუშაოები საკმაოდ სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა. მშენებლობის დროს ფართოდ გამოიყენებოდა იმ დროს შემოდებული და მეტად გავრცელებული მუშაობის ფორმები: დამკვრელობა და სოციალისტური შეჯიბრება. მთავრობის სხდომებზე მრავალჯერ აღინიშნებოდა ინჟინერ-არქიტექტორ ნ. სვეეროვის უნარიანი ხელმძღვანელობა.

⁶⁰⁹ სუი არქივი, ფ. 600, ან. 1, საქ. 1215, ფ. 10.

⁶¹⁰ სუი არქივი, ფ. 284, ან. 1, საქ. 350, ფ. 109.

1928 წლის თებერვალში საადმშენებლო კომიტეტმა განიხილა ნ. სვეეროვის პროექტის მესამე ვარიანტი და რეკომენდაცია მისცა მას, რომ დამტკიცებულიყო როგორც საბოლოო დოკუმენტი. ამასთან ერთად, კომიტეტმა გადაწყვიტა შენობის ფასადის შევრილები, სვეტისთავეები და ღაუვარდანები დაემზადებინათ ბუნებრივი ქვისაგან, მოეპირკეთებინათ მხოლოდ პირველი სართული, ხოლო დანარჩენი ნაწილი კი-ბათქაშით შეეესოთ. როგორც სპეციალისტები აღნიშნავენ, ამით შენობის საერთო სახემ საგრძნობლად წააგო. ⁶¹¹

მშენებლობის დროს ხშირი იყო სამწუხარო ინციდენტებიც. 1928 წლის მაისის წერილში მუზეუმის დირექცია მიუთითებდა მშენებლობის უფროსს ნ. სვეეროვს: “მიუხედავად არაერთგზის ჩვენი განცხადებისა, მუზეუმის ახალ შენობაში ისევ განმეორდა ქურდობის შემთხვევები. მიმდინარე წლის 6 მაისს ადმინისტრაციის დაუკითხავად გაღებული იქნა მარცხენა ფლიგელის ოთახი, საცა გეოლოგიური განყოფილების ქონება ინახებოდა. მის შემდეგ სამი კარადის ვიტრინა გატეხილი იღმონდა, საკეტები წაღებული” ⁶¹² და ა. შ.

1929 წლის გაზაფხულზე დასრულდა საქართველოს მუზეუმის მშენებლობა. რუსთაველის გამზირის გასწვრივ ნ. ვანნაძისა და ა. ფურცველაძის ქუჩებს შორის მთელ კვარტალზე, თითქმის 90 მეტრის სიგრძეზე, აღიმართა შენობა, რომელიც გახდა თბილისის ერთ-ერთი საუკეთესო და ღირსშესანიშნავი ნაგებობა.

სიგრძის გასანეიტრალებლად ფასადი დანაწევრებულია საერთო დონიდან წინ გამოწეული ცენტრალური და ორი გვერდითი თაღებიანი შევრილებით—რიზალიტებით, რომელიც შენობის ძირითად ნაწილთან ქმნიან ერთიან, მთლიან მოცულობას. ფასადის ქვედა ორ სართულზე გამოდიან დიდი ზომის ფანჯრები, მესამე სართულის კედლები კი დაფარულია ურთმანეთთან დაკავშირებული ნახევრადწრიული დეკორატიული თაღებით. მათ ცენტრებში მოთავსებულია დიდი როზეტები, რომელთა ფორმებში ოსტატურად გამოყენებულია ძველი ქართული არქიტექტურული მოტივები.

სპეციალისტებში მიღებული აზრით, საქართველოს მუზეუმის შენობის “არქიტექტურის დეტალები და ელემენტები, მოტივები და ხერხები ნასესხებია ეროვნული

⁶¹¹ ჯაში ნ., სოციალისტური თბილისის ხუროთმოძღვრება, თბ., 1983, გვ. 16.

⁶¹² სსმ არქივი, 1926 № 40, ფ.197.

ხუროთმოძღვრების მდიდარი მემკვიდრეობიდან. გააზრებულად, ლოგიკურად გარდაქმნილი სახით გამოყენებულნი, ისინი ქმნიან არქიტექტურულ იერსახეს, რომელიც შეესაბამება შენობის დანიშნულებას.”⁶¹³

ასე აშენდა 1929 წელს დედაქალაქის ცენტრში საქართველოს მთავარი მუზეუმის საკადრისი შენობა, რომელსაც მრავალი წლის შრომა და ძალისხმევა დასჭირდა.

(საქართველოს მუზეუმის შენობა სამართლიანად არის მიჩნეული ქართულ არქიტექტურაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საექსპოზიციო ნაგებობად. იგი ითვლება ძველი ეროვნული ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობისა და ახალი ქართული არქიტექტურული ფორმების წარმატებული შერწყმის ნიმუშად.)

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მუზეუმის ახალ შენობას თავიდანვე ზოგიერთი ნაკლი დაჰყვა: 1. ნაგებობა სივრცეში ძალზე გაწვდილი აღმოჩნდა. ამის გამო, საგამოფენო დარბაზების შესასვლელები ერთმანეთის მიმართებაში არ აღმოჩნდა სწორ დერძზე, რის შედეგადაც დაირღვა გამჭოლი ხედვა და შეიზღუდა სააქცენტო ადგილების ეფექტიანობა.

2. წყალგამტარობის მიღწევის თვალსაზრისით, ყოველთვის პრობლემებს ქმნიდა (და ახლაც ქმნის) შენობის ბრტყელი, ბანური გადახურვა.

მუზეუმის შენობის დამთავრებამ უკეთესობისკენ შეცვალა საქართველოს მუზეუმის ორგანიზაცია და სულ ახალი მიმართულება მისცა მის დანიშნულებას და საქმიანობას.

თუ წინა წლებში მუზეუმის თანამშრომელთა მუშაობა ძირითადად მოძიებით--შემგროვებლობით და სამეცნიერო საქმიანობით შემოიფარგლებოდა, ახალი შენობისა და საგამოფენო დარბაზების მწყობრში ჩადგომის შემდეგ მათ წინაშე დღის წესრიგში დადგა საგამოფენო სამუშაოთა ფართოდ გაშლის ამოცანა. ამ ამოცანის გადაჭრა ხშირად ადვილი არ იყო. უნდა გათვალისწინებულყო ხელისუფლების დაკვეთა და ქაყნად შექმნილი ახალი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოთხოვნები.

როგორც მუზეუმის ერთ-ერთ ანგარიშში იყო ნათქვამი: “საბუნებისმეტყველო განყოფილებებმა ახლა ტექნიკურ-ეკონომიკური ამოცანები დაისახეს, ე. ი. ქვეყნის საწარმოო ძალების ჩვენება და მათი დაკავშირება სამეურნეო აღმშენებლობასთან. ზოგად-ისტორიული განყოფილებებიც

⁶¹³ ჯაში ნ., სოციალისტური თბილისის ხუროთმოძღვრება, თბ., 1983, გვ. 16.

აგრეთვე ახალ საფუძველზე დადგნენ, რომ უჩვენონ მასებს მთლიანი ისტორიული განვითარების პროცესი, შეინარაღონ მასები დრომოჭმული საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციებთან და კლასებთან აქტიური ბრძოლისათვის და ჩააბან ისინი სოციალიზმის აღმშენებლობაში.⁶¹⁴

ხშირად ხელისუფლების დაკვეთის გათვალისწინება არ ხერხდებოდა, რასაც ბევრი მუზეუმელი ეწირებოდა. მარტო მუზეუმის ოთხი დირექტორის გამოცხადება "შავნებლად"-კმარა ამის საილუსტრაციოდ.

მიუხედავად ზეწოლისა, მუზეუმი მაინც ყოველთვის აგრძელებდა თავის ტრადიციულ საქმიანობას, არ დალატობდა წლების მანძილზე დამკვიდრებულ პროფესიონალიზმსა და ქვეყნის სამსახურს.

1928 წლის 11 ოქტომბერს შემდგარმა მუზეუმის დროებითმა სამეცნიერო საბჭომ საბოლოოდ გადაანაწილა განყოფილებებს შორის საექსპოზიციო ფართი. მიღებული გადაწყვეტილებით, ახალი საგამოფენო კორპუსის მარჯვენა მხარეს მდებარე დარბაზებს დაიკავებდა პუბლიცისტური განყოფილებები (ქვედა სართულებს არქეოლოგია, ზედას - ეთნოგრაფია), ხოლო მარცხენა მხარისა და ფლიიკელის დარბაზებს საბუნებისმეტყველო განყოფილებები.⁶¹⁵

საგამოფენო საქმიანობის მოწინავე მეთოდების ვასაცნობად მუზეუმის რამდენიმე მუშაკი (ალ. ჯანელიძე, ან. კაკაბაძე, გ. ჩიტაია, გ. ჩუბინაშვილი) მივლინებით გააგზავნეს საბჭოთა კავშირის დიდ სამუზეუმო ცენტრებში: ლენინგრადში, მოსკოვში, კიევსა და ხარკოვში. მუზეუმის მთელი ძალები ჩაება თემატურ-საექსპოზიციო გეგმების შემუშავებაში.

დაფინანსების შეზღუდულობის გამო შეუძლებელი იყო ყველა განყოფილებას ერთდროულად მოეწყო გამოფენები. ამიტომ გადაწყდა, რომ პირველ რიგში მუზეუმის ის კოლექციები გამოფენილიყო, რომლებიც რესპუბლიკის შინამრეწველობის, ნედლეულისა და წარმოების ეკონომიკური გამოყენების საკითხებს უკავშირდებოდა. ახალი საგამოფენო მასალის მოსაგროვებლად დამატებით ორჯერ მოეწყო ექსპედიცია ხევსურეთში გ. ჩიტაიას ხელმძღვანელობით. ექსპედიციის აქტიური წევრი იყო ვერა ბარდაველიძე-ლომია.

⁶¹⁴ საქართველოს მუზეუმის 1931-32 წწ მუშაობის ანგარიში, სსმ მოამბე, ტ. VII, ტფ., 1933, გ. 337.

⁶¹⁵ სსმ არქივი, 1928, №38, ფ. 23.

1929 წლის იანვარში აღ. ჯანუღიძემ საკუთარი სურვილით დატოვა მუზეუმის დირექტორის თანამდებობა და მის ადგილზე დაინიშნა ანანია (ანატოლი) კაკაბაძე, რომელიც მანამდე მუშაობდა თბილისის გეოფიზიკური ობსერვატორიის დირექტორად. მისი მოღვაწეობა მუზეუმში დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1931 წლის მაისში იგი გათავისუფლდა დაკავებული თანამდებობიდან.

1927-28 წლებში პროფესორ ივანე ჩხიკვიშვილის ხელმძღვანელობით ჩატარდა ზოოლოგიური გამოფენის რეექსპოზიცია. გამოფენამ დაიკავა სამხრეთის ფლიგელის ორი სართული. ტაქსიდერმისტ კ. კრელის ადრე დამზადებული ექსპონატები ახლებურად, შემოქმედებითად წარმოადგინა მხატვარ-დეკორატორმა ივანე ვეფხვაძემ. გამოფენაში ჩაერთო კავკასიის მუზეუმის ძველი, რადესეული ზოოლოგიური ექსპონატებიც. ექსპოზიცია მოეწყო ლანდშაფტურ-კოლოგიური პრინციპით და ასახავდა საქართველოს თითქმის ყველა ლანდშაფტის ცხოველსა და ფრინველს. მათი ფიტულები წარმოდგენილი იყო დამახასიათებელ ბუნებრივ გარემოში—ამისთვის სპეციალურად დამზადებული რვა დიორამის ფონზე—ამ არსებათა დამახასიათებელი ქცევებისა და პოზების გათვალისწინებით. გამოფენა ერთ-ერთი საუკეთესო იყო საბჭოთა კავშირში და მან დიდი საერთაშორისო აღიარებაც მოიპოვა.

საბჭოეთის მთავარი მწერალი მაქსიმ გორკი, რომელსაც 1928 წელს უნახავს ეს გამოფენა, წერდა: "ზოოლოგიური გამოფენა ენახე და უნდა ეთქვა, რომ მას სანიმუშოდ აწყობენ თვალსაჩინოებით, სიღამაზით."⁶¹⁶

1929 წლის გაზაფხულიდან დაიწყო ხევესურეთის ეთნოგრაფიული გამოფენის მოწყობა, რომლის ავტორი იყო გ. ჩიტიაი.) მხატვრული გაფორმება მიენდო პროფ. ი. შარღემანს. ცალკეულ მხატვრულ სამუშაოებს ასრულებდნენ ახალგაზრდა მხატვრები რ. შმერლინგი და ს. საბუცკი.⁶¹⁷ გამოფენისთვის საჭირო ინვენტარი და ავეჯი დამზადდა ი. შარღემანის ესკიზებით, თუმცა გამოყენებულ იქნა კავკასიის მუზეუმის რადესეული ძველი ვიტრინები და კარადები. ამ პერიოდში ახალი საგამოფენო ავეჯის დასამზადებლად მუზეუმის ეზოშივე

⁶¹⁶ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ზოოლოგიური განყოფილების შთაბეჭდილებათა წიგნი, გვ 16.
⁶¹⁷ საქართველოს მუზეუმის 1928-30 წწ. მუშაობის ანგარიში, ტ. VI, ტფ., 1931, გ. 464.

მოეწყო სადურგლო სახელოსნო, რომელიც კიდევ დიდხანს ფუნქციონირებდა.

ხევსურეთის გამოფენის მოწყობას საფუძველად დაედგინა მთიანი რეგიონის მოსახლეობის შრომის, ყოფისა და კულტურის ამსახველი ეთნოგრაფიული მასალის კომპლექსურად ჩვენება. საგამოფენო დარბაზებში დიდი გემოვნებით და საქმის ცოდნით მოეწყო ნატურალური ზომის ხევსურული ბინის და სამლოცველო კოშკების (სასანათლო და საქურუმო) მოდელები, რომლებშიც მოთავსდა დედანი ეთნოგრაფიული მასალა: ტანსაცმელი, საბრძოლო თუ სამეურნეო იარაღი, საყოფაცხოვრებო ნივთები, სამკაული, კერამიკა, ქსოვილი და სხვა.

ექსპოზიციის გაიხსნა 1931 წელს. მან დაიკავა ახალი კორპუსის III სართულის ორი დარბაზი (400-მდე კვ.მ). ამგვარი გამოფენა არა მარტო საქართველოში არამედ მთელ საბჭოთა კავშირში სიახლეს წარმოადგენდა და დიდი ინტერესი გამოიწვია დამთვალიერებელში. თუმცა იყო სხვა შეხედულებებიც. გ. ჩიტაია იხსენებდა, რომ თბილისში იმხანად სასწავლებლად ჩამოსული ხევსურების ერთი ნაწილი ახირებულა: "ჩიტაიას ხევსურები ველურად პყაუნ წარმოდგენილი. სასანათლო კოშკის თავზე ფალოსის გამოსახულება ყალბია და ამგვარი რამ ხევსურეთში არ არსებობს. საჩივარი შეიტანეს ცეკაში."⁶¹⁸

გამოფენის ავტორებსა და მუზეუმის დირექციას დიდი ძალისხმევა დასჭირდათ თავის მართლებსათვის.

ხევსურეთის ექსპოზიციის შემდეგ, მუზეუმში შეუდგა გეოლოგიური გამოფენის მოწყობას, რომელზეც განზრახული იყო რესპუბლიკის სასარგებლო წიაღისეულის ჩვენება.

გარდა ამისა, პოლიტიკანათლების ხაზით, მუზეუმმა მოაწყო მოძრავი გამოფენები ზოოლოგიის, რელიგიის ისტორიისა და პირველყოფილი ადამიანის კულტურის ამსახველი და სხვა.

საქართველოს მუზეუმში რეალურად იქცა სამუზეუმო მასალათა თავმოყრისა და დაცვის ცენტრად. მთავრობის გადაწყვეტილებით საქართველოს მუზეუმს შეუერთდა სხვა სამუზეუმო დაწესებულებები. 1928 წლის 17 ივლისს განათლების სახალხო კომისარი დ. კანდელაკი მოახსენებდა სახკომსაბჭოს თავმჯდომარეს: "საქართველოს მუზეუმის შენობა

⁶¹⁸ ჩიტაია გ., ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე, თბ., 1988, გვ. 72.

მაღე მზად იქნება და ჩვენც შეუდგებით რესპუბლიკის ყველა სამუზეუმო ფონდის ცენტრალიზაცია-რაციონალიზაციას⁶¹⁹ და შევქმნიან სამუზეუმო მუზეუმს. 1928 წლის 24 აგვისტოს სახალხო კომისართა საბჭომ მიიღო დადგენილება, რომლითაც “წინადადება მიეცა ყველა სახელმწიფო ორგანოს, ვის განკარგულებაშიც იყო რაიმე სამხატვრო კოლექცია ან მხატვრული მნიშვნელობის ცალკე ნივთი, 2 თვის განმავლობაში გადაეცა საქართველოს განათლების სახალხო კომისარიატისთვის საქართველოს მუზეუმში მოსათავსებლად.”⁶²⁰

1929 წელს საქართველოს მუზეუმმა მიიღო და სახელმწიფო უნივერსიტეტის შენობიდან გადმოიტანა საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმის კოლექციები და ბიბლიოთეკა. ეს უკანასკნელი შეუერთდა მუზეუმის ბიბლიოთეკას, ხოლო გაუქმებული საზოგადოების კოლექციების ბაზაზე, როგორც ზევით აღინიშნა, ჩამოყალიბდა ორი ახალი უჯრედი: ხელნაწერთა განყოფილება და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული განყოფილება. პირველს დაეთმო მუზეუმის ზეპირკველის (ცოკოლის) სართულში ორი საფონდო ოთახი-სეიფი ხელნაწერების შესანახად და სამი სამუშაო ოთახი, ხოლო მეორე-მოთავსდა ახალი კორპუსის მეორე სართულზე და აქვე მოაწყო გამოფენა, სადაც წარმოდგენილი იყო ისტორიული ხასიათის მეტად საინტერესო ნივთები და ქართული ხელსაქმის ექსპონატები.

1929 წელსვე მუზეუმში გადმოიტანეს პედაგოგიური მუზეუმის კოლექციები, რომელთა დიდი ნაწილი მანამდე სხვადასხვა სასწავლო ტექნიკუმებს გადაეცათ.

ამავე პერიოდში მუზეუმმა მიიღო სასოფლო-სამეურნეო მუზეუმისა და ბორჯომის დენდროლოგიური მუზეუმის ექსპონატები, რითაც გაამდიდრა თავისი ბოტანიკური განყოფილების ფონდები. მაგრამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო სახელმწიფო უნივერსიტეტის ხელნაწერთა კოლექციების, უნივერსიტეტის ხელოვნების კაბინეტთან არსებული ძველი ქართული ხელოვნების მუზეუმის ფონდების და უნივერსიტეტის ფოტოთეკის (რომელშიც 4000-მდე ნეგატივი ირიცხებოდა) გადაცემა.

მთელი ამ ზღვა სამუზეუმო მასალის სათანადო ფონდებში დაბინავებაში მონაწილეობა მიიღო მუზეუმის მთელმა კოლექტივმა, რასაც დიდი შრომა დასჭირდა. მუზეუმის

⁶¹⁹ სუი არქივი, ფ. 600 ან. I საქ. 1758 ფ. 5.

⁶²⁰ სუი არქივი, ფ. 600, ან. I, საქმე. 1758, ფ. 7.

ანგარიშებში განსაკუთრებით გამოყოფილია პავლე ინგოროყვა, ნიკოლოზ ბერძენიშვილი და ალექსანდრე ბარამიძე, რომლებმაც "ხელნაწერთა ფონდის გადარჩევა და დალაგება ჩაატარეს დაძველებული ხაზით".⁶²¹

მუზეუმების გაერთიანების პროცესი შემდგომ წლებშიც გრძელდებოდა. განათლების სახალხო კომისარიატის დადგენილებით საქართველოს მუზეუმს შეუერთდა 1930 წელს სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბაზაზე ჩამოყალიბებული პედაგოგიური ინსტიტუტის მუზეუმი, რომელმაც თავის მხრივ გააერთიანა უნივერსიტეტის სიძველეთსაცავისა და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმის დარჩენილი ნაწილი.⁶²²

სამუზეუმო მასალათა კონცენტრაცია მოგვიანებით, ისეთი მასშტაბებით გაფართოვდა, რომ საპირისპირო შედეგები იყო მოსალოდნელი. საქართველოს მუზეუმს შეუერთეს ისეთი მუზეუმები, რომლებსაც როგორც სტრუქტურულად, ისე პროფილით, მასთან არაერთგვაროვანი კავშირი არ ჰქონდა. 1931-32 წლებში საქართველოს მუზეუმს შეუერთდა სათავართო მუზეუმი, განათლების კომისარიატის პედაგოგიური მუზეუმი. აღძრული იყო საკითხი სააღმშენებლო, ანტირელიგიური, კურორტოლოგიის, ავიაციის და სხვა სამუზეუმო ერთეულების საქართველოს მუზეუმის შემადგენლობაში შესვლის შესახებ. საქართველოს მუზეუმის დირექციას დიდი მცვადინეობა დასჭირდა ამ გადაწყვეტილებების და ექსპერიმენტების აცილებისთვის.

დიდძალი სამუზეუმო მასალების მიღებამ მეტად გაზარდა საქართველოს მუზეუმის ორგანიზმი და მას უფრო მეტად გამოეკეთილი, დიფერენცირებული სახე მისცა. გაიზარდა აგრეთვე მუზეუმის თანამშრომელთა რაოდენობა.

(1931 წელს უნივერსიტეტიდან მუზეუმში სამუშაოდ გადმოდის დიდი ქართველი ისტორიკოსი ივანე ჯავახიშვილი. იგი ჯერ ამ დაწესებულების მეცნიერ-კონსულტანტია, ხოლო 1937 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე მუშაობს ისტორიის განყოფილების გამგის თანამდებობაზე.) ივანე ჯავახიშვილი თავიდანვე აქტიურად ებმევა მუზეუმის ცხოვრებაში და როგორც მოსალოდნელი იყო უდიდესს კვალს ტოვებს ამ დაწესებულების საქმიანობის ყველა სფეროზე. მუზეუმის

⁶²¹ საქართველოს მუზეუმის 1928-1930 წწ. მუშაობის ანგარიში, სსმ ნოაშბე, ტ. VI, ტფ., 1931, გ. 466.

⁶²² მეტრეველი რ., საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოება, თბ., 1988, გვ. 193.

მუშაობის გასაუმჯობესებლად ადგენს პროექტებს, შემოაქვს წინადადებები, გეგმავს ახალგაზრდა სამეცნიერო კადრების მომზადებას და სხვა. მუზეუმის მთავარი ამოცანების განსაზღვრისას თანამშრომელთა საერთო კრებაზე 1935 წლის 29 ივნისს იგი აცხადებდა: "საქართველოს მუზეუმი დიდი დაწესებულებაა. 1. მან უნდა ასახოს წარსული და თანამედროვე კულტურა და ამ მიზნით უნდა დააგროვოს სსრუმუზეუმო ნაშთები და მასალები საქართველოს ყოველმხრივი მეცნიერული შესწავლისათვის. 2. მას სოციალური მოვალეობაც აწევს: მან ფართო საზოგადოებასა და მეტადრე ისტორიული ცოდნის გასაღრმავებლად დახარება უნდა გაუწიოს მოსწავლე-ახალგაზრდობას და 3. საქართველოს მუზეუმი, როგორც უმაღლესი სამეცნიერო დაწესებულება, ინტენსიურ მეცნიერულ მუშაობას უნდა აწარმოებდეს. ეს შესაძლებელია მხოლოდ მტკიცე გეგმის საფუძველზე მოხერხდეს, რაც როგორც ჩანს სამწუხაროდ მთლად ასე არ უნდა იყოს"⁶²³ .. და მოითხოვდა მდგომარეობის დაუყოვნებლივ გამოსწორებას. საქმის მოსაგვარებლად მას მიაჩნდა, რომ "მთავარი მნიშვნელობა თვით მუზეუმის აღწერილობას, სამეცნიერო კვლევა-ძიებასა და მუშაკების საქმიანობას აქვს".

ივანე ჯავახიშვილი საქმისადმი დამოკიდებულებით და თავისი დაუდალავი შრომით, პირად მაგალითს აძლევდა მუზეუმის თანამშრომლებს. ზემოთხსენებულ კრებაზე იგი ხაზგასმით მიუთითებდა: "საქართველოს მუზეუმს საკმაოდ დიდი მემკვიდრეობა აქვს მიღებული, მაგრამ ამ 11 წლის წინად, რომ მთავრობის დავალებით მუზეუმის ქონება შევამოწმე, დავრწმუნდი, რომ 1910 წლიდან აქ მუშაობა შესუსტებული ყოფილა, 1914 წლიდან მთლიანად შეწყვეტილა. მრავალი მასალა აღსარიცხავი იყო. ამ ნაკლის გამოსწორება საქართველოს მუზეუმის მოვალეობა იყო. მთლიანად არის შესრულებული ეს თუ არა, ჩემთვის ნათელი არ არის"⁶²⁴ ამასთან დაკავშირებით, იგი აყენებდა მუზეუმის საფონდო, საალრიცხო-საინვენტარიზაციო საქმიანობის მთელი სისტემის დახვეწის გეგმას.

ასევე განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ი. ჯავახიშვილი მუზეუმის საექსპოზიციო მუშაობასაც, რომელიც მიაჩნდა მუზეუმის უმთავარეს საქმიანობად და ანიჭებდა მას დიდ კულტურულ-საგანმანათლებლო და სასწავლო-

⁶²³ სსმ არქივი, №65, ან.1. ფ. 10.

⁶²⁴ სსმ არქივი, №65, ან.1. ფ. 10.

აღმზრდელობით მნიშვნელობას. ამ მხრივ, სამაგალითო იყო მისი მოღვაწეობა ახალი გამოფენების მოწვევაში. მხედველობაში გვაქვს არქეოლოგიური და შოთა რუსთაველის იუბილეხდაში მიძღვნილი ექსპოზიციები.

ი. ჯავახიშვილმა კრიტიკულად შეისწავლა მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს კომისიის მიერ შედგენილი პროგრამა და მუზეუმის შემდგომი მუშაობის საპროგრამო დებულება წარმოადგინა. მან განსაკუთრების მიაქცია ყურადღება მუზეუმის სტრუქტურაში ახალი უჯრედის, ისტორიის განყოფილების შექმნას. მიუხედავად მუზეუმის დირექციისა და რამდენიმე წამყვანი თანამშრომლის წინააღმდეგობისა, მან დამაჯერებლად დაასაბუთა ახალი განყოფილების დაარსების აუცილებლობა. მისი აზრით, ახალმა განყოფილებამ "უპირველეს თავის მოვალეობად კავკასიისა და საქართველოს ისტორიის ნივთიერი ნაშთების შეგროვება, შესწავლა და გამოფენა უნდა მიიჩნიოს, ხოლო რაკი ქართველი ერის წარსული მახლობელი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის არა ერთი დიდი ერის სახელმწიფოებრიობასა და კულტურასთან იყო მრავალჯერ დაკავშირებული ამიტომაც, ცხადია, თანდათანობით მათი ნაშთების შეგროვება-გამოფენის სასურველობაცა და მოვალეობაც უნდა ქქონდეს გათვალისწინებული.⁶²⁵ საკითხის გადასატრედად შეიქმნა კომისია ი. ჯავახიშვილის (თავმჯდომარე), გ. ნიორაძის, შ. ჩხეტიას, ლ. მუსხელიშვილის, და ს. მენთეშაშვილის შემადგენლობით. ივანე ჯავახიშვილის მეცნიერული აღლო და მოსაზრებები შემდგომ ცხოვრებამ მთლიანად გაამართლა. 1937 წლის 22 მარტს შეიქმნა ისტორიის გამყოფილება, რომლის გამგედ ივანე ჯავახიშვილი დაინიშნა. საქართველოს მუზეუმის თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი სამუშაოები მისი ხელმძღვანელობით მიმდინარეობდა. ისიც ბადასა და ენერგიას არ ზოგავდა ამ დაწესებულების ავტორიტეტის ამაღლებასა და მისი საქმიანობის ხწორად წარმართვაში.

1931 წელს მთავრობის გადაწყვეტილებით, მუზეუმში ჯერ კონსულტანტებად მოიწვიეს, ხოლო შემდეგ, მუზეუმის შტატში ჩარიცხეს გრიგოლ წერეთელი და დიმიტრი არაყიშვილი.

ამავე წელს მუზეუმის სტრუქტურაში ჩამოყალიბდა ახალი უჯრედები: მუზეუმში თავმოყრილ ეთნოგრაფიულ და ნუმიზმატიკურ მასალათა სიუხვემ აუცილებელი გახდა ცალკე

⁶²⁵ საქართველოს ლიტერატურის მუზეუმის არქივი, ფ. 9080—ხ, ან. 1. ფ.

გამოყოფილიყო ეთნოგრაფიული განყოფილება და ნუმიზმატიკური კაბინეტი.⁶²⁶ ამავე წელს მუზეუმში ჩამოიტანა თამარ ლომოური, ქართული ნუმიზმატიკის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მოღვაწე.

მუზეუმისა და უნივერსიტეტის სამუზეუმო მასალათა შერწყმის საფუძველზე 1931 წლის ივნისში შეიქმნა ხელოვნებისა და ისტორიის განყოფილება რომელსაც სათავეში ჩაუდგა გიორგი ჩუბინაშვილი. მოგვიანებით, 1932 წელს განსახკომის კოლეგიის დადგენილებით, მუზეუმში დაარსდა ფოლკლორის განყოფილება, რომელიც აერთიანებდა პოეტურ და მუსიკალური ხელოვნების ფოლკლორულ დარგებს. ამ უჯრედის ხელმძღვანელობა დაევალა ვახტანგ კოტეტიშვილს. უფროს მეცნიერ მუშაკად კი მუშაობდა დიმიტრი არაყიშვილი. განყოფილების მუშაობაში აქტიურად მონაწილეობდა ზაქარია ფალაიშვილი.

1930 წელს მუზეუმის კონსერვატორის თანამდებობაზე იწყებს მუშაობას მოსე ჯანაშვილი.

განსახკომის კოლეგიის 1930 წლის 31 ოქტომბრის დადგენილებით პროფესორი კორნელი კეკელიძე შეყვანილი იქნა საქართველოს მუზეუმის სამეცნიერო საბჭოს შემადგენლობაში “პედაგოგიური ინსტიტუტის სამეცნიერო-სასწავლო საქმიანობასთან ახლო კონტაქტის მიზნით. მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებასთან კი მოეწყო სამეცადინეო დარბაზი, რათა მეცნიერ მუშაკებს და მოსამზადებელ კადრებს საშუალება ექონოდათ მუზეუმის ხელნაწერთა სარგებლობისა.”⁶²⁷

1932 წელს არქეოლოგიის განყოფილებას ხელმძღვანელობდა გიორგი ნიორაძე, ეთნოგრაფიის განყოფილებას—გიორგი ჩიტიია, ქართული ხელოვნების განყოფილებას—გიორგი ჩუბინაშვილი, მასვე დაევალა მუზეუმის დირექტორის მოადგილის მოვალეობის შესრულება.

მუზეუმის საცავებში დაგროვილი სამუზეუმო მასალის სიუხვის გამო, 1932 წლიდან დროებით შეწყდა ექსპედიციები და მთელი სამუშაოები წარიმართა საქსპოზიციო და საფონდო მასალათა მოვლა-მოწესრიგებისკენ.

საფონდო სამუშაოების გაძლიერების მიზნით, მუზეუმში საფუძველი ჩაეყარა ფიზიკურ-ქიმიურ სარესტავრაციო ლაბორატორიას, რომელსაც დირექტორი ან. კაკაბაძე უშუალოდ

⁶²⁶ საქართველოს მუზეუმის 1928-30 წწ. მუშაობის ანგარიში, სსმ მოამბე ტ. VI, გ. 465.

⁶²⁷ საქართველოს უახლესი ისტორიის არქივი, ფ. 300, ან. 1, საქ. 140, ფ. 73.

ხელმძღვანელობდა. მოხერხდა აგრეთვე ფოტოგრაფიული
ლაბორატორიის გამართვაც. 1932 წლისათვის მუზეუმში
ფუნქციონირებდა ტექნიკური, სარესტავრაციო
ფოტოგრაფიული ლაბორატორიები. განსაკუთრებით პირველი
ორი უკრედი იყო გამორჩეული არა მარტო რესპუბლიკის,
არამედ საკავშირო მასშტაბითაც. ტექნიკურ
ლაბორატორიაში წარმატებით გრძელდებოდა ჯერ კიდევ
კავკასიის მუზეუმის სპეციალისტის კარლ კრელის მიერ
დამკვიდრებული ტრადიციები, ხოლო ფიზიკურ-ქიმიურ
სარესტავრაციო ლაბორატორიაში ასევე წარმატებით
მიმდინარეობდა ლითონისაგან დამზადებული ნივთების
აღდგენისა და ძველი პალიმფსესტების გასამაგრებელი
სამუშაოები.

1933 წლიდან მუზეუმში მუშაობას იწყებს ბორის კუფტინი,
რომელმაც სწორედ ამ დაწესებულებაში მოღვაწეობისას
შიაღწია ბრწყინვალე აღმოჩენებს და მოიპოვა საქვეყნოდ
ცნობილი არქეოლოგის სახელი.

სხვა მუზეუმებიდან მიღებულმა მასალებმა მალე საფონდო
ფართობის ნაკლებობის წინაშე კვლავ დააყენა საქართველოს
მუზეუმი. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ მუზეუმის ახალი
შენობა თავიდანვე ნაგარაუდვეი იყო საფონდო მასალების 30
წლიან გაფართოებაზე და მარტო მშენებლობას დასჭირდა 20
წელი, მაშინ ნათელი გახდება, რომ მუზეუმის შემდგომი
გაფართოების საკითხი უკვე 30-იან წლებშივე დადგა.

ამ პერიოდში მუზეუმის ტერიტორიაზე განთავსებული იყო
სხვადასხვა დაწესებულებები: ქალთა II სასწავლებელსა და XI
პროფტექნიკუმს მუზეუმის ძველ შენობაში ლორის-მელიქოვის
ქუჩაზე ეკავათ 21 ოთახი, ხოლო სტამბასა და განათლების
მუშაკთა სახლს-მუზეუმის ეზოს მთელი ჩრდილო დასავლეთი
ნაწილი.

მუზეუმის დირექციამ აქტიურად დაიწყო ბრძოლა სხვა
დაწესებულებებისგან მუზეუმის ტერიტორიის
გასათავისუფლებად.

მიუხედავად არაერთი სამთავრობო დადგენილებისა და
გადაწყვეტილებისა, ზემოთ ჩამოთვლილი ორგანიზაციების
სხვაგან გადაყვანის თაობაზე, ისინი მაინც კიდევ დიდხანს
იმყოფებოდნენ მუზეუმის ტერიტორიაზე.

ფონდებში თავმოყრილმა უმდიდრესმა სამუზეუმო მასალამ
საშუალება მისცა ამ დაწესებულებას კიდევ უფრო
გაეფართოებინა საქსპოზიციო სამუშაოები. ზემოხსენებულ
ზოოლოგიურ და ხეესურეთის ეთნოგრაფიულ გამოფენებს 1929-

1932 წლებში მიემატა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული განყოფილების მიერ მომზადებული ექსპოზიციები თქმასზე: “ქართული ტანსაცმელი” და “ქართული ხელსაქმე” (XVIII-XIX სს). ამ უკანასკნელის ავტორი იყო განყოფილების გამგის მოადგილე იროდიონ სონღულაშვილი. გამოფენისათვის რუსულ და ქართულ ენებზე გამოშვებული იქნა დასურათებული “გზამკვლევი”. გამოფენა ღია იყო კვირაში სამჯერ. 1931 წელს იგი დაათვალიერა 3447 კაცმა. ეთნოგრაფიულმა განყოფილებამ გ. ჩიტაიას ავტორობით მოაწყო სვანეთის ეთნოგრაფიული გამოფენა. იგი ატებული იქნა სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციების პრინციპებზე, სტადიალური განვითარების მიხედვით, ძველისა და ახალი სვანეთის შედარებითი ჩვენებით. 1931 წელს გამოფენა ნახა 54658 დათვალიერებულმა.⁶²⁸ ამავე პერიოდში ხელნაწერთა განყოფილებასთან ფუნქციონირება დაიწყო ე.წ. “სეიფმა”, სადაც გამოფენილი იყო განსაკუთრებული მნიშვნელობის უძველესი ხელნაწერები, რომელთა ქრონოლოგიური ჩარჩო მოიცავდა VI-XV საუკუნეებს.

1929 წელს ზოოლოგიურმა განყოფილებამ მოაწყო გამოფენა “საქართველოს სარეწაო ცხოველები”. იმავე წელს იგი დაათვალიერა 19985 კაცმა.⁶²⁹ მომდევნო წელს ივ. ჩხიკვიშვილის ხელმძღვანელობით მოეწყო ექსპოზიცია--“საქართველოს სოფლის მეურნეობის სასარგებლო და მავნე ძუძუმწოვრები და ფრინველები”. აქ ნაჩვენები იყო მწერების, ფრინველებისა და მღრღნელების მორფოლოგია და ანატომია. დაზიანებულ მცენარეთა ნაყოფები და მავნებლებთან ბრძოლის საშუალებები. ექვს თვეში გამოფენა დაათვალიერა 5149 კაცმა. გაიხსნა აგრეთვე გეოლოგიური განყოფილების მიერ აღ. თვალჭრელიძის ხელმძღვანელობით მოწყობილი გამოფენა “საქართველოს სასარგებლო მინერალური რესურსები”, გამოფენა შედგებოდა ორი ნაწილისგან და წარმოდგენილი იყო: 1. საქართველოში გამოკვლეული რესურსები, მათი ბუნების, ეკონომიკური მახასიათებლებისა და პერსპექტივების ჩვენებით. 2. დედამიწის ზედაპირის შექმნის ისტორია და კავკასიის ნიადაგისა და მთის სახეობათა მიმოხილვა. ამ გამოფენის მოწყობაში მონაწილეობა მიიღო ღვინიზრადელმა აკადემიკოსმა ე. კრეტიანოვსკიმ. 1930 წელს გამოფენა დაათვალიერა 10409

⁶²⁸ საქართველოს მუზეუმის 1931-32 წწ. მუშაობის ანგარიში, სსმ მოამბე, ტ. VII, გ. 344.

⁶²⁹ საქართველოს მუზეუმის 1928-30 წწ. მუშაობის ანგარიში, სსმ მოამბე, ტ. VI, გ. 473.

მნახველმა.⁶³⁰ ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი გამოფენა გააფორმა პროფესორმა იოსებ შარლემანმა. ცალკეული სამხატვრო სამუშაოები კი შეასრულა რ. შმერლინგმა.

საქართველოს მუზეუმის ფონდებში ათეული წლების მანძილზე დაგროვილი კოლექციების გეოგრაფიული არეალი დიდად ცვილდებოდა საქართველოს ფარგლებს და მთელ კავკასიას მოიცავდა. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ იგი კვლავაც რჩებოდა კავკასიის ფლორის, ფაუნისა და ეთნოგრაფიის ამსახველ სამუზეუმო მასალათა თავმოყრის ცენტრად. ამას ადასტურებს გ. ნიორაძისა და ბ. კუფტინის მიერ 1934 წელს მოწეობილი ექსპოზიცია--“წინაკლასობრივი საზოგადოება ამიერკავკასიაში” და გ. ჩიტაიას ხელმძღვანელობით 1937 წელს გამართული გამოფენა--“კავკასიური ხალხი”.

1929 წლიდან მუზეუმმა საზღვარგარეთაც ფართოდ გაშალა საგამოფენო სამუშაოები. 1930 წლის ივნისს--ოქტომბერში გერმანიის ქალაქებში: ბერლინში, კიოლნში, ნიუნბერგსა და მიუნხენში მოეწყო ძველი ქართული ხელოვნების ძეგლთა გამოფენა, რომლის ავტორი იყო გ. ჩუბინაშვილი. გამოიცა კატალოგი გერმანულ ენაზე.⁶³¹ გამოფენას დიდი მოწონება ხვდა წილად. ამ გამოფენებისათვის სპეციალურად დაშადებული ქართული ფრესკის პირები შემდეგში შეემატა ისტორიის განყოფილების ფონდებს.

გერმანიიდან გამოფენამ ავსტრიაში გადაინაცვლა და ორი კვირის განმავლობაში ვენაში წარმატებით ფუნქციონირებდა.

1929 წლიდან განსაკუთრებით გააცხოველა სამუშაოები მუზეუმთან არსებულმა სიძველეთა და ბუნების ძეგლთა დაცვის კომიტეტმა, რომელსაც თავმჯდომარეობდა მუზეუმის დირექტორი. კომიტეტის ძალისხმევით ბევრჯერ მოეწყო ძეგლებზე გასვლა და ჩატარდა შესწავლა-ფიქსაციის სამუშაოები. 1929-1932 წლებში საქართველოს მუზეუმის ინიციატივით შეკეთდა ბაგრატის, გულათის, ნიკორწმინდის, ჯვრის მონასტრის, ბუბრის ციხის და სხვა ძეგლები, რაზედაც დაიხარჯა 6242 მანეთი.⁶³² გ. ჩუბინაშვილის ინიციატივით მუზეუმში გადმოიტანეს წრომის ეკლესიის მოზაიკა.

⁶³⁰ საქართველოს მუზეუმის 1931-32 წწ. მუშაობის ანგარიში, სსმ მოამბე, VII, გ. 342

⁶³¹ საქართველოს მუზეუმის 1928-30 წწ. მუშაობის ანგარიში, სსმ მოამბე VI, გ. 467

⁶³² სუი არქივი, ფ. 300, ან. 3, საქ. 140, ფ. 54.

საქართველოს მუზეუმი ყოველწლიურად აფართოვდა საქმიან კავშირებს მსოფლიოს სხვადასხვა ანალოგიურ სამეცნიერო დაწესებულებებთან. იგი კორესპონდენციებსა და სამეცნიერო გამოცემებს და თავის მხრივ კი მათ უზაუნადა მუზეუმის შრომებს.

1926-30 წლებში საზღვარგარეთის სამეცნიერო ორგანიზაციებთან მუზეუმის კავშირ-ურთიერთობები ასე გამოიყურება:* (ცხრილი 19):

წლები	1926	1927	1928	1929	1930
სსრ კავშირი	56 (83)	93 (95)	133 (141)	159 (164)	173 (205)
საზღვ. ქვეყნ.	33 (53)	56 (71)	79 (94)	85 (118)	90 (130)
სულ	83 (136)	149(166)	212 (235)	244 (282)	263 (335)

საზღვარგარეთის ქვეყნებთან ურთიერთობის შედეგს წარმოადგენდა რომაულ-ბიზანტიური არქეოლოგიის ცნობილი სპეციალისტის დოქტორ შნაიდერის ჩამოსვლა საქართველოში. იგი ადრე აწარმოებდა არქეოლოგიურ გათხრებს კუნძულ სამოსზე, იუდეაში და სხვაგან. საქართველოში მას დავალებული ჰქონდა ნოქალაქეში (ძველ არქეოპოლისში) საცდელი გათხრების ჩატარება. მან არქეოლოგიური გათხრები აწარმოა 1930-31 წლების დეკემბერ-იანვარში საქართველოს მუზეუმის ორი ასპირანტის ლევან მუსხელიშვილის და გიორგი გოზალიშვილის თანაშრომლობით. ამ საცდელი გათხრების დროს აღმოჩენილი ყველა ნივთი შემოვიდა მუზეუმში. მოკლე ანგარიში კი დაიბეჭდა მუზეუმის გამოცემაში.⁶³³

ყოველწლიურად მდიდრდებოდა საქართველოს მუზეუმთან არსებული ბიბლიოთეკის საცავები. 1929-30 წლებში მას შეემატა 1203, ხოლო 1931 წელს 2772 ახალი წიგნი. მათ შორის 154 წიგნი ნიკო მარის ინიციატივით ლენინგრადის კულტურის ისტორიის აკადემიამ სანუქრად გადასცა მუზეუმს. ასევე მნიშვნელოვანი იყო ყოფილი დირექტორის აღ. კაზნაკოვის დატოვებული პირადი, საკმაოდ მნიშვნელოვანი წიგნების ბიბლიოთეკის ფონდში ჩარიცხვა.

1929 წელს მუზეუმის ბიბლიოთეკა მოემსახურა 200-ზე მეტ მკითხველს, რომლებზედაც გაიცა 3510 წიგნი.⁶³⁴ ამავე წელს

⁶³³ საქართველოს მუზეუმის 1928-30 წწ. მუშაობის ანგარიში, სსმ მოამბე, ტ. VI, გ. 468.

* ფრანგილებში მოცემულია წიგნების დასახელებათა რაოდენობა.

⁶³⁴ საქართველოს მუზეუმის 1928-30 წწ. მუშაობის ანგარიში, სსმ მოამბე, ტ. VI, გ. 471.

დაიწყო პერიოდიკის კატალოგის დამუშავება, რასაც ორი წელი დასჭირდა. სულ დამუშავდა 5000 ტომი.

1931 წელს მუზეუმის წიგნადი ფონდიდან გამოყოფილნიქნა და თბილისის საჯარო და მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკებს გადაეცათ მუზეუმის პროფილისათვის შეუსაბამო წიგნები. სხვა ბიბლიოთეკებს გადაეცათ აგრეთვე მუზეუმში დაცული ძველი ჟურნალ-გაზეთები და ბელეტრისტული ლიტერატურა.

1932 წლიდან ეკონომიკური კრიზისისა და საერთაშორისო მდგომარეობის გაუარესების გამო შესუსტდა მუზეუმის ბიბლიოთეკის დაკომპლექტება. შეწყდა უცხოეთის ქვეყნების სამეცნიერო დაწესებულებებთან სამეცნიერო პროდუქციის გაცვლა.

1932 წელს მუზეუმის ბიბლიოთეკაში სულ 300 ათასამდე წიგნი ითვლებოდა. ამ წელს იგი 300-ზე მეტ მკითხველს მოემსახურა. მათზე გაიცა 4775 წიგნი.⁶³⁵

1930 წლის ნოემბერში მოსკოვში ჩატარდა მუზეუმების მუშაკთა საკავშირო ყრილობა, რომლის გადაწყვეტილებებმა კიდევ უფრო გააღრმავა ამ დაწესებულებების მუშაობაში პარტიული იდეოლოგია. მუზეუმებს დაევალა "მთელი მუშაობის გადახალისება" და მისი შეფარდება სოციალისტური მშენებლობის მოთხოვნილებებთან. ყრილობამ საბჭოთა მუზეუმებს მთავარ ამოცანად თანამედროვეობის, სოციალისტური ცხოვრების წესის ასახვა დაუსახა.

ექსპოზიციებში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დათმობოდა არა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განვითარების კანონზომიერებების ჩვენებას, არამედ სოციალური ფენების ურთიერთობების; კლასთა ბრძოლის და ა.შ. ასახვას. ამით მუზეუმებში სუსტდებდა ნივთის, როგორც პირველწყაროს მნიშვნელობა და მთავარი აქცენტი გადადიოდა წარმოსახვითობაზე. ამასთან ერთად, ყრილობის გადაწყვეტილებებმა მწვანე შუქი აუნთო არასწორ, მანვანე ქმედებებსაც. მუზეუმებში გზა გაეხსნა სხვადასხვა კომერციულ აუქციონებზე სამუზეუმო ნივთების გაყიდვას. საქართველოს მუზეუმებმაც ვერ აუარეს გვერდი მთელ საბჭოეთში დამკვიდრებულ ამ ნეგატიურ პრაქტიკას. 1930 წელს გაიყიდა ე. წ. "ბაგრატიონების გვირგვინი", რომელიც ეკუთვნოდა ქართლ-კახეთის ბოლო მეფეს გიორგი XII.

⁶³⁵ საქართველოს მუზეუმის 1931-32 წწ. მუშაობის ანგარიში, სსმ შოამბეტ., VII, გ. 361.

გვირგვინი დამზადებული იყო პეტერბურგში ბაჯადლო ოქროსგან და იწონიდა ოთხ ფუნტსა და 49 მისხალს. მასზე იყო 84 ბრილიანტი, 43 ლალი და შეფასებული იყო 30000 მანეთად.⁶³⁶ გარდა ამისა, 1931 წელს ზემდგომი ორგანოების საიდუმლო წერილით მუზეუმები დაავალდებულეს "ჩაქარებინათ მობილიზაცია და სახელმწიფოსთვის ჩაუბარებინათ" ოქროსა და ვერცხლისგან დამზადებული ნივთები, ზოდები, ნამსხვრევები, მონეტები და ა. შ. ამ განკარგულების თანახმად, საქართველოს მუზეუმმა ამ წელს იძულებით ჩააბარა 24,237 კგ. წონის ძვირფასი ლითონისგან შემდგარი ნივთები, მათ შორის მემორიალური წარწერებით, აზარფეშები⁶³⁷ და სხვა.

(1931 წლის მაისში საქართველოს მუზეუმის დირექტორად დაინიშნა ბარონ ბიბინეიშვილი, რომელმაც მხოლოდ ორი წელი დაჰყო ამ თანამდებობაზე. 1933 წლის ოქტომბერში მუზეუმის დირექტორი გახდა გიორგი მიროტაძე, რომლის სიცოცხლეც შეეწირა რეპრესიებს.

საქართველოს მუზეუმი, როგორც იმხანად ყველა სახელმწიფო დაწესებულება, ჩაბმული იყო სოციალისტურ შეჯიბრებაში. იგი ლენინგრადის კულტურის ისტორიის აკადემიამ გამოიწვია ამ თაოსნობაში. თავის მხრივ საქართველოს მუზეუმმაც გამოიწვია სოციალისტურ შეჯიბრში სომხეთისა და აზერბაიჯანის მუზეუმები.

(1932 წლის ბოლოს საქართველოს მუზეუმის სტრუქტურაში იყო 9 განყოფილება: გეოლოგიის, ბოტანიკის, ზოოლოგიის, ეთნოგრაფიის, არქეოლოგიის, ხელოვნებისა და ისტორიის, ხელნაწერთა, ფოლკლორის და ბიბლიოთეკა.) არსებობდა აგრეთვე ნუმისმატიკური კაბინეტი. მუზეუმთან ფუნქციონირებდა სამი ლაბორატორია: ქიმიურ-სარესტავრაციო, საღურგლო და ფოტო-ლაბორატორია. მუზეუმის თანამშრომელთა რაოდენობამ 48-ს მიაღწია. მუზეუმის თანამშრომლები წარმატებით ახორციელებდნენ სამუზეუმო სამუშაოებს ოთხივე -- საფონდო, საგამოფენო, მოძიებითი და სამეცნიერო მიმართულებით, ამ მრავალპროფილიან დაწესებულებაში ქართული მეცნიერების ბევრი თვალსაჩინო წარმომადგენელი მუშაობდა, რომლებსაც ხელეწიფებოდა

⁶³⁶ Бичикашвили И., О регалиях последних царей Картли и Кахети,

გაზ. "Свободная Грузия", 2002, 13/VI, №112.

⁶³⁷ ჭილაშვილი ლ., საუკუნე-ნახევრის გადასახედიდან, სსმ მოამბე, 44-ბ, 2002, გვ. 26.

ნებისმიერი ამოცანის გადაჭრა. ამიტომ 1933 წლის აპრილში გამართულმა მუზეუმების მუშაკთა I კონფერენციამ, რესპუბლიკაში მთელი სამუზეუმო საქმიანობის ხელმძღვანელობა საქართველოს მუზეუმს დააქისრა. და ისიც, როგორც სათავე ორგანიზაცია, მეთოდურ და პრაქტიკულ დახმარებას უწევდა სხვა მუზეუმებს. .

1933 წლის მაისში თითქმის საქართველოს მუზეუმის ყველა განყოფილებასთან ჩამოყალიბდა სამეცნიერო სექციები, რომელშიც იმდროინდელი ქართული მეცნიერების მთელი ელიტა მონაწილეობდა. მათ მიერ მომზადებულ მოხსენებებს და ნაშრომებს მთელი სამეცნიერო სამყარო ეცნობოდა. მუზეუმის მუშაკთა დიდი სამეცნიერო პოტენციალის წყალობით დაწესებულებამ დიდი საერთაშორისო აღიარება მოიპოვა.

30-იანი წლების დასაწყისიდან მუზეუმში თავს იყრის ქართული კომანიტარული და საბუნებისმეტყველო მეცნიერების ბევრი სახელოვანი წარმომადგენელი. მათი გვარების ჩამოთვლაც საკმარისი იქნებოდა იმის გასააზრებლად, თუ რა დონის სამეცნიერო პოტენციალი შეიქმნა მუზეუმში: ივანე ჯავახიშვილი, გრიგოლ წერეთელი, კორნელი კეკელიძე, გიორგი ჩუბინაშვილი, პავლე ინგოროყვა, ნიკო ბურძენიშვილი, სიმონ ყაუხჩიშვილი, გიორგი ჩიტაია, გიორგი ნიორაძე, შალვა ამირანაშვილი, ბორის კუფტინი, ლევან მუსხელიშვილი, ალექსანდრე ბარამიძე, თედო სახოკია, მოსე ჯანაშვილი, სერგი მაკალათია, დიმიტრი არაყიშვილი, ვეგენი ლანსერე, იოსებ შარლემანი, ალექსანდრე ჯანელიძე, ალექსანდრე თვალჭრელიძე, ვახტანგ კოტეტიშვილი, ბორის შიშკინი, დიმიტრი სოსნოვსკი, ივანე ჩხიკვიშვილი, კალისტრატე გაბუნია, ივანე კაჭარავა და სხვები— ვინც საქართველოს მუზეუმს უქმნიდნენ უდიდეს ავტორიტეტს საერთაშორისო მასშტაბით.

ამასთან ერთად, შეიძლება თამამად ითქვას, რომ საქართველოში თითქმის არ მოიძებნებოდა დიდი მეცნიერი თუ ხელოვანი, რომელიც რაიმე სახით აქტიურად არ თანამშრომლობდა საქართველოს მუზეუმთან: სილოვან ხუნდაძე, აკაკი შანიძე, ვუკოლ ბერიძე, ილია აბულაძე, ვარლამ დონდუა, ვარლამ თოფურია, მალაქია ტოროშელიძე, ლეონ მეღიქსეთბეგი, საქარია ფალიაშვილი, რენე შმერლინგი და სხვები ყოველთვის გვერდში უდგნენ მუზეუმს და ცხოველ მონაწილეობას იღებდნენ მის საქმიანობაში.

თითოეული მათგანი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ახალი ქართული მეცნიერების განვითარებასთან, ხოლო ზოგმა სულ

მალე შექმნა სხვადასხვა დარგის სამეცნიერო სკოლები და სათავეში ჩაუდგა მათ.

საქართველოს მუზეუმში დასაქმებულ მეცნიერ მუშაკთა ნაწილმა მოგვიანებით ჩამოყალიბებულ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ძირითადი ბირთვი შეადგინა.

ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ 30-იან წლებში ტოტალური რეჟიმის გაძლიერებასთან ერთად სულ უფრო ძნელი ხდებოდა დაწესებულებაში ნორმალური მუშაობა. მუშაობის "ახალი სტილის" შემოღება ნიშნავდა აგრეთვე მუზეუმის თანამშრომლებზე ტოტალურ თვალთვალს, შიშისა და დაბაბულობის დამკვიდრებას. სამსახურში რამდენიმე წუთით დაგვიანებისთვის შემოღებული იყო მკაცრი ადმინისტრაციული სასჯელი. როგორც საარქივო მასალიდან ჩანს, ამ უკანასკნელს ვერ ასცდნენ ნ. ბერძენიშვილი, გ. ჩიტაია, ს. მაკალათია, ივ. ჩხიკვიშვილი, ვ. ბარდაველიძე და სხვები.

უფრო მეტიც, "ტროცკისტულ-მავნებლური" საქმიანობის იარაღიყით ბევრი მაღალკვალიფიკაციური მუზეუმის თანამშრომელი დაითხოვეს სამსახურიდან და ფიზიკურად გაუსწორდნენ. "ხალხის მტრებზე" ნადირობას შეეწირა მსოფლიო მნიშვნელობის მეცნიერი გრიგოლ წერეთელი.

პირდაპირ მუზეუმშივე დააპატიმრეს და შემდეგ დახვრიტეს სამსონ ფირცხალავა. ასევე მოსპეს განყოფილების გამგე ვახტანგ კოტეტიშვილი, მუზეუმის დირექტორები: გიორგი მიროტაძე, პარმენ აფხაძე, კორნელი ქაცარავა და დავით დემეტრაძე. გარკვეული პრობლემები შეუქმნეს ისეთ მეცნიერებს, როგორებიც იყვნენ: ივანე ჯავახიშვილი, გიორგი ჩუბინაშვილი, ალექსანდრე ჯანელიძე, გიორგი ნიორაძე, გიორგი ჩიტაია და სხვ. მიუხედავად ქვეყანაში არსებული მძიმე მდგომარეობისა, საქართველოს მუზეუმში თანდათანობით იკრებდა ძალებს და პირნათლად იხდიდა ვალს ერისა და მამულის წინაშე.

1937 წლის დასაწყისში შოთა რუსთაველის "ვეფხისტყაოსნის" 750 წლისთავის იუბილესთან დაკავშირებით, რომელიც მთელი საბჭოთა კავშირის მასშტაბით აღინიშნებოდა, მუზეუმმა მიიღო მეტად საპასუხისმგებლო დავალება— მოეწყო ამ თარიღისადმი მიძღვნილი სპეციალური გამოფენა. შეიქმნა კომისია პ. ინგოროფვას თავმჯდომარეობით. კომისიაში შევიდნენ: ი. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, კ. კეკელიძე, ა. შანიძე, ს. ჯანაშია და ა. ბარამიძე. კომისიამ ყველა ორგანიზაციული საკითხი სწრაფად გადაჭრა და ახლად შექმნილი ისტორიის განყოფილების ძალისხმევით იმავე წელს

მოაწყო საქართველოს მუზეუმის არსებობის მანძილზე ერთ-ერთი საუკეთესო და გამორჩეული ექსპოზიცია-“შორს რუსთაველი და მისი ეპოქის მატერიალური კულტურა”. გამოფენა საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა 1937 წლის 29 დეკემბერს. მისი პოპულარობა შორს გასცდა რესპუბლიკის ფარგლებს.

30-იანი წლების II ნახევრიდან საქართველოში ფართო არქეოლოგიური სამუშაოები იშლება. სავსე სამუშაოები მიმდინარეობდა მცხეთაში სამთავროსა და არმაზის ხევში, ბოლნისში, დმანისის ნაქალაქარზე, გუდარეხში და სხვაგან. ამ სამუშაოებში აქტიურად იყვნენ ჩაბმულნი მუზეუმის თანამშრომლები, რომელთაგან განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ბორის კუფტინი. მისმა მსოფლიო მნიშვნელობის აღმოჩენებმა თრიალეთში მთელი ეპოქა შექმნა არქეოლოგიურ მეცნიერებაში. მან შეიმუშავა არქეოლოგიაში დღემდე დამკვიდრებული პერიოდიზაცია, განსაზღვრა და ერთმანეთისგან გამიჯნა “შტკვარ-არაქსის” და თრიალეთის კულტურები, ახლებურად დაათარიდა ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანის ძეგლები. მოგვიანებით მას ნაშრომისთვის “არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში” არქეოლოგთა შორის პირველს სტალინური პრემია მიენიჭა.

მცხეთაში არქეოლოგიური სამუშაოების გაფართოებასთან დაკავშირებით 1938 წლის ოქტომბრის მიწურულში განათლების სახალხო კომისარიატთან შეიქმნა საგანგებო კომისია განათლების კომისრის გ. კიკნაძის მეთაურობით. კომისიის წევრები მუზეუმიდან იყვნენ ი. ჯავახიშვილი, გ. ნიორაძე, და მუზეუმის დირექტორი ლ. ჭანტურია. შედგა აგრეთვე საექსპერტო კომისია ი. ჯავახიშვილის თავმჯდომარეობით. სავსე სამუშაოებში მობილიზებულ იქნენ რესპუბლიკის თითქმის ყველა მუზეუმი და სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებათა მეცნიერ მუშაკები. საექსპერტო სამუშაოებს და ექსპედიციებს საერთო ხელმძღვანელობას ეწვედა ი. ჯავახიშვილი. მთელი მოპოვებული მასალის დამუშავება დაეწყო საქართველოს მუზეუმს. 29 ოქტომბრიდან სამთავროს ჩრდილოეთით ბებრისციხის მახლობლად 14 პექტარზე ფართო მასშტაბით დაიწყო არქეოლოგიური სამუშაოები. გაითხარა 300-მდე სამარხი, საიდანაც აკრეფილი იქნა 1400-ზე მეტი მნიშვნელოვანი ნივთი⁶³⁸

⁶³⁸ ჯავახიშვილი ი., მცხეთა-სამთავროს არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობა, გაზ. “კომუნისტი” 1938 წლის 23 დეკემბერი.

იმავუ წელს მცხეთიდან 2 კმ-ში არმაზში ჩატარდა არქეოლოგიური სამუშაოები (ხელმძღვანელი აღ. კალანდაძე) სადაც აღმოჩნდა ორი სრულიად უვნებლად შენახული სამარხი მდიდარი ინვენტარით, რაც თითქმის მხოლოდ ოქროსა და ვერცხლის ნივთებისგან შედგებოდა. 1938-39 წლებში მცხეთის შიდაპოვებში სულ 6067 კვ. მეტრი ფართობი იქნა არქეოლოგიურად შესწავლილი. გაითხარა 1051 სამარხი. ამ აღმოჩენებმა უდიდესი ინტერესი გამოიწვია მთელ სამეცნიერო სამყაროში. პირველად გახდა შესაძლებელი საზოგადოება გასცნობოდა II-III საუკუნის იბერიის უმაღლესი თანამდებობის პირთა დაკრძალვის ინვენტარს, ხელისუფალთა ნიშნებს და სამკაულს.⁶³⁹

ამ პერიოდში მთელ საქართველოში გაშლილ არქეოლოგიურ სამუშაოებში ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით მონაწილეობდნენ მუზეუმის სპეციალისტები, შემდგომში ცნობილი მეცნიერები: ღ. მუსხელიშვილი, ა. აფაქიძე, ა. კალანდაძე, გ. გობეჯიშვილი, ვ. ჯაფარიძე, დ. კაპანაძე, ს. მაკალათია და სხვები.

⁶³⁹ ჯავახიშვილი ი., პიტიახშ ასფაგურის აკლდამა, წიგნ.ში "ქართველი ერის იტორია" თბ., 1960, ტ. I, გვ. 461.

ამრიგად, საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ მუზეუმი თავიდანვე მოიქცა ეროვნული ხელისუფლების ყურადღების ცენტრში. იგი განიხილებოდა როგორც ისტორიული ღირებულების მქონე ნივთთა მოძიების, დაცვისა და მათი პროპაგანდის უმნიშვნელოვანეს კერად. კავკასიის მუზეუმის ბაზაზე ჩამოყალიბდა ქართული დაწესებულება, რომელსაც საქართველოს მუზეუმი ეწოდა.

იწყება ზრუნვა მუზეუმის გაეროვნულობისათვის: განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო საქართველოს ფლორის, ფაუნის, მატერიალური და სულიერი კულტურის შესწავლას და მათ ამსახველ ნიმუშთა თავმოყრას; მუზეუმში მოვიდნენ ახალი ეროვნული კადრები, დაწესებულების ხელმძღვანელად არჩეული იქნა ქართველი დირექტორი. გამოიყო ასიგნებანი მუზეუმის ახალი შენობის მშენებლობის დასამთავრებლად. მიღებული იქნა გადაწყვეტილება მუზეუმის შენობის ფასადის შეცვლის, მის ქართულ ეროვნულ არქიტექტურასთან მიახლოების შესახებ. მაგრამ ეროვნული ხელისუფლების ძალისხმევას შეექმნა მუზეუმისათვის მტკიცე მატერიალური ბაზა — უსახსრობის გამო შედეგი არ მოჰყოლია.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მუზეუმი მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა: საყოველთაო ანარქიისა და არასტაბილურობის გამო საფრთხე შეექმნა მის ფონდებს, მუზეუმში დაცული საუკეთესო ექსპონატები საზღვარგარეთ აღმოჩნდა გატანილი, ქვეყნად რთული ეკონომიკური ვითარების გამო გაძნელდა და შემცირდა ამ დაწესებულების მოძიებითი, საფონდო, სამეცნიერო და სხვა სამუშაოთა დაფინანსება; შეჩერდა მუზეუმის შენობის მშენებლობა, არნახული ინფლაციის პირობებში არასახარბიელოდ გამოიყურებოდა თანამშრომელთა მატერიალური მდგომარეობა, ეკონომიკურ სირთულეებს ემატებოდა ახალი რეჟიმის პოლიტიკური სუსხიც, შეწყდა ყოველგვარი კავშირები საზღვარგარეთის სამეცნიერო დაწესებულებებთან და ა.შ.

მაგრამ დროთა განმავლობაში, ქვეყანაში პოლიტიკურ სტაბილიზაციასთან ერთად, თანდათანობით ლაგდებოდა და უმჯობესდებოდა ვითარება. ხელისუფლება სულ უფრო და უფრო მეტ ყურადღებას უთმობდა მუზეუმის პრობლემების გადაჭრას. ყოველ წლიურად უმჯობესდებოდა მუზეუმის სამუშაოთა დაფინანსება. მოხერხდა მისი ახალი შენობის

მშენებლობის დამთავრებაც. იგი თბილისის ერთ-ერთ საუკეთესო და საექტაპო მნიშვნელობის ნაგებობად იქნა აღიარებული.

ახალ შენობაში გადასვლასთან დაკავშირებით შეიცვალა მუზეუმის ორგანიზაცია და სულ ახალი მიმართულება მიეცა მის სამუშაოებს— უპირატესობა მიენიჭა საგამოფენო სამუშაოთა ფართოდ გაშლას.

მუზეუმის ახალ საგამოფენო დარბაზებში მოწყობილ ზოოლოგიურ და ეთნოგრაფიულ ექსპოზიციებს მოჰყვა გეოლოგიურ, ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ და ხელთნაწერთა განყოფილებების მიერ მომზადებული გამოფენები. მუზეუმმა საზღვარგარეთაც გაშალა საგამოფენო სამუშაოები. აღნიშნული ექსპოზიციები გამოირჩეოდნენ მაღალი მეცნიერული და მხატვრული ღირსებებით და სიახლით.

საქართველოს მუზეუმის საფონდო ფართის გაფართოებასთან ერთად, მთელი რესპუბლიკის მასშტაბით მოხდა სამუზეუმო მასალათა კონცენტრაცია და ცენტრალიზაცია. საქართველოს მუზეუმის ფონდებში თავი მოიყარეს სხვა მუზეუმების კოლექციებმა. ამან დიდად გაზარდა მუზეუმის ფონდები, რის შედეგადაც მის სტრუქტურაში შეიქმნა ახალი განყოფილებები და ლაბორატორიები. გაიზარდა თანამშრომელთა რიცხვი. მოხერხდა საზღვარგარეთის ანალოგიურ სამეცნიერო ორგანიზაციებთან კავშირ-ურთიერთობების აღდგენა.

ამ დაწესებულებაში თავმოყრილ მაღალკვალიფიციური სპეციალისტების წყალობით იგი რესპუბლიკის სათავო მუზეუმი გახდა. რომელიც ხელმძღვანელობას უწყვედა მხარეთმცოდნეობის მუზეუმებს.

ასე რომ, საქართველოს მუზეუმი, რომელსაც კავკასიის მუზეუმიდან მემკვიდრეობით ერგო მაღალი პროფესიონალიზმი, XX საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში კვლავაც რჩებოდა ქვეყნის მსხვილ კულტურულ-საგანმანათლებლო და სამეცნიერო დაწესებულებად, რომელთანაც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ახალი ქართული მეცნიერების განვითარება. ამ დაწესებულების საბუნებისმეტყველო და პუბლიცისტურულ განყოფილებებში დიდი სამუშაოები სრულდებოდა და საფუძველი ეყრებოდა ქართულ სამეცნიერო სკოლებს.

თავისი არსებობის 80 წლის გადასახედიდან მუზეუმი ნამდვილად იქცა ქართულ, ეროვნულ დაწესებულებად თავისი მიზნებით, სამუშაოთა ხასიათით და შინაარსით.

საქართველოს მატერიალური და სულიერი კულტურის, მისი ბუნების, ფლორისა და ფაუნის ამსახველ მასალათა კვლევით მოძიებითა და მათი ფონდებში დაუნჯებით — შესაძლებელი გახდა დიდი ეროვნული მნიშვნელობის ფონდების ჩამოყალიბება.

საქართველოს მუზეუმი სულ მოკლე დროის განმავლობაში ჩამოყალიბდა ქვეყნის მსხვილ კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებად. მისი ექსპოზიციები თავისი თვალსაჩინოებითა და მეცნიერული დონით ერთ-ერთი გამორჩეული იყო მთელს საბჭოთა კავშირში და ყოველწლიურად ათასობით დამთვალიერებელს იღებდა. ასევე განუსრულად იზრდებოდა მისი საერთაშორისო ავტორიტეტიც.

მეცნიერებათა აკადემიის ჩამოყალიბებამდე საქართველოს მუზეუმს თბილისის უნივერსიტეტთან ერთად, წილად ხვდა შეესრულებინა ეროვნულ სამეცნიერო დაწესებულებათა ფლაგმანის როლი.

ქართული
ენციკლოპედია

საქართველოს მუზეუმის შენობა 1929წ.

ნოე კიციანი

ალექსანდრე ჯანელიძე

ივანე ჯავახიშვილი საქართველოს მუზეუმის თანამშრომლებთან 1932წ.

შოთა რუსთაველისადმი მიძღვნილი გამოფენის გახსნა 1937წ.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი (1852-1932 წწ.)

შინაარსი:

თავი I რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოების
კავკასიის განყოფილების მუზეუმი 1

§ 1. "ნატურალისტ ბაიერნის კაბინეტი" 38

თავი II კავკასიის მუზეუმი და თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკა 46

§ 2. კავკასიის მუზეუმისა და საჯარო ბიბლიოთეკის
დაფუძნება, მათი გაერთიანება და პირველი ექსპოზიციები
(1865 - 1870 წწ) 46

§ 3. მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის შევსება ახალი
ექსპონატებითა და წიგნებით, გამოფენის გახსნა ახალ
შენობაში (1871 - 1881 წწ) 82

§ 4. ახალ უწყებაში გადასვლა, საფონდო, სამეცნიერო და
საექსპოზიციო სამუშაოების გაშლა (1882 - 1903 წწ) . . 108

§ 5. ახალი დებულების მიღება, მუზეუმის შენობის
მშენებლობის დაწყება, კავკასიის მუზეუმის გაუქმება
(1904 - 1919 წწ) 131

თავი III ეროვნული სამუზეუმო დაწესებულებათა ჩამოყალიბება .160

§ 6. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი
საზოგადოების მუზეუმი 160

§ 7. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო
საზოგადოების მუზეუმი 184

§ 8. საეკლესიო მუზეუმი 202

თავი IV საქართველოს მუზეუმი (1919 - 1932 წწ) 225

ილუსტრაციები 291

G. Chkhaidze
Georgian State Museum
(1852-1932)

(Summary)

This book is devoted to the History of Janashia Georgian State Museum of the Academy of Science. Before the Museum evolved into one of the country's leading research and educational centers, it climbed up a long and honorable path from its origin as the Caucasian Museum of the Geographical Society to become a museum of worldwide significance. The Museum has greatly contributed to the investigation and preservation of the historical heritage of the Georgian people.

As a result of elaborating upon original sources, the key role of the Museum in the creation and development of a professional museum network throughout Georgia has been clearly demonstrated. On the basis of this received heritage of preserving tradition and professionalism, the Georgian State Museum has become a cradle of national culture.

This monograph represents the first attempt at a scientific generalization of the history of the Museum. It can be used by historians, and by all those interested in problems of Georgian culture.

Г. Чхaidze
Государственный Музей Грузии
(1852-1932 гг)

Книга посвящается истории Государственного Музея Грузии им. С.Джанашия Академии наук Грузии. Прежде чем сформироваться в один из крупнейших научно-просветительских центров страны, им пройден долгий и достойный путь от Кавказского музея при географическом обществе до музейного учреждения мирового значения.

Он внес огромный вклад в дело изучения и сохранения исторического наследия грузинского народа.

На основании обработки первоисточников показана роль Музея в создании и развитии профессиональной музейной сети в Грузии. На основе приобщения традиций и профессионализма Музей Грузии стал очагом национальной культуры.

Монография является первой попыткой научного обобщения истории Музея. Она предназначена для историков и всех, интересующихся вопросами грузинской культуры.

